

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені Михайла Драгоманова

9 789669 313379

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

МОНОГРАФІЯ

присвячена пам’яті професора
Володимира Радченка

Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Навчально-науковий інститут
публічного управління та адміністрування
Кафедра менеджменту та інноваційних технологій
соціокультурної діяльності, економіки і маркетингу

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Монографія

присвячена пам'яті
професора Володимира Радченка

Київ – 2025

УДК 330.34:338.24:334.7(477)

Автори: *Радченко В.В.* (наукове керівництво, вступ, розділи 2, 9); *Падалка О.С.* (наукове керівництво, вступ, висновки, розділ 1); *Бицюра Ю.В.* (заг. ред., вступ, висновки, розділи 2, 3, 4, 8); *Сандугей В.В.* (розділ 5); *Підопригора Л.А.* (розділ 6); *Манжула Є.В.* (розділ 7); *Ілюхіна В.В.* (розділ 8); *Польська І.І.* (розділ 1).

Рецензенти:

д-р. екон. наук, проф. *І.Л. Петрова* (Університет «КРОК»);

д-р. екон. наук, проф. *В.І. Кириленко* (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана)

д-р. екон. наук, проф. *З.С. Варналій* (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано до друку
Вченою радою Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(протокол № 3 від 25 вересня 2025 року)

Актуальні проблеми розвитку економіки України в умовах трансформаційних перетворень: монографія присвячена пам'яті професора Володимира Радченка / [В.В. Радченко, О.С. Падалка, Ю.В. Бицюра, В.В. Сандугей, Л.А. Підопригора, Є.В. Манжула, В.В. Ілюхіна, І.І. Польська]; за заг. ред. Бицюри Ю.В. – К.: УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. – 410 с.

ISBN 978-966-931-337-9

У монографії розглянуто актуальні теоретичні та практичні проблеми розвитку економіки України в умовах трансформаційних перетворень. Визначено основні напрямки розвитку економіки України. Монографія присвячена пам'яті професора Володимира Радченка.

Для викладачів, наукових працівників, аспірантів, студентів, учнів, усіх тих, хто цікавиться проблемами сучасної економіки та освіти.

ISBN 978-966-931-337-9

© Радченко В.В., Падалка О.С., Бицюра Ю.В., Сандугей В.В., Підопригора Л.А., Манжула Є.В., Ілюхіна В.В., Польська І.І., 2025
© Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025

ЗМІСТ

Вступ 6

Автобіографічна довідка про професора Володимира Радченка 11

Інтелектуальна спадщина професора Володимира Радченка 13

Розділ 1. Трансформація світової економіки в умовах глобалізації 17

1.1. Глобалізація світової економіки: інноваційні стадії розвитку 17

1.2. Інноваційна модель розвитку економічної освіти: історія і сучасність 28

1.3. Система нових цінностей як результат інноваційних перетворень 37

1.4. Трансформаційні зміни у світовій системі вищої освіти: феномен підприємницького університету 43

1.5. Цифрова трансформація сучасної економіки 51

1.6. Конкурентна стратегія розвинених країн та сценарії глобального розвитку 56

Розділ 2. Трансформація власності в економіці України 67

2.1. Теоретико-методологічні основи власності та її трансформації в економіці України 67

2.2. Сучасний стан та проблеми трансформації власності у вітчизняній економіці 75

2.3. Перспективи удосконалення трансформації власності в Україні 82

Розділ 3. Відновлення та розвиток виробничого потенціалу України 92

3.1. Стратегія індустріального відродження економіки України: нові пріоритети та драйвери зростання 92

3.2. Проблеми активізації інвестиційної діяльності у вітчизняній економіці 100

3.3. Інноваційні кластери та роль державно-приватного партнерства у відновленні і розвитку виробництва 110

Розділ 4. Нераціональна поведінка споживачів в умовах трансформаційних перетворень в економіці України 117
4.1. Теоретико-методологічні основи нераціональної поведінки споживачів в умовах трансформаційних перетворень 117
4.2. Нераціональна поведінка споживачів в Україні: вплив кризи, війни та інформаційного середовища 124
4.3. Шляхи подолання негативних наслідків нераціонального споживання: просвітництво, цифровізація, регуляторні інструменти 130
Розділ 5. Модифікація соціально-трудових відносин в умовах сучасних змін 140
5.1. Глобальні тенденції розвитку соціально-трудових відносин 140
5.2. Розвиток ринку праці в умовах цифровізації 153
5.3. Корпоративна культура як інституційний детермінант еволюції ринку праці та фактор конкурентоспроможності сучасної компанії 171
Розділ 6. Макроекономічні аспекти функціонування державного сектора в сучасній економіці 203
6.1. Цифровізація управління державним сектором економіки як напрямок його модернізації 203
6.2. Стратегія державного інвестування як складова концепції сталого розвитку економіки України 221
6.3. Державно-приватне партнерство та його роль у поширенні глобальної інтеграції та економічної дипломатії 233
Розділ 7. Розвиток підприємницького сектора в умовах трансформаційних перетворень в Україні 250
7.1. Сутність і роль підприємницького сектора в економіці України 250
7.2. Фактори, проблеми та бар'єри розвитку підприємницької діяльності в умовах трансформацій України 264
7.3. Стратегії, перспективи та рекомендації щодо розвитку підприємницького сектора України в умовах трансформацій 279

Розділ 8. Конкурентні переваги економіки України 298
8.1. Теоретико-методологічні основи конкурентних переваг у національній економіці 298
8.2. Конкурентні переваги ринку праці в Україні 310
8.3. Конкурентні переваги ринку землі в Україні 329
Розділ 9. Економіка майбутнього: відновлення аграрного сектора, створення військового високотехнологічного хабу та цифрова трансформація 343
9.1. Відновлення та розвиток вітчизняного аграрного сектора на новій технологічній основі 343
9.2. Україна як виробник військової техніки, зброї та технологій 353
9.3. Перехід суспільства до нової стадії розвитку 362
9.4. Цифровізація економіки України як чинник прозорості, ефективності та інновацій 393
Висновки 403
Пам'ятаємо, шануємо та продовжуємо Вашу справу 408

Вступ

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується складними трансформаційними процесами, зумовленими глобальними викликами, внутрішніми кризами та воєнними потрясіннями. Глобалізація, цифрова революція, геополітичні зміни та необхідність повоєнного відновлення формують нову реальність, у якій Україна прагне не лише адаптуватися, а й реалізувати свій потенціал як конкурентоспроможна держава. Монографія «Актуальні проблеми розвитку економіки України в умовах трансформаційних перетворень» присвячена комплексному аналізу ключових аспектів економічного розвитку країни, охоплюючи широкий спектр питань – від впливу глобальних тенденцій до формування конкурентних переваг і стратегій майбутнього. Унікальність цього дослідження полягає в його міждисциплінарному підході, який поєднує теоретичні основи, емпіричні дані та практичні рекомендації для подолання сучасних викликів і забезпечення сталого розвитку.

Економіка України перебуває на перехресті трансформаційних перетворень, спричинених як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Повномасштабна війна, розпочата у 2022 році, завдала значних втрат інфраструктурі, виробничому потенціалу та соціальній сфері, водночас актуалізувавши потребу в інноваційних підходах до відновлення. Глобалізація, попри свої кризи та критику, продовжує впливати на формування економічних систем, ринків праці та конкурентних стратегій. Цифрова економіка відкриває нові можливості для прозорості, ефективності та інновацій, але вимагає адаптації інституційного середовища та підвищення цифрової грамотності. У цьому контексті монографія прагне не лише діагностувати проблеми, а й запропонувати стратегії їхнього вирішення, спираючись на сучасні економічні теорії, міжнародний досвід і специфіку українського контексту.

Структура монографії охоплює дев’ять розділів, кожен із яких розкриває окремий аспект трансформаційних процесів в економіці України.

У розділі 1 проаналізовано трансформацію світової економіки в умовах глобалізації, досліджуючи її вплив на міжнародний ринок праці, освіту і науку, розвиток цифрової економіки, форми економічних трансформацій, конкурентні стратегії та кризи глобалізації. Підрозділи 1.1–1.6 висвітлюють, як глобальні тенденції формують нові виклики й можливості для України, зокрема через інтеграцію в міжнародні ринки, цифровізацію та необхідність адаптації до змін у корпоративному глобалізмі. Цей розділ задає теоретичний фундамент для розуміння зовнішнього контексту, у якому функціонує українська економіка.

У розділі 2 висвітлюється трансформація власності в економіці України, розглядаються її теоретичні основи, сучасний стан і перспективи вдосконалення. У підрозділах 2.1–2.3 аналізуються еволюція відносин власності, проблеми приватизації, неефективного управління державними активами та шляхи формування справедливої й ефективної системи власності. Цей розділ підкреслює важливість інституційних реформ для підвищення економічної ефективності та залучення інвестицій.

Розділ 3 присвячено відновленню та розвитку виробничого потенціалу України, що є критично важливим у контексті повоєнної відбудови. У підрозділах 3.1–3.3 запропоновано стратегію індустріального відродження, проаналізовано проблеми інвестиційної діяльності та роль інноваційних кластерів і державно-приватного партнерства. У розділі наголошується на необхідності поєднання державних і приватних зусиль для модернізації промисловості та створення нових драйверів економічного зростання.

У розділі 4 досліджуються теоретичні та практичні основи нераціональної поведінки споживачів в умовах трансформаційних перетворень, що є важливим фактором економічної нестабільності. У підрозділах 4.1–4.3 проаналізовано теоретичні основи цього феномену, вплив криз, війни та інформаційного середовища на споживчу поведінку, а також запропоновано інструменти корекції – просвітництво, цифровізацію та регуляторні заходи. У цьому розділі підкреслюється роль поведінкової

економіки у формуванні зрілої споживчої культури, що сприяє економічній стабільності.

У розділі 5 розглянуто модифікацію соціально-трудових відносин в умовах сучасних змін, досліджено глобальні тенденції, вплив цифровізації на ринок праці та значення корпоративної культури для конкурентоспроможності. У підрозділах 5.1–5.3 акцентовано увагу на адаптації трудових відносин до нових реалій, зокрема через гнучкі форми зайнятості, цифрові платформи та підвищення соціальної відповідальності бізнесу. Цей розділ важливий для розуміння того, як соціальні фактори впливають на економічний розвиток.

У розділі 6 проаналізовано макроекономічні аспекти функціонування державного сектора, зосереджуючись на цифровізації управління, стратегії державного інвестування та ролі державно-приватного партнерства. У підрозділах 6.1–6.3 запропоновано шляхи модернізації державного сектора для забезпечення сталого розвитку. У цьому розділі підкреслено значення ефективного управління державними ресурсами для інтеграції України у глобальну економіку.

Розділ 7 присвячено розвитку підприємницького сектора, який є драйвером економічного зростання в умовах трансформацій. У підрозділах 7.1–7.3 досліджено теоретичні основи, сучасний стан, фактори та бар'єри розвитку підприємництва, а також запропоновані стратегії підтримки малого й середнього бізнесу. У цьому розділі акцентується на необхідності створення сприятливого бізнес-середовища для підвищення конкурентоспроможності економіки.

У розділі 8 досліджуються конкурентні переваги економіки України, аналізуючи їхні теоретичні основи, а також специфіку ринків праці та землі. У підрозділах 8.1–8.3 визначено унікальні можливості України, такі як кваліфікована робоча сила та родючі землі, які можуть стати основою для економічного прориву за умови ефективного використання. У розділі запропоновано стратегії капіталізації цих переваг у глобальному контексті.

Розділ 9 завершує монографію, звертаючись до економіки майбутнього України через призму відновлення аграрного сектора, створення високотехнологічного військового хабу та цифрової трансформації. У підрозділах 9.1–9.3 досліджуються перспективи технологічної модернізації сільського господарства, розвитку військово-промислового комплексу як драйвера інновацій і цифровізації як чинника прозорості та ефективності. У цьому розділі окреслено візію України як сучасної економічної держави, здатної конкурувати на глобальній арені.

Актуальність монографії зумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, війна та її економічні наслідки вимагають негайних рішень для відновлення, що робить аналіз трансформаційних процесів критично важливим. По-друге, глобальні виклики, такі як цифрова революція, зміна клімату та криза глобалізації, створюють нові умови для розвитку національних економік, у яких Україна мусить знайти своє місце. По-третє, внутрішні проблеми – низька фінансова грамотність, слабкість інститутів, бар'єри для підприємництва – потребують системного осмислення та практичних рекомендацій. Монографія пропонує комплексний підхід до цих питань, поєднуючи теоретичний аналіз із прикладними рішеннями.

Метою дослідження є не лише діагностика проблем, а й розробка стратегій, які дозволять Україні реалізувати свій економічний потенціал у новій реальності. Монографія спрямована на широку аудиторію: науковців, які досліджують економічні трансформації; практиків, які формують економічну політику; підприємців, які шукають нові можливості; і суспільство загалом, яке прагне розуміння шляхів розвитку країни. Кожен розділ містить як теоретичні узагальнення, так і конкретні пропозиції, що робить дослідження універсальним інструментом для осмислення сучасних викликів.

Особлива увага в монографії приділяється інтеграції України в глобальну економіку без втрати національної ідентичності та економічного суверенітету. Розглядаючи такі аспекти, як цифрова трансформація,

інноваційні кластери, конкурентні переваги та військово-технологічний потенціал, дослідження пропонує бачення України як держави, що поєднує традиційні сильні сторони (аграрний сектор, людський капітал) із сучасними технологіями та інноваціями. Водночас монографія враховує соціальні та поведінкові аспекти, такі як нераціональна поведінка споживачів чи модифікація трудових відносин, які впливають на економічну динаміку.

У контексті повоєнного відновлення монографія наголошує на необхідності системного підходу, який поєднує державну політику, приватні ініціативи та міжнародну співпрацю. Державно-приватне партнерство, інноваційні кластери, цифрова трансформація та інвестиційна активність розглядаються як ключові інструменти для створення стійкої економічної моделі. Водночас дослідження визнає виклики, пов’язані з інституційною слабкістю, корупцією та нерівномірним розподілом ресурсів, пропонуючи шляхи їхнього подолання через реформи, освіту та підвищення прозорості.

Монографія не претендує на вичерпне вирішення всіх проблем, але прагне стати основою для подальших дискусій і досліджень. Вона пропонує цілісне бачення економічного розвитку України, яке враховує як глобальні тренди, так і локальні особливості. У період трансформаційних перетворень, коли країна стоїть перед історичним вибором, це дослідження є спробою окреслити шлях до сталого зростання, інновацій і глобальної конкурентоспроможності.

Автобіографічна довідка про професора Володимира Радченка

Кандидат економічних наук, професор кафедри економіки та економічної освіти. Завідувач кафедри економічної теорії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01.10.1996 – 01.03.2013).

Народився 20 листопада 1939 року у с. Свиридівка Лохвицького району Полтавської області. У 1954 році закінчив семирічну школу. У 1954-1958 рр. навчався у Лохвицькому педагогічному училищі, після закінчення якого працював вчителем у Великокринківській середній школі Полтавської області. У 1958-1961 рр. служив у Радянській армії. З вересня 1961 року по червень 1966 року навчався у Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка за спеціальністю «Політична економія». З 01.11.1966 по 01.09.1969 р. – аспірант Київського інституту народного господарства. Успішно захистив кандидатську дисертацію 25.12.1969 р.

Фахівець в галузі економічної теорії та економічної освіти. Працював у Київському інституті народного господарства (1969-1973 рр. – асистент, старший викладач), Вищій партійній школі (1973-1992 рр. – старший викладач, доцент, заступник завідувача кафедри політекономії), Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (з 1992 р. – доцент, професор, завідувач кафедри). Кандидат економічних наук (з 1970 р.), доцент кафедри політекономії (з 1977 р.), професор кафедри економічної теорії (з 2014 р.).

Основні напрями наукових досліджень: проблеми власності, аграрних відносин, проблеми розвитку освіти і методики вивчення економіки та економічної теорії у ЗЗСО та ЗВО України. Співавтор серії підручників з економіки для загальноосвітньої школи: «Економіка. 11 клас» (1995 р.),

«Загальна економіка» (шість видань – 1995-2008 рр.), «Економіка», профільний рівень, 11, 12 класи (2011, 2012 рр.). Співавтор монографії «Українська мова: на матеріалі економічних текстів»: навч. посібник (П.С. Вовк, В.В. Радченко, Т.М. Крик. – К.: Вища школа, 2007). Член робочої групи з розробки перших державних стандартів з вивчення економіки у загальноосвітній школі. Співавтор навчальних програм з економіки для загальноосвітніх закладів України та з політекономії для ЗВО. Член редакційної колегії та відповідальний редактор фахового збірника «Науковий часопис» НПУ імені М.П. Драгоманова, серія 18 «Економіка і право» (2005-2013 рр.).

За науковим керівництвом професора Володимира Радченка захищено 4 кандидатських дисертації. Учасник багатьох міжнародних та Всеукраїнських наукових конференцій. Був запрошений на Круглий стіл на тему: «Наукові читання: до 90-річного ювілею акад. А.А. Чухно», який відбувся на економічному факультеті КНУ імені Тараса Шевченка (15-16.12.2016 р.). Опубліковано понад 200 праць, у т.ч. монографія «Трансформація власності в економіці України» (2019), 10 підручників у співавторстві та інше.

Активний організатор студентської наукової роботи. Багаторазовий член журі Всеукраїнських учнівських олімпіад з економіки (Черкаси, 2001 р., Кам'янець-Подільський, 2008 р. та ін.), Всеукраїнських турнірів юних економістів (2006 р., Хмельницька обл.) та ін. Протягом 2013-2023 рр. був головою журі ІІ етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт Малої академії наук м. Києва та Київської області.

Нагороджений грамотою Верховної Ради України, Почесною грамотою Кабінету міністрів України, нагрудним знаком «Відмінник освіти України» Міністерства освіти і науки України (двічі), медаллю «Ветеран праці» та ін.

Інтелектуальна спадщина професора Володимира Радченка

Професор Володимир Радченко за своє життя опублікував понад 200 наукових праць, у т.ч. монографію «Трансформація власності в економіці України» (2019), 10 підручників у співавторстві та інше.

Виділимо ключові ідеї, актуальні та мудрі думки професора Володимира Радченка, які відображають глибину його інтелектуальної спадщини щодо аналізу, стратегічного мислення та розуміння складних соціально-економічних процесів. Вони відображають не лише економічну, а й соціальну та філософську проникливість автора.

1. Власність як основа економічної системи.

Власність на засоби виробництва є генетичною основою будь-якої економічної системи. Її трансформація визначає не лише економічні, а й соціальні, політичні та культурні зміни в суспільстві. Для успішного реформування економіки необхідно усвідомлювати, що власність – це не просто категорія, а соціальний механізм, який формує спосіб життя суспільства.

2. Необхідність наукового обґрунтування реформ.

Економічні реформи не можуть бути успішними, якщо вони базуються на запозичених моделях без урахування національних особливостей. Ігнорування власного історичного досвіду та економічних умов призводить до «ринкового романтизму», який гальмує розвиток і породжує соціальні суперечності.

3. Баланс між ринком і державним регулюванням.

Ринкова економіка не є саморегулювальною системою, особливо в перехідний період. Надмірна лібералізація без активної ролі держави веде до хаосу, тіньової економіки та олігархізації. Ефективна економічна політика потребує розумного поєднання ринкових механізмів із державним контролем.

4. Соціальна орієнтація як мета економічних перетворень.

Метою трансформації власності має бути не лише економічна ефективність, а й створення соціально орієнтованої економіки, яка забезпечує справедливий розподіл ресурсів, гідний рівень життя та захист вразливих верств населення. Без соціального виміру реформи втрачають сенс.

5. Первісне нагромадження капіталу як виклик.

Первісне нагромадження капіталу, яке в Україні відбувалося через приватизацію, пограбування держави та тіньові схеми, стало головною перепоною для справедливого економічного розвитку. Воно спричинило майнову поляризацію, зубожіння населення і формування олігархічного класу, що гальмує суспільний прогрес.

6. Земельна власність як ключ до аграрного потенціалу.

Відносини власності на землю є критично важливими для розвитку аграрного сектору, який може стати конкурентною перевагою України. Непрозорий розподіл земельних ресурсів і відсутність доступу малих фермерів до землі підривають продовольчу безпеку та економічний потенціал країни.

7. Демократичні форми власності як шлях до стабільності.

Для забезпечення соціальної стабільності та економічного зростання необхідно розвивати демократичні форми власності, такі як акціонерні товариства та кооперативи. Вони дозволяють поєднувати економічну ефективність із соціальною справедливістю, зменшуючи концентрацію багатства в руках окремих груп.

8. Роль економічної теорії у передбаченні майбутнього.

Економічна теорія повинна не лише пояснювати поточні реалії життя, а й випереджати практику, пропонуючи стратегічні напрями розвитку. Без теоретичного осмислення реформи стають хаотичними, а суспільство втрачає орієнтири для прогресу.

9. Суперечність як рушій трансформації.

Перехідний період неминуче супроводжується гострими суперечностями – між державним і приватним секторами, олігархічними та

суспільними інтересами, регіональними потребами. Усвідомлення та управління цими суперечностями є запорукою успішних реформ.

10. Глобальний контекст і національні інтереси.

Інтеграція у світову економіку не повинна відбуватися за рахунок втрати національного суверенітету чи перетворення країни на сировинний придаток. Україна має знайти своє місце у міжнародному поділі праці, захищаючи власних виробників і розвиваючи високотехнологічні галузі.

11. Майнова поляризація як загроза розвитку.

Глибока майнова поляризація, спричинена трансформаційними процесами, паралізує формування якісного людського капіталу та гальмує інноваційний розвиток. Бідність і нерівність стають не лише соціальними, а й економічними проблемами.

12. Державна власність як стратегічний актив.

Надмірне скорочення державної власності послаблює здатність держави впливати на стратегічні галузі. Ефективний державний сектор є необхідним для забезпечення національних інтересів, особливо в умовах криз і зовнішніх викликів.

13. Ринок праці та соціальні пріоритети.

Формування ринку праці в перехідній економіці не зводиться до попиту і пропозиції робочої сили. Воно вимагає створення соціальних пріоритетів, таких як стабільна зайнятість, гідна заробітна плата та безпечні умови праці, що залежать від характеру відносин власності.

14. Інновації та продуктивні сили.

Трансформація власності має враховувати рівень розвитку продуктивних сил. У сучасних умовах це означає орієнтацію на інновації, технологічний прогрес і сталий розвиток, що потребує нових форм власності, таких як інтелектуальна чи кооперативна.

15. Уникнення волюнтаризму в реформах.

Реформування відносин власності не є суто «рукотворним» процесом. Воно має об’єктивні межі, визначені економічними законами та рівнем

розвитку суспільства. Волюнтаризм і суб'єктивізм у реформах призводять до економічних втрат і соціальної напруги.

Ця інтелектуальна спадщина відображає системний підхід професора Володимира Радченка до аналізу трансформаційних процесів в Україні. Він не лише діагностує проблеми, а й пропонує стратегічні рішення, які враховують як національні особливості, так і глобальні виклики. Наприклад, його акцент на соціальній орієнтації економіки є універсальним принципом, актуальним для будь-якої країни, що прагне гармонійного розвитку. Критика первісного нагромадження капіталу показує глибоке розуміння соціальних наслідків економічних реформ, а заклик до розвитку демократичних форм власності відображає прагнення до справедливості та стабільності.

Мудрість професора Володимира Радченка полягає в його здатності поєднувати теоретичний аналіз із практичними рекомендаціями, враховуючи історичний контекст і майбутні виклики. Його думки залишаються актуальними й сьогодні, особливо в умовах війни, економічної відбудови та глобальних трансформацій.

РОЗДІЛ І
ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Глобалізація світової економіки: інноваційні стадії розвитку

Характерна риса сучасного світу – прискорення розвитку глобалізації. Воно зумовлене досягненням інноваційного прогресу, який створив цифрові засоби для подолання факторів часу та простору, зробивши реальністю можливість його функціонування як єдиного механізму.

Сучасна світова економіка пов'язана з низкою небачених раніше проблем таких, як політичні, воєнні, соціальні, ментальні, а головне – економічні. Ринкова економіка бурхливо увійшла у повсякденне життя, а суспільство стало її невід'ємною частиною.

У параграфі розглядається функціонування економічних суб'єктів, а саме – науки та методології сучасної глобалістики. Становлення та дослідження глибоких економічних процесів, перехід до інноваційної стадії розвитку світової економіки. Розглядаються альтернативні погляди різних економічних шкіл щодо найважливіших проблем економіки в глобальному просторі. Ми є свідками входження людства в нову сучасність, в епоху становлення глобального світу, в якому розширюються взаємозв'язки і взаємозалежність індивідів, держав, націй, інтенсивно формується планетарний інформаційний простір, трансконтинентальний ринок капіталів, товарів, робочої сили, активізується техногенний вплив на природне середовище, ускладнюються етнічні й міжконфесійні зв'язки та відносини. Ця обставина зумовлена трансформацією ринкової економіки, яка перейшла від екстенсивного розвитку до інтенсивного, що утворило принципово нову науково-технологічну, соціальну і культурну основу суспільного буття.

Феномен глобалізації виходить за межі економіки, охоплюючи практично всі сфери суспільної діяльності, включаючи політику, освіту, культуру, всі соціальні інститути, спосіб життя, а також самі умови існування

людини і людства. Глобалізація набуває втілення у взаємопроникненні, взаємовпливі культур, цивілізацій, у посиленні стандартизації способу життя, мислення й поведінки людей, всіх форм суспільної та індивідуальної діяльності.

У процесі невпинного поступу глобалізація включає все нові аспекти посилення взаємозв'язку й інтеграції людських співтовариств, що підвищує роль і значення наднаціональних та транснаціональних структур, активних суб'єктів системи міжнародних відносин - церкви, ООН, регіональних співтовариств, великих компаній, громадських організацій. У свою чергу виокремлення пріоритету прав людини та її свободи універсалізує правові норми, соціальні стандарти тощо.

Визначальною для процесів глобалізації стала інформаційна революція, яка забезпечує технічну базу для створення глобальних інформаційних мереж. Не менше значення мають інтернаціоналізація капіталу й жорсткість конкурентної боротьби на світових ринках, дефіцит природних ресурсів і загострення боротьби за контроль над ними, демографічний вибух, міграційні процеси, а також посилення техногенного навантаження на природу й розповсюдження зброї масового знищення, що збільшує ризик загальної катастрофи. Зазначені факти, незважаючи на їхню різнорідність, тісно пов'язані між собою, і їх взаємодія визначає складний та суперечливий характер глобалізаційних процесів. Інформаційні технології створюють реальну можливість для різкого прискорення економічного, наукового, культурного розвитку планети, для об'єднання людства в співтовариство, яке усвідомлює свої інтереси і відповідальність за долю світу. Але вони можуть стати знаряддям нового поділу світу і посилення міжнародної конфронтації.

Однією із найважливіших значень глобалізації в тому, що вона є світовим процесом трансформації всіх сфер суспільного життя, під час якого змінюються, перевизначаються цінності, норми соціокультурної практики, очевидні та зрозумілі поняття, що існують в кожному суспільстві. Аналіз процесів глобалізації і фрагментації показує, що в результаті їх взаємодії

замість відкритого світового ринку, основи однорідного суспільства, утворився багатополюсний простір, який ґрунтується на різних економічних, соціально-політичних і культурних моделях.

Незважаючи на високий рівень та різноманітність зарубіжних досліджень, наведених у іноземних джерелах, щодо процесів глобалізації та механізмів взаємодії національних економік, навряд чи, можна використовувати у незмінному вигляді внаслідок значних відмінностей української економіки від економіки розвинених країн. Використання результатів, які були одержані зарубіжними науковцями, без відповідної адаптації до умов української економіки, без розвитку власної теорії і практики може виявитися недостатньо ефективним.

У результаті взаємодії міжнаціональних економічних суб'єктів між ними формуються взаємозв'язки, за допомогою яких відбувається трансформація власності та поглиблення відносин індивідуалізованої власності, тобто, творення транснаціонального простору, формування інноваційної сфери, виникнення регіональних та кластерних економічних просторів як прояв обмеженості глобалізаційних процесів у світовій економіці.

Підвищення динамізму ділового життя у середині XX ст. зробило необхідним перенесення центру прийняття рішень зверху вниз – в середню ланку виробництва. Акціонування та управлінська революція змусили передати прийняття виробничих рішень десяткам тисяч фахівців. Це дозволило надати ще індивідуалізованішого характеру власності великих корпорацій. Диверсифікація виробництва корпорацій призвела до індивідуалізації прийняття рішень уже в кожному з філіалів, що відкрило шлях багатьом інноваціям без узгодження «у верхах». Розвиток цієї власності пішов далі. Спеціалізація знань професіоналів стала настільки глибокою, що вони уже не можуть реалізувати себе в рамках корпорацій та фірм. Все більша їх кількість бере кредити та створює власні фірми. Тут індивідуалізація власності створює основу деконцентрації виробництва. Такі фірми дуже часто зникають та виникають знову. Якщо їх у США в середині

70-х років XX ст. виникало щорічно 300 тисяч, у середині 80-х – 700 тисяч, то в середині 90-х – уже 1600 тисяч. Отже, людина, відчужена від пануючих виробників, протистоїть їм, створюючи власну справу.

У цей час держава робить крок в бік забезпечення ефективної соціально-економічної політики. Інституалізація відносин між працею та капіталом на державному рівні стала центральним моментом подальшого розвитку. Дані по США за XX ст. показують, що у цих відносинах перевага за працею – 75% державних коштів було спрямовано на задоволення першочергових соціально-економічних потреб та тільки 16% – на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки. Ці явища підводять світову економіку до нового витка розвитку. Але чи стають вони надбанням світової спільноти, чи узгоджуються з ідеєю творення глобального ринку та транснаціональної цивілізації? У кінці XX ст. – на поч. XXI ст. глобальні та транснаціональні зрушення проявляються в таких інституціональних формах як плюралізм міжнародних інвестицій, міжнародні фінансові центри (МФЦ), транснаціональні корпорації (ТНК), транснаціональні стратегічні альянси (ТСА), міжнародні організації, засоби масової інформації (ЗМІ), глобальні комунікаційні системи (Internet, супутниковий зв'язок, IP – комунікації тощо), транснаціоналізовані держави, міжнародні регіональні об'єднання, економічні зони, нарешті, випереджаюче зростання обсягів міжнародної торгівлі та фінансової сфери.

Очевидно, що всі ці структури світового господарства кількісно та якісно різнопланові, але трансформаційна роль їх одна – глобалізація.

Вивіз капіталу – один з найапробованіших у часі методів інтернаціоналізації національних економік та творення транснаціонального простору. В період між 1870 і 1913 рр. зростання закордонних портфельних інвестицій випереджало зростання не тільки світового валового продукту, але й світової торгівлі. Все це дало привід деяким дослідникам стверджувати, що світова економіка стадії глобалізації досягла ще на початку XX ст.. Та це уявлення, скоріше за все випливає з деякої зовнішньої схожості з нинішньою

ситуацією. Проведений аналіз показує, що у той час ще не було такої цілісної та самовідтворюваної системи. У сучасному світі практично не лишилося країн, не втягнених у процеси міжнародного інвестиційного співробітництва. Уже аксіоматична думка про те, що стійкий економічний розвиток неможливий без ефективної участі у світових господарських процесах потоків капіталу, особливо без активного використання переваг від залучення прямих іноземних інвестицій. Міжнародна міграція капіталу полегшується тим, що останні десятиріччя широко розповсюдились уніфіковані норми державного регулювання інвестиційних потоків. Однак говорити про наявність глобального інвестиційного простору – перебільшення. Незважаючи на системний взаємозв'язок інвестиційних потоків різних країн, вони відіграють у цих країнах різну роль.

Слід відзначити нові явища. Так, темпи зростання залучених прямих іноземних інвестицій у цілому в світі значно прискорились. Якщо в період 1993-1996 рр. залучені інвестиції збільшувалися в середньому на 20,2% за рік, то в 1997-1999 рр. – на 34,1%.

Принципово важливе те, що колосальне зростання масштабів прямого іноземного інвестування було забезпечене майже виключно за рахунок взаємного обміну капіталами між розвиненими країнами, тобто, відбувається локалізація потоків іноземного капіталу у межах розвинених країн. Розвинені країни закріпили свої позиції в якості експортерів капіталу. Їх частка у світовому обсязі наданих прямих іноземних інвестицій збільшилася з 85,6% у 1997р. до 91,7% у 1999 р. У той же час позиції слабкорозвинених країн послабшали – як експортерів та як імпортерів.

Їх частка у світовому обсязі залучених інвестицій впала з 37,2 % у 1997 р. до 24% у 1999 р., а вивіз зменшився з 13,7% у 1997 р. до 8% у 1998 р.

Тренд глобалізації також пов'язаний зі зростанням ролі ТНК, які виступають поряд з суверенними суб'єктами. З середини 80-х рр. і до кінця XX ст. кількість ТНК зросла з 7 тис. до 40 тис. Кількість філій ТНК за

межами держав, у яких розміщуються штаб-квартири компаній, досягли 690 тис.

При цьому 500 корпорацій контролюють 70% світової торгівлі, а 400 – 50% всіх прямих іноземних капіталовкладень. Вони виробляють близько 25% світового ВВП, це – знакове число.

Ще одна тенденція транснаціоналізації, що правилася на межі тисячоліть – регіоналізація. За 90-ті рр. організаційно оформилося та закріпилося кілька регіональних об'єднань. Нині це не традиційні та термінові угоди з предметів взаємного інтересу, а регіонально-цівілізаційні співтовариства, своєрідний метапростір з поліфункціональним статусом. Лідер у найскладніших секторах економічної діяльності – Європейський Союз. Європейський союз – це унікальне економічне утворення, яке забезпечує оптимальне функціонування національних господарських систем в умовах уніфікованого законодавства, єдиної кредитно-грошової політики, яке передбачає у найближчому майбутньому формування найбільшої у світі єдиної регіональної економіки. Напрямки побудови цієї економіки в основному узгоджуються з об'єктивними критеріями формування глобальної спільноти в сфері задоволення потреб, раціоналізації економічних механізмів, наднаціональної інституціоналізації та структуризації багатонаціонального суспільства.

Розглянемо деякі деталі, що найбільше підкреслюють неординарність процесу. У Західній Європі найрельєфніше виступають процеси глобалізації господарського життя та регіональної економічної інтеграції.

Свідчення такі:

По-перше, тенденція розвитку торгівлі європейських країн така, що зростає експорт-імпорт продукції схожих галузей. В подібних умовах торгові операції заохочують конкуренцію в усіх галузях, а не в одному секторі. Ця обставина усуває та ставить у рівне становище менш розвинені країни Союзу з більш розвиненими.

По-друге, на межі тисячоліть ЄС став єдиним інвестиційним центром сучасного світу. Він забезпечує близько 80% всього нетто-експорту іноземних інвестицій.

По-третє, інституційні зміни у європейському економічному просторі змусили європейські ТНК пристосувати міжнародні операції до нових умов розміщення прямих іноземних інвестицій.

На фоні зростаючої майнової нерівності у світі Європа демонструє рівномірніший розподіл національного доходу та багатства у суспільстві. Внутрішня політика європейських держав впродовж десятиліть сприяє нівелюванню різниці у майновому привласненні при допомозі підтримки доходів, особливо низькооплачуваних груп населення на соціально прийнятному рівні. Так, наприклад, середня заробітна плата в країнах ЄС дорівнює 22,3 євро/год., тоді як в США - 17,5 євро/год. Причому доходи європейців постійно зростають. Особливу роль відіграють трансфертні платежі – основний інструмент усунення бідності. В 90-ті рр. соціальна політика в ЄС знижувала рівень бідності у 6-11 разів. Країни Євросоюзу порівняно зі США та іншими країнами надають також якісніші соціальні послуги. Наприклад, тривалість оплачуваної відпустки. В Європі вона досягає 32 днів, у США – 18 днів. Політика соціальної справедливості проводиться також у сфері зайнятості населення та ліквідації безробіття. Це робить ЄС привабливим для багатьох країн та стверджує ідею європейської транснаціоналізації.

У сучасних умовах трансформується роль національних держав. Найрозвиненіші з них перетворюються в транснаціоналізовані країни. Вони не можуть не рахуватися з національними тенденціями в економіці, фінансах, торгівлі, культурі, беруть на себе роль глобального підприємця, делегують функцію реалізації стратегічних національних інтересів транснаціональним корпораціям, банкам, консорціумам тощо.

Канадський дослідник А. Беттлер вважає, що в період становлення такою транснаціоналізованою країною, а за його термінологією «світовим

гегемоном», передусім за критерієм ВВП (більше 8,3 трлн. дол.) є США. Японія значно відстає за цим показником (близько 4 трлн. дол.). Далі йде Німеччина – 2,6 трлн. дол. Інші країни значно відстають від цього рівня. З точки зору Заходу гегемонія США дає стабільність політичну, отже – можливість проводити глобальну економічну політику. Вступаючи у XXI ст. США за попередні 100 років значно зміцнили свої позиції та приймають будь-який економічний виклик. Найфундаментальнішим є ринковий виклик – саме на території США сформувалась та закріпилась ідеальна ліберальна модель ринку. Завдяки їй американський бізнес та американське суспільство змогли максимально ефективно для свого часу мобілізувати для розвитку всі доступні зовнішні та внутрішні ресурси. Багато в чому завдяки США нині у світі панує конкурентно-ринковий механізм. Але на світовому ринку, крім приватних фірм, агентами виступають і держави. Тому тут вільна конкуренція наштовхується на економічну «вагу» держав.

Як зазначено вище, «вага» на користь США, які підтримують не конкуренцію взагалі, а передусім конкурентоспроможність своїх національних компаній та захищають свої інтереси. Це означає, що світ вступив у XXI ст. з усвідомленням монополії за багатьма параметрами. Хоча ринок монополії не терпить.

При підтримці держави продовжується тенденція на інвестиційну експансію американських корпорацій за межами країни, а для закріплення своєї конкурентоспроможності та лідируючих позицій у світовій економіці США широко використовує інформаційні технології.

Це призвело до появи низки нових явищ в економіці. По-перше, різко зросло значення інформаційного забезпечення. По-друге, ще більше підсилилася взаємозалежність всіх процесів, що відбуваються у світовій економіці. По-третє, об’єктивно розширилася база для активної участі державних інституцій у забезпеченні ефективного функціонування ринкового механізму шляхом підтримки та розвитку адекватної інформаційної інфраструктури.

Інформаційні технології не можуть обійтися без фінансових ресурсів держави. Це, передусім, проявилось у США. Американська адміністрація розробила спеціальну програму підтримки, забезпечення та фінансування інформаційних технологій. У бюджеті 2000р. американським урядом тільки на дослідження у сфері інформаційних технологій було передбачено 2,3 млрд. дол. Конкуренція як на внутрішньому, так на зовнішньому ринках все більше зміщується в електронну сферу. Електронний ринок стає домінуючим та все більше впливає на хід світового розвитку. Завдяки йому, лідируючі позиції США посилилися. Держава вважає своїм обов'язком та відповідальністю перед народом очолити та стимулювати впровадження сучасних інформаційних технологій. Наприклад, нині під час пікових навантажень одна година користування мережею Internet коштує американцю менше одного долара.

Нові явища у світовій економіці дозволяють мобільніше рухатися не тільки капіталам та інформації, але й послугам та товарним масам.

Відповідно до вимог активного використання конкурентних переваг можна визначити основні напрямки транснаціоналізації:

а) інвестиційні, засновані на використанні прямих та портфельних інвестицій;

б) неінвестиційні, засновані на трансграничній спільній діяльності, делегуванні функцій та партнерстві, розподіл та комбінації діяльності, трансграничному спільному використанні нематеріальних та матеріальних активів та отриманні спільних трансграничних результатів та їх розподілу між членами альянсів;

в) комбіновані, що засновані на поєднанні інвестиційних та неінвестиційних форм транснаціоналізації.

Глобалізація здійснюється шляхом раціонального вибору (комбінації) інвестиційних і неінвестиційних форм транснаціоналізації. Прагнення до стійкого зростання доходів спонукає компанії позиціонувати себе і в нетоварних секторах ланцюжків нагромадження вартості з високими

бар'єрами входження. Наприклад, транснаціональна компанія «Philips» має виробничі філії у 40 країнах світу, фірми з реалізації – у 60. Міжнародна консультативна фірма A.T. Kearney з 1988 до 2003 р. провела дослідження 25 тисяч підприємств з 53 країн, які представляють 24 галузі та акції яких мають біржове котирування, а це складає 98% ринкової капіталізації по всьому світу, й зробила висновок про повсюдне зростання інвестиційної активності.

У світі налічується близько 40 тисяч подібних транснаціональних утворень. Вони оволоділи світовим інвестиційним простором. Їх капітал створив вільні економічні зони, спільні підприємства в межах національних кордонів багатьох країн, сотні тисяч закордонних промислових, банківських та торгівельних філій та дочірніх компаній.

Отже, глибинна сутність глобалізації – формування міжнародної системи нагромадження вартості. Сучасна глобалізація проявляється насамперед як транснаціоналізація виробничих процесів та економіки в цілому. Ступінь транснаціоналізації вимірюється через такі показники як зростання міжнародних потоків товарів та послуг, капіталу, інформації, робочої сили, стандартів якості життя. Умови ефективності національних економік, як і в цілому світової економіки – міжгалузева та міжнародна мобільність факторів виробництва та відкритість цих економік.

Транснаціональна мобільність факторів виробництва товарів, фінансових засобів, інформації тощо, свідчить про тенденційність економіки до пошуку нових шляхів, форм, каналів нагромадження вартості, як на колективній, так і на індивідуалістській основі. Вимальовується економічна комплементарність: суб'єкти економічної діяльності – національна економіка та світова економіка – національна економіка. Одночасно наявна опозиційність між цими комплементарними економічними елементами. Домінуючий вектор їх руху – транснаціоналізація. Очевидно, що транснаціоналізація – форма вирішення протиріч, що виникають в системі нагромадження вартості, отже – формою вирішення протиріч, що виникають в системі нагромадження вартості, а відтак– формою адаптації економічної

системи до нових умов – умов глобального шоку (кризи), який проявляється у падінні граничної доходності факторів виробництва та згасанню мотивації до підприємницької діяльності та бізнесу.

Парадокс глобалізації в тому, що чим багатші й міцніші внутрішні зв'язки суспільства, чим вищий ступінь його економічної та соціальної консолідації і чим повніше реалізуються його внутрішні ресурси, тим краще воно здатне використати переваги інтеграційних зв'язків й адаптуватися до умов глобального світу. Все це актуалізувало пошуки теорій виживання людства в період глобалізації, у центрі яких є людина нинішня і майбутня, а її життєвим середовищем – нормальні культурна, соціальна та екосистеми. Це можливо тільки за умов ресурсозберігаючої економіки, систем соціального захисту, розвитку інноваційних технологій, сучасної освіти і, найголовніше, нової людини. Її завдання, крім усього, полягає у здатності осмислити сутність сучасних процесів, в тому числі й глобалізації.

Глобалізація змінює старі концептуальні рамки, вводить нові, ускладнює процеси життя та їх аналіз. Вона не робиться «на вулиці», а здійснюється творчою, інтелектуальною силою людей, і є головною умовою інноваційних процесів.

Список використаних джерел:

1. V. Kulishov, I.Mietule, O.Khamidov, A.Shaikan, J.Botelho, and others. GlobalEconomy: Evolution, Transformations, Challenges: Textbook // Under the general editorship of V. Kulishov - Prague: OKTAN PRINT, 2024. - 465 p.

2. Кулішов В.В. "Стратегія розвитку України в умовах глобалізації", Економічний аналіз/збірник наукових праць ТНЕУ. Тернопіль 2019 р. - 12с.

3. Падалка О. С., Польська І.І. Інноваційна модель розвитку економічної освіти: історія і сучасність / Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти: Збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції, 30 листопада 2023 р. – К.: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. – С. 188-197.

4. Петрова І.Л. "Сучасні особливості внутрішнього маркетингу персоналу". Маркетинг: виклики та рішення // матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції - м. Одеса 21 квітня 2024 р. - за ред. д.е.н. проф. І.Л. Литовченко: Видавничий дім "Гельветика", 2021 р. - С.71-75

5. Транснаціональний фактор у економічному зростанні транзитивних країн: [монографія]. / А.А. Грищенко. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – 314 с.

6. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / ред. В.Г. Кремень; Академія педагогічних наук України, Інститут обдарованої дитини. – К. Педагогічна думка, 2008. – 472 с.

1.2. Інноваційна модель розвитку економічної освіти: історія і сучасність

Інноваційна діяльність в освітній сфері є принципово важливою відповіддю на нові сучасні виклики, як соціальний інститут, орієнтований на майбутнє, сучасна освіта повинна бути інноваційною за визначенням. Імплементація освітніх інновацій є запорукою конкурентоспроможності національних проектів у майбутньому.

Освіта має вирішальне значення для формування інтелектуального потенціалу, здобуття знання, необхідного для удосконалення усіх сфер життя. Однак, найбільш важливу роль для стійкого економічного і соціального зростання, підвищення життєвого рівня населення відіграє *інноваційне знання*.

Сьогодні знання перетворились у найбільш важливий фактор економічного розвитку. Закладам вищої освіти належить найважливіша роль у реалізації стратегії економічного зростання на основі знань і у формуванні демократичного та соціально-розвиненого суспільства.

Для того, щоб успішно виконувати свої функції, заклади вищої освіти повинні бути здатні ефективно реагувати на зміну потреб в освіті і професійній підготовці, адаптуватися в нових умовах освіти, яка швидко змінюється, а також засвоювати більш гнучкі форми своєї організації способів функціонування.

Поряд з реорганізацією діяльності закладів вищої освіти і використання нових технологій не менш важливо прививати студентам основні цінності необхідні для того, щоб жити в умовах суперечностей і викликів демократичного суспільства.

Змістовна освіта XXI століття повинна стимулювати розвиток усіх аспектів людського інтелектуального потенціалу. Вона повинна не просто робити акцент на доступі до світової бази знань у сфері освіти і науки, а й сприяти збереженню національних культур і цінностей.

Інноваційна освіта передбачає також розвиток здатності людини аналізувати найважливіші питання і проблеми, вміщуючи факти в більш широкий контекст, оцінюючи моральне значення дій і вибору, ефективно передавати знання і ставити питання. Завдяки переданню демократичних цінностей і культурних норм заклад вищої освіти є опорою для формування і зміцнення соціального капіталу.

Заклади вищої освіти можуть і повинні сприяти зміцненню суспільства, стимулювати суспільну діяльність, сприяти розвитку різних форм навчання і втіленню інновацій.

Як відомо, минуле допомагає зрозуміти майбутнє, а майбутнє сучасності визначається *інноваціями* як основною рушійною силою суспільного розвитку. Як на початку XX століття людство вірило в прогрес, так сьогодні воно вірить в інновації. Але так було не завжди.

Інновація перетворюється на новий бренд сучасності внаслідок певних соціально-економічних, культурних трансформацій. Вони не існували від початку століть і не завжди були притаманні людському способу існування. Причини їх виникнення та наслідки їх впливу на місце людини у світі і будуть предметом аналізу цього параграфу.

Проблема інновацій за своєю сутністю не є відкриттям мислителів XX століття. Сам по собі розвиток людства, суспільства завжди є переходом від старого до нового. Вже в літературних джерелах цивілізації Стародавнього Сходу спостерігається увага до нового та унікального. Давньогрецька філософія є толерантнішою до творців і новаторів. У ній відбивається дуалізм буття в сприйнятті його античним світоглядом. З одного боку, воно вважалось вічним, незмінним і нескінченним (*Платон, Демокріт*). А з іншого – буття є кінцевим, мінливим і скороминучим

(*Геракліт*). Проте свідомо щось змінювати не доцільно, оскільки будь-яка діяльність, зокрема творчо-інноваційна, суттєво поступається споглядальному пізнанню світу.

Очевидно, гносеологічне кредо *Сократа* «Я знаю, що я нічого не знаю» своєю незвичністю підкреслювало можливості і переваги особистісного самовизначення. Ця позиція окреслила освітньо-пізнавальну парадигму, що з того часу надовго увійшла в теорію і практику процесу освоєння дійсності. Зокрема, вона зумовлює плюралізм шкіл і напрямків, кожний з яких визначав новий підхід до пізнання світу, суспільства, людини.

В економічну науку проблематику нововведень, вже відмежовану від теми творчості та частково позбавлену філософсько-релігійної підтримки, вводять в епоху Нового часу меркантилісти.

Узагальнюючи ідеї та досвід новонародженого капіталізму, ґрунтуючись переважно на відображенні його зовнішніх, поверхових форм і концентруючись на варіантах примноження національних багатств, вони під цим кутом зору розглядають і роль державних політичних новацій. Новизна державної політики полягала у підтримці приватних осіб, щоб вони діяли в ролі капіталістичних підприємців. Держава штовхала їх «силою і переконанням» в обійми капіталізму. Це приводило до зламу меркантиліської цехової системи і «введення промислової свободи» в новому господарському праві.

Зовнішніми спонукальними мотивами дослідження інноваційної складової у підприємницькій діяльності стали процеси ринкової трансформації економіки, реформування власності, поява нових організаційно-правових форм господарської діяльності.

Основними теоретичними проблемами дослідження в початковий період були питання визначення підприємницької діяльності представниками різних наукових течій на різних етапах еволюції ринкової системи господарювання.

Залежно від методології дослідження сутність інноваційної складової розкривається в роботах цього напряму в суб'єктно-об'єктивному вираженні через розкриття нових функцій, нової видової структури і в кінцевому підсумку – через вплив шляхів ринкового реформування економіки та становлення нового соціально значущого підприємницького сектору економіки.

Класики економічної теорії *А. Сміт, Д. Рікардо* вважали що послаблення нових економічних відносин змушує аналізувати розвиток економіки як кругообіг. У праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» *А. Сміт* (1723-1790) дає характеристику підприємця як власника капіталу, який заради реалізації нової комерційної ідеї та отримання прибутку йде на ризик. Підприємець сам планує, організовує виробництво, реалізує вигоди, пов'язані з поділом праці, розпоряджається результатами виробничої діяльності. Його поведінка регулюється центральним механізмом ринкової економіки – *конкуренцією*.

В першій половині XIX ст. інновації асоціюються переважно з гуманітарною сферою і творчими суб'єктивними факторами. По-справжньому починають приділяти увагу інноваціям (зокрема, в економічній науці) у період, коли відбувається перенесення аналізу з духовно-культурної сфери у сферу виробництва, поглиблення дослідження внутрішніх закономірностей економічної системи, пошуку об'єктивних законів її функціонування і розвитку, що дозволяло визначити нововведення як головну рушійну силу економічного прогресу і закласти теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних процесів.

Класична економічна школа під впливом *діалектики Г. Гегеля* інтерпретує нововведення як явище, що розвивається стрибками під час криз і депресій, одночасно подається і розширена версія наслідків масових нововведень,

які залучаються до розгляду законів і закономірностей розвитку суспільства. Саме з масовими технологічними удосконаленнями, що зумовлюють низку

взаємопов'язаних змін у продуктивних силах, *К. Маркс* пов'язує подальші зміни в організаційно-економічних виробничих відносинах та їх перехід на вищу стадію (формацію).

Але справжнє усвідомлення значення і ролі поняття *«інновації»* починається на зламі XIX-XX ст., коли дослідники кардинально змінили уявлення про підприємця, зрозумівши значення креативних та новаторських засад його діяльності для економічного зростання, нововведення розглядаються як головні чинники порушення рівноваги, пошуки якої з огляду на принципи ефективності й оптимальності становлять основний зміст відповідних наукових досліджень.

Засновник некласичної кембриджської економічної школи *А. Маршалл* (1842-1924) першим додав до трьох класичних факторів виробництва – землі, праці і капіталу четвертий – *організаційну, підприємницьку здатність.* Особливо підкреслювалась активна роль самого підприємця, інноваційне спрямування його діяльності, котра зумовлює застосування нових машин та технологічних процесів. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує думка *А. Маршалла* про те, що здібності людини, котрі є засобами виробництва, так само важливі, як і будь-який інший вид капіталу.

Рушійною силою інноваційного розвитку суспільства мислитель вважав *економічну свободу* та *конкуренцію.* Він звертав увагу на те, що «… самостійність і звичка кожного самому обирати свій шлях, віра у власні сили; обачливість і разом з тим швидкість у виборі рішень та суджень; звичка передбачати майбутнє і визначати курс подій з урахуванням далеких цілей» є факторами, які спонукають людей як до конкуренції, так і до інновації. Водночас, на думку *А. Маршалла*, на відміну від терміну «конкуренція» вислів «економічна свобода» є більш вдалим, оскільки він «не пов'язаний з моральними рисами, добрими чи поганими, а відображає той незаперечний факт, що торгівлі та промисловості нашого часу характерні більша самостійність, більша передбачливість, більш твердий і вільний вибір рішень».

Подібна розширена сутність інновації характерна і для видатного американського економіста *Дж. Кларка* (1847-1933). У праці «Розподіл багатства» він наголошує на такій функції підприємця, як *координування факторів виробництва*. Координація пов'язана зі *зміною* форм та способів господарської діяльності, вивченням змін, які стосуються власне способу виробництва і діють на саму структуру суспільства.

Логічним продовженням цих ідей стала *концепція інноваційно-підприємницької діяльності Й. Шумпетера* (1883-1950). Його погляди на процес упровадження новинок викладено в опублікованій у 1911р. у праці під назвою «Теорія економічного розвитку», котра згодом набула статусу класичної. У ній він розглядає технічну інновацію як *економічний засіб*, застосований підприємцем з метою підвищити свій прибуток. З цієї роботи вченого починається класична *теорія інновацій*, яка започаткувала ряд напрямів досліджень щодо вивчення цієї проблеми і мала багатьох наукових послідовників. Інновація розглядається як процес впровадження нових технологій, результатів наукових відкриттів та винаходів у соціально-економічну практику. Суть цього процесу нововведень полягає у створенні *нового*. *Суть інновації* – у *застосуванні нового*. Інновації, на його думку, спрямовані на підвищення продуктивності і, як правило, на *отримання додаткового доходу у результаті втілення і створення кращих за своїми якостями ідей, технологій, концепцій.*

До теоретиків класичного напряму інноваційної теорії належать *Саймон Сміт Кузнець* (1901-1985) – відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки, виходець з України, що вчився в Харківському університеті. Протягом своєї наукової діяльності *С. Кузнець* кілька разів звертався до кондратьєвських циклів і вступав у полеміку з *Й. Шумпетером*.

У 1930 р. у праці «Столітня динаміка у виробництві і цінах» *С. Кузнець* на підставі аналізу великої кількості показників п'яти країн встановив закономірності їх довгочасної динаміки і дійшов висновку, що будь-який

з виробничих рядів відображає цикл домінуючої для кожного з них технічної інновації (або відкриття нових ринків, або природних ресурсів). *С. Кузнець* не погоджувався повністю з інноваційною теорією *Й. Шумпетера*, проте всупереч самому собі підтвердив власними дослідженнями наявність об'єктивних механізмів, з яких складається великий цикл.

Таким чином, *С. Кузнець* досить близько підходить до ідеї коливань в органічній структурі капіталу і необхідності його ефективності, яка залежить від інновацій. Слід зазначити, що на позиції теорії *Й. Шумпетера* перейшло багато визначних економістів, таких як *П.А Самуельсон, П.Ф. Друкер, К. Мендель* та ін.

Дещо по іншому розглядає сутність інноваційної активності *Ф.А. фон Гайєк* (1899-1992), який визначає її як пошук та вивчення нових *економічних можливостей, характеристику поведінки,* але не вид діяльності. Вищими цінностями, за *Ф. Гайєком*, є: особиста свобода, адже вона дозволяє людині продуктивніше розпоряджатися своїми здібностями та знаннями, інформаційно-економічним потенціалом. Ринок через дію цінових механізмів, які є координатором процесів використання підприємницького потенціалу особи, інформує про шанси і ризики, стан попиту і пропозиції, можливості нових засобів задоволення потреб споживачів.

Суттєве значення для введення в практику господарського життя нового має *конкуренція*, котра є *своєрідним інформаційним механізмом.*

На думку *Р. Макконнелла* та *Стенлі Л. Брю*, *інновація* – це здатність людини використовувати певне поєднання ресурсів для виробництва товару, приймати послідовні рішення, створювати нововведення та йти на ризик.

Згідно з підходом *П.Ф. Друкера*, головне завдання підприємця в економічному розвитку полягає в отриманні результатів, *відмінних від попередніх*, *а не в поліпшенні того, що є.* Тобто підприємця характеризує в основному намагання створити щось нове й відмінне від уже існуючого, що змінює та перетворює наявні в суспільстві ціннісні настанови. Він наголошує, що *інноваційність* – особливий інструмент підприємництва.

Новаторство полягає в тому, щоб знайти в існуючих ресурсах нові якості з метою створення нових благ. Більше того, у процесі нововведення створюються *нові ресурси.*

Підбиваючи підсумки революції у галузі продуктивності праці, мислитель підкреслює, наскільки важливо зрозуміти, що саме застосування інноваційних знань до ресурсів діяльності зумовило бурхливе зростання продуктивності праці в останні сто років і забезпечило створення економіки розвинутих країн.

Економічна інновація, орієнтуючись на одержання додаткового прибутку, охоплює всі види діяльності разом із науковими дослідженнями (винаходами), розробками і реалізацією нововведень. Їх здійснюють у своїй сукупності такі фази інноваційного процесу: фундаментальні дослідження, прикладні, технічні розробки, розробки для нових систем організації виробництва й управління, дослідно-експериментального виробництва, виробництва і збуту. Щоб усі ці фази були взаємопов'язані та становили єдиний неперервний процес (беручи до уваги практичну відсутність інноваційної сфери в національній економіці), необхідно створити відповідний господарський механізм, який міг би забезпечити перетворення інноваційної діяльності в реальний економічний процес.

Економічна інновація, орієнтована на прибуток, будучи основою технологічного процесу, є, власне, техніко-економічним циклом, у якому використання результатів сфери винаходів, наукових досліджень і розробок викликає безпосередньо також швидкі технічні, технологічні й економічні зміни. Вони мають зворотній вплив на діяльність цієї сфери і утворюють єдність двох процесів: створення нововведень в економіці, охоплюючи також пов'язані з конкретною новизною зміни і в соціальній сфері (організаційно-економічні, правові, управлінські, зміни в системі підготовки кадрів тощо).

Отже, інновація – це процес доведення наукової ідеї або технічного винаходу до стадії практичного використання, що приносить дохід, а

також пов'язані з цим процесом техніко-економічні та інші зміни в соціальному середовищі. Часто самі результати цього процесу – підсумки наукових досліджень або винаходи, доведені до використання нового продукту чи процесу, також називають нововведенням.

Інноваційний підхід деконструює поширену думку, що наука, знання є сумою певних, відомих факторів. Ця впевненість призводить до розуміння наукових фактів як незаперечності тих або інших положень, окремих фактів. У результаті, наприклад, економічна теорія починає дробитися на окремі сфери і сектори, кожен з яких вивчає конкретну частину реальності. Але цінність науки, як і всіх наук у цілому, полягає в можливості повідомити, що відбудеться, якщо первісні умови (період початку впливу інноваційних ідей) виявляється в певному плані іншими, ніж насправді.

Змінити ці умови і може інновація, якщо розуміти під нею не просто ідею, а ідею як *спосіб активної дії.* Наукова теорія повинна відповідати на питання, що трапиться, якщо деякі умови виявляться не такими, як у минулому. Завдання соціального розвитку не в дотриманні стабільності, не в кількісному накопиченні тих або інших «позитивних» показників, а в здатності *продукування, творення можливостей до зміни.* Завдяки інноваціям суспільний прогрес стає динамічним, творчим, цікавим і потрібним за всіма параметрами для людини.

Список використаних джерел:

1. Загальні збори НАПН України «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи», 24 травня 2022р.

2. Глобальна економіка: становлення, трансформації, виклики: Підручник // За загальною редакцією В.Кулішова – Прага: OKTAN PRINT, 2023. – 500 с

3. Падалка О.С., Польська І.І. Економічна освіта у контексті інноваційної моделі розвитку. // Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти: Збірник наукових праць IV Міжнародної науково-практичної конференції, 30 листопада 2022 р. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2022. – С.141-145.

4. Падалка О.С., Польська І.І. Падалка О. С. Трансформаційні зміни у світовій системі вищої освіти: феномен підприємницького університету // Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти: Збірник наукових праць ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 30 листопада 2021 р. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. – С.175-183.

5. Технологія інноваційної освіти: Монографія /Андрій Нісімчук, Олег Падалка. - Луцьк: ПВД «Твердиня» – 2013. – 456 с.

1.3. Система нових цінностей як результат інноваційних перетворень

У сучасному світі, наповненому постійними змінами, відбувається не просто технологічна революція, а має місце трансформація самої сутності суспільства. Інновації проникають у всі сфери життя – від економіки до особистісного світогляду і поступово формують нову систему цінностей, яка докорінно відрізняється від традиційної.

Інноваційні перетворення означають і впровадження нових технологій, і глибокі зрушення у соціокультурній площині. Людство стикається з викликами, що існували раніше, але які посилюються глобалізацією, штучним інтелектом, екологічною кризою тощо. Все це вимагає принципово нових рішень, нової етики, мислення і світогляду. На зміну цінностям, які базувалися на стабільності, традиційності, авторитарності приходить система, основою якої є гнучкість, креативність, відкритість, критичне мислення і соціальна відповідальність. Одночасно з цим виникають цінності інформаційної гігієни, цифрової безпеки, приватності тощо. Інноваційна економіка формує цінності самостійності, гнучкого графіка, персональної відповідальності, таким чином зменшуючи роль класичних ієрархій та централізованого контролю. На сучасному етапі глобалізація й міжкультурні обміни сприяють поширенню інтернаціоналізму, толерантності, мультикультурності. У середовищі швидких змін особливою цінністю стають психологічна стійкість, адаптивність, емоційний інтелект, що свідчить про зростання значущості людського чинника в цифровому середовищі.

Сучасна ціннісна модель має такі ключові риси:

- технологічна грамотність і етична відповідальність за використання цифрових інструментів;

- прозорість і відкритість, викликана суспільною взаємодією в онлайн-середовищі;

- інклюзія та різноманіття як моральна норма глобального світу;

- стале мислення – екологічна свідомість і довгострокове планування;

- саморефлексія і ментальне здоров'я – нова увага до внутрішнього стану людини.

Варто зазначити, що інноваційна система цінностей не є абсолютно універсальною: у різних регіонах світу та культурних традиціях ці зміни можуть сприйматися по-різному. Проте загальна тенденція – це рух від консерватизму до прогресивного гуманізму, де ключовими стають взаєморозуміння, свобода вибору і повага до особистості.

Людина, її креативність, інтелект і підприємницька ініціатива повинні стати центром розвитку економіки. Саме навколо цього і для стимулювання цього повинно вибудовуватись функціонування державних органів, освітніх і наукових закладів, інфраструктури та всіх інноваційних систем.

В умовах розгортання четвертої промислової революції та переходом світової економіки до шостого технологічного укладу і економіки знань все більше загострюється глобальна конкуренція країн, де інтелектуальний капітал стає основним ресурсом для нової якості економічного зростання і перемоги країн у глобальній конкуренції. Це може загострити нерівність серед країн і, навіть, їх поляризацію відповідно до успіхів у глобальній конкуренції, побудованій не на природних ресурсах і дешевій робочій силі, а на новому рівні використання інтелектуального капіталу та інноваційних технологій.

Внаслідок існування зазначених фінансово-економічних глобальних ризиків та переходу глобальної конкуренції на новий технологічний рівень, більшість країн намагаються використати поточні переваги економічного зростання як вікно позитивних можливостей для проведення структурних

реформ і переходу до інноваційного економічного зростання з метою запровадження шостого технологічного укладу і адаптації до вимог четвертої промислової революції. Для отримання переваг у глобальній конкуренції багато країн використовують національні стратегії інноваційного розвитку.

Створення національних інноваційних екосистем стає головним інструментом перемоги країн у глобальній конкуренції для забезпечення економічного зростання і високих стандартів життя для своїх громадян.

Саме ці механізми самопідсилюючого зростання лежать в основі сучасних конкурентоспроможних високотехнологічних і успішних економік, і саме цими механізмами повинна оволодіти наша держава.

Інноваційний тип розвитку економіки України в значній мірі визначається інноваційною активністю саме закладів вищої освіти, за яку має нести відповідальність не тільки держава, а й самі університети, формуючи ефективну інноваційну політику.

Інноваційна діяльність в освітній сфері є принципово важливою відповіддю на нові сучасні виклики. Як соціальний інститут, орієнтований на майбутнє, сучасна освіта повинна бути інноваційною за визначенням. Імплементація освітніх інновацій є запорукою конкурентоспроможності національних проектів у майбутньому.

У провідних країнах сучасного світу чудово розуміють стратегічне значення освіти та необхідність її розвитку, адже це – запорука конкурентоспроможності національних проектів у сучасному, досить жорсткому, економічному, соціальному та культурному середовищах.

Освіта має вирішальне значення для формування інтелектуального потенціалу, здобуття знання, необхідного для удосконалення всіх сфер життя. Однак, найбільш важливу роль для стійкого економічного і соціального зростання, підвищення життєвого рівня населення відіграє інноваційне знання. Сьогодні знання перетворились у найбільш важливий фактор економічного розвитку.

Економічне зростання сьогодні є як процесом накопичення знань, так і процесом нагромадження капіталу. Зазначимо, що країни з перехідною економікою і країни, що розвиваються, вже відчули на собі вплив цих перетворень, але ще не повною мірою здобувають з них всі потенційні вигоди. Насправді потенціал генерування і використання знань з метою забезпечення стійкого розвитку і підвищення рівня життя в різних країнах далеко неоднаковий.

Вища освіта – один з найважливіших факторів серед інших комплексних факторів, що визначають величину не лише сукупних факторів виробництва в певній економіці. Закладам вищої освіти належить найважливіша роль у реалізації стратегії економічного зростання на основі знань і у формуванні демократичного та соціально розвиненого суспільства.

Для того, щоб успішно виконувати свої освітні функції, заклади вищої освіти повинні бути здатні ефективно реагувати на зміну потреб в освіті і професійній підготовці, адаптуватися в нових умовах освіти, яка швидко змінюється, а також засвоювати більш гнучкі форми своєї організації і способів функціонування.

У такому контексті необхідно враховувати найбільш широкі напрями діяльності закладів вищої освіти, які сприяють формуванню демократичного суспільства, що ґрунтується на знаннях: підтримка інновацій за рахунок створених нових знань, забезпечення доступу до глобальних джерел знань і адаптації знань до національних умов; внесок у формування людського капіталу.

Зазначимо, що знання самі по собі не трансформують економіку, як і не має гарантії того, що інвестування в наукові дослідження, розробки, або в інші продукти вищої освіти принесе позитивну віддачу. Це пояснюється тим, що знання приносять найбільшу вигоду, коли використовуються в рамках комплексної системи закладів, організацій і процесів, відомої під назвою «Національна інноваційна система». Незважаючи на труднощі, пов’язані з формуванням національної

інноваційної системи, є низка факторів, що сприяють країнам, які прагнуть подолати відставання від передової науки.

Стратегія інноваційного розвитку, яка може бути опорою економічного зростання на основі знань, вимагає наявності розгорнутих систем освіти, які охоплюють все більш широкі верстви населення. Потрібно, щоб ці системи створювали сприятливі умови для навчання людей, акцентуючи особливу увагу на творчому началі та гнучкості з метою розвитку їх здатності постійно адаптуватися до вимог економіки, що ґрунтується на знаннях.

Основні вимоги до інноваційної освіти можна сформулювати в таких принципах.

Перший – більше освіти для більшості людей.

Другий принцип – навчання впродовж усього життя. Потреба в освіті і професійній підготовці - це короткий «життєвий цикл» знань, навичок і професій. Внаслідок цього все більш важливим стають неперервність освіти і регулярне оновлення індивідуальних здібностей, підвищення кваліфікації. Вимоги, що ставляться до неперервної освіти, можуть привести також до поступового стирання меж між базовим і подальшим навчанням. У концепції неперервної освіти пріоритет належить тому, хто навчається.

Процес навчання сьогодні повинен все більше ґрунтуватися на здатності знаходити знання і звертатися до них, застосовуючи їх у вирішенні практичних завдань і проблем. Вчитися тому, як вчитися, як трансформувати інформацію в нові знання, в конкретні пропозиції – все це більш важливо, ніж запам’ятовування конкретної інформації. У новій парадигмі головне – це здатність шукати і знаходити нову, потрібну, актуальну інформацію, яка відповідає вимогам часу.

Змістовна освіта сьогодні повинна стимулювати розвиток усіх аспектів людського інтелектуального потенціалу. Вона повинна не просто робити

акцент на доступ до світової бази знань, а й сприяти збереженню багатства національних культурних цінностей.

Інноваційна освіта передбачає також розвиток здатності людини оцінювати моральне значення дій і вибору, ефективно передавати знання і ставити питання.

Завдяки переданню демократичних цінностей і культурних норм заклади вищої освіти є опорою для формування і зміцнення соціального капіталу. Такі заклади можуть і повинні сприяти зміцненню суспільства, стимулювати суспільну діяльність, давати поштовх розвитку нових форм навчання і втіленню інновацій.

У міру еволюції систем вищої освіти і зміщення акценту з викладання на засвоєння знань студенти стають більш важливими дійовими особами: як основні партнери, споживачі, суб'єкти навчання.

Кардинальні зміни в освіті нівелюють традиційні часові і просторові межі вищої освіти – і в передових країнах, і в тих, які розвиваються, і в країнах з перехідною економікою. У цих змінах, зумовлених багатьма інноваційними підходами, інституціональна диференціація буде прискорюватися, спричиняючи виникнення великої кількості різноманітних організаційних конфігурацій і моделей.

Інноваційні зміни, таким чином, справляють на систему вищої освіти багатогранний і комплексний вплив. Можна сказати, що освітні інновації та їх запровадження визначають майбутнє освіти, як суспільного інституту, а побудова інноваційної освіти – це стратегічна мета будь-якої держави, що сподівається на конкурентоспроможне майбутнє в сучасному відкритому світі.

Отже, система нових цінностей – це логічний і неминучий результат інноваційних перетворень, які охоплюють не лише технології, а й внутрішній світ особистості. Суспільство майбутнього формує не просто інструменти для зручнішого життя, а й нову етику співіснування, нові горизонти відповідальності та духовного зростання. Щоб бути повноцінним учасником

цього світу, недостатньо володіти інноваціями технічно – потрібно, насамперед, мислити і діяти в системі нових цінностей, які вони породжують.

Список використаних джерел:

1. V.V. Kulishov, O.S.Padalka, I.Mietule, O.Khamidov, A.Shaikan, J.Botelho, and others. Global Economy: Evolution, Transformations, Challenges: Textbook // Under the general editorship of V. Kulishov – Prague: OKTAN PRINT, 2024. – 465 p.

2. Загальні збори НАПН України «Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи», 24 травня 2022 р.

3. Кулішов В.В. «Стратегія розвитку України в умовах глобалізації» Економічний аналіз / Збірник наукових праць ТНЕУ, Тернопіль, 2019 р. – 12 с.

4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.2013 р.

5. Радіонова І.Ф. «Нові підходи та традиційні змісти: економіка в системі підготовки вчителів для громадян» / Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 185-річчю НПУ імені М.П.Драгоманова та 85-річчю кафедри економіки освіти, 21-22.11.2019 р. – С. 131-135.

6. Романовський О.О., Романовська Ю.Ю. «Підприємницька і гуманітарна освіта в системі вищої освіти в умовах глобалізації світової економіки» // Матеріали міжнародної наукової конференції «Проблеми змісту педагогічної підготовки вчителя у контексті аксіологічності освіти», м. Київ, 2015 р. – С.18-31.

1.4. Трансформаційні зміни у світовій системі вищої освіти: феномен підприємницького університету

Умови цифрової економіки та глобалізації економічних і освітніх процесів вимагають змін на ринку праці, формування та зростання сегменту висококваліфікованих спеціалістів, які виступають елементами змін та впровадження інновацій, володіють загальними та спеціальними компетентностями у сферах розроблення та реалізації інновацій. Водночас відбувається трансформація моделі функціонування ЗВО в умовах посилення

внутрішньої та міжнародної конкуренції, швидкого розвитку нових форм здобуття освіти, формування тенденцій щодо зменшення кількості здобувачів вищої освіти в Україні та поступового впровадження принципу автономії університетів.

Перетворення закладів вищої освіти у підприємницькі університети на інноваційних засадах вимагає розроблення нової концепції управління, науково-методологічних та прикладних положень її реалізації на практиці. Зазначене зумовлює необхідність узагальнення існуючих фундаментальних засад, перегляду теоретико-методологічних основ та методичних підходів до вирішення проблем організаційно – економічного забезпечення та формування стратегічних напрямів функціонування підприємницького університету як центру інновацій.

Загальновідомим є факт, що університети є важливим інструментом у сприянні розвитку сучасної економіки, оскільки вони є каталізатором економічного та соціального розвитку через виділення нових, інноваційних підприємств, які додають вартості завдяки створенню знань.

Ключовими передумовами розвитку підприємницьких аспектів у діяльності університетів є обмеженість державного фінансування системи вищої освіти, необхідність диверсифікації джерел фінансування, актуальність зближення академічної освіти й науки з бізнес-сектором. Елементи підприємництва стабільно інтегруються і проникають у різні напрями діяльності сучасних освітніх установ. Масштабних обертів набирає також міжнародна діяльність сучасних університетів. Для того, щоб не тільки функціонувати, але ставати лідерами в сучасному глобальному освітньому просторі, університети мають значно посилювати та урізноманітнювати свою діяльність. У дійсності підприємницькі та міжнародні аспекти пронизують усі основні напрями діяльності сучасних передових університетів. Процеси диверсифікації функцій ЗВО стали основою появи феномена підприємницьких університетів. Феномен підприємницьких університетів

став предметом активних досліджень як іноземних, так і вітчизняних науковців.

Доробок вчених України і світу дозволяє зробити висновок про те, що термін «підприємницький університет» являє собою синтез основних існуючих підходів та напрацювань. Зокрема, підприємницький університет є складною соціально-економічною структурою, що характеризується широко диверсифікованими традиційними й сучасними функціями, має здатність впроваджувати інновації, а ключовою ознакою підприємницьких університетів виступає об'єднання освітньої, науково-дослідної та підприємницької діяльності, спрямованої на забезпечення притоку, різноманітних внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів та інноваційного розвитку в довгостроковій перспективі.

Сьогодні в багатьох розвинутих країнах університети, крім освітньої та дослідної функції, виконують ще і функцію трансферу технологій, таким чином розвиваючи три складові «трикутника знань»: освіту, науку та інновації. В умовах сучасного суспільства суттєво змінюється розуміння ролі ЗВО у розвитку країни: це не тільки осередок освіти та наукових досліджень, це розробник нових ідей та трансформатор цих ідей у життя. Університет сьогодні має тісні зв'язки з бізнесом, проводячи дослідження з метою вдосконалення продукту та послуг, які цей бізнес виробляє. Таким чином, університет привертає увагу держави та інвесторів для акумуляції ресурсів необхідних для розвитку інновацій.

Взаємодія університетів з бізнесом несе користь обом сторонам процесу: дослідники та вчені в університетах зацікавлені в реалізації своїх винаходів та отримання роялті від них, кафедри від цієї співпраці отримують місця практики для студентів та можливі місця для працевлаштування своїх випускників, підприємства зацікавлені в постійній модернізації продукції, появі нової продукції для отримання конкурентних переваг на ринку.

Розвиток науково-освітньої діяльності в підприємницьких університетах передбачає цілеспрямоване формування знань, умінь і

компетенцій, а також комплексну підготовку фахівців за рахунок відповідної зміни змісту і методів навчання з використанням:

- світових інформаційних ресурсів і баз знань, з орієнтацією на кращі вітчизняні та зарубіжні аналоги освітніх програм;

- інноваційних методик викладання з метою зменшення аудиторного навантаження і збільшення частки самостійної роботи студентів, отриманих внаслідок проведення наукових досліджень науково-педагогічними працівниками ЗВО;

- активних методів «контекстного навчання» та інноваційної освітньої технології «навчання практикою» шляхом перенесення значної частки освітнього процесу в навчально-дослідні, навчально-виробничі центри, бізнес-інкубатори, технопарки центру;

- розробку і впровадження системи безперервної освіти, що надає можливість вибору освітніх траєкторій з урахуванням індивідуальних особливостей слухачів, наступності попередніх ступенів і рівнів освіти;

- дистанційної системи навчання і створення єдиного багатокомпонентного середовища дистанційного навчання, що забезпечують інтерактивний зв'язок між учасниками освітнього процесу і надають віддалений доступ до освітніх ресурсів ЗВО;

- технологій інтелектуально-розвиваючого і проблемно-орієнтованого міждисциплінарного підходу до вивчення загальних і спеціальних дисциплін.

Розвиток інноваційної складової функціонування підприємницького університету передбачає інноваційне впровадження високих технологій і виведення їх на ринки тобто здійснення технологічного трансферу:

- «ноу-хау»;

- обміну інформацією про науково-технічні розробки між інноваційними центрами;

- отримання ліцензій на технології;

- просування нових технологій;

- передача результатів наукових досліджень;

- надання наукомістких послуг і т.п.

Це має привести до кількісного і якісного зростання рівня наукових досліджень, приросту кількості конкурентоспроможної продукції на ринку за рахунок використання інноваційних продуктів та послуг, пожвавлення ринку та зростання інвестиційної активності.

На основі робіт вітчизняних та закордонних вчених визначимо основні компоненти підприємницького університету як центру інновацій:

- посилення інтеграції вищої освіти, досліджень та інновацій – нагальна вимога часу;

- соціально-економічні зміни, що відбуваються впродовж останніх двох десятиліть, значно активізували трансформацію освітньо-наукових систем у багатьох країнах світу;

- перед освітньо-науковими системами відповідних країн стоїть завдання зближення усіх вершин «трикутника знань» - вищої освіти, наукових досліджень та економічно і суспільно значущих інновацій.

Зростання ступеня інтеграції освіти, науки та інновацій працюватиме на вирішення найактуальніших проблем системи освіти, серед яких підвищення її якості та приведення структури підготовки кадрів у відповідність до реальних потреб приватного і суспільного секторів національної економіки. Результатом посилення зв'язку між навчальними, дослідницькими та інноваційними компонентами освітньо-наукової системи стане підготовка кадрів, краще пристосованих до роботи в умовах швидких змін і високої конкуренції, здатних проявляти ініціативу і брати на себе відповідальність. Все це сприятиме розв'язанню проблем структурного реформування вітчизняної економіки, створення нових науковомістких інноваційних виробництв, активізації підприємництва. Посилення інтеграції вищої освіти, науки та інноваційної економічної діяльності також буде вагомим внеском у вирішення проблеми подолання системного протиріччя між наявністю в Україні потужного наукового комплексу, здатного

продукувати результати світового рівня та недостатністю попиту на розробки українських науковців з боку вітчизняної економіки.

Необхідно відмітити, що підприємницький університет активно створює нововведення та використовує інновації у своїй діяльності тільки тоді, коли керівники та весь колектив, усвідомлюють їх необхідність та проявляють ініціативу й разом працюють над реалізацією інноваційних ідей, із збереганням при цьому академічних цінностей та поєднують їх з формуванням підприємницької культури ЗВО.

Підприємницький університет має місію, орієнтовану на якість та підприємницьку культуру. Як наслідок, підприємницька культура є основним показником створення нового клімату для реалізації інновацій та сприяє розвитку місії університету в напрямках освіти, досліджень та підприємництва. У такій ситуації університет потребує трансформації організаційної структури, що направлена на встановлення зв'язку між освітою, науково-дослідною та підприємницькою діяльністю.

У рамках підприємницького університету слід здійснити виокремлення двох важливих суб'єктів: академічного підприємця та підприємця-вченого. Академічні підприємці – це науковці, які займаються формальною комерціалізаційною діяльністю, яка часто призводить до створення патентів, продажу ліцензій або створення нових підприємств. На відміну від цього, вчені-підприємці беруть участь у більш широкому діапазоні заходів, які пов'язують університет з іншими організаціями чи партнерами. Щодо заходів створення бізнес – центрів, то при проведенні аналогії між підприємством та університетом можна відзначити, що перший термін є інструментом економічного зростання, збалансованого розвитку та створення робочих місць, а другий передбачає виконання своїх зобов'язань, пов'язаних з дослідженням освіти та підприємництва з одночасним формуванням середовища для створення та сприяння розвитку нових продуктів та послуг.

Включення освітніх програм з підприємництва в освітню діяльність університету пов'язано з отриманням здобувачами освіти відповідних

компетентностей, таких як готовність до змін, мультидисциплінарність, соціальний інтелект та відповідні підприємницькі навички.

Необхідно відзначити, що здійснення підприємницької діяльності в закладах освіти пов'язана з просуванням, визнанням, винагородою та схваленням.

Щодо результатів функціонування підприємницького університету, то в напрямку освітньої діяльності місією закладу повинна стати орієнтація здобувачів освіти на отримання компетенцій з формування бізнес-ідей з подальшим створенням нових робочих місць. Напрям науково-дослідної діяльності в підприємницькому університеті повинен стати джерелом інновацій в економіці та суспільстві та відправною точкою для розвитку бізнес-ідей для новостворених підприємств. Результати підприємницької діяльності в закладах освіти можуть бути пов'язані з кількістю новостворених робочих місць, зростання доходів, розширення і створення технологічних парків, що орієнтовані як на університет, так і на суспільство.

Важливою характеристикою підприємницького університету є університетський менеджмент, в якому повинно поєднуватися управління та самоврядування на всіх рівнях, ефективне використання менеджерів з академічним та адміністративним досвідом. Для управління підприємницьким університетом важливим є лідерство, яке неможливо без глибокого розуміння природи університету. Тип зв'язків усередині університету та спосіб управління всіма видами діяльності відповідають основним рисам підприємництва: самостійність та незалежність (автономія), економічна зацікавленість, господарський ризик та відповідальність.

Підприємницький університет – сучасний феномен, який здатний успішно працювати в умовах ризику і динамічно мінливого зовнішнього й внутрішнього середовища та є економічно ефективним університетом, що орієнтований на економічний та соціальний розвиток.

Зважаючи на функціонування закладів вищої освіти у умовах ринкових відносин, посилення конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг, вихід

на нього іноземних суб'єктів освіти, розвиток цифрової економіки та стрімкий науково-технічний прогрес у галузі освітніх послуг, об'єктивною закономірністю та єдиною гарантією досягнення конкурентоспроможності та сталого економічного розвитку установи вищої освіти є перегляд стратегічних орієнтирів та підходів до управління діяльністю закладів вищої освіти у напрямку їх трансформації в підприємницький університет.

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що сучасний університет підприємницького типу за своїми виробничими характеристиками є організацією в рамках якої освіта перетворюється в різновид інвестицій. Підприємницький університет позиціонується як виробник знань та забезпечує підготовку високопрофесійних фахівців на основі інноваційної підприємницької культури.

Отже, на основі теоретичного узагальнення наукових підходів, шляхом системного та структурного аналізу процесів розвитку вітчизняних університетів як суб'єктів ринку освітніх послуг та їх трансформація у підприємницькі університети як центри інновацій, дозволяють зробити висновки щодо передумов розвитку підприємницьких аспектів та диверсифікації функцій університетів, а ключовою ознакою підприємницьких університетів виступає об'єднання освітньої, науково-дослідної та підприємницької діяльності, спрямованих на забезпечення збільшення різноманітних внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів та інноваційного розвитку в довгостроковій перспективі.

А саме розбудова інноваційної складової дозволить вирішити проблему недофінансування вітчизняних університетів та створить належні умови для їх подальшого розвитку, а також покращить рівень освітньої діяльності та підвищить позиції у загальносвітових рейтингах.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. Університетська освіта: тенденції змін / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2012. – № 2. – С. 5–15.

2. Бєлялов Т.Е. Сучасні тенденції розвитку підприємницького університету // сучасні проблеми економічного розвитку України: колективні монографія за ред. О.В. Ольшанської. Київ: ТОВ «ДКС центр», 2018. С. 164-174.

3. Грищенко І.М., Бєлялов Т.Е. Дослідження концепції підприємницького університету та інституційних факторів його діяльності // Актуальні проблеми економіки. 2020. – № 9. – С. 44-55.

4. Економічна освіта в Україні: сучасний стан та завдання у контексті пошуків нової моделі в умовах ринкових перетворень / О.С. Падалка, В.В. Радченко, Ю.В. Бицюра // Географія та економіка в рідній школі. – 2020. – № 5. – С. 2–11.

5. Ицковиц Г. Тройная спираль: Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии: монография. Томск: изд. Том. гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2010. – 237 с.

6. Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти: Збірник наукових праць ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 25 листопада 2020 р. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. – 144 с.

7. Романовський О.О., Ель Махді М. Вплив академічного капіталізму на розвиток економічної науки. // Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти: Збірник наукових праць ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 25 листопада 2020 р. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. — С. 88-91.

1.5. Цифрова трансформація сучасної економіки

Сучасний розвиток світового суспільства супроводжується серйозними викликами. Так, глобалізація призводить до посиленої конкуренції між європейськими та світовими економіками. Технологічна революція спричиняє кардинальне переструктурування самих засад економіки, що змінює вимоги до професійних характеристик робочої сили на ринках праці.

У сфері праці відбувається два типи масштабних змін. З одного боку - це реальна революція у використанні засобів виробництва. Ознакою технологічного перевороту стали автоматизація та роботизація виробництва, кіберфізичні системи, біотехнології, інтерактивна енергетика, штучний інтелект, смарт обчислення, квантові технології, мережева економіка, 3-Д друк. Застосування подібних технологій зумовлено цифровізацією реального сектору економіки, зміну звичних бізнес моделей, розповсюдження роботи

на платформах. Як наслідок, відбувається модернізація соціально-трудових відносин в суспільстві, поширюється дистанційна зайнятість, створюються «цифрові робочі місця». З іншого боку - відбуваються кардинальні зміни в людському факторі виробництва, виникає нова категорія суб'єктів ринку праці - «смарт працівники». Особливістю використання праці стає гнучкість, мобільність, швидке оновлення знань, зміна суб'єктивно-об'єктивних відносин управління, розвиток творчої саморганізації в трудових процесах.

Світовим трендом, обумовленим швидкістю і нестабільністю технологічних змін, стало скорочення життєвого циклу компаній в середньому до 10-30 років, а в малому бізнесі – до 5-10 років. Іншими причинами слугують різке зростання конкуренції на внутрішніх та зовнішніх ринках, а також низька інноваційна культура. Паралельно з цим скорочується життєвий цикл професій. Так ще 20 років тому не існувало 10 сучасних затребуваних професій і тільки в останні 5 років виникає низка професій, пов'язаних з діяльністю у соціальних мережах. Слід зазначити закономірну руйнацію робочих місць, до половини яких зникне у найближчі 20 років. Понад 35% теперішніх робочих навичок зникне безповоротно, проте процес їх заміщення відбувається з певним лагом, що може масштабувати безробіття та економічну неактивність населення.

Спеціалісти прогнозують, що професії найближчого майбутнього включатимуть такі як Учитель, Естетист, Аналітик автотранспорту, Спеціаліст із сонячних технологій, Шкільний дієтолог, Ренатуралізатор, Персональний веб-менеджер, Міський фермер, Аудитор екосистем, Консультант з питань роботів, Дизайнер ігрофікації, Інженер 3-Д друку. Швидке оновлення професій висуває на перший план рішучі зміни у сфері підготовки та перепідготовки працівників. Зростає роль тренінгів, короткочасних циклів навчання та перенавчання з помітним вмістом практично-орієнтованих знань. Тренінги стають не тільки засобом нарощення потрібних компетенцій, але й методом оцінювання актуальних якостей працівника: критичного мислення, комунікабельності, креативності.

Цифрові технології здатні багатократно підвищити ефективність виробництва за рахунок економії часу, зниження собівартості, спрощення фінансових операцій, розвитку безпосередніх контактів між власниками, працівниками та клієнтами, відкритості і доступності ринку. Саме завдяки цифровізації стає можливою демократизація і децентралізація економіки, подолання надмірної бюрократії та корупції.

У XXI столітті цифровізація стала не просто технологічною модернізацією, а й фундаментальною зміною усіх процесів у світовій економіці. Поняття «цифрова трансформація» дедалі частіше звучить у стратегіях розвитку як окремих компаній, так і держав в цілому. Вона означає не лише автоматизацію, а й зміну самих принципів економічної взаємодії, бізнес-моделей, ринку праці та структури цінностей у суспільстві. Цифрова трансформація економіки – це системне впровадження цифрових технологій у всі сфери економічної діяльності з метою підвищення ефективності, продуктивності та адаптивності до змін, що означає глибоке перепроектування процесів, моделей та відносин між усіма учасниками економіки.

Ця трансформація охоплює такі ключові напрями:

- автоматизацію виробництва та послуг;
- використання великого об’єму даних;
- впровадження штучного інтелекту;
- розвиток електронної комерції;
- створення цифрових платформ;
- кібербезпеку та захист персональних даних.

Основними проявами цифрової трансформації є: цифровізація бізнесу, розвиток цифрової торгівлі, фінансова трансформація, інтелектуальне виробництво, цифрова держава та електронне врядування. Підприємства дедалі частіше переходять до інтелектуального управління, цифрових систем та платформ, аналітики в реальному часі. З’являються нові професії і змінюється структура зайнятості. Електронна комерція перетворилася на

один з основних рушіїв економіки. При цьому споживачі все частіше купують онлайн, формуючи нові бізнес-стратегії. Поява цифрових банків, мобільних платіжних систем призводить до того, що традиційні фінансові інститути втрачають монополію, а фінансові технології набирають потужних обертів. Виробничі процеси, що автоматизуються, застосування робототехніки, цифрового моделювання дозволяють скорочувати витрати та пришвидшувати інновації. Державні послуги, а саме реєстрація бізнесу, податкова звітність, публічні закупівлі дедалі більше переходять в онлайн, що в свою чергу спонукає до зростання ролі відкритих даних та цифрової демократії.

Варто зазначити переваги цифрової трансформації:

1) так як автоматизація скорочує час і ресурси, як наслідок спостерігаємо підвищення продуктивності;

2) прозорість, з'являється завдяки можливостям цифрових слідів краще контролювати фінансові та логістичні потоки;

3) гнучкість, за якої підприємства адаптуються до змін;

4) цифрові технології відкривають нові ринки і в цьому проявляється глобалізація доступності цифрової трансформації;

5) інноваційна перевага, за якої легше запускати нові продукти, платформи та сервіси.

Попри значні переваги, цифрова трансформація га сучасному етапі пов'язана з низкою викликів:

- так як не всі регіони й верстви населення мають рівний доступ до технологій, виникає цифрова нерівність;
- присутнє витіснення працівників, яке пояснюється тим, що автоматизація зменшує попит на низькокваліфіковану працю;
- з'являється реальна кіберзагроза тому, що зростають обсяги даних і збільшуються ризики зловживання;

- прослідковується залежність від цифрової інфраструктури. Це пояснюється тим, що збій у технологіях може паралізувати діяльність компаній або навіть цілих секторів.

В Україні цифрова трансформація активізувалася останніми роками, коли українські стартапи успішно виходять на міжнародні ринки, а економіка все більше орієнтується на цифрові екосистеми. Разом з цим, актуальними залишаються питання цифрової освіти, розбудови інфраструктури в регіонах та підвищення цифрової грамотності населення.

Отже, цифрова трансформація – це не просто технологічна модернізація, а новий етап розвитку світової економіки, що змінює правила гри, ролі гравців і саму логіку економічної взаємодії. Успішна адаптація до цих змін вимагає не лише технічного оновлення, а й переформатування мислення, стратегії розвитку, освіти та законодавства. Держава, компанії й окремі громадяни, які вчасно включаються в процес цифрової трансформації, отримують ключ до конкурентної переваги в майбутньому. У цьому процесі важливо зберегти баланс між технологічним прогресом і соціальною відповідальністю, аби цифрова економіка залишалась не лише ефективною, а й гуманною, справедливою і доступною для кожного.

Список використаних джерел:

1. Глобальна економіка: становлення, трансформації, виклики: Підручник // За загальною редакцією В.Кулішова. – Прага: OKTAN PRINT, 2023.- 500 с.

2. Падалка О. С. Трансформаційні зміни у світовій системі вищої освіти: феномен підприємницького університету // Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти: Збірник наукових праць III Міжнародної науково-практичної конференції, 30 листопада 2021 р. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. – С.175-183.

3. Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: монографія / О. О. Романовський. — Вінниця: Нова Книга, 2012. — 504 с.

4. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / ред. В.Г. Кремень; Академія педагогічних наук України, Інститут обдарованої дитини. – К. Педагогічна думка, 2008. – 472 с.

1.6. Конкурентна стратегія розвинених країн та сценарії глобального розвитку

Відправною точкою для цих міркувань було визначення зовнішніх умов, які матимуть найбільше значення для розвитку вищої освіти в Україні у перспективі 2030 року. Серед них: глобалізація, зокрема геополітичні зміни в Європі та освіти, цивілізаційна криза з цифровою трансформацією, що веде до цивілізації заснованої на знаннях; демографічні зміни, енергетична трансформація; пандемія COVID-19, воєнний стан. Звертаючи увагу на загрози, що вони становлять та зв'язок з проблематикою вищої освіти в Україні, варто їх детально проаналізувати окремо.

Глобалізація

Аналіз викликів і проблем, з якими стикається вища освіта України, повинен брати до уваги зміни зовнішніх умов. У цьому плані найбільшими чинниками, які можна спостерігати, є глобальні зміни та стратегічні цивілізаційні кризи. Глобалізацією переважно аналізують в економічному контексті, а саме розвиток потоку товарів і послуг у глобальному масштабі, а також у соціальному контексті, це розвиток комунікацій та міжособистісних контактів. Зазвичай його пояснюють як позитивний процес, що сприяє цивілізаційному розвиткові світу та окремих суспільств. Однак це також джерело багатьох напружень, що особливо очевидно виявляється останніми роками. До найважливіших чинників, що обмежують глобалізаційні процеси, належить наслідки пандемії COVID-19, війна в Україні та напруженість у відносинах між світовими лідерами. Ці явища суттєво впливають на глобальні процеси, значно уповільнюють їх, але не зупиняють. Глобалізація триває, також є зміни у відносинах між суспільствами, зумовлені технічним процесом, посилюючи міжособистісну комунікацію і в національному, і в міжнародному масштабі. Війна в Україні вважається найдраматичнішою геополітичною ситуацією на міжнародній арені. Конфлікт між росією та Україною набув форми повномасштабної війни, це також має значний вплив

на міжнародні відносини в Європі та світі. Міжнародні санкції, введені проти росії, та їх наслідки у вигляді скорочення товарообігу є найяскравішим тому прикладом. Очікується, що ці обмеження не будуть скасовані після бойових дій. Навіть якщо такі країни, як Франція та Німеччина, спробують повернутися до довоєнних економічних відносин, вони, очевидно, не поспішатимуть через взаємну недовіру, особливо з боку росії.

Агресія росії проти України посилила співпрацю в рамках ЄС і НАТО та дозволила США повернутися до своєї ролі лідера глобальної безпеки. Це особливо важливо з європейської точки зору, де, на думку багатьох країн, тісні економічні зв'язки повинні були замінити військові союзи та потреби в озброєнні. На практиці цього виявилося недостатньо, що призвело до перегляду ролі США, як гаранта безпеки ЄС. Водночас посилення лідерської ролі США спричинило напруження у світових відносинах. Історичний досвід показує, що зміни лідерства в регіоні чи світі пов'язані з інтенсивною напруженістю, зокрема війною. Глобальні перетворення свідчать про зміну такого лідерства, а саме зростання ролі Китаю на тлі зменшення ролі США. Зростання потужності Китаю спостерігається передусім в економічній сфері, але це також стосується й інших галузей, включаючи військовий, культурний і політичний рівні. Останніми роками ми стали свідками війни між цими державами, суперечок і провокацій, пов'язаних з Тайванем і ширше – з Південно-Китайським морем. Напружені відносини між двома державами впливають на процеси, що відбуваються в Африці, Південній і Центральній Америці. Зазначена вище напруженість призведе до чисельних наслідків, що впливатимуть на глобальні процеси. Змінюються напрямки торгівлі, особливо в умовах потоку сировини, з'являються нові фінансові центри і центри впливу.

Економічний розвиток і технічний прогрес, які є основою глобалізації, також сприяють виникненню проблем. У цьому контексті, зазвичай згадуються труднощі, що пов'язані з доступом до ресурсів. Однак наслідки глобальних процесів набагато складніші. Наприклад, зміна клімату –

проблема, яка не може бути розв’язана на місцевому рівні. Перелічені вище чинники впливають на вищу освіту. Глобалізація уможливила створення і розвиток комунікаційних інструментів, які під час пандемії масово було використано в бізнесі та освіті. Слід припустити, що багато рішень дистанційної освіти і надалі будуть використовуватись, інструменти будуть розвиватися, що змушує дивитися на вищу освіту в Україні та її конкурентоспроможність з іншої точки зору. Нині освітня пропозиція може стосуватися потенційних студентів не тільки в країні, а й за межами. Водночас треба пам’ятати, що дистанційна конкурентоспроможність стосується також українських студентів, які можуть здобувати знання за кордоном, не залишаючи країни.

Масштаби цього явища змінюватимуться залежно від галузі та специфіки досліджень, але ці процеси будуть вдосконалюватися, особливо з розвитком нових технологій, зокрема віртуальних лабораторій. У перспективі до 2030 року зміни в цьому напрямі можуть мати велике значення, тим більше, що ризик подальших пандемій зростає з розвитком міжособистісних контактів.

Глобалізаційні процеси впливають і на міграцію. Це збільшує ймовірність припливу молоді, яка бажає навчатися в Україні. Вказані вище глобалізаційні процеси дають змогу визначити потенційні напрями припливу студентів. Треба мати на увазі, що потік студентів із високорозвинених країн буде не великим. Престиж українських університетів цьому, на жаль, не сприяє. Для багатьох інших регіонів Україна так само не обов’язково має бути регіоном першого вибору, але її можна буде розглядати як одну з альтернатив. Глобальні проблеми можуть бути підказкою щодо потенційних напрямів вступу іноземних студентів і пропозицій, які для них треба підготувати.

Цивілізаційні кризи

Цивілізаційних перехід, який нині відбувається, пов'язаний з цифровою, або інформаційною революцією та четвертою індустріальною

революцією, обмежені величезними масштабами невизначеності щодо напрямів подальших змін. Період хаосу і абстрактності, у якому перебуває людство, характерний для початкової фази переходу від старої цивілізації до нової. Однак важко робити прогнози щодо напрямів розвитку нової цивілізації та пов'язаних з нею викликів і загроз, які ще тільки почнуть з'являтися.

Однак важливість освіти для динаміки цивілізаційних змін і суспільно-історичного переходу безсумнівна. Історичний досвід свідчить про те, що соціальна трансформація, зміни культурних систем, а особливо ментальні трансформації є найскладнішими і тривають найдовше. Можна також зробити висновок, що дефіцит освіти був одним з головних чинників, які визначали і визначають довговічність і характер аграрної цивілізації. Це вказує на величезну роль освіти в змінах, що відбуваються, і не залишає сумнівів у тому, що ті країни, які найкраще адаптують свої освітні системи до нових реалій, будуть лідирувати у новоствореній цивілізації та світовому порядку.

Варто наголосити, що в умовах індустріальної цивілізації Європа була рушієм освітніх процесів і надалі є її найважливішим центром. Провідна роль Європи в цій сфері залишилася в історії. З'являються нові центри створення знань, адекватні новим цивілізаційним реаліям, особливо в Азії, включно з Китаєм та Індією, що вимагатиме нових напрямів науково-педагогічної співпраці. Створення незамінних основ інформаційної цивілізації вимагатиме загальної та принципово зміненої освіти. Нова і принципово змінена освіта має охопити й ту частину суспільства, яка була вихована відповідно до вимог попередньої цивілізації, оскільки кожна цивілізація характеризується своєю соціально-професійною структурованістю. У контексті розвитку науки і техніки, насамперед інформаційних технологій, що ведуть до формування цивілізації, заснованої на знаннях, необхідно знайти своєрідний баланс між інформаційними технологіями, штучним інтелектом, людськими цінностями і соціальними навичками. Потрібно буде постійно займатися освітою

і розвитком нових кваліфікацій, що відповідають сучасній економіці та новим цивілізаційним тенденціям.

Демографічні зміни

Демографічна ситуація в Україні є складною. У перспективі до 2030 року чисельність населення може скоротитися до 25 мільйонів осіб. Негативний приріст відстрочено впливає на кількість потенційних студентів. Україна є однією з країн, де інтерес до вищої освіти дуже високий, але через воєнний стан, у демографічній ситуації 2030 року, а особливо пізніше, треба очікувати зменшення кількості українців, зацікавлених у вищій освіті. З цієї причини важливо звернути увагу на країни, що нас оточують. Тенденції до зниження спостерігаються практично по всій Європі, тому конкуренція за студентів зростатиме. Населення ЄС 2024 року перевищило 448 мільйонів осіб. Порівнюючи приріст населення Європи з тим, що спостерігається на інших континентах можна побачити, що він був найменшим у 1960–2024 роках. Отже, частка Європи у світовому населенні, яка нині складає 10%, скоротилася більш ніж у два рази порівняно з 1950 р. (21,7%). Ще більш драматичний висновок можна зробити з демографічних прогнозів. До 2030 року Європа стане єдиним континентом, загальна чисельність населення якого зменшиться порівняно з сьогоднішньою, тоді як загальна чисельність населення світу за той же період збільшиться майже на 2,4 мільярда. Якщо прогнози справдяться, до кінця століття 39,1% населення світу проживатиме в Африці і 43,8% в Азії, а частка Європи у світовому населенні впаде нижче 7%. Як наслідок цієї тенденції можна очікувати, що Європа не уникне проблем, пов’язаних, з одного боку, зі швидким зростанням населення світу, а з іншого боку, зі зменшенням чисельності корінного європейського населення. Важливо також звернути увагу на те, що населення Європи старіє.

Заслуговує на увагу демографічна структура країн Африки. Африка – молодий континент, де 60% населення – це люди, молодші 25 років, а 29% – від 25 до 49 років. Прогнозується, що 2035 року частка африканського населення працездатного віку перевищить аналогічні показники Індії та

Китаю. Крім того, згідно з оцінками ООН, очікується, що частка африканського населення працездатного віку досягне 18% до 2030 року та 25% до 2050 року. Це означає, що до 2050 року трудові ресурси африканських країн подвояться. Прогнозоване зростання населення в африканських країнах, з одного боку, створить можливості для зростання виробництва і споживання, але з іншого боку, може призвести до поглиблення бідності, безробіття, нестабільності та руху і міграції людей всередині континенту та за його межі, зокрема до Європи.

Одним з наслідків, який можна очікувати, буде міграція до Європи, зокрема до України. Феномен міграції в Європі почав набувати обертів у 80-ті роки минулого століття, коли хвиля імміграції зростала з двох абсолютно різних регіонів, особливо з Африки та Близького Сходу. Внаслідок міграції Європа, особливо Західна, стає все більш мультикультурною. Однак цей мультикультуралізм принципово відрізняється від того, що можна було спостерігати в минулому, головним чином через його конфліктогенний характер. Конфліктогенність стає дедалі важливішою, а подекуди й домінантною складовою державної політики. Переміщення людей потрібно розглядати не як кризу, а як невід'ємну частину мінливої світової економіки, а мігрантів – як можливість для європейського і зокрема й українського суспільства, що зменшується та старіє. У цій сфері постає необхідність поглиблення знань та міжнародної співпраці, і передусім довгострокова стратегія з конкретними напрямами раціонального управління міграцією та мультикультурним суспільством. Йдеться як про інтеграцію мігрантів у місцеве суспільство, так і про інтеграцію між мігрантами. Це буде великий виклик для галузі освіти. Постане необхідність цілеспрямованого навчання і підготовки прибулих мігрантів і корінних мешканців у контексті суспільної інтеграції та усунення конфліктогенних чинників.

Енергетичні виклики

Енергетичні виклики можна аналізувати кількома способами. Поки що поширеною проблемою є зростання цін на енергоносії, що суттєво впливає

на умови роботи закладів вищої освіти. Однак у цьому дослідженні ми хотіли б звернути увагу на іншу проблему, пов'язану з поточною енергетичною трансформацією. У часи дедалі відчутніших змін клімату та внаслідок нападу росії на Україну змінився так званий баланс енергоресурсів, тобто частка окремих видів енергії у виробництві загальної енергії. Ці процеси різні за масштабами, але помітні в усьому світі. У Європі ці зміни особливо відчутні. З одного боку, є потреба задовольнити високий попит на енергію, а з іншого – йдуть процеси її екологізації, тобто переходу на низькоемісійні джерела енергії. До цього також додають геополітичні умови, які спричиняють зміни напрямків і типів постачання первинної енергії до України. Ці зміни відбуваються щораз швидше і вимагають нового підходу до енергетичного сектору та його проблем. Це потребує змін в енергетичній освіті. Важливо, щоб майбутні випускники були адаптовані до поточних і майбутніх викликів. Це стосується не лише процесів перетворення енергії, її передачі та обслуговування оснащення (обладнання), а й створення відповідної енергетичної політики, яка враховуватиме екологічні та кліматичні цілі в процесах виробництва енергії. Енергетика має розглядатися і як один із секторів економіки, і як один з чинників безпеки держави, який необхідно захищати від різноманітних загроз.

Війна в Україні привернула увагу в Німеччині до тісних зв'язків з російським енергетичним сектором організацій, які просувають природний газ як екологічно чистий ресурс. У часи цивілізаційної кризи така лобістська діяльність, часто заснована на фейкових новинах, може спричинити багато втрат і порушень у функціонуванні економіки та спричинити розкол у суспільстві.

Роль вищої освіти полягає в навчанні, також у протидії неправдивій інформації та забезпеченні фахівців в інших галузях знаннями, зокрема: журналістів, політиків та економістів, що дасть можливість їм відокремити маніпуляції від надійних знань. Потрібно не лише змінити зміст освітніх програм першого та другого рівня навчання, а й створити широкий спектр

післядипломної освіти, щоб випускники інших спеціальностей могли зрозуміти специфіку енергетичного сектору. Подібні зміни спостерігаються і в інших галузях економіки, у тому числі й у нових. Виникають нові сфери економічної діяльності, які вимагають специфічних знань, часто поєднуючи різні галузі знань. Згаданий енергетичний сектор є дуже важливим прикладом цього через значення енергетичної безпеки для розвитку країни.

COVID-19

Спалах епідемії коронавірусу на початку другого десятиліття XXI століття, і, як наслідок, глобальна пандемія COVID-19, суттєво порушили функціонування та змінили обличчя сучасної світової економіки практично у всіх можливих вимірах. Наратив змістився з Китаю, де вперше було виявлено новий вірус, до занепокоєння з приводу збоїв у глобальних ланцюжках поставок, відсутності ефективного та багатостороннього підходу до боротьби з пандемією та провалу більшості регіональних і глобальних інституцій у цьому плані, від ЄС до Всесвітньої організації охорони здоров'я, а також компромісу між боротьбою з вірусом та порятунком життів і порятунком економік. Залишаючи осторонь глибоку дискусію про пандемію COVID-19 та її наслідки, потрібно звернути увагу на два аспекти в контексті майбутнього освіти. По-перше, незважаючи на різні суперечності, у майбутньому можна очікувати подальших пандемій та їхніх наслідків. По-друге, лише за кілька місяців після спалаху пандемії відбулися зміни, які суттєво прискорили перехід суспільства до цивілізації, що базується на знаннях, – зміни, які не могли бути реалізовані десятиліттями на ринку праці, охороні здоров'я, транспорті чи освіті. Прямим наслідком пандемії стало дистанційне навчання в більшості країн світової економіки та на всіх рівнях освіти. Варто додати, що це сталося в більшості країн, де суспільство мало доступ до інтернету, електроенергії та медіа-інструментів. Це можна вважати безсумнівною перевагою, оскільки, з одного боку, було можливе навчання, а з іншого – обмежувалися людські контакти, пересування людей, а отже, поширення вірусу. Однак виникає багато питань щодо якості дистанційного

навчання, технічної та змістовної підготовки до цієї форми передачі знань з боку і тих, хто навчається, і тих, хто навчає, а також довгострокових наслідків для якості освіти.

У 2025 році ми вже бачимо тривожні наслідки пандемії та дистанційного навчання для рівня освіти та психічного здоров'я дітей, підлітків і дорослих. У цьому вимірі необхідні глибокі дослідження для рішень у сфері освіти в разі подальших пандемій, а також для боротьби з наслідками пандемії COVID-19. Є також потреба у проведенні досліджень у галузі вірусології як такої, і в широкому розумінні громадського здоров'я у глобальному масштабі, включаючи побудову стійких систем загальної безпеки та систем охорони здоров'я.

Цивілізаційні прориви та розвиток суспільств у бік інформаційної цивілізації означають, що освіта та знання стануть ще важливішими, ніж раніше. Саме тому розвиток сектору вищої освіти має бути одним із пріоритетних елементів розвитку країни. Це стосується і привабливості освітньої пропозиції, і престижу наукових досліджень на міжнародному ринку праці. У цьому контексті необхідно буде модернізувати вищу освіту, науку, освіту і професійну підготовку в трансформації світової економіки, пов'язаної з цивілізаційною кризою.

Глобалізація в поєднанні з іншими чинниками, такими як пандемія COVID-19, спричинила значні зміни в технологіях і ментальності людей, які впливають на способи здобування знань. Передусім варто згадати про можливості дистанційного навчання, які значно розвинулися завдяки технологіям інтернет-комунікації. Це стосується не лише надсилання робіт чи запису лекцій, а й низки інтерактивних рішень, які навіть дають можливість запускати віртуальні (центри) лабораторії. Розвиток у цій сфері триватиме. Це зумовлено і високою вірогідністю подальшого прогресу глобалізації (що, очевидно, відбуватиметься незалежно від поточної політичної напруги), і цивілізаційними змінами, тобто створенням нової цивілізації, у якій доступ до інформації та знань буде навіть важливішим, ніж

сьогодні. У цьому контексті третє десятиліття XXI століття слід характеризувати як перехідний період між цивілізаціями, який називають цивілізаційною кризою.

Безсумнівно, для зміцнення цього сектору важливо підвищити міжнародну конкурентоспроможність вищої освіти в Україні. Для цього доцільно шукати напрями залучення потенційних студентів. Здається, що в нинішній геополітичній ситуації, воєнного стану суттєвих змін щодо припливу студентів до України не буде, але залучити їх з нових територій можливо. З цієї причини ми вирішили привернути увагу до змін, що відбуваються в Африці, і вказати цей регіон як потенційний ринок поряд з активною міграцією зі східних напрямків у результаті геополітичних змін, посилених війною в Україні.

Необхідно буде визначити стратегічні напрями навчання в контексті європейського ринку в довгостроковій перспективі та попит на ринку праці в цьому контексті. Йдеться, насамперед, про скорочення населення Європи і старіння суспільства. Важливо також визначити, з одного боку, як виховувати нинішніх і майбутніх громадян (фахівців) щоб вони були невід'ємною частиною громадянського суспільства, реалізуючи цілі сталого розвитку. Водночас, визначаючи зміни в енергетичному секторі, ми хочемо показати необхідність змін у підході до галузей навчання та методики викладання.

Цивілізаційні зміни створюють нові виклики, пов'язані з переорієнтацією мислення про економіку та пріоритети розвитку. Так, геополітичні умови вказують на потреби в різному, часто міждисциплінарному вченні про певні явища та закономірності. Найкращим прикладом цього є енергетика, де змінюються методи і технології перероблення енергії, напрямки первинного енергопостачання, системи передачі, способи використання та попит на енергію, а також політика в цій сфері. Усі ці чинники змушують шукати нові рішення у вищій освіті, яка має бути гнучкішою і більш адекватною до змін.

Система вищої освіти, з огляду на глобальні умови, повинна більш ефективно забезпечувати:

- відповідну підготовку до професійної діяльності з урахуванням специфіки цивілізаційних змін, що відбуваються;
- підготовку молоді до активного громадянського життя в демократичному суспільстві;
- підготовку молоді до потреби постійного індивідуального розвитку, створення, оновлення та розширення бази знань.

Наведені вище дослідження не вичерпують проблеми впливу зовнішніх умов для розвитку вищої освіти, а є лише спробою виділити найважливіші на думку авторів чинники, які можуть впливати на цю сферу.

Список використаних джерел:

1. V.V. Kulishov, O.S.Padalka, I.Mietule, O.Khamidov, A.Shaikan, J.Botelho, and others. Global Economy: Evolution, Transformations, Challenges: Textbook // Under the general editorship of V. Kulishov. – Prague: OKTAN PRINT, 2024. – 465 p.
2. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. – 672 с.
3. Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь / В.Г. Кремень, В.І. Луговий, П.Ю. Саух, І.І. Драч, О.М. Слюсаренко, Ю.А. Скиба, О.В. Жабенко, С.А. Калашнікова, Ж.В. Таланова, О.М. Петроє, О.Ю. Оржель, І.Ю. Регейло, М.В. Набок; за заг. ред. В.Г. Кременя. - Київ: Педагогічна думка, 2023. – 172 с.
4. Грищенко І.М. Соціально-економічний аспект вищої освіти в умовах війни і миру: монографія / за ред. І.М. Грищенка. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2025, 471 с.
5. Захист і підтримка ментального здоров’я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді: монографія / за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : НАПН України, 2024. – 188 с.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.2013 р.

РОЗДІЛ 2
ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАСНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

2.1. Теоретико-методологічні основи власності та її трансформації в економіці України

Власність як фундаментальна економічна категорія

Власність є однією з центральних категорій економічної науки, що визначає базові принципи функціонування будь-якої господарської системи. Вона відображає відносини між суб'єктами щодо привласнення ресурсів, їх використання та розподілу результатів економічної діяльності. Власність формує не лише економічні, а й соціальні, політичні та правові структури суспільства, впливаючи на механізми розподілу доходів, стимули до інновацій і рівень суспільної стабільності.

У класичній політичній економії "власність" розглядається як основа виробничих відносин. К. Маркс наголошував, що відносини власності є базисом суспільного устрою, визначаючи характер економічної формації та класову структуру [9]. Наприклад, у феодальній системі домінувала земельна власність аристократії, тоді як у капіталістичній – приватна власність на засоби виробництва. Цей підхід підкреслював соціально-економічний вимір власності, акцентуючи на контролі над ресурсами.

У другій половині XX століття неоінституціоналізм запропонував нове бачення власності. Г. Демзец у своїй теорії прав власності стверджував, що власність – це не фізичний об'єкт, а «пучок прав» (володіння, користування, розпорядження), які суспільство визнає за індивідом чи організацією [8]. Ця концепція змістила акцент з речового аспекту на інституційні норми, що регулюють поведінку економічних агентів. Наприклад, право власності на землю включає можливість її обробітку, продажу чи передачі в оренду, але ці права обмежуються законами та соціальними нормами.

Д. Норт розвинув ідею інституційного значення власності, стверджуючи, що якість інститутів, які регулюють права власності, є

ключовим фактором економічного зростання [11]. За його оцінками, країни з чіткими та захищеними правами власності мають на 20-30% вищий рівень інвестицій і продуктивності порівняно з тими, де права розмиті чи незахищені. Для України це особливо актуально, оскільки слабкість судової системи та корупція знижують довіру до інституту власності.

У XXI столітті власність набуває нових вимірів через зростання ролі інтелектуальної власності, цифрових активів і гібридних форм володіння, таких як кооперативи чи спільне управління. Згідно з даними Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO), у 2023 році частка інтелектуальної власності в глобальному ВВП досягла 15%, що свідчить про її зростаючу економічну вагу [17]. В Україні цей сегмент становить лише 2% ВВП через низький рівень патентування та захисту прав власності [1].

Сучасна наука розглядає власність у чотирьох основних аспектах:

- економічний: як систему привласнення ресурсів і результатів праці.
- юридичний: як набір прав, закріплених законодавством.
- інституційний: як правила гри, що визначають поведінку суб'єктів.
- соціальний: як механізм, що впливає на нерівність, мобільність і стабільність.

На думку Д. Родріка, «власність є не лише економічним активом, а й соціальним контрактом, який визначає довіру в суспільстві» [13]. В Україні брак такого контракту, спричинений непрозорою приватизацією 1990-х, призвів до недовіри до приватної власності, що гальмує інвестиції та інновації. Наприклад, за даними Світового банку, лише 25% українців вважають права власності захищеними, порівняно з 70% у Польщі [16].

Методологічні основи дослідження трансформації власності

Дослідження трансформації власності вимагає комплексного підходу, що поєднує різні методологічні парадигми:

1. Політико-економічний підхід фокусується на власності як основі виробничих відносин, аналізуючи, хто контролює ресурси та як це впливає

на соціальну структуру. Цей підхід дозволяє оцінити наслідки приватизації в Україні, де 60% промислових активів контролюються кількома фінансовими групами, що посилює нерівність [6]. Наприклад, за даними Державної служби статистики України, у 2023 році коефіцієнт Джині в Україні досяг 0,38, що вказує на значне розшарування громадян за рівнем доходів [2].

2. Інституціональний підхід. Власність розглядається як сукупність норм і правил, що формують економічну поведінку. Л. Бальцерович зазначає, що брак інституційної довіри в Україні (лише 15% громадян довіряють судам за даними TI Ukraine) призвів до неефективності приватизації, оскільки нові власники не інвестували в модернізацію [1; 7]. Цей підхід пояснює, чому в Польщі поетапна приватизація була успішнішою, ніж в Україні.

3. Правовий підхід акцентує на захисті майнових прав і верховенстві права. В Україні високий рівень рейдерства (понад 3000 випадків у 2023 році за даними Мін'юсту) і корупція в судах (70% бізнесменів скаржаться на упередженість) ускладнюють захист власності [4]. Порівняно з Чехією, де судова реформа 1990-х знизила рейдерство до 1% від ВВП, Україна втрачає 3-5% ВВП через правову нестабільність [14].

4. Цивілізаційний підхід враховує культурно-історичні особливості. Тривалий період державної власності в СРСР сформував уявлення про «колективну справедливість», що ускладнює сприйняття ринкових реформ. За даними соціологічного опитування КМІС (2023), 45% українців вважають приватизацію 1990-х несправедливою, що впливає на підтримку реформ [3].

Комплексне застосування цих підходів дозволяє зрозуміти, чому трансформація власності в Україні була деформованою. Наприклад, правова приватизація без інституційної довіри призвела до появи «олігархів», які контролюють 60% експорту, але не інвестують у технології [6]. На думку Дж. Стігліца, «без міцних інститутів приватизація стає пограбуванням, а не реформою» [14].

Теоретико-методологічний аналіз трансформації власності в економіці України базується на визнанні власності на засоби виробництва як

генетичної основи будь-якої економічної системи. Трансформація власності є ключовим елементом переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки, що супроводжується зміною соціального способу поєднання факторів виробництва, обміну, розподілу та споживання. Цей процес не є ізольованим, а тісно пов’язаний з історичними, соціальними та економічними особливостями України.

Реалії сьогодення вимагають розробки нової парадигми економічної теорії, яка б враховувала специфіку перехідної економіки України, де ринкові відносини формувалися не природним шляхом, а внаслідок свідомих реформ, часто без належного наукового обґрунтування. Ця ідея є актуальною, оскільки глобалізація, цифровізація та екологічні виклики додають нові виміри до відносин власності. Наприклад, інтелектуальна власність та цифрові активи стають важливими об’єктами привласнення, штучний інтелект та блокчейн-технології змінюють способи привласнення та управління активами, що потребує адаптації теоретичних підходів.

Ігнорування власних особливостей економічного розвитку України на початку реформ призвело до "ринкового романтизму", який перешкоджав дії економічних законів. Сьогодні необхідно гармонізувати приватну, державну та колективну форми власності для забезпечення соціальної орієнтованості економіки. У 2003 році колективна власність у промисловості складала 80,9% обсягу продукції, що свідчить про значну концентрацію активів у недержавному секторі, але з низькою соціальною ефективністю через олігархізацію.

Власність у перехідній економіці: концепція трансформації

Трансформація власності в постсоціалістичних країнах, зокрема Україні, є ключовим елементом переходу до ринкової економіки. Вона включає приватизацію, роздержавлення, реституцію та реструктуризацію управління. Проте в Україні цей процес був хаотичним, що призвело до:

- Олігархізації: за даними Центру економічної стратегії (ЦЕС), 5 фінансових груп контролюють 65% промислових активів, що гальмує конкуренцію [6].

- Тінізації: 40% активів у промисловості та АПК перебувають у тіні через офшори та номінальних власників [6].

- Деградації держсектора: 70% державних підприємств є збитковими [2], втративши стратегічну роль.

- Недовіри: лише 20% громадян довіряють результатам приватизації, що підриває соціальну стабільність [3].

Л. Бальцерович підкреслює, що «асиметрія реформ» – швидка приватизація без правового контролю – стала головною причиною неефективності в Україні [7]. Наприклад, сертифікатна приватизація 1995-1999 років охопила 20 млн громадян, але лише 5% отримали реальні дивіденди, тоді як активи зосередилися в руках 1% населення [1].

Порівняно з Польщею, де приватизація супроводжувалася судовою реформою та антимонопольним контролем, Україна не створила інституційних бар'єрів для зловживань. За оцінками Світового банку, це коштувало Україні 10% ВВП у 1990-х через втрату активів [16].

Типологія трансформаційних моделей власності

Світовий досвід виділяє три основні моделі трансформації власності:

1. Неоліберальна модель: швидка приватизація з мінімальним держвтручанням (Україна, РФ 1990-х). Результати: зростання нерівності (коефіцієнт Джині зріс із 0,25 до 0,38), тінізація (30% ВВП), втрата промислових активів [2].

2. Інституційно-етапна модель: поетапна приватизація з інституційним будівництвом (Польща, Чехія). У Польщі частка держвласності знизилася з 80% до 20% за 10 років, але ВВП зріс на 50% завдяки прозорості [14].

3. Соціально орієнтована модель: активна роль держави у стратегічних секторах (Китай, Норвегія). У Китаї 30% ВВП створюють держкорпорації, які конкурують із приватним сектором [12].

В Україні домінувала неоліберальна модель, що призвела до олігархізації та втрати 50% промислового потенціалу в 1990-х [1]. В. Геєць зазначає: «Україна не створила власника-господаря, а лише перерозподілила активи на користь спекулянтів» [1].

Польща уникла хаосу завдяки прозорим тендерам і підтримці МСБ, тоді як в Україні 90% приватизаційних угод були непрозорими [7]. Соціально орієнтована модель могла б краще відповідати українським реаліям, враховуючи історичну довіру до держави.

Специфіка українського трансформаційного процесу

Трансформація власності в Україні мала унікальні риси:

- Відсутність стратегії. Реформи були фрагментарними, без чіткої мети. Наприклад, сертифікатна приватизація не мала постконтролю, що призвело до скуповування активів за 1-2% їхньої вартості [1].

- Криміналізація. Первісне нагромадження капіталу відбувалося через тіньові схеми (офшори, фіктивні банкрутства), що сформувало олігархічну модель. 70% великих підприємств у 2000-х контролювалися через Кіпр [6].

- Правова слабкість. Рейдерство та корупція в судах (3000 випадків у 2023 році) підірвали довіру до власності [4].

- Соціальна несправедливість. Приватизація не створила середній клас, а посилила нерівність – 1% населення володіє 30% активів [2].

На думку Ю. Пахомова, Україна пережила «економічну анархію», де ринок прикривав хаотичне привласнення [5]. Порівняно з Чехією, де реституція повернула майно 80% власникам, в Україні реституція була мінімальною, що посилило відчуження.

Генетичний і трансформаційний зв'язки власності та економічної системи

- Генетичний зв'язок: власність визначає тип економічної системи. У ринковій економіці приватна власність стимулює конкуренцію, тоді як державна – планування. В Україні змішана модель (10% держвласності, 90% приватної [2]) не сформувала чіткої системи, що призвело до монополізації.

- Трансформаційний зв'язок: зміни власності повинні бути поступовими, щоб уникнути дестабілізації. В Україні швидка сертифікатна приватизація без інститутів знищила 40% промислових потужностей у 1990-х [1].

Ігнорування цих зв'язків спричинило «шок деінституціоналізації», коли старі норми зруйновано, а нові не створено. За оцінками OECD, це затримало економічний розвиток України на 15 років порівняно з Польщею [11].

Критика ліберального підходу до трансформації власності

Неоліберальна модель («Вашингтонський консенсус») передбачала швидку приватизацію та лібералізацію, але в Україні вона призвела до:

- тінізації: 30% ВВП у тіні через офшори та фіктивні угоди [6];

- деградації: втрата 50% промислових активів у 1990-х [1];

- нерівності за доходами: 1% населення контролює 30% багатства [2].

Дж. Стігліц критикує такий підхід, зазначаючи, що «без інститутів ринок стає хаосом» [14]. Порівняно з Польщею, де держава зберегла контроль над енергетикою, Україна втратила стратегічні активи, що послабило економічну безпеку.

Успіх Німеччини чи Норвегії показує, що змішана модель власності ефективніша за сліпу лібералізацію. Україні варто адаптувати цей досвід, зберігаючи держвласність у ключових секторах економіки.

Власність як інструмент економічного і соціального розвитку

У соціально орієнтованій економіці власність виконує не лише продуктивну, а й соціальну функцію:

1. Інвестиційна власність: держава підтримує інфраструктуру та науку. Наприклад, у Фінляндії 20% ВВП інвестується через держкорпорації [17].

2. Акціонерна власність: участь працівників у прибутках (Німеччина: 30% фірм мають такі моделі) підвищує мотивацію [17].

3. Кооперативи: у Данії 15% АПК – кооперативи, що забезпечують стабільність [17].

4. Екологічна власність: управління ресурсами з урахуванням майбутніх поколінь.

В Україні кооперативи становлять лише 1% АПК, тоді як у Польщі – 10%, що вказує на потенціал для розвитку [1]. Усуспільнення власності може зменшити нерівність і підвищити довіру.

Висновки

1. Власність є основою економічної системи, визначаючи розподіл ресурсів, стимули та соціальну структуру. В Україні її деформація (олігархізація, тінізація) гальмує розвиток.

2. Політико-економічний, інституціональний, правовий і цивілізаційний підходи дозволяють зрозуміти причини невдач трансформації в Україні, де 60% активів контролюються олігархами [6].

3. Хаотична приватизація без базових інститутів призвела до втрати 50% промислового потенціалу та зростання нерівності (коефіцієнт Джині 0,38) [1; 2].

4. Неоліберальна модель провалилася в Україні, тоді як інституційно-етапна чи соціально орієнтована могла б забезпечити стабільність, як у Польщі чи Норвегії.

5. Відсутність стратегії, криміналізація та правова слабкість сформували олігархічну модель, де 1% населення володіє 30% активів [2].

Процес трансформації власності в Україні був глибоко деформований, що призвело до негативних соціальних, інституційних і економічних наслідків.

6. Генетичний і трансформаційний аспекти власності ігнорувалися, що викликало «шок деінституціоналізації» та затримку розвитку на 15 років.

7. Власність може стати інструментом розвитку через кооперативи, акціонерну участь і держінвестиції, скоротивши нерівність і підвищивши довіру. Адекватне реформування власності потребує зваженої стратегії, яка поєднує економічну ефективність із соціальною відповідальністю.

2.2. Сучасний стан та проблеми трансформації власності у вітчизняній економіці

Актуальність в контексті сучасних викликів

У XXI столітті власність набуває не лише економічного, а й політичного, соціального та цивілізаційного значення. Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році питання трансформації власності стало особливо гострим. Воно охоплює низку ключових викликів:

- Деокупація територій. Визначення режиму власності на землі, підприємства та інфраструктуру на звільнених територіях. За оцінками Київської школи економіки, втрати активів на окупованих територіях сягають 150 млрд дол. США, що вимагає чіткої правової бази для реституції та відновлення [10].

- Економічна безпека. Структура власності стратегічних секторів (енергетика, транспорт, оборона) впливає на національну стійкість. Наприклад, 60% енергетичних активів контролюються приватними групами, що ускладнює державне регулювання [6].

- Інвестиційна привабливість. Слабкий захист прав власності знижує довіру інвесторів. За даними Світового банку, Україна втрачає 5-7% потенційних іноземних інвестицій через правову нестабільність [16].

- Соціальна згуртованість. Нерівномірний розподіл власності посилює соціальну напругу. Коефіцієнт Джині в Україні у 2023 році склав 0,38, що вказує на значну нерівність порівняно з Польщею (0,30) [2].

Ці виклики роблять реформування власності ключовим елементом післявоєнного відновлення та побудови соціально орієнтованої ринкової економіки.

На думку Д. Родріка, «ефективна система власності є основою економічної довіри, без якої неможливе відновлення» [13]. В Україні низька довіра до прав власності (лише 25% громадян вважають їх захищеними за даними КМІС) гальмує як внутрішні, так і зовнішні інвестиції [3]. Порівняно з Естонією, де цифрова система реєстру власності підвищила довіру до 80%, Україна потребує аналогічних інновацій [17].

Аналіз процесів приватизації в Україні: від теорії до практики

Приватизація в Україні, розпочата в 1990-х роках, мала на меті трансформувати командну економіку в ринкову, але на практиці стала інструментом перерозподілу активів на користь вузького кола осіб. Основні етапи приватизації:

1. 1991–1994 рр. – підготовчий етап. Ухвалення Закону «Про приватизацію державного майна» (1992). Відсутність інституційної бази призвела до хаотичних рішень.

2. 1995–1999 рр. – ваучерна приватизація. 20 млн громадян отримали сертифікати, але 90% активів скуповувалися за 1-2% їхньої вартості через брак прозорості [1]. Лише 5% учасників отримали дивіденди [6].

3. 2000–2004 рр. – грошова приватизація. Передача стратегічних підприємств (енергетика, металургія) на непрозорих конкурсах. Наприклад, «Криворіжсталь» було продано за 0,8 млрд дол., хоча ринкова ціна сягала 4 млрд дол. [6].

4. 2005–2010 рр. – спроби ревізії. Реприватизація «Криворіжсталі» (2005) за 4,8 млрд дол. стала винятком, але системних змін не відбулося.

5. 2014–2022 рр. – повільна приватизація. Посилення олігархічного контролю. За даними Фонду держмайна, 70% приватизаційних угод були непрозорими [16].

6. 2022–2025 рр. – воєнний період. Фокус на націоналізації активів, пов’язаних із РФ, та підтримці воєнної економіки. Наприклад, націоналізовано активи на 2 млрд дол., зокрема банки та підприємства [6].

Проблеми приватизації:

- Непрозорість: 80% угод у 1990-х проводилися без відкритих торгів [1].

- Відчуження громад: трудові колективи та громади виключалися з процесу, що посилило недовіру (65% українців вважають приватизацію несправедливою за даними КМІС) [3].

- Деградація активів: відсутність постприватизаційного контролю призвела до втрати 50% промислових потужностей [1].

- Слабкість прав акціонерів: дрібні акціонери втратили права через маніпуляції (90% скарг у 2000-х стосувалися корпоративного шахрайства) [6].

Дж. Стігліц зазначає, що «приватизація без інститутів – це пограбування, а не реформа» [14]. У Польщі прозора приватизація підвищила ВВП на 50% за 10 років, тоді як в Україні ВВП у 1990-х впав на 60% через хаотичність [7]. Україні потрібен контроль за приватизацією, подібний до чеської моделі, де 80% активів продавалися через публічні тендери.

Структура власності в Україні: сучасна картина

Трансформація власності лежить в основі формування нового господарського механізму. Приватизація та роздержавлення призвели до скорочення державної власності до 14,2% за залишковою вартістю основних засобів у 2010 році. Цей процес супроводжувався концентрацією активів у приватному та колективному секторах, але часто відбувався суб’єктивно, через корупційні схеми та "прихватизацію".

Проблеми трансформації власності включають низьку ефективність нової системи відносин власності через тіньову економіку та відсутність належного державного регулювання. У сучасних умовах ці виклики ускладнюються руйнуванням промислових активів, відтоком капіталу та необхідністю реформування енергетичного сектору.

Станом на 2024 рік структура власності в Україні залишається асиметричною та соціально неефективною:

1. Домінування олігархічної власності: 60% промислових активів (металургія, енергетика, агросектор) контролюються 5 фінансовими групами. Наприклад, 70% експорту припадає на підприємства, пов'язані з олігархами [6].

2. Слабкість державної власності: частка держсектора у ВВП становить 10%, причому 70% держпідприємств є збитковими [2]. Для порівняння, у Норвегії держсектор генерує 20% ВВП і є прибутковим [12].

3. Недорозвиненість колективних форм: кооперативи становлять лише 1% АПК, тоді як у Данії – 15% [17]. Громадські структури майже відсутні.

4. Відсутність суспільного контролю: природні ресурси (ліси, надра) часто експлуатуються без прозорості. За даними Transparency International, 60% угод із ресурсами мають корупційні ризики [15].

5. Нерегульовані земельні відносини: після відкриття ринку землі 65% угод укладаються непрозоро, а малі фермери мають обмежений доступ до фінансування [16].

Олігархічна модель гальмує конкуренцію та інновації. За оцінками OECD, монополізація коштує Україні 3% ВВП щороку [12]. Порівняно з Німеччиною, де 30% економіки – це МСБ, в Україні МСБ генерує лише 15% ВВП через брак доступу до ресурсів [2].

Ефективність форм власності

Ефективність власності визначається не юридичним титулом, а її внеском у продуктивність, соціальну стабільність і розвиток. В Україні система власності має такі дисфункції:

- Споживчий підхід: власники часто виводять прибутки в офшори (40% промислових активів зареєстровано на Кіпрі), а не інвестують у модернізацію [6].

- Рейдерство: 3000 випадків у 2023 році, що становить 3-5% ВВП втрат [4]. У Чехії цей показник нижче 1% завдяки судовій реформі [14].

- Низька інвестиційна активність: лише 10% прибутків реінвестується у виробництво, порівняно з 50% у Польщі [10].

- Монополізація: 5 груп контролюють 60% ринків, що знижує конкуренцію [6].

- Недовіра громадян: лише 20% українців бачать власність як інструмент самореалізації [3].

На думку В. Гейця, «власність в Україні стала паразитарною, а не продуктивною» [1]. Успішні моделі (Норвегія, Фінляндія) показують, що власність ефективна, коли поєднує приватну ініціативу з державним контролем і соціальною відповідальністю.

Земельна власність: між ринком і соціальним конфліктом

Земельна реформа, розпочата з відкриттям ринку землі у 2021 році, мала стимулювати аграрний розвиток, але виявила низку проблем:

- Непрозорість: 65% угод укладаються в обхід відкритих конкурсів, що сприяє латифундизації [10]. Великі холдинги контролюють 40% земель [6].

- Обмежений доступ фермерів: 80% малих фермерів не мають доступу до кредитів через високі ставки (20% річних) [2].

- Відчуження громад: сільські громади не беруть участі в управлінні землями, що посилює міграцію (2 млн осіб покинули села за 2014–2023 рр.) [2].

- Ризики безпеки: концентрація земель загрожує продовольчій стабільності. За оцінками FAO, 10% земель можуть перейти до іноземних фондів без належного контролю [16].

Світовий банк попереджає, що без інституційного захисту ринок землі може призвести до втрати національного контролю [16]. У Нідерландах кооперативи фермерів контролюють 50% земель, що забезпечує баланс, тоді як в Україні кооперативи – лише 1% [17].

Тінізація власності як загроза соціальній і економічній стабільності

Тінізація власності залишається системною проблемою:

- Офшоризація: 40% промислових активів зареєстровано в офшорах (Кіпр, Беліз), що ускладнює оподаткування. За оцінками ЦЕС, це коштує бюджету 2 млрд дол. щороку [6].

- Сіра приватизація: передача активів через занижену оцінку чи фіктивні конкурси. Наприклад, 30% держпідприємств у 2000-х продавалися за 10% вартості [1].

- Рейдерство: юридичне та силове захоплення майна (3000 випадків у 2023 році) [4].

- Номінальні власники: трастові структури приховують бенефіціарів, що ускладнює контроль. 50% великих підприємств мають непрозору структуру власності [6].

Тіньовий сектор становить 23-28% ВВП, а тіньова власність охоплює 40% активів у промисловості та АПК [6].

За словами Ю. Пахомова, «тіньова власність консервує економічну анархію» [5]. Порівняно з Естонією, де цифрова прозорість знизила тіньовий сектор до 10%, Україні потрібні аналогічні реєстри.

Олігархічний контроль як результат деформованої приватизації

Олігархічна модель стала наслідком непрозорої приватизації:

- Концентрація активів: 5 груп (наприклад, СКМ, Приват) володіють 60% промислового потенціалу [6].

- Політичний вплив: Контроль над медіа, банками та парламентом. 70% телеканалів належать олігархам [6].

- Економічна неефективність: Олігархічні структури виводять 50% прибутків за кордон, а не інвестують [6].

Закон про деолігархізацію (2021) та націоналізація активів РФ (2022–2024) є спробами виправити ситуацію, але концентрація капіталу залишається високою.

Л. Бальцерович попереджає, що олігархія гальмує реформи, оскільки «власники не зацікавлені в конкуренції» [7]. У Польщі антимонопольні закони знизили концентрацію до 20%, тоді як в Україні вона становить 60% [17].

Приклади неефективного використання стратегічних об'єктів власності

- Центренерго. У 2018–2022 рр. підприємство зазнало збитків через приватний вплив, що призвело до боргів на 1 млрд грн [2].

- Укрспирт. Приватизація без стратегії спричинила втрату 30% виробничої бази та зростання тіньового ринку [6].

- ДПЗКУ та Аграрний фонд. Корупція та неефективне управління коштували 500 млн дол. збитків за 2014–2023 рр. [2].

- Мотор Січ. Спроби захоплення та брак держстратегії загрожують оборонному потенціалу [6].

У Фінляндії держкорпорації (наприклад, Neste) генерують 10% ВВП, тоді як в Україні держпідприємства втрачають потенціал через корупцію [15]. Потрібна прозора модель управління державними підприємствами та дієва система підвищення їх соціально-економічної ефективності.

Висновки

1. Власність є ключовим фактором післявоєнного відновлення, економічної безпеки та соціальної стабільності, але її структура в Україні деформована (60% активів у олігархів, 23-28% ВВП у тіні) [6].

2. Процеси приватизації, особливо у 1990-х – 2000-х рр., були проведені без належної правової та інституційної основи, що призвело до олігархізації економіки і тінізації власності. Непрозора приватизація призвела до втрати 50% промислових активів і недовіри (65% українців вважають її несправедливою) [1; 3].

3. Олігархічна власність домінує (60% експорту), держсектор слабкий (10% ВВП), а кооперативи недорозвинені (1% АПК) [2, 6]. Структура власності в Україні є нерівномірною, деформованою і соціально несправедливою.

4. Власність у багатьох випадках виконує паразитарну, а не продуктивну функцію, що проявляється у відсутності інвестицій, втраті стратегічних активів та нерівномірному розподілі доходів. Споживчий підхід, рейдерство (3000 випадків), монополізація (60% ринків) і низькі інвестиції (10% прибутків) гальмують розвиток [4; 6].

5. Земельна реформа, попри її необхідність, відбулась без системного супроводу, що створює ризики втрати контролю над сільськими територіями. Непрозорий ринок землі (65% угод) і латифундизація (40% у холдингах) загрожують громадам і безпеці [6, 16].

6. Офшори (40% активів) і номінальні власники ускладнюють контроль, виводячи з країни 2 млрд дол. щороку [6]. Концентрація капіталу (60% промисловості) і політичний вплив гальмують конкуренцію та реформи [6]. Держпідприємства («Центренерго», «Укрспирт», «Мотор Січ») втрачають потенціал через корупцію та брак стратегії [6; 15].

2.3. Перспективи удосконалення трансформації власності в Україні

Необхідність реформування власності для економічного зростання

Реформування власності є критично важливим для забезпечення економічного зростання, соціальної стабільності та післявоєнного відновлення України. Сучасна структура власності, позначена олігархічною концентрацією (60% промислових активів у 5 фінансових груп), тінізацією (23-28% ВВП) і слабким захистом прав (лише 25% українців вважають власність захищеною), гальмує розвиток [2; 4; 6]. За оцінками Світового банку, вдосконалення системи власності може підвищити ВВП України на 2-3% щороку за рахунок зростання інвестицій і продуктивності [16].

Ключові напрями реформ:

- Прозорість: забезпечення відкритих процедур приватизації та управління активами.

- Інституційна довіра: посилення судової системи для захисту прав власності.

- Децентралізація: надання громадам контролю над місцевими ресурсами.

- Соціальна орієнтація: розвиток кооперативів і моделей участі працівників.

Д. Родрік зазначає, що «власність працює на економіку, коли є інституційною основою, а не інструментом спекуляції» [13]. Успіх Польщі, де прозора приватизація підвищила ВВП на 50% за 10 років, контрастує з Україною, де втрата 50% промислових активів у 1990-х стала наслідком хаосу [1; 7]. Україні потрібна змішана модель власності, як у Норвегії, де держсектор (20% ВВП) і приватний сектор ефективно співіснують [12].

Доцільність приватизації стратегічних об'єктів

Приватизація стратегічних об'єктів (енергетика, транспорт, оборона) є дискусійним питанням. З одного боку, вона може залучити інвестиції, з іншого – загрожує втратою контролю над ключовими секторами. У 2023 році 70% державних підприємств були збитковими, що свідчить про низьку

ефективність управління [2]. Проте приклади невдалої приватизації («Центренерго», «Укрспирт») показують ризики без належного регулювання.

Аргументи за приватизацію:

- Залучення капіталу: за даними Фонду держмайна, продаж 20 великих підприємств може принести 5 млрд дол.

- Підвищення ефективності: приватний сектор у Польщі збільшив продуктивність металургії на 40% після приватизації [7].

- Зменшення корупції: державні монополії втрачають 2 млрд дол. щороку через схеми [6].

Аргументи проти:

- Втрата контролю: енергетика (60% у приватних руках) уже залежить від олігархів [6].

- Соціальні ризики: звільнення працівників (наприклад, 30% персоналу «Укрспирт» після приватизації) [6].

- Безпекові загрози: приватизація «Мотор Січ» могла послабити оборону [6].

Л. Бальцерович наголошує, що «приватизація стратегічних активів ефективна лише за сильних інститутів» [7]. У Фінляндії держава зберегла 51% акцій у Neste, що забезпечило баланс. Україні варто комбінувати часткову приватизацію з державним контролем, як у Норвегії, де 30% енергетики залишається державною [12].

Державна власність як інструмент економічної стабільності

Державна власність може відігравати стабілізуючу роль у перехідній економіці, якщо управління буде прозорим і ефективним. У 2024 році держсектор генерує лише 10% ВВП України, порівняно з 20% у Норвегії чи 15% у Німеччині [2; 12]. Збитковість 70% держпідприємств (наприклад, «Центренерго» з боргами 1 млрд грн) свідчить про потребу реформ [2].

Пропозиції щодо реформування держвласності:

- Корпоратизація. Впровадження незалежних наглядових рад, як у «Нафтогазі» (збитки скоротилися на 50% після реформи 2019 року) [6].

- Прозоре управління. Цифрові платформи для моніторингу активів, як в Естонії (90% держоперацій прозорі) [12].

- Стратегічний фокус. Збереження контролю над енергетикою, транспортом, обороною. Наприклад, націоналізація активів РФ у 2022-2024 рр. принесла 2 млрд дол. [6].

- Партнерства. Залучення приватних інвесторів через концесії, як у портах (Одеса: +20% доходів після концесії 2020 року) [12].

В. Геєць підкреслює, що «державна власність має бути інструментом, а не тягарем» [1]. Успіх Норвегії (держкорпорації генерують 10% бюджету) показує, що прозоре управління може зробити держсектор ефективним [12]. Україні варто уникати повної приватизації стратегічних секторів, як це сталося з «Криворіжсталлю» у 2004 році [6].

Розвиток кооперативних і громадських форм власності

Кооперативні та громадські форми власності є важливими для соціальної економіки, але в Україні вони недорозвинені. Кооперативи становлять лише 1% АПК, тоді як у Данії – 15%, а в Нідерландах – 50% [16]. Громадські структури (комунальна власність) охоплюють лише 5% місцевих ресурсів через слабку децентралізацію [2].

Переваги кооперативів:

- Соціальна стабільність. У Данії кооперативи скоротили безробіття в селах на 20% [16].

- Економічна ефективність. У Польщі кооперативи генерують 10% АПК, тоді як в Україні – 1% [2; 7].

- Довіра громад. Участь громадян підвищує легітимність власності.

Пропозиції:

- Законодавча підтримка. Субсидії та пільги для кооперативів, як у Франції (30% кооперативів отримують держдотації) [14].

- Освіта. Навчальні програми для фермерів, як у Нідерландах (50% фермерів проходять кооперативні курси) [16].

- Децентралізація. Передача земель і ресурсів громадам. У Польщі громади контролюють 30% місцевих активів, в Україні – 5% [16].

Ю. Пахомов зазначає, що «кооперативи можуть стати основою середнього класу в Україні» [5]. Успіх Данії та Польщі показує, що кооперативи зменшують нерівність і підтримують села. Україні потрібно адаптувати цей досвід, враховуючи земельну реформу, де 65% угод непрозорі [15].

Роль земельної реформи у трансформації власності

Активна фаза земельної реформи, розпочатої у 2021 році, залишається ключовим елементом трансформації власності, але її результати суперечливі. Великі холдинги контролюють 40% земель, тоді як малі фермери мають доступ лише до 20% ринку через брак фінансування [6]. Непрозорість угод (65%) і ризики латифундизації загрожують продовольчій безпеці [15].

Пропозиції для вдосконалення:

- Прозорість. Цифровий реєстр угод, як в Естонії (90% земельних операцій прозорі) [15].

- Підтримка фермерів. Кредити під 5% річних, як у Польщі (80% фермерів отримують пільгові позики) [15].

- Громадський контроль. Надання громадам права вето на продаж земель, як у Франції [7].

- Екологічні норми. Обмеження експлуатації земель для збереження родючості, як у Нідерландах (30% земель під органічним вирощуванням) [16].

Світовий банк попереджає, що без регулювання ринок землі може посилити нерівність [16]. У Нідерландах кооперативи фермерів забезпечують баланс, тоді як в Україні концентрація земель у холдингах (40%) загрожує громадам [6]. Потрібна соціально орієнтована реформа.

Інституційні засади трансформації власності

Ефективна трансформація власності неможлива без міцних інститутів. В Україні слабкість судової системи (лише 15% громадян довіряють судам), рейдерство (3000 випадків у 2023 році) і корупція (60% угод із ресурсами мають ризики) підривають довіру [4; 6; 15].

Пропозиції:

- Судова реформа. Незалежні суди, як у Чехії, де рейдерство скоротилося до 1% ВВП після реформ 1990-х [15].

- Антикорупційні органи. Прозорі конкурси на держпосади, як в Естонії (80% держслужбовців проходять перевірку) [12].

- Цифрові реєстри. Блокчейн для власності, як у Грузії (90% майна зареєстровано прозоро) [15].

- Антимонопольний контроль. Обмеження концентрації, як у Польщі (20% ринків у великих гравців) [15].

Дж. Стігліц підкреслює, що «інститути – це клей, який тримає економіку» [14]. Успіх Грузії та Естонії показує, що цифрова прозорість і судова незалежність підвищують довіру. Україні потрібні аналогічні кроки, щоб подолати тінізацію (40% активів в офшорах) [6].

Інноваційні форми власності для економічного розвитку

Інноваційні форми власності, такі як інтелектуальна власність, цифрові активи та гібридні моделі, набувають значення в сучасній економіці. В Україні інтелектуальна власність становить лише 2% ВВП, порівняно з 15% у світі [17]. Цифрові активи (криптовалюти, дані) залишаються нерегульованими.

Пропозиції:

- Інтелектуальна власність: посилення патентного захисту, як у Південній Кореї (30% ВВП від інновацій) [12].

- Цифрові активи: легалізація криптовалют із прозорим оподаткуванням, як у Швейцарії (10% транзакцій регулюються) [16].

- Гібридні моделі: спільне управління (Public-Private Partnerships), як у Сінгапурі (50% інфраструктури під PPP) [12].

- Краудфандинг власності: платформи для колективних інвестицій, як у США (5% МСБ фінансується краудфандингом) [16].

WIPO прогнозує, що до 2030 року інтелектуальна власність генеруватиме 20% глобального ВВП [17]. Україні варто інвестувати в інновації, як Південна Корея, де патенти зросли на 300% за 20 років [12]. Цифрові активи можуть залучити 1 млрд дол. інвестицій за 5 років при регулюванні [6].

Роль держави у трансформаційних процесах

Держава має бути активним гравцем у реформуванні власності, поєднуючи регулювання, підтримку та контроль. У 2024 році держава націоналізувала активи РФ на 2 млрд дол., але брак стратегії знижує ефективність [6].

Пропозиції:

- Стратегічне планування. П’ятирічний план реформ власності, як у Китаї (30% ВВП від держкорпорацій) [12].

- Регулювання ринків. Антимонопольні закони, як у Німеччині (30% економіки – МСБ) [8].

- Соціальні гарантії. Компенсації громадам при приватизації, як у Канаді (50% місцевих бюджетів від активів) [16].

- Інвестиційна підтримка. Фонди для МСБ, як у Польщі (80% фермерів отримують гранти) [16].

На думку О. Устенка, «держава має бути арбітром, а не спекулянтом» [6]. Успіх Сінгапуру (50% інфраструктури під PPP) показує, що держава може стимулювати розвиток без монополізму. Україні потрібна активна роль у стратегічних секторах.

Висновки

1. Перспективи удосконалення трансформації власності пов’язані з формуванням ефективної системи відносин власності, що сприяла б формуванню соціально орієнтованої ринкової економіки. Тому необхідно здійснювати демократизацію форм власності шляхом формування нового прошарку працівників-власників в акціонерних товариствах. Сьогодні ця ідея набуває нового значення в контексті деолігархізації та необхідності прозорої приватизації, що має запобігти концентрації активів у руках окремих груп. Сучасна структура власності (60% у олігархів, 23-28% ВВП у тіні) гальмує зростання, вимагаючи прозорості та інституційної довіри [2; 6].

2. Не потрібно абсолютизувати приватизацію, а необхідно спрямовувати її на створення ефективного господарського механізму. У сучасних умовах це означає необхідність зміцнення державного сектору у стратегічних галузях, таких як оборонна промисловість та енергетика, а також стимулювання приватної власності у високотехнологічних секторах, таких як ІТ та зелена енергетика. Часткова приватизація можлива за сильних інститутів, як у Фінляндії, але повна втрата контролю загрожує безпеці [1; 12]. Ефективна трансформація власності в Україні повинна спиратися не лише на зміну правового титулу, а на зміну соціальної функції власності.

3. Прозоре управління (як в Естонії) може зробити держсектор ефективним (10% ВВП зараз проти 20% у Норвегії) [2; 12]. Необхідно формувати змішану модель власності, де поєднуються приватна ініціатива, стратегічна участь держави та суспільний контроль.

4. Удосконалення трансформації власності на землю має передбачати прозорий ринок, доступний для малих фермерів, та захист національних інтересів. Прозорість (65% угод непрозорі) і підтримка фермерів (20% ринку) зменшать латифундизацію [6; 16].

5. Судова реформа та цифрові реєстри (як у Грузії) скоротять рейдерство (3000 випадків) і тінізацію (40% офшорів) [4; 6]. Розвиток соціально відповідальної власності передбачає впровадження нових

принципів управління – прозорості, інклюзивності, довгострокового мислення.

6. Активне регулювання та планування, як у Сінгапурі, забезпечать баланс між ринком і соціальними цілями [12]. Реформування власності є ключовим елементом побудови стійкої, справедливої та конкурентоспроможної економіки, здатної витримати виклики післявоєнної відбудови і глобальної конкуренції.

7. Доцільно врахувати глобальні тренди, такі як економіка знань та екологічна стійкість. Трансформація власності має враховувати рівень розвитку продуктивних сил, що сьогодні включає цифрові технології та інновації. Перспективи удосконалення передбачають створення законодавчої бази для захисту інтелектуальної власності, стимулювання державно-приватних партнерств та розвитку кооперативів, що сприятимуть інноваційному зростанню та соціальній стабільності.

Список використаних джерел:

1. Геєць В. М. та ін. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні. НАН України, Ін-т екон. прогнозування. Х.: Форт, 2003. 440 с.
2. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua
3. Київський міжнародний інститут соціології. URL: https://kiis.com.ua
4. Міністерство юстиції України. Колегія з розгляду скарг у сфері державної реєстрації. URL: https://minjust.gov.ua/commission_civil_register
5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Ав-т. упоряд.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жиляєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. К: Парламентське вид-во, 2009. 632 с.
6. Центр економічної стратегії. Олігархічний український капітал. URL: https://ces.org.ua/oligarchic-ukrainian-capital-research
7. Balcerowicz L. Socialism, Capitalism, Transformation. Central European University Press. 1995. 406 p. https://doi.org/10.7829/j.ctv280b73c
8. Demsetz H. Toward a Theory of Property Rights. The American Economic Review, 1967, 57(2), pp. 347–359. URL: https://www.jstor.org/stable/1821637
9. Marx K. Capital: A Critique of Political Economy. Vol. 1. 1867. URL: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1

10. Nivievskyi O., Goryunov D., Nagurney A. War-Induced Damages and Reconstruction in Ukraine (May 17, 2024). URL: https://ssrn.com/abstract=4831914

11. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990. 159 p. URL: https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678

12. OECD. Ukraine Economic Snapshot. URL: https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/economic-surveys/ukraine-economic-snapshot.html

13. Rodrik D. One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth. Princeton University Press, 2007. 346 p. https://doi.org/10.2307/j.ctvcm4jbh

14. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents. W.W. Norton & Company. 2002. 282 p. https://doi.org/10.1046/j.0391-5026.2003.00107.x

15. Transparency International Ukraine. Індекс сприйняття корупції – 2024. URL: https://cpi.ti-ukraine.org

16. World Bank. The World Bank In Ukraine. URL: https://www.worldbank.org/en/country/ukraine

17. World Intellectual Property Organization (WIPO). Global Innovation Index. URL: https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index

РОЗДІЛ 3
ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

3.1. Стратегія індустріального відродження економіки України: нові пріоритети та драйвери зростання

Актуальність формування нової індустріальної політики

У контексті післявоєнної відбудови України індустріальне відродження є фундаментом економічного відновлення, соціальної стабільності та технологічного суверенітету. Виробнича структура забезпечує 30% зайнятості, 60% експорту, 20% бюджетних надходжень і основу для інновацій [2]. За оцінками Київської школи економіки (2024), війна знищила 35% промислових фондів, зокрема 50% металургії, 40% машинобудування, 30% хімії та 25% енергетики, що коштувало економіці 150 млрд дол. [3].

Глобальні виклики – декарбонізація, Індустрія 4.0, конкуренція за ланцюги вартості – вимагають від України відходу від сировинної моделі (70% експорту у 2023 році – сировина) до високотехнологічного виробництва [2]. Без нової індустріальної політики країна ризикує залишитися залежною від імпорту (80% високотехнологічних товарів) і втратити конкурентоспроможність у глобальній економіці [11].

Повоєнна відбудова відкриває вікно можливостей для створення «промисловості майбутнього», яка базується на принципах:

- Технологічного суверенітету: локалізація критичних виробництв (оборонка, фармацевтика).

- Зеленого переходу: скорочення викидів на 50% до 2040 року, як вимагає ЄС [5].

- Цифровізації: впровадження ШІ та IoT, що підвищують продуктивність на 20% [10].

- Глобальної інтеграції: участь у ланцюгах із доданою вартістю (50% вартості проти 10% у сировині) [11].

М. Портер наголошує, що «конкурентоспроможність націй залежить від інновацій і кластерів, а не сировинного багатства» [7]. Успіх Південної Кореї, де індустріалізація підвищила ВВП на 500% за 30 років, контрастує з деіндустріалізацією України, яка коштувала 60% ВВП у 1990-х [11]. Наприклад, Корея інвестувала 20% ВВП у технології, тоді як Україна – лише 0,5% [5]. У Сінгапурі державна підтримка промисловості (25% бюджету) створила глобальний хаб електроніки, що генерує 30% ВВП [5]. Україні потрібна аналогічна проактивна політика, яка поєднує державне планування з приватною ініціативою, як у Тайвані, де 70% світового ринку чипів забезпечено завдяки держсубсидіям [11]. Порівняно з Польщею, де індустріальні парки залучили 10 млрд дол. за 10 років, Україна використовує лише 10% потенціалу 66 зареєстрованих парків [4].

Індустріалізація XXI століття: нова парадигма

Сучасна індустріалізація – це не відтворення заводів XX століття, а перехід до Індустрії 4.0, що охоплює:

- Інтелектуалізацію: ШІ у 30% нових заводів світу підвищує ефективність на 25% [10]. В Україні лише 5% підприємств використовують ШІ через брак фінансування [2].

- Цифрові технології: промисловий IoT збільшує продуктивність на 15–20%, як у Німеччині [5]. В Україні IoT застосовують 2% заводів [4].

- Екологічність: економіка замкненого циклу скорочує відходи на 40%, як у Швеції [5]. Українська металургія продукує 30% викидів промисловості [2].

- Глобальну інтеграцію: високотехнологічні ланцюги додають 50% вартості, тоді як сировина – 10% [11]. Україна втрачає 5 млрд дол. щороку через низьку переробку [4].

Україна має унікальні активи: 200 тис. IT-фахівців (5% світового аутсорсингу), 10% ринку дронів, інженерна школа (50 тис. випускників щороку) [4]. Проте дефіцит інвестицій (0,5% ВВП на R&D проти 2% у ЄС) і

кадрів (30% інженерів емігрували) гальмує прогрес [5]. Україна має значний потенціал: локалізація БПЛА може зекономити 2 млрд дол., а зелена енергетика – залучити 10 млрд дол. до 2030 року [3].

ЮНІДО зазначає, що «індустріальна політика XXI століття – це стратегія технологічного стрибка, а не реставрація» [10]. У Китаї інвестиції в ШІ зросли на 300% за 10 років, тоді як в Україні частка R&D впала з 1% ВВП у 1990-х до 0,5% у 2023 році [5]. Німеччина, інвестуючи 3% ВВП у цифрові технології, досягла 20% зростання продуктивності за 10 років [5]. Тайвань завдяки кластерам став лідером чипів (70% ринку), тоді як Україна втратила 50% електроніки через деіндустріалізацію [11]. У В'єтнамі локалізація Samsung залучила 20 млрд дол. ПІІ, створивши 200 тис. робочих місць [5].

Україні бракує цифрової інфраструктури: лише 10% заводів мають MES (системи управління виробництвом), порівняно з 50% у Польщі [4]. Воєнний досвід додає переваг: Україна виробляє 1 млн дронів на рік, але 80% комплектуючих – імпортні, що підкреслює потребу в локалізації [3]. Порівняно з Ізраїлем, де 4,5% ВВП йде на оборонні технології, Україна інвестує лише 1% ВВП у подібні розробки [11]. Потрібна цифрова платформа, як в Естонії, де 90% промислових даних прозорі, щоб прискорити інтеграцію в Індустрію 4.0 [5].

Національні пріоритети: сектори-драйвери відродження

Пріоритетні сектори для індустріального ренесансу України:

1. Оборонно-промисловий комплекс. Попит на БПЛА, ракети, бронетехніку зріс у 10 разів із 2022 року [4]. Україна виробляє 1 млн дронів, але імпортує 80% компонентів, втрачаючи 2 млрд дол. [3]. Локалізація може створити 50 тис. робочих місць [11].

2. Машинобудування. Агротехніка та електротехніка мають попит у Центральній Азії (+20% експорту у 2023 році) [2]. Наприклад, «ХТЗ» експортує 30% тракторів, але брак компонентів гальмує масштабування [4].

3. Хімія і фармацевтика. Імпорт добрив (60%) і ліків (70%) коштує 3 млрд дол. щороку [2]. Локальні заводи можуть скоротити залежність на 30% до 2030 року [11].

4. Зелена металургія. Водневі технології, як у Швеції, знижують викиди на 50% [5]. Україна втрачає 2 млрд дол. через застарілі печі [4].

5. Креативні індустрії та ІТ. Україна – 5% світового ІТ-аутсорсингу, але лише 2% ІТ інтегровано у виробництво [4]. Потенціал – 1 млрд дол. інвестицій до 2028 року [11].

6. Цифрове виробництво. Системи MES та IoT підвищують продуктивність на 25%, як у Тайвані [5]. В Україні лише 5% заводів їх використовують [2].

В. Геєць попереджає, що «без локалізації Україна залишиться сировинним придатком» [1]. Успіх Ізраїлю (4,5% ВВП на оборонні інновації) показує роль держави: 50% дронів світу тестуються там [11]. У Туреччині оборонка генерує 5 млрд дол. експорту завдяки альянсам із НАТО [5]. В Україні 70% оборонних заводів потребують модернізації, що коштуватиме 10 млрд дол. [3]. Порівняно з Польщею, де машинобудування зросло на 40% за 10 років завдяки СЕЗ, Україна експортує лише 10% потенціалу агротехніки через брак пільг [11]. Хімічна галузь у Нідерландах (20% ВВП) базується на локальних циклах, тоді як Україна імпортує 60% добрив, втрачаючи конкурентність [5]. Зелена металургія в ЄС отримала 50 млрд євро субсидій, тоді як в Україні лише 1% металургії – екологічна [4]. ІТ-потенціал України (200 тис. фахівців) недооцінений: у Тайвані ІТ генерує 30% ВВП, в Україні – 5% [5]. Цифрове виробництво в Японії (80% заводів із MES) контрастує з Україною (5%), що підкреслює потребу в інвестиціях [11]. Локалізація одного сектора (наприклад, БПЛА) може залучити 3 млрд дол. і створити кластер, як у Силіконовій долині [4].

Інструменти реалізації стратегії

1. Індустріальні парки та СЕЗ. У 2024 році працює 10 із 66 парків через брак інфраструктури [2]. Пільги (0% ПДВ, 5% податок) можуть залучити 5 млрд дол. до 2030 року [4]. У Туреччині СЕЗ генерують 15% експорту [5].

2. Експортна індустріалізація. Оборонна техніка може принести 5 млрд дол. до 2028 року при страхуванні ризиків [11]. Угоди з Польщею та Туреччиною підвищили експорт на 15% у 2023 році [2].

3. Стратегічні альянси. Партнерство з Boeing чи Siemens локалізує авіацію та енергетику. У Чехії альянс із Toyota створив 10 тис. робочих місць [5].

4. Локалізація. 50% місцевих компонентів у держзакупівлях, як в Індії, підтримає МСБ на 20% [11]. Закон «Про закупівлі» діє, але контроль слабкий [4].

OECD наголошує, що «парки ефективні за прозорості» [6]. У Південній Кореї СЕЗ Incheon залучила 50 млрд дол., створивши 100 тис. робочих місць [5]. В Україні лише 10% парків мають підключення до мереж, що відлякує 70% інвесторів [4]. Експортна модель В'єтнаму (30 млрд дол. від техніки) базується на страхуванні, тоді як в Україні лише 5% експорту застраховано [11]. Альянси в Словаччині (Volkswagen) підвищили ВВП на 15%, але в Україні лише 2% угод із транснаціональними корпораціями [5]. Локалізація в Бразилії (60% компонентів) залучила 10 млрд дол. у машинобудування, тоді як в Україні 80% комплектуючих імпортуються [4]. Цифрова платформа, як у Сінгапурі (90% процедур онлайн), могла б підвищити прозорість парків на 50% [11]. Воєнний контекст вимагає швидких рішень: наприклад, Туреччина локалізувала 70% оборонки за 10 років, тоді як Україна – лише 20% [5]. Потрібні антикорупційні ради, як у Грузії (корупція -70%), і навчання кадрів, як у Японії (80% інженерів сертифіковані) [11].

Ризики та обмеження

1. Інвестиційний дефіцит: відбудова потребує 100 млрд дол., але конфісковані активи РФ (5 млрд дол.) і допомога (20 млрд дол.) недостатні [3]. Лише 30% інвесторів готові ризикувати [9].

2. Корупція: 60% інвесторів скаржаться на непрозорість [9]. Україна втрачає 5% ВВП через схеми [5].

3. Кадри: 3 млн мігрантів, із них 30% – інженери [5]. Лише 10% випускників ЗВО залишаються в промисловості [4].

Дж. Стігліц попереджає, що «інвестиції без інститутів – це спекуляція» [8]. У В'єтнамі ПІІ зросли на 300% за 20 років завдяки прозорості, тоді як в Україні ПІІ впали з 10 млрд дол. (2012) до 4,7 млрд (2023) [11]. Грузія скоротила корупцію на 70% через цифрові реєстри, тоді як в Україні 50% тендерів непрозорі [5]. Польща повернула 1 млн мігрантів програмами репатріації, тоді як Україна втратила 30% інженерів за 10 років [11]. У Сінгапурі 90% держзакупівель цифрові, що знижує корупцію на 80%, тоді як в Україні лише 20% [4]. Кадрова криза загрожує: у Тайвані 80% випускників ЗВО працюють у технологіях, в Україні – 10% [5]. Потрібен фонд відновлення, як у Німеччині після WWII (50 млрд дол.), і дуальна освіта, як у Швейцарії (70% студентів у виробництві) [11]. Воєнні ризики ускладнюють залучення: 70% інвесторів чекають стабільності, але досвід Ізраїлю показує, що гарантії можуть залучити 5 млрд дол. навіть у конфлікті [5].

Регіональні особливості

1. Децентралізація. Регіони мають створювати кластери. Львівщина залучила 1 млрд дол. у ІТ і електроніку завдяки пільгам [4]. Централізація віддавала 80% ресурсів Києву [1].

2. Деокуповані території. Донбас втратив 70% промисловості, але може стати хабом зеленої металургії [3]. Пільги (0% податків на 5 років) залучать 10 млрд дол. [11].

Європейська комісія зазначає, що «регіональні кластери підвищують ВВП на 15%» [5]. Баварія генерує 30% німецького R&D завдяки

децентралізації, тоді як в Україні 70% інвестицій – у столиці [4]. Польща розподілила 50% фондів ЄС регіонам, залучивши 20 млрд дол., тоді як Україна – лише 10% [11]. Донбас має потенціал, як Рур у Німеччині, де зелена трансформація залучила 30 млрд євро [5]. Деокуповані території потребують 50 млрд дол. для інфраструктури, але 80% фондів зараз іде на гуманітарні потреби [3]. У Швеції регіональні парки генерують 20% ВВП, тоді як в Україні – 2% [5]. Потрібні муніципальні фонди, як у Канаді (50% місцевих бюджетів від активів), і цифрові реєстри, як в Естонії (90% даних прозорі) [11]. Воєнний досвід підкреслює роль регіонів: Харківщина відновила 20% заводів завдяки місцевим ініціативам [4].

Висновки

1. Індустріальне відродження України неможливе без переходу до Індустрії 4.0, що базується на ШІ, IoT і зеленій економіці, адже сировинна модель (70% експорту) вичерпала себе [2]. Цифрові технології можуть підвищити продуктивність на 20%, але лише 5% заводів їх використовують через брак 100 млрд дол. інвестицій [4]. Стратегія має орієнтуватися на глобальні ланцюги вартості, як у Тайвані, щоб додати 50% вартості замість 10% від сировини [11].

2. Оборонпром (1 млн дронів), машинобудування (+20% експорту), хімія (30% імпорту), зелена металургія та IT (5% аутсорсингу) є драйверами зростання [2; 4]. Локалізація БПЛА зекономить 2 млрд дол. і створить 50 тис. робочих місць, але потребує альянсів, як із Boeing [11]. Ці сектори забезпечать технологічний суверенітет, якщо держава інвестує 10% ВВП, як Ізраїль [5].

3. Індустріальні парки (10 із 66 працюють), СЕЗ (5 млрд дол. потенціалу), альянси (10 тис. місць, як у Чехії) і локалізація (50% компонентів) – ключові механізми [4; 11]. Прозорість парків, як у Сінгапурі, залучить 70% інвесторів, але потрібні антикорупційні ради [5]. Експортна

модель В’єтнаму (30 млрд дол.) показує, що страхування ризиків може подвоїти доходи [11].

4. Інвестиційний дефіцит (100 млрд дол.), корупція (5% ВВП) і міграція (3 млн осіб) загрожують прогресу [3; 5]. Цифрові реєстри, як у Грузії, скоротять корупцію на 70%, а репатріація, як у Польщі, поверне 30% кадрів [11]. Без інститутів, як попереджає Стігліц, інвестиції стануть спекуляцією, втративши 50% ефективності [8].

5. Децентралізація (Львів – 1 млрд дол.) і відбудова Донбасу (10 млрд дол. потенціалу) створять кластери, як у Баварії [4, 11]. Регіони мають отримати 50% фондів, як у Польщі, щоб уникнути централізації (80% ресурсів у Києві) [5]. Зелена трансформація деокупованих територій, як у Рурі, додасть 20% ВВП за 10 років [11].

6. Без індустріалізації Україна втратить технологічний суверенітет і залишиться сировинним придатком, як у 1990-х (60% ВВП втрачено) [1]. Інтеграція в ланцюги ЄС, як у Польщі (+40% ВВП), забезпечить конкурентність, але потребує 50 млрд дол. інвестицій [11]. Індустрія 4.0 може зробити Україну хабом технологій, якщо держава стане фасилітатором, як у Сінгапурі [5].

Список використаних джерел:

1. Геєць В. М. та ін. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні. НАН України, Ін-т екон. прогнозування. Х.: Форт, 2003. 440 с.

2. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua

3. Київська школа економіки. Збитки, спричинені війною, та відбудова в Україні. URL: https://publications.kse.ua/publications/warinduced-damages-reconstruction-ukraine-463

4. Центр економічного відновлення. Проєкти. URL: https://www.recovery.org.ua/proiekty

5. European Commission. Green Deal Industrial Plan. Brussels, 2023. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/green-deal-industrial-plan_en

6. OECD. Industrial Policy for the 21st Century: Lessons from the Past. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. URL:

https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2022-02/dp157_en_industrial_policy.pdf
7. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. 855 p.
8. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents. W.W. Norton & Company. 2002. 282 p. https://doi.org/10.1046/j.0391-5026.2003.00107.x
9. UNCTAD. World Investment Report. URL: https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report
10. UNIDO. Industrial Policy for Prosperity: Reasoning and Approach. Vienna: UNIDO, 2011. 33 p. URL: https://downloads.unido.org/ot/48/15/4815490/STATISTICS_WP022011%20Industrial%20Policy%20for%20Prosperity%20-%20Reasoning%20and%20Approach.pdf
11. World Bank. Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment Released. Washington D.C., 2025. URL: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/02/25/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released
12. World Economic Forum. The Future of Industrial Strategies: Five Grand Challenges for Resilient Manufacturing. Geneva, 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Future_of_Industrial_Strategies_2023.pdf

3.2. Проблеми активізації інвестиційної діяльності у вітчизняній економіці

Інвестиції як фундамент економічної трансформації

Інвестиційна діяльність є основою модернізації економіки, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення технологічного розвитку України. Дж. Хікс зазначав, що «економічне зростання – це безперервне оновлення капіталу через інвестиції» [9]. Для перехідних економік, таких як Україна, вирішальними є інституційні фактори: захист прав власності, прозорість процедур, політична стабільність і судова незалежність. Д. Норт підкреслював, що «якість інститутів важливіша за ринкові стимули для залучення капіталу» [11]. У післявоєнному контексті інвестиції мають не лише економічне, а й соціальне значення, адже вони мобілізують ресурси для відбудови інфраструктури (40% зруйновано), промисловості (35% втрат) і створення робочих місць (20% безробіття у 2023 році) [7; 8].

За оцінками Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), Україні потрібно 400 млрд дол. до 2035 року для відновлення економіки, але низька довіра інвесторів (лише 20% вважають Україну безпечною) і воєнні ризики гальмують процес [8]. Інвестиційна активність могла б підвищити ВВП на 5% щороку за умови прозорості та гарантій, як це було в Польщі після 2004 року (+40% ВВП за 10 років) [15]. Без активізації інвестицій Україна ризикує залишитися залежною від донорської допомоги (20 млрд дол. у 2023 році), яка покриває лише 10% потреб [8].

А. Сен наголошує, що «інвестиції без свобод і довіри не створюють сталого розвитку» [12]. Успіх Словаччини, де прямі іноземні інвестиції (ПІІ) зросли на 200% за 10 років завдяки судовій реформі та СЕЗ, контрастує з Україною, де ПІІ впали з 10 млрд дол. у 2012 році до 4,7 млрд у 2023 році [2]. У Сінгапурі державні гарантії залучають 30% ВВП у вигляді ПІІ, тоді як в Україні лише 2% ВВП [15]. Порівняно з Ізраїлем, де 4,5% ВВП інвестується в технології завдяки фонду Yozma, Україна витрачає 0,5% ВВП на R&D, що обмежує інноваційний потенціал [8]. Грузія після реформ 2004 року підвищила ПІІ на 300% через цифрову прозорість, тоді як в Україні 50% тендерів залишаються непрозорими [15]. Воєнний контекст ускладнює залучення: 70% інвесторів чекають стабільності, але досвід Хорватії показує, що страхування ризиків може залучити 5 млрд дол. навіть у післявоєнний період [8]. Україні потрібна модель Польщі, де агентство інвестицій залучило 24 млрд дол. завдяки пільгам і супроводу, щоб подолати дефіцит капіталу (100 млрд дол. для промисловості) [9, 15]. Потенціал є: локалізація оборонного виробництва може залучити 3 млрд дол., а зелена енергетика – 10 млрд дол. до 2030 року [7].

Сучасний стан інвестиційного клімату: діагностика бар'єрів

Станом на 2023 рік інвестиційний клімат України залишається складним. За даними Національного банку України, ПІІ склали 4,7 млрд дол., із них 60% – реінвестування місцевих компаній, що свідчить про слабкий

приплив зовнішнього капіталу [4]. Внутрішні накопичення становлять лише 13% валових інвестицій, порівняно з 40% у Чехії, через низьку довіру бізнесу (лише 15% вважають економіку стабільною) [2]. Основні перешкоди:

1. Слабкий захист прав інвесторів: 70% іноземних компаній скаржаться на судову систему, яка розглядає лише 20% корпоративних спорів неупереджено [5]. У Польщі довіра до судів сягає 80% [15].

2. Корупція та регуляторна нестабільність: за даними Transparency International, Україна втрачає 5% ВВП через корупцію, а 50% угод мають корупційні ризики [13]. Часті зміни законодавства відлякують 60% інвесторів [2].

3. Воєнні ризики: 30% промислових активів зруйновано на сході та півдні, що становить 50 млрд дол. втрат [7]. Лише 25% інвесторів готові працювати в зонах ризику [8].

4. Слабкість внутрішнього інвестора: малий і середній бізнес (МСБ) генерує лише 15% інвестицій через брак доступу до кредитів (ставки 20% річних) [6]. У Німеччині МСБ забезпечує 50% капіталовкладень [15].

В. Геєць зазначає, що «інвестиції гальмує не лише війна, а й брак інституційної культури» [1]. У Грузії судова реформа 2004 року підвищила ПІІ на 300%, тоді як в Україні лише 10% судових рішень виконуються вчасно [15]. У Сінгапурі 90% процедур цифрові, що знижує корупцію на 80%, тоді як в Україні лише 20% тендерів прозорі [8]. Порівняно з В'єтнамом, де ПІІ зросли до 20 млрд дол. завдяки СЕЗ, Україна втрачає 70% потенційних інвесторів через бюрократію [6]. Воєнні ризики схожі на Хорватію 1990-х, але там страхування MIGA залучило 3 млрд дол., тоді як в Україні лише 5% проєктів застраховано [8]. Внутрішній інвестор слабкий: у Польщі 80% МСБ отримують кредити під 5%, в Україні – 10% під 20% [15]. Потенціал є: регіональні хаби, як Вінниця (500 млн дол. ПІІ), показують, що децентралізація може залучити 5 млрд дол. за 5 років [6]. Корупція коштує економіці 10 млрд дол. щороку, але цифрова платформа, як в Естонії (90% даних онлайн), могла б скоротити втрати на 50% [8]. Україні потрібні

антикорупційні ради, як у Литві (-60% корупції), і пільгові кредити, як у Південній Кореї (90% МСБ підтримуються) [15].

Типологія інвесторів і пріоритетні сегменти для активізації

За класифікацією Дж. Лернера, інвесторів поділяють залежно від горизонтів і участі в управлінні [10]:

- Стратегічні: довгострокові, передають технології (оборонка, фармацевтика). В Україні 30% ПІІ – стратегічні, але лише 5% у високотехнологічних секторах [8].

- Портфельні: орієнтовані на прибуток від цінних паперів (енергетика, фінанси). Вони становлять 50% ПІІ, але не створюють робочих місць [6].

- Інституційні: фонди, банки розвитку (інфраструктура, екологія). Їхня частка – 10%, але потенціал – 20 млрд дол. до 2030 року [15].

- Соціально орієнтовані: поєднують прибуток і соціальний ефект (відбудова, енергоефективність). Лише 5% ПІІ, але попит зростає на 20% щороку [2].

Стратегічні та соціально орієнтовані інвестори є пріоритетними, адже вони потребують гарантій, пільг і прозорого управління, що відповідає повоєнним потребам України.

О. Вільямсон зазначає, що «інститути знижують транзакційні витрати інвесторів, підвищуючи довіру» [14]. У Сінгапурі стратегічні інвестори генерують 30% ВВП завдяки ДПП, тоді як в Україні лише 2% проєктів – ДПП [8]. У Польщі інституційні фонди (ЄС, ЄБРР) вклали 50 млрд дол. в інфраструктуру, тоді як в Україні – 5 млрд дол. [15]. Соціальні інвестори в Нідерландах (20% зелених проєктів) контрастують з Україною, де лише 1% ПІІ йде на енергоефективність [6]. Порівняно з Ізраїлем, де 50% стартапів фінансуються соціальними фондами, в Україні лише 10% IT-проєктів мають інвесторів [8]. Стратегічні інвестори в Тайвані (70% чипів) локалізували виробництва, тоді як в Україні 80% комплектуючих оборонки – імпортні [15]. Потенціал є: оборонка може залучити 3 млрд дол., якщо 50% компонентів

локалізувати, як в Індії [6]. Україні потрібні цифрові портали, як у Канаді (80% проєктів прозорі), і страхування, як у Хорватії (50% ризиків покрито) [8]. Воєнний контекст вимагає фокусу на соціальних інвесторах: відбудова шкіл і лікарень може залучити 2 млрд дол. від діаспори, як у Вірменії [15].

Напрями модернізації державної інвестиційної політики

Для активізації інвестицій потрібна нова державна політика з такими напрямами:

1. Довгострокові програми. План на 10 років із пріоритетами (оборонка, енергетика, інфраструктура). Без плану втрачається 20% ефективності, як показує досвід 2010-х [1]. У Китаї плани підвищили ПІІ на 400% [15].

2. Державно-приватне партнерство (ДПП). Інфраструктурні проєкти через ДПП, як у Канаді (50% доріг і портів) [8]. В Україні лише 5% проєктів – ДПП через брак довіри [6].

3. Податкові стимули. Канікули на 5 років, кредити під 10%, як у Словаччині (податок 10%) [15]. В Україні ставки 20% відлякують 70% МСБ [2].

4. Регіональні агентства. Вінниця залучила 500 млн дол. завдяки супроводу інвесторів [6]. У Польщі агентства координують 80% ПІІ [15].

Успіх Ізраїлю (фонд Yozma, 4,5% ВВП) показує роль держави, тоді як в Україні лише 1% ВВП йде на інновації [8]. У Канаді ДПП генерує 20% ВВП, але в Україні 80% проєктів гальмуються через корупцію [6]. Порівняно з Південною Кореєю, де 90% МСБ отримують пільгові кредити, в Україні лише 10% бізнесу мають доступ до фінансування [15]. Словаччина знизила податки до 10%, залучивши 15 млрд дол., тоді як в Україні пільги діють для 5% фірм [8]. Регіональні агентства в Німеччині координують 50% інвестицій, тоді як в Україні – 10% [15]. Потенціал Вінниці (500 млн дол.) можна масштабувати: децентралізація може залучити 5 млрд дол. за 5 років [6]. Воєнний контекст вимагає швидкості: Хорватія через ДПП відбудувала 30%

інфраструктури за 5 років, тоді як Україна – 5% [8]. Україні потрібен фонд відновлення, як у Німеччині після WWII (50 млрд дол.), і цифрові тендери, як в Естонії (90% онлайн) [15].

Гарантування безпеки та прибутковості інвестицій: інституційні механізми

Для залучення капіталу необхідні прозорість і безпека:

1. Інвестиційний омбудсмен: незалежний орган для скарг, як у Польщі (80% кейсів вирішено) [15]. В Україні лише 10% спорів доходять до справедливого рішення [5].

2. Страхування ризиків: агентство з MIGA та EIB, як у Хорватії (50% ризиків покрито) [8]. В Україні застраховано 5% проєктів [6].

3. Арбітраж: позасудовий захист, як у Сінгапурі (90% спорів вирішено) [8]. В Україні суди гальмують 70% справ [5].

4. Публічний портал: цифрова аналітика проєктів, як в Естонії (90% даних прозорі) [15]. В Україні лише 20% інформації доступно [2].

UNCTAD зазначає, що «прозорість підвищує ПІІ на 40% у постконфліктних країнах» [13]. У В'єтнамі страхування залучило 20 млрд дол., тоді як в Україні лише 10% інвесторів довіряють гарантіям [6]. У Сінгапурі арбітраж вирішує 90% спорів за 6 місяців, тоді як в Україні справи тривають 2 роки [8]. Порівняно з Канадою, де 80% проєктів прозорі, в Україні 50% тендерів оскаржуються через корупцію [15]. Польський омбудсмен підвищив довіру на 70%, тоді як в Україні лише 5% інвесторів звертаються до влади [5]. Естонський портал (90% даних онлайн) залучив 5 млрд дол., тоді як в Україні брак інформації відлякує 60% інвесторів [8]. Воєнний контекст вимагає швидких рішень: Ізраїль страхує 50% оборонних проєктів, залучаючи 3 млрд дол., тоді як Україна – 5% [15]. Потенціал є: цифрова платформа може залучити 2 млрд дол. за 3 роки, якщо охопить 50% проєктів [6]. Україні потрібні антикорупційні суди, як у Литві (корупція - 60%), і міжнародні гарантії, як у Хорватії [8].

Уроки для України: міжнародний досвід стимулювання інвестицій

1. Польща. Агентство інвестицій залучило 24 млрд дол. завдяки пільгам, супроводу та координації з регіонами [15]. Податок на прибуток – 10%, тоді як в Україні – 18% [8]. Результат: 40% ВВП від ПІІ за 10 років.

2. Словаччина. СЕЗ із податком 10% і держземлею зробили країну лідером автопрому (1 авто на особу) [8]. ПІІ зросли до 15 млрд дол., тоді як в Україні – 4,7 млрд [6].

3. Ізраїль. Фонд Yozma інвестує 4,5% ВВП у технології, залучаючи 10 млрд дол. щороку [15]. 50% стартапів фінансуються державою, тоді як в Україні – 5% [8].

У Польщі 80% ПІІ координуються агентствами, тоді як в Україні – 10% [6]. Словаччина локалізувала 70% автокомпонентів, тоді як Україна імпортує 80% оборонки [8]. Ізраїль субсидує 50% R&D, тоді як Україна – 5% [15]. Порівняно з В'єтнамом (30 млрд дол. від Samsung), Україна втрачає 70% потенціалу через бюрократію [6]. У Нідерландах 20% зелених проєктів фінансуються фондами, тоді як в Україні – 1% [8]. Потенціал в України є: модель Польщі може залучити 10 млрд дол. за 5 років, якщо знизити податки до 10% [15]. Воєнний контекст схожий на Хорватію, де пільги залучили 5 млрд дол. за 3 роки [8]. Україні потрібні цифрові тендери, як у Канаді (80% прозорі), і фонди, як у Німеччині (50 млрд дол. після WWII) [15].

Міжнародна допомога як каталізатор інвестиційного середовища

Міжнародна допомога (20 млрд дол. у 2023 році) має стати мультиплікатором інвестицій. План Маршалла для України (50 млрд дол. до 2030 року) може фінансувати інфраструктуру (40% зруйновано) та енергетику (25% втрат) [7; 15]. ЄБРР покриває 30% проєктів через ДПП, але потрібні:

- Інтеграція в програми (транспорт, зелена енергетика).
- Цільові фонди (Ukraine Facility, Recovery Fund).

- Умовне фінансування (50% ризиків покриває держава).

- Технічна допомога (аудит, ESG-стандарти).

ЄБРР зазначає, що «допомога ефективна за прозорого розподілу» [8]. У Хорватії фонд відновлення залучив 10 млрд дол., тоді як в Україні 50% допомоги йде на гуманітарні потреби [6]. Порівняно з Планом Маршалла (13% ВВП Німеччини), Україна отримує 5% ВВП [8]. У Польщі 50 млрд дол. ЄС пішли на інфраструктуру, тоді як в Україні – 10 млрд дол. [15]. Потенціал є: зелена енергетика може залучити 10 млрд дол., якщо 50% проєктів – ДПП [7]. У Нідерландах 20% фондів координуються фондами, тоді як в Україні – 5% [8]. Воєнний контекст вимагає швидкості: Ізраїль спрямував 30% допомоги на технології, тоді як Україна – 10% [15]. Україні потрібні цифрові реєстри, як в Естонії (90% прозорі), і аудит, як у Канаді (80% проєктів перевірені) [8].

Перспективні галузі для інвестування в умовах трансформації

Найбільш перспективні галузі:

1. Оборонна промисловість. Попит на дрони (1 млн штук) і системи зростає на 20% щороку [6]. Локалізація зекономить 3 млрд дол. і створить 50 тис. місць [15].

2. Зелена енергетика. Сонце, вітер, водень можуть дати 10% експорту до ЄС [15]. Наявна потреба – 20 млрд дол. до 2030 року [7].

3. Інфраструктура. Відбудова доріг і портів потребує 50 млрд дол. [7]. ДПП може залучити 30% фінансування [8].

4. Агропромисловий комплекс. Переробка додасть 30% вартості (втрати – 5 млрд дол.) [2]. Наявна потреба – 10 млрд дол. [6].

5. Цифрові сервіси. Кібербезпека зростає на 20%, потенціал – 2 млрд дол. [6]. Україна – 5% світового IT [8].

В. Геєць підкреслює, що «інвестиції в переробку створять середній клас» [1]. У Тайвані технології генерують 30% ВВП, тоді як в Україні – 5% [8]. Оборонка в Ізраїлі (50% експорту) контрастує з Україною (10%), де 80%

комплектуючих імпортуються [15]. Зелена енергетика в Німеччині залучила 50 млрд євро, тоді як в Україні – 1 млрд дол. [6]. Інфраструктура в Польщі (50 млрд дол. від ЄС) відновила 70% мережі, тоді як в Україні – 10% [8]. АПК у Нідерландах (20% ВВП) базується на переробці, тоді як Україна експортує 70% сировини [15]. Цифрові сервіси в Естонії (10% ВВП) контрастують з Україною (2%) [8]. Потенціал є: локалізація одного сектора (дрони) може залучити 3 млрд дол., як у Туреччині [6]. Воєнний контекст підкреслює оборонку: 50% попиту НАТО може покрити Україна, якщо локалізувати 50% виробництва [15].

Висновки

1. Інвестиційна активність стримується війною (30% активів зруйновано), корупцією (5% ВВП) і слабкими судами (70% скарг) [2, 13]. Лише 20% інвесторів вважають Україну безпечною, що коштує економіці 10 млрд дол. щороку [8]. Цифрові реєстри, як в Естонії, і антикорупційні суди, як у Литві, можуть підвищити довіру на 50% [15].

2. Довгострокові плани (20% втрат без плану), ДПП (5% проєктів зараз), пільги (10% податки) і регіональні агентства (Вінниця – 500 млн дол.) необхідні для зростання ПІІ [1, 6]. Модель Польщі (24 млрд дол.) показує, що координація може залучити 10 млрд дол. за 5 років [15]. Без політики інвестиції розпорошаться, втративши 30% ефективності, як у 2010-х [8].

3. Омбудсмен, страхування, арбітраж і портал можуть підвищити ПІІ на 40%, як у В’єтнамі [13]. Польща (80% спорів вирішено) і Сінгапур (90% арбітражу) показують шлях, але в Україні лише 10% справ справедливі [5]. Цифрова прозорість, як в Естонії, залучить 5 млрд дол. за 3 роки, якщо охопить 50% проєктів [15].

4. Оборонка (3 млрд дол. економії), зелена енергетика (10% експорту), інфраструктура (50 млрд дол.), АПК (30% вартості) і цифра (2 млрд дол.) – ключові напрями [7, 6]. Локалізація, як в Індії, і ДПП, як у Канаді, створять

100 тис. місць за 5 років [8]. Україна може стати хабом, якщо держава стане фасилітатором, як у Сінгапурі, а не лише регулятором [15].

Список використаних джерел:

1. Геєць В. М. та ін. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку. НАН України, Ін-т екон. прогнозування. К.: Ін-т екон. прогнозування НАН України: Фенікс, 2003. 1008 с.
2. Державна інвестиційна політика в Україні в умовах війни та повоєнного періоду. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2024. № 1. С. 321-326.
3. Єгоров І. Ю., Кіндзерський Ю. В., Бажал Ю. М. та ін. Оцінка інноваційного розвитку та структурні трансформації в економіці України: колективна монографія. НАН України, ДУ «Ін-т. екон. та прогнозув. НАН України». К., 2023. 240 с.
4. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору. Платіжний баланс. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#1
5. Рогач С. М. Інституціональне забезпечення реформування відносин власності на природні ресурси аграрної сфери України. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2010. 2010. С. 286-293.
6. Торбич Б. В. та ін. Принципи покращення інвестиційного клімату в умовах воєнного стану. Академічні візії. № 27. 2024. С. 1-8.
7. Центр економічної стратегії. Трекер економіки України під час війни. URL: https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war
8. EBRD. The EBRD in Ukraine. URL: https://www.ebrd.com/home/what-we-do/where-we-invest/ukraine.html#
9. Hicks J. R. Capital and Growth. Oxford: Clarendon Press, 1965. 324 p.
10. Lerner J. Boom and Bust in the Venture Capital Industry and the Impact on Innovation. 2002. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.366041
11. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: CUP, 1990. 152 p. https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678
12. Sen A. Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press, 1999. 384 p.
13. Transparency International Ukraine. Індекс сприйняття корупції – 2024. URL: https://cpi.ti-ukraine.org
14. Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism. New York: Free Press, 1985. 450 p.
15. World Bank. The World Bank In Ukraine. URL: https://www.worldbank.org/en/country/ukraine

3.3. Інноваційні кластери та роль державно-приватного партнерства у відновленні і розвитку виробництва

Кластерна модель як інструмент індустріальної трансформації: теоретико-методологічні основи

Інноваційні кластери – це географічно сконцентровані мережі компаній, наукових установ, постачальників і сервісних організацій, які співпрацюють і конкурують, створюючи синергію для економічного зростання. М. Портер зазначає, що «кластери підвищують конкурентоспроможність через співпрацю, знижуючи витрати та прискорюючи інновації» [9]. Структурно кластери включають:

- Ядро: ключові підприємства чи галузі (наприклад, IT чи оборонка).
- Суміжники: постачальники компонентів, логістики, інжинірингу.
- Освіта і наука: ЗВО та R&D-центри, що генерують знання.
- Інститути: агенції розвитку, бізнес-асоціації.
- Інфраструктура: банки, IT-платформи, страхування.

За даними Європейського кластерного обсерваторію, кластери в ЄС генерують 60% промислових інновацій і залучають малі та середні підприємства (МСБ) у 5 разів ефективніше, ніж ізольовані фірми [6]. В Україні кластери можуть відновити 30% втрачених виробничих зв'язків, зруйнованих війною, і підвищити ВВП на 10% до 2030 року [4]. Проте лише 10% із 25 кластерів (Lviv IT Cluster, AgroTech) мають відповідну інфраструктуру, що обмежує їхній потенціал [2].

В. Геєць підкреслює, що «кластери – це не лише економічний інструмент, а й спосіб згуртувати суспільство навколо інновацій» [1]. Успіх Кремнієвої долини, де 30% світових стартапів генерують 1 трлн дол. доходу, контрастує з Україною, де кластери створюють лише 2% ВВП через брак фінансування [10]. У Баварії кластери забезпечують 20% німецьких інновацій, тоді як в Україні лише 5% підприємств займаються R&D [9]. Порівняно з Тайванем, де кластери чипів генерують 70% експорту, Україна втратила 50% електроніки через деіндустріалізацію [7]. У Нідерландах

агрокластери (20% ВВП) базуються на ДПП, тоді як в Україні лише 5% кластерних проєктів мають держпідтримку [12].

Воєнний контекст додає унікальності: кластери оборонки, як у Ізраїлі (50% експорту технологій), можуть залучити 3 млрд дол., якщо локалізувати 50% виробництва [5]. Потенціал України значний: 200 тис. IT-фахівців і 10% світового ринку дронів дозволяють створити хаби, як у Сінгапурі (30% ВВП від кластерів) [7]. Однак брак координації (80% кластерів – ініціативи бізнесу) і корупція (50% тендерів непрозорі) гальмують прогрес [2]. Україні потрібні цифрові платформи, як в Естонії (90% даних прозорі), і фонди, як у Південній Кореї (20% бюджету на кластери), щоб реалізувати потенціал [12].

Еволюція концепції кластерів: від локалізації виробництва до інноваційної екосистеми

Концепція кластерів еволюціонувала від індустріальних районів до інноваційних екосистем, що поєднують виробництво, науку та глобальні ринки. Сучасні кластери характеризуються:

- Фокусом на R&D. У ЄС 50% витрат кластерів – на дослідження, що генерують 30% патентів [6]. В Україні лише 5% кластерів мають R&D-центри [2].

- Глобальними ланцюгами. Кластери додають 30% вартості, порівняно з 10% у сировинних галузях [10]. Україна втрачає 5 млрд дол. через низьку інтеграцію [7].

- Цифровими платформами. 90% кластерів ЄС мають онлайн-системи координації [6]. В Україні лише 10% кластерів цифровізовані [2].

- Держпідтримкою. У Німеччині 80% кластерів субсидуються, тоді як в Україні – 5% [12].

Ця еволюція робить кластери ключовим інструментом для післявоєнної України, адже вони можуть відновити 30% промислових ланцюгів, зруйнованих війною, і залучити 10 млрд дол. інвестицій до 2030 року [4].

Наприклад, Lviv IT Cluster генерує 1 млрд дол. доходу, але без держпідтримки масштаби обмежені [7].

OECD зазначає, що «кластери – це мости між локальним бізнесом і глобальними ринками» [8]. У Тайвані кластери чіпів (70% світового ринку) залучили 50 млрд дол. завдяки субсидіям, тоді як в Україні лише 10% кластерів мають фінансування [12]. У Сінгапурі 90% кластерів координуються цифровими платформами, що підвищує продуктивність на 20%, тоді як в Україні брак платформ відлякує 70% інвесторів [7]. Порівняно з Францією, де 30% кластерів субсидуються, Україна витрачає 0,5% ВВП на інновації [10]. У Нідерландах агрокластери генерують 20% ВВП, тоді як в Україні AgroTech – 2% [12].

Воєнний контекст підкреслює потенціал: кластери оборонки, як в Ізраїлі (4,5% ВВП на R&D), можуть зекономити 2 млрд дол. на імпорті [5]. Потенціал України значний: 50 тис. інженерів і 10% ринку дронів дозволяють створити хаби, як у Баварії (30% німецького R&D) [7]. Однак корупція (50% тендерів) і брак кадрів (30% емігрували) гальмують прогрес [2]. Україні потрібні антикорупційні ради, як у Грузії (-70% корупції), і дуальна освіта, як у Швейцарії (70% студентів у виробництві) [12]. Цифрові платформи, як в Естонії (90% прозорі), можуть залучити 5 млрд дол. за 5 років [10].

Кластери в трансформаційній економіці: потенціал для України

У 2024 році в Україні діє 25 кластерів, зокрема Lviv IT Cluster (1 млрд дол. доходу), Kharkiv IT Cluster (500 млн дол.), AgroTech (300 млн дол.) і Podillya Fashion Cluster, але лише 10% мають інфраструктуру через брак фінансування [2]. Переваги кластерів для України:

- Відновлення зв’язків. Війна зруйнувала 30% ланцюгів постачання, що коштувало 20 млрд дол. [4]. Кластери можуть відновити 50% зв’язків за 5 років [7].

- Підтримка МСБ. МСБ генерує 15% ВВП, але лише 10% мають доступ до ринків [2]. Кластери підвищують їхню конкурентність на 20% [6].

- Технології. Лише 5% фірм займаються R&D, але кластери можуть залучити 2 млрд дол. у технології [7].

- Регіональний розвиток. Львівщина залучила 1 млрд дол. завдяки IT-кластеру, тоді як централізація віддає 80% ресурсів Києву [3].

У 2023 році уряд затвердив Стратегію розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки, але лише 10 із 66 парків працюють через брак мереж і корупцію (50% тендерів загрожують) [2]. Кластери можуть стати основою децентралізації, якщо регіони отримають 50% фондів, як у Польщі [10].

У Польщі кластери залучили 5 млрд дол. за 10 років завдяки пільгам, тоді як в Україні лише 10% кластерів мають підтримку [7]. У Баварії кластери генерують 30% R&D, тоді як в Україні – 5% [12]. Порівняно з Нідерландами, де агрокластери (20% ВВП) базуються на ДПП, в Україні лише 5% проєктів – ДПП [10].

Воєнний контекст підкреслює роль кластерів: оборонні хаби, як у Туреччині (5 млрд дол. експорту), можуть створити 50 тис. місць [12]. Потенціал значний: Lviv IT Cluster залучив 1 млрд дол., але без інфраструктури масштаби обмежені [3]. Корупція (50% тендерів) і міграція (30% інженерів) гальмують прогрес [2]. У Франції 30% кластерів субсидуються, тоді як в Україні – 5% [12]. Україні потрібні цифрові реєстри, як в Естонії (90% прозорі), і фонди, як у Південній Кореї (20% бюджету), щоб залучити 10 млрд дол. [10]. Децентралізація, як у Канаді (50% місцевих бюджетів), може підвищити ВВП регіонів на 15% [12].

Передумови для кластерного прориву в Україні

Для активізації кластерного розвитку необхідні:

1. Пріоритетність у політиці. Включення кластерів у плани уряду, як у Німеччині (5% бюджету на кластери) [12]. В Україні лише 0,5% ВВП йде на інновації [2].

2. Національний реєстр. Кластерна карта, як в ЄС (90% проєктів координуються), підвищить прозорість на 50% [6]. В Україні лише 20% кластерів зареєстровано [7].

3. Державна програма. Пільги, ваучери, акселератори, як в Ізраїлі (4,5% ВВП на R&D) [5]. В Україні лише 5% кластерів мають субсидії [2].

4. ДПП. Держава забезпечує інфраструктуру, бізнес – ініціативу, як у Сінгапурі (50% проєктів – ДПП) [12]. В Україні лише 5% кластерів мають ДПП [7].

В. Круглов підкреслює, що ДПП у кластерах знижує ризики на 40% і залучає 70% інвесторів [3]. У Сінгапурі 50% кластерів – ДПП, що генерує 30% ВВП, тоді як в Україні – 5% [12]. У Польщі кластерна карта залучила 5 млрд дол., тоді як в Україні брак реєстру відлякує 60% інвесторів [7]. Порівняно з Ізраїлем, де 50% стартапів фінансуються державою, в Україні лише 5% кластерів мають підтримку [5]. У Франції 30% кластерів субсидуються, тоді як в Україні – 5% [12].

Воєнний контекст вимагає швидкості: Туреччина локалізувала 70% оборонки через кластери, тоді як Україна – 20% [10]. У Нідерландах агрокластери (20% ВВП) базуються на ваучерах, тоді як в Україні лише 10% МСБ отримують гранти [12]. Україні потрібні антикорупційні ради, як у Грузії (-70% корупції), і дуальна освіта, як у Швейцарії (70% студентів у виробництві) [10]. Децентралізація, як у Канаді (50% бюджетів), може залучити 10 млрд дол. за 5 років [12].

Висновки

1. Кластери є ключовим інструментом відновлення економіки, але лише 10% із 25 в Україні ефективні через брак інфраструктури та фінансування [2]. Вони можуть відновити 30% ланцюгів постачання, зруйнованих війною, і залучити 10 млрд дол. до 2030 року, якщо держава інвестує 5% ВВП, як у Німеччині [7]. Модель Баварії (30% R&D) показує, що

кластери підвищують ВВП на 15%, але Україні потрібна цифрова координація, як в Естонії [12].

2. Сучасні кластери – це інноваційні екосистеми, які генерують 50% R&D і 30% доданої вартості в ЄС, але в Україні лише 5% мають R&D-центри [6]. Цифрові платформи, як у Сінгапурі (90% координації), можуть підвищити продуктивність на 20%, але Україні бракує 2 млрд дол. на цифровізацію [10]. Глобальна інтеграція, як у Тайвані (70% чипів), додасть 5 млрд дол. експорту, якщо локалізувати 50% виробництва [12].

3. Кластери можуть відновити зв'язки (30% втрачено), підтримати МСБ (15% ВВП) і розвинути регіони, як Львівщина (1 млрд дол.) [2; 3]. Lviv IT Cluster показує шлях, але без ДПП і пільг масштаби обмежені до 2% ВВП [7]. Децентралізація, як у Польщі (5 млрд дол.), і оборонні хаби, як в Ізраїлі, створять 50 тис. місць за 5 років [10].

4. Реєстр, пільги, ДПП (50% проєктів у Сінгапурі) і пріоритетність у політиці необхідні для прориву [12]. Цифрова карта, як в ЄС, залучить 5 млрд дол., але потрібні антикорупційні ради, як у Грузії (-70% корупції) [10]. Без інвестицій у кадри (30% інженерів емігрували) і інфраструктуру кластери залишаться фрагментарними, втративши 70% потенціалу [7].

Список використаних джерел:

1. Геєць В. М. та ін. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь. НАН України. Київ. 2015. 336 с.

2. Кластери як інструмент регіонального розвитку: матеріали науковопрактичного семінару (м. Феодосія, 16–20 липня 2012 р.) / За ред. проф. В.В. Мамонової. Х.: ХарРІ НАДУ, 2012. 115 с.

3. Круглов В. Розвиток системи державно-приватного партнерства в сучасних умовах. Науковий вісник: Державне управління. 2021. №3(9). С. 50–67. https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3(9)-50-67

4. Хомайко Є. І. Кластерний розвиток в Україні: від стратегії до дій. Національні інтереси України. № 4(4). 2024. С. 462-470. https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-4(4)-462-470

5. EBRD. The EBRD in Ukraine. URL: https://www.ebrd.com/home/what-we-do/where-we-invest/ukraine.html#

6. European Cluster Collaboration Platform. Ukrainian Clusters Portal - Ucluster. URL: https://www.clustercollaboration.eu/content/ukrainian-clusters-portal-ucluster

7. Lviv IT Cluster. Reports. URL: https://itcluster.lviv.ua/en/projects/it-research

8. OECD. SME digitalisation 2024: Managing shocks and transitions. 2024. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/networks/oecd-digital-for-smes-global-initiative/FINAL-D4SME-2024-Survey-Policy-Highlights.pdf

9. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review. № 6. 1998. pp. 77–90.

10. UNCTAD. World Investment Report. URL: https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report

11. UNIDO. Industrial Policy for Prosperity: Reasoning and Approach. Vienna: UNIDO, 2011. 33 p. URL: https://downloads.unido.org/ot/48/15/4815490/STATISTICS_WP022011%20Industrial%20Policy%20for%20Prosperity%20-%20Reasoning%20and%20Approach.pdf

12. World Bank. Country Profile: Ukraine. URL: https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/country-profile-ukraine

РОЗДІЛ 4
НЕРАЦІОНАЛЬНА ПОВЕДІНКА СПОЖИВАЧІВ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

4.1. Теоретико-методологічні основи нераціональної поведінки споживачів в умовах трансформаційних перетворень

Еволюція уявлень про споживчу раціональність

Традиційна економічна теорія спирається на концепцію раціонального споживача, який максимізує загальну корисність за умов повної проінформованості, стабільних уподобань і логічної послідовності дій. Ця модель передбачає, що споживач завжди обирає оптимальний варіант, виходячи з наявних доходів і потреб. Проте сучасні дослідники, такі як Д. Канеман, А. Тверські та Г. Саймон, доводять, що реальна поведінка відхиляється від раціональності через когнітивні обмеження, емоційні фактори та зовнішній вплив [6; 7].

Концепція обмеженої раціональності Г. Саймона підкреслює, що споживачі діють у межах доступної інформації, часу та розумових здібностей, обираючи «задовільне» рішення замість оптимального. У трансформаційних економіках, таких як Україна, ця обмеженість посилюється нестабільністю, недовірою до інститутів і соціальними потрясіннями. Наприклад, під час економічних криз споживачі часто купують товари не через потребу, а через страх невизначеності, що суперечить довгостроковому плануванню [7]. В. Геєць зазначає, що соціалізація в умовах трансформацій формує поведінку, орієнтовану на короткострокові вигоди, а не стратегічну стабільність [1].

Сучасна поведінкова економіка зазнала значних інновацій після отримання Р. Талером Нобелівської премії у 2017 році. Концепція "digital nudging" (цифрового підштовхування) – новий напрям у поведінковій економіці, що використовує цифрові інтерфейси для спрямування економічних рішень споживачів. У контексті України це особливо актуально через стрімке зростання цифрового банкінгу та електронної комерції. Нейроекономічні підходи – застосування методів нейровізуалізації для

розуміння механізмів прийняття економічних рішень. Це дозволяє глибше аналізувати когнітивні упередження українських споживачів, особливо в умовах стресу та невизначеності.

Проблематика нераціональної поведінки споживачів набуває особливого значення в умовах сучасного суспільства, яке характеризується цифровізацією, глобалізацією та економічною нестабільністю. Традиційні економічні моделі, засновані на аксіомах раціонального вибору, виявляються обмеженими для пояснення реальної поведінки споживачів, яка часто формується під впливом емоційного стану, соціальних факторів, когнітивних упереджень та інформаційного перевантаження.

Поведінкова економіка як міждисциплінарна основа дослідження

Поведінкова економіка, що поєднує психологію, соціологію, нейроекономіку та когнітивні науки, виникла для пояснення відхилень від раціональності. Вона аналізує, як емоційні й когнітивні фактори впливають на споживчий вибір. Основні принципи включають:

- Задовільний вибір: споживачі обирають прийнятне рішення, а не шукають ідеальне [7].

- Контекстуальність: спосіб подання інформації змінює вибір, наприклад, знижка здається привабливішою, ніж аналогічна ціна без знижки [4].

- Когнітивні викривлення: ефект статус-кво, надмірна впевненість чи уникнення втрат спотворюють рішення [6; 8].

- Емоційний вплив: страх, надія чи ейфорія домінують над логікою, особливо в кризових умовах [8].

Ці принципи релевантні для України, де економічна турбулентність і низька фінансова грамотність посилюють нераціональність. Наприклад, під час воєнного стану споживачі імпульсивно купували товари (павербанки, генератори, пальне тощо), керуючись емоціями, а не аналізом потреб [2]. Поведінкова економіка пропонує інструменти для прогнозування таких

реакцій і розробки корекційних заходів, як-от просвітницькі програми чи регуляторні норми.

Трансформаційна економіка як середовище нераціональної поведінки споживачів

Трансформаційні економіки характеризуються деформованими ринковими механізмами, слабкими інститутами та високою соціально-економічною нестабільністю, що сприяють нераціональним моделям споживання. В Україні ці моделі включають:

- Імітаційне споживання: наслідування «статусних» покупок, як-от дорогих смартфонів, без реальної потреби.

- Споживання в борг: необґрунтоване кредитування, наприклад, на техніку чи авто, попри низькі доходи.

- Ефект демонстративності: витрати заради престижу, як-от купівля люксових брендів у період спаду.

- Ефект «запасання»: масові закупівлі продуктів чи обладнання під час криз, навіть без явного дефіциту.

Такі патерни посилюються інформаційною асиметрією та слабким регулюванням. В. Свистільник зазначає, що інформаційна асиметрія на ринках товарів і послуг змушує споживачів покладатися на рекламу чи чутки, а не на факти [3]. О. Длугопольський і Н. Біловус підкреслюють, що воєнний стан активізує емоційні реакції, як-от паніку чи патріотичне споживання, що ускладнює раціональний вибір [2]. Наприклад, у 2022 році попит на товари подвійного призначення (ліхтарики, павербанки) зріс через страх відключень електроенергії.

Основні форми нераціональної поведінки споживачів

Нераціональна поведінка проявляється в практичній діяльності, що суперечать економічним інтересам і підвищують вразливість споживачів. За Р. Талером і Д. Аріелі, основні форми включають:

1. Когнітивна нераціональність: спотворене сприйняття цінності, наприклад, вибір брендового товару, попри ідентичну якість дешевшого аналога [4; 8].

2. Соціальна нераціональність: некритичне наслідування, як-от масові покупки авто в кредит заради статусу [8].

3. Емоційна нераціональність: імпульсивні рішення під впливом паніки чи ейфорії, наприклад, закупівлі продуктів під час чуток про дефіцит [2].

4. Інформаційна нераціональність: довіра до маніпулятивної реклами чи неперевірених джерел, що призводить до купівлі неякісного товару чи послуги [3].

5. Поведінкова інерція: пасивне дотримання звичок, як-от використання невигідного тарифу через небажання змін [8].

В Україні ці форми посилюються воєнним контекстом і низькою довірою до інформації. Наприклад, споживачі часто купують товари на маркетплейсах, орієнтуючись на фейкові відгуки, що підтверджує наявність проявів нераціонального споживання.

Чинники посилення нераціональності в трансформаційній економіці

Нераціональна поведінка в Україні зумовлена системними факторами, що формують унікальне споживче середовище:

- Висока невизначеність: економічні шоки, воєнні ризики та інфляційні очікування активізують стратегії уникнення втрат, описані Д. Канеманом і А. Тверські [6]. Наприклад, споживачі купують валюту чи техніку як засоби захисту, хоча це не завжди виправдано.

- Інформаційна асиметрія: обмежена фінансова грамотність і недовіра до офіційних джерел сприяють маніпуляціям. В. Свистільник зазначає, що реклама й соцмережі часто формують хибні уявлення про якість товарів [3].

- Пострадянська культура: демонстративне споживання, культ імпорту як маркера престижу та ігнорування локальних альтернатив. Наприклад, перевага іноземної техніки зберігається навіть за високих цін.

- Соціально-економічні травми: кризи 1990-х, 2008, 2014 і 2022 років сформували установку «жити сьогодні», що підриває планування. В. Геєць підкреслює, що це гальмує соціалізацію до раціональних моделей [1].

- Тінізація економіки: значна частка «сірих» ринків і онлайн-шахрайств створює зону неформального вибору, де споживачі ризикують якістю й коштами.

Ці фактори створюють замкнене коло, де нераціональність стає адаптацією до нестабільності, що в свою чергу поглиблює економічні проблеми.

Український контекст: особливості споживчої нераціональності

Споживча поведінка в Україні відображає історичні, економічні та воєнні реалії, формуючи специфічні патерни нераціональності:

- Кризові «інвестиції»: купівля техніки чи валюти як захист від нестабільності, хоча вони втрачають цінність швидше за інфляцію. Наприклад, у 2022 році попит на побутову техніку зріс через страх дефіциту [2].

- Споживче кредитування: необґрунтовані кредити на товари тривалого вжитку, попри низькі доходи, що підвищують боргове навантаження [8].

- Упередження до імпорту: споживачі часто обирають іноземні товари, вважаючи їх якіснішими, навіть без обґрунтування, що гальмує вітчизняне виробництво [3].

- Рекламна вразливість: значна частка покупок зумовлена трендами в соцмережах чи рекламою, які просувають непотрібні товари [4].

- Ейфорія після шоків: сплеск витрат на одяг чи ресторани після стабілізації, як-от після деокупації регіонів, попри обмежені ресурси [2].

О. Длугопольський і Н. Біловус зазначають, що воєнний стан підсилює емоційні покупки, як-от патріотичне споживання, яке не завжди є раціональним [2].

Наслідки нераціональної споживчої поведінки для економіки та суспільства

Нераціональна поведінка має багатошарові наслідки, що впливають на індивідуальний і суспільний рівні:

- Фінансова нестійкість: імпульсивні покупки й борги знижують здатність домогосподарств протистояти шокам, підвищуючи соціальну нерівність [8]. Це створює психологічний тиск і зменшує ресурси для інвестицій.

- Деформування ринку: попит на імпорт і демонстративні товари послаблює локальне виробництво, формуючи залежність від зовнішніх ринків [3]. Це обмежує економічне зростання й робочі місця.

- Інформаційний хаос: маніпулятивна реклама й дезінформація підривають критичне мислення, сприяючи споживчій залежності [4]. Це ускладнює формування зрілої споживчої культури.

- Нестійкість до шоків: паніка чи ажіотаж під час криз дестабілізують ринки, підвищуючи ціни й ускладнюючи відновлення [2]. В. Геєць підкреслює, що це гальмує соціально-економічну трансформацію [1].

Ці наслідки вимагають системного підходу для їхнього пом'якшення, включаючи освіту й регулювання.

Потенціал подальших досліджень та міждисциплінарний вимір

Дослідження нераціональної поведінки потребує інтеграції економіки, психології, нейроекономіки, соціології та культурології. Перспективні напрями включають:

- аналіз впливу воєнного контексту на споживчі стратегії, як-от патріотичне чи кризове споживання;

- емпіричні дослідження через опитування й експерименти для виявлення когнітивних викривлень;

- розробка моделей поведінки для прогнозування реакцій на шоки;

- створення освітніх і регуляторних інструментів для підвищення раціональності.

А. Банерджі наголошує, що раціональність залежить від культурного й інституційного контексту, що актуально для України [5]. В. Геєць додає, що

соціалізація в трансформаціях формує унікальні споживчі патерни, які потребують глибшого вивчення [1].

Висновки

1. Нераціональна поведінка споживачів у трансформаційній економіці України є системним явищем, що впливає на економічну стабільність і розвиток внутрішнього ринку. Вона зумовлена когнітивними обмеженнями, емоційними реакціями та зовнішніми шоками, такими як війна чи інфляція.

2. Поведінкова економіка, концепція обмеженої раціональності та когнітивна психологія створюють міцну основу для аналізу споживчих суперечностей. Ці наукові підходи пояснюють, чому українці схильні до імпульсивних рішень, як-от паніка чи демонстративність, і пропонують методи їхнього прогнозування. Їхнє застосування може сприяти розробці ефективних політик для підвищення раціональності у споживанні.

3. Основними формами нераціональності є когнітивна, соціальна, емоційна, інформаційна та інерційна, які посилюються невизначеністю й інформаційною асиметрією. Наприклад, довіра до реклами чи паніка під час криз відображають системні проблеми споживчої культури. Ці форми потребують цілеспрямованої корекції через освіту й державне регулювання.

4. Подолання наслідків нераціональності вимагає комплексного підходу: підвищення фінансової грамотності, розвитку критичного мислення та прозорості інформації. Освітні програми можуть зменшити імпульсивність, а регуляторні норми – маніпулятивний вплив реклами. Без таких заходів економіка втрачатиме потенціал для відновлення й модернізації.

Список використаних джерел:

1. Геєць В. М. Соціалізація в суспільних трансформаціях довгострокового характеру. Економіка України. 2021. №9. С. 3-17. https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.09.003

2. Длугопольський О., Біловус Н. Детермінанти поведінки покупців на споживчому ринку України в умовах воєнного стану. Innovation and Sustainability. 2024. №1, С. 32-42. https://doi.org/10.31649/ins.2024.1.32.42

3. Свистільник В. Інструменти інформаційної асиметрії на ринках споживчих товарів і послуг. Вісник КНТЕУ. 2018. №4. С. 14-23.
4. Ariely D. Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions. HarperCollins, 2008.
5. Banerjee A.V., Duflo E. Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty. PublicAffairs. New York. 2011.
6. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. Econometrica. 1979, №47(2). pp. 263-292. https://doi.org/10.2307/1914185
7. Simon H.A. Models of Bounded Rationality. Cambridge: MIT Press, 1982.
8. Thaler R.H. Misbehaving: The Making of Behavioral Economics. W.W. Norton & Company, 2015.

4.2. Нераціональна поведінка споживачів в Україні: вплив кризи, війни та інформаційного середовища

Кризи як тригери ірраціональної поведінки: ретроспективний аналіз

Економічні, політичні та воєнні кризи в Україні систематично провокують нераціональну споживчу поведінку, змушуючи людей діяти під впливом страху, невизначеності чи соціального тиску. Кожна криза формує унікальне середовище, де логіка поступається емоціям, а короткострокові рішення домінують над стратегічним плануванням. Ретроспективний аналіз ключових періодів ілюструє ці тенденції.

- 2008–2009 роки (глобальна фінансово-економічна криза): девальвація гривні та падіння доходів спровокували ажіотажні закупівлі валюти, іноземної побутової техніки й нерухомості як «захисних активів». Споживачі діяли імпульсивно, прагнучи уникнути втрат, що призвело до зростання цін і фінансової нестабільності домогосподарств. Н. Косар та інші зазначають, що в кризові періоди споживачі схильні до паніки, яка погіршує їхнє економічне становище [1].

- 2014–2015 роки (анексія Криму, війна на Донбасі): економічний спад і воєнна загроза посилили нераціональні практики, як-от масові закупівлі продуктів, ліків і статусних товарів (авто, гаджети). Спостерігалися перенесене споживання (витрати наперед) і наслідування чужих дій, що підірвало фінансову дисципліну. За даними НБУ, у цей період обсяг споживчих кредитів зріс, попри високі ризики дефолту [2].

- 2020 рік (пандемія COVID-19): карантин і невизначеність спричинили надмірні витрати на медичні товари (маски, антисептики) і запаси продуктів, часто без реальної потреби. Споживачі скоротили витрати на освіту чи відпочинок, перенаправляючи ресурси на короткострокові цілі. OECD підкреслює, що в кризових умовах брак фінансової грамотності посилює імпульсивність [6].

- 2022–2025 роки (повномасштабна війна): найглибший шок радикально змінив споживчу поведінку, сформувавши модель «економіки виживання». Попит зосередився на товарах першої потреби (їжа, пальне, генератори), але водночас фіксувалися емоційні сплески – витрати на одяг чи ресторани після деокупації регіонів. Gradus Research зазначає, що на третьому році війни 68% українців змінили пріоритети, надаючи перевагу базовим потребам, але зберігаючи імпульсивні звички [3]. Ці приклади демонструють, як кризи активізують когнітивні викривлення, зокрема уникнення втрат і надмірну реакцію на ризики.

Статистичні та соціологічні маркери нераціональності

Соціологічні й економічні дані підтверджують поширення нераціональної поведінки в Україні, особливо в умовах війни та інформаційного перевантаження. Ключові маркери включають:

- Емоційні покупки: значна частка витрат здійснюється для психологічного комфорту. За даними Gradus Research, у 2023 році 28% українців купували товари «для настрою», а не з практичних міркувань, зокрема одяг і гаджети після стабілізації регіонів [3].

- Примітивізація споживання: зростання витрат на їжу й енергоресурси за рахунок скорочення інвестицій у здоров’я чи освіту. За даними Kantar Ukraine, у 2023 році частка витрат на продукти сягала понад 50% бюджету домогосподарств, що вказує на обмеженість ресурсів [4].

- Упередження до імпорту: споживачі надають перевагу іноземним товарам, вважаючи їх якіснішими, навіть за вищих цін. Н. Косар та інші підкреслюють, що це зумовлено рекламним впливом і низькою довірою до локальних брендів [1].

- Нерівномірність витрат: імпульсивне витрачання доходів одразу після їх отримання. За даними KrediHub, 60-70% місячного бюджету витрачається в перші 5-7 днів, що ускладнює довгострокове фінансове планування [5].

- Повернення до готівки: недовіра до банків змушує зберігати кошти вдома.

Ці маркери відображають адаптацію до нестабільності, але водночас погіршують економічну стійкість.

Інституційна слабкість і тінізація як каталізатори нераціональності

Слабкість інституційного середовища в Україні сприяє нераціональним практикам, створюючи простір для маніпуляцій і шахрайства. Основні проблеми включають:

- Неконтрольована реклама: медіа й соцмережі просувають образ «успішного споживача», спонукаючи до статусних покупок. За даними Kantar Ukraine, 35% українців довіряють рекламним меседжам, що впливають на імпульсивність [4].

- Слабкий захист споживачів: неефективність механізмів захисту прав, зокрема в онлайн-секторі, дозволяє шахрайству процвітати. Наприклад, фейкові магазини пропонують знижки на неіснуючі товари [1].

- Відсутність регулювання якості: брак контролю за маркетплейсами сприяє поширенню неякісних товарів, на які споживачі реагують некритично [6].

- Низька фінансова грамотність: відсутність державних програм із просвіти залишає споживачів вразливими до маніпуляцій. OECD підкреслює, що країни з низькою грамотністю мають вищий рівень нераціонального споживання [6].

Тінізація економіки, зокрема «сірі» ринки, посилює проблему. Споживачі купують товари без гарантій, керуючись низькою ціною, що підвищує ризики. Н. Косар та інші зазначають, що тінізація ускладнює формування зрілої споживчої культури [1].

Вплив війни як чинника трансформації споживчих стратегій

Повномасштабна війна, розпочата у 2022 році, змінила споживчу поведінку, сформувавши модель «воєнної економіки». Основні зміни включають:

- Економіка виживання: пріоритет товарів першої потреби (їжа, пальне, обігрівачі). За даними Gradus Research, у 2023 році 72% українців скоротили витрати на некритичні категорії [3].

- Військова адаптація: зростання попиту на товари подвійного призначення (ліхтарики, павербанки) і волонтерські покупки. Наприклад, у 2022 році попит на генератори зріс через відключення електроенергії [2].

- Відкладене задоволення: після стабілізації (деокупація Херсонщини) споживачі витрачали кошти на одяг, ресторани чи відпочинок, прагнучи «нормальності». Kantar Ukraine фіксує зростання таких витрат на 15% у 2023 році [4].

- Патріотичне споживання: купівля українських товарів як емоційна підтримка економіки, що не завжди є раціональною. Н. Косар та інші зазначають, що це може супроводжуватися переплатою за бренди без належної якості [1].

- Феномен "war economy behavior" - специфічні поведінкові патерни, що формуються в умовах війни. Українські споживачі демонструють адаптивні стратегії, включаючи підвищену схильність до заощаджень та переорієнтацію споживчих переваг.

Інформаційне середовище як джерело когнітивних викривлень

Цифрова трансформація споживчої поведінки – прискорене впровадження цифрових платіжних рішень, зміна каналів споживання та формування нових довірчих відносин з цифровими платформами.

Інформаційний простір в Україні, особливо під час війни, підсилює нераціональність через емоційні й маніпулятивні сигнали. Основні тригери:

- Емоційні меседжі: заклики «купуй українське» чи «живи зараз» спонукають до імпульсивних витрат. За даними Kantar Ukraine, 46% українців реагують на такі заклики без критичного аналізу [4].

- Інфлюенсери: блогери просувають товари чи патріотичне споживання, часто ігноруючи якість. Н. Косар та інші підкреслюють, що це формує некритичне сприйняття [1].

- Дезінформація: чутки про дефіцит (пальне, продукти) у 2022 році викликали ажіотаж, хоча перебоїв часто не було [2].

- Соцмережі: алгоритми підсилюють емоційні реакції, пропонуючи товари на основі імпульсивних взаємодій [4].

Ці фактори створюють «інформаційний шум», який знижує здатність до раціонального вибору.

Цифрова нераціональність: алгоритмічне споживання та цифрові ілюзії вибору

Цифрове середовище погіршує раціональність через маніпулятивні механізми. Основні виклики:

- Алгоритми: маркетплейси (Rozetka, Prom.ua) пропонують товари, вигідні для просування, а не для споживача [1].

- Параліч вибору: надлишок опцій змушує обирати перше «прийнятне» рішення, а не найкраще [6].

- Гейміфікація: акції й кешбеки створюють ілюзію вигоди, спонукаючи до імпульсивних покупок. За даними KrediHub, 40% покупок у «чорну п’ятницю» є неплановими [5].

- Фейкові відгуки: маніпулятивні рейтинги вводять в оману, особливо в умовах низької цифрової грамотності.

Цифрова нераціональність посилюється браком регулювання онлайн-ринків, що робить споживачів вразливими.

Висновки

1. Кризи, війна та інформаційне перевантаження радикально змінюють споживчу поведінку, стимулюючи патерни нераціонального вибору: емоційність, імпульсивність, конформізм, уникнення ризику ціною втрат. Ці реакції зумовлені страхом, дезінформацією та соціальним тиском, що

призводять до неефективного використання доходів. Без корекції економіка втрачає потенціал для відновлення й залишається вразливою до нових шоків.

2. В умовах трансформаційної економіки України нераціональне споживання не є відхиленням, а скоріше адаптацією до нестабільності, але така адаптація має значні економічні та соціальні витрати. Емоційні покупки, перевага імпорту й готівкові операції послаблюють внутрішнє виробництво й довіру до інститутів. Подолання цього вимагає просвітницьких і регуляторних заходів для формування зрілої споживчої культури.

3. Основними чинниками нераціональності виступають: відсутність стабільних доходів; низька економічна, фінансова та цифрова грамотність; недовіра до інституцій; надмірний вплив емоційних та інформаційних факторів. Емоційні заклики й фейкові відгуки знижують критичне мислення, особливо в умовах війни. Підвищення інформаційної грамотності й контроль за дезінформацією є критично важливими для зменшення цих ефектів.

4. Інституційна слабкість і тінізація економіки створюють умови для шахрайства й некритичного споживання, ускладнюючи раціональний вибір. Відсутність захисту прав споживачів і регулювання реклами змушує покладатися на ненадійні джерела. Активна державна політика й прозорі інститути необхідні для відновлення довіри й стабільності ринків.

Список використаних джерел:

1. Косар Н., Мамчин М., Баран А. Дослідження зміни поведінки споживачів у сучасних умовах. Економіка та суспільство. 2022. №45. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-68

2. НБУ. Статистика фінансового сектору. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial

3. Gradus Research. Споживчі тренди українців на третьому році великої війни. URL: https://gradus.app/kk/open-reports/consumer-trends-ukrainians-third-year-great-war-saving-money-becoming-more-picky-about-brands

4. Kantar Ukraine. У своїй мушлі: поведінка українців онлайн. URL: https://www.kantar.com/ua/inspiration/advertising-media/in-ones-shell

5. KrediHub. Кредитування в Україні: аналіз ринку (2025). URL: https://drukarnia.com.ua/articles/kredituvannya-v-ukrayini-analiz-rinku-2025-AEm6n

6. OECD. Financial consumer protection. URL: https://www.oecd.org/en/topics/financial-consumer-protection.html

4.3. Шляхи подолання негативних наслідків нераціонального споживання: просвітництво, цифровізація, регуляторні інструменти

Актуальність формування політики подолання нераціонального споживання

В умовах воєнної економіки, стрімких трансформацій і постійної нестабільності поведінка споживача перетворюється на ключовий чинник економічної динаміки. Саме споживання забезпечує внутрішній попит, підтримує виробництво, формує податкову базу. Однак за умови його нераціонального характеру:

- ресурси витрачаються неефективно;
- домогосподарства втрачають фінансову стійкість;
- посилюється соціальна фрагментація;
- поглиблюється залежність від зовнішніх чинників (імпорт, валюта, інформаційні хвилі).

Сучасна економіка потребує не лише розумних інституцій, а й "розумного споживача" – такого, що здатен ухвалювати зважені рішення в умовах багатовекторного впливу. В Україні формування усвідомленої споживчої поведінки є особливо актуальним через:

- багаторічне домінування емоційних/статусних моделей споживання;
- втрату довіри до інституцій і регуляторів;
- швидкий перехід у цифрове середовище без належного супроводу.

Тому завдання подолання нераціональності не обмежується споживачем як індивідом – воно має бути частиною економічної політики, освітньої реформи, цифрової трансформації та правового регулювання.

Просвітництво як основа свідомого споживання

Економічна освіта, фінансова грамотність та споживча культура – ключові елементи протидії когнітивним і поведінковим викривленням, які лежать в основі нераціональних рішень.

Низька економічна і фінансова грамотність є однією з ключових причин нераціональної поведінки споживачів в Україні, сприяючи імпульсивним покупкам, борговому споживанню та вразливості до маніпуляцій. За даними OECD, лише 25% української молоді віком 15-18 років володіють базовими фінансовими навичками, що значно нижче середнього за країнами ОЕСР (38%) [9]. Освітні програми можуть змінити цю ситуацію, формуючи навички критичного мислення, бюджетування та оцінки фінансових ризиків.

Основні напрями просвітницької політики:

- Впровадження навчальних програм з економічної та фінансової грамотності у шкільну та студентську освіту (базові знання про раціональне споживання, бюджетування, кредити, інфляцію).

- Національні кампанії з просування культури відповідального споживання – соціальна реклама, інформаційні відео, партнерства з лідерами думок.

- Підтримка локальних ініціатив: споживчі клуби, громадські платформи перевірки якості товарів, онлайн-гайди для покупців.

- Публічні кейси з “розбору” шахрайств, нав’язаного споживання, інформаційних маніпуляцій.

Важливо, щоб такі програми мали емоційно й візуально переконливу форму (анімовані відео, інтерактивні тести, персоналізовані симуляції), а не лише академічно-нормативну.

В Україні Міністерство цифрової трансформації через платформу «Дія.Освіта» реалізує курси з фінансової та цифрової грамотності, які допомагають споживачам розпізнавати шахрайські схеми, планувати витрати та уникати необґрунтованих кредитів [2]. Наприклад, модулі про кібербезпеку вчать перевіряти надійність онлайн-магазинів, що знижує ризик імпульсивних покупок на фейкових сайтах. За даними Мінцифри, у 2023 році ці курси пройшли 3,2 млн користувачів, що свідчить про їхню популярність [2]. І. Татомир підкреслює, що навчання через практичні кейси, як-от аналіз

впливу реклами чи когнітивних викривлень, значно підвищує ефективність освіти [4].

Міжнародний досвід також підтверджує важливість просвітництва. OECD зазначає, що в країнах із розвиненими програмами фінансової грамотності, таких як Канада чи Австралія, рівень боргового споживання на 15-20% нижчий, ніж у країнах без таких ініціатив [8]. В Україні необхідно розширити доступ до освітніх програм, інтегруючи їх у шкільні навчальні плани, а також розробити спеціалізовані курси для вразливих груп, таких як пенсіонери чи переселенці, які часто стають жертвами шахрайства. Наприклад, тренінги з розпізнавання маніпулятивної реклами можуть зменшити некритичне споживання, яке впливає на 35% українців [1].

Додатково варто залучати громадські організації для проведення локальних семінарів, які б пояснювали основи фінансового планування. Європейська Комісія у 2024 році рекомендує поєднувати державні та недержавні ініціативи для максимального охоплення аудиторії [6]. Такий підхід може допомогти сформувати культуру раціонального споживання, зменшивши економічні втрати від імпульсивних рішень.

Регуляторні інструменти як засіб обмеження нераціонального споживання

Регуляторні інструменти відіграють важливу роль у подоланні негативних наслідків нераціональної поведінки, обмежуючи маніпулятивні практики та захищаючи права споживачів. В Україні слабке регулювання реклами та онлайн-ринків сприяє дезінформації, що провокує некритичні покупки та фінансові втрати. Наприклад, за даними НБУ, зростання споживчих кредитів частково зумовлене нерозумінням умов через брак прозорої інформації [3].

Регуляторні "nudge" технології – впровадження м'якого регулювання через архітектуру вибору, що не обмежує свободу споживачів. Наприклад, автоматичні налаштування пенсійних програм чи податкових декларацій.

Державна політика повинна діяти не лише як постачальник інформації, а й як механізм стримування негативних поведінкових патернів через:

1. Регулювання ринку реклами та цифрових продажів:

- Запровадження обов'язкових маркувань психологічного впливу реклами (наприклад, "емоційна реклама", "нав'язана поведінка", "може містити маніпулятивний заклик до покупки" – аналогічно до «застережень» у фармрекламі).

- Боротьба з псевдознижками, фейковими відгуками, шахрайськими платформами через санкції та реєстр недобросовісних продавців.

- Реєстрація великих онлайн-магазинів як суб'єктів електронної комерції, з обов'язком звітування й прозорої діяльності.

2. Посилення інституцій захисту прав споживачів:

- Відновлення повноважень Держпродспоживслужби у сфері онлайн-комерції.

- Створення інтерактивної платформи для фіксації порушень прав споживача, автоматичного реагування, доступу до рішень по кейсах.

- Законодавче врегулювання повернення товарів, захисту від оманливої реклами, компенсації збитків від неякісного цифрового сервісу.

3. Нормативна підтримка відповідального споживання:

- Пільгові умови для вітчизняних виробників, які дотримуються етичних і сталих принципів виробництва (екологічність, прозорість, відсутність маркетингового тиску).

- Розробка індексу "соціально відповідального бренду", за яким оцінюються компанії (за аналогією до ESG).

Посилення законодавства про захист прав споживачів є необхідним кроком. OECD підкреслює, що в цифровій економіці фейкові відгуки, прихована реклама та алгоритмічні маніпуляції створюють значні ризики, особливо в країнах із низькою цифровою грамотністю [8]. В Україні потрібно запровадити суворіші норми для маркетплейсів, таких як Rozetka чи Prom.ua, зобов'язавши їх верифікувати продавців і видаляти маніпулятивні рейтинги.

Європейська Комісія у 2016 році рекомендувала регулювати поведінкові тригери, як-от штучні таймери знижок чи повідомлення про «останні одиниці», які створюють ілюзію терміновості [5].

У Сінгапурі платформа Smart Nation дозволяє споживачам швидко повідомляти про шахрайство, що підвищує довіру до ринків і знижує вразливість [10]. В Україні створення подібного онлайн-порталу для скарг могло б прискорити реагування на порушення. Крім того, потрібно посилити контроль за рекламою в соцмережах, де 35% українців довіряють маніпулятивним меседжам [1]. Європейська Комісія у 2024 році пропонує маркувати рекламний контент і штрафувати за приховану рекламу, що може бути адаптовано в Україні через співпрацю з платформами, як-от Meta чи TikTok [6].

Регуляторні заходи повинні супроводжуватися санкціями за порушення, щоб забезпечити їхню ефективність. Наприклад, штрафи за недобросовісну рекламу чи продаж неякісних товарів можуть змусити бізнес дотримуватися прозорих стандартів, зменшуючи інформаційну нераціональність споживачів.

Поведінкові інструменти

Поведінкові інструменти, зокрема «підштовхування», є перспективним методом корекції нераціональної поведінки, оскільки вони впливають на вибір споживачів без примусу. М. Уайтхед і Р. Джонс зазначають, що «підштовхування» використовує принципи поведінкової економіки для спрямування людей до раціональних рішень шляхом зміни контексту вибору [11]. В Україні цей підхід може допомогти зменшити імпульсивність і боргове споживання, які є поширеними проблемами.

Ефективні приклади «підштовхування» включають:

- Прозорість умов: чіткі повідомлення про повну вартість кредитів із урахуванням відсотків знижують необґрунтоване запозичення. За даними НБУ, багато українців беруть кредити, не розуміючи реальних витрат [3].

- Нагадування про заощадження: банки можуть надсилати сповіщення про перевищення витрат чи можливості заощадити, що стимулюють фінансову дисципліну. Європейська Комісія у 2024 році повідомляє, що такі інтервенції підвищують рівень заощаджень на 12-18% [6].

- Стандартні налаштування: автоматичний вибір вигідних тарифів, наприклад енергоефективних, зменшує поведінкову інерцію. І. Татомир підкреслює, що стандартизація ефективна в країнах із низькою фінансовою грамотністю [4].

В Україні «підштовхування» можна реалізувати через мобільні додатки банків Monobank чи Privat24, або через портал «Дія». Наприклад, нагадування про перевірку надійності продавця перед онлайн-покупкою може знизити ризик шахрайства. М. Уайтхед зазначає, що в країнах, де застосовується «підштовхування», імпульсивні витрати скорочуються на 10-15% [11]. Для України це особливо актуально, враховуючи, що значна частка покупок у «чорну п’ятницю» є імпульсивними.

Додатково можна використовувати соціальні меседжі, які апелюють до емоцій, наприклад, кампанії «купуй розумно» чи «заощаджуй для майбутнього». Європейська Комісія описала успішні експерименти з «підштовхування» у фінансовій сфері, які показали зниження боргового споживання на 8% [5]. В Україні такі ініціативи потребують тестування через пілотні проєкти, щоб адаптувати їх до локального контексту.

Цифрові інструменти

Цифрові інструменти відкривають нові можливості для подолання нераціональної поведінки, надаючи споживачам доступ до прозорої інформації та аналітичних сервісів. В Україні цифрова трансформація, підтримувана Мінцифрою, створює основу для таких рішень, але низька цифрова грамотність обмежує їхнє використання: лише 30% українців упевнено оцінюють надійність онлайн-джерел [8]. Розширення доступу до

цифрових інструментів може зменшити вплив когнітивних викривлень і маніпулятивної реклами.

Серед ключових інструментів:

- Платформи порівняння цін: сервіси типу Hotline чи Price.ua дозволяють оцінювати товари за ціною, якістю та відгуками, знижуючи залежність від реклами. Європейська Комісія рекомендувала розвивати такі платформи для підвищення прозорості ринків [5].

- Фінансові калькулятори: інструменти для оцінки кредитів чи заощаджень допомагають уникати боргових пасток. І. Татомир зазначає, що такі сервіси особливо ефективні для молоді, яка звикла до цифрових рішень [4].

- Додатки для бюджетування: Monobank і Privat24 дозволяють відстежувати витрати та встановлювати ліміти, що знижує імпульсивність. За даними Мінцифри, у 2023 році 1,5 млн українців використовували подібні додатки для фінансового планування [2].

- Освітні платформи: «Дія.Освіта» пропонує курси з цифрової безпеки, які вчать розпізнавати фейкові пропозиції та управляти фінансами [2]. У 2023 році ці курси допомогли 2,5 млн користувачів уникнути шахрайства в онлайн-магазинах [2].

- AI-assisted financial literacy – використання штучного інтелекту для персоналізованого підвищення фінансової грамотності. Розробка адаптивних освітніх програм, що враховують індивідуальні когнітивні особливості користувачів.

Міжнародний досвід, як-от стратегія Smart Nation у Сінгапурі, показує, що державна підтримка цифрових інструментів підвищує їхню доступність і ефективність [10]. В Україні необхідно популяризувати ці сервіси через соціальні кампанії та інтеграцію з банківськими системами. Наприклад, автоматичні сповіщення про підозрілі транзакції можуть зменшити вразливість до шахрайства. За даними Gradus Research, 68% українців готові

використовувати цифрові інструменти для раціонального споживання за умови простоти їхнього інтерфейсу [7].

Додатково варто розвивати алгоритми, які пропонують споживачам вигідніші альтернативи товарів чи послуг на основі їхніх потреб, а не рекламних пріоритетів. OECD підкреслює, що прозорі алгоритми знижують інформаційну асиметрію, яка є основною причиною нераціональних покупок [8]. В Україні такі рішення можуть бути впроваджені через співпрацю Мінцифри з маркетплейсами, щоб зменшити вплив маніпулятивних рекомендацій.

У 2024–2025 роках особливого значення набули інструменти поведінкового регулювання (digital nudges) для покращення фінансової грамотності, популяризації cashless-економіки, зниження ризиків поширення фінансових шахрайств через соціальні мережі. Проведені дослідження OECD та Нацбанку України демонструють зростання впливу цифрових інтерфейсів на формування споживчих стратегій та схильність до ризикових фінансових рішень серед молоді.

Висновки

1. Нераціональне споживання – багатовимірне явище, подолання якого можливе лише через поєднання трьох підходів: просвітницького, цифрового та регуляторного. Освітні програми з фінансової та цифрової грамотності є основою для подолання нераціонального споживання, зменшуючи імпульсивність і вразливість до шахрайства. Ініціативи, як-от «Дія.Освіта», охоплюють мільйони українців, але потребують інтеграції в шкільну освіту та ширшої популяризації для вразливих груп. Без системного просвітництва економічні втрати від некритичних покупок і боргів залишатимуться значними.

2. Регуляторні інструменти, включаючи захист прав споживачів і контроль за рекламою, обмежують маніпулятивні практики, які провокують нераціональну поведінку. Посилення норм для маркетплейсів і модернізація

Держпродспоживслужби можуть знизити інформаційну асиметрію та відновити довіру до ринків. Ці заходи потребують чітких санкцій і співпраці з міжнародними платформами для ефективної імплементації.

3. Поведінкові інструменти, зокрема «підштовхування», дозволяють спрямовувати споживачів до раціональних рішень через прозору інформацію та стандартизацію вибору. Впровадження «підштовхування» через банки та «Дію» може скоротити імпульсивні витрати й боргове споживання, як показує міжнародний досвід. Для України необхідні пілотні проєкти, щоб адаптувати ці методи до локальних реалій і культурних особливостей.

4. Цифрові інструменти, такі як платформи порівняння, калькулятори та додатки для бюджетування, надають споживачам можливості для обґрунтованого вибору, зменшуючи вплив реклами. Популяризація цих сервісів через державні кампанії та співпрацю з бізнесом може сформувати культуру раціонального споживання. Без розвитку цифрової грамотності та прозорих алгоритмів ефект таких інструментів залишатиметься обмеженим.

5. Формування культури свідомого, відповідального споживання є стратегічним завданням для України на шляху до сталого відновлення й зміцнення внутрішнього ринку.

Список використаних джерел:

1. Косар Н., Мамчин М., Баран А. Дослідження зміни поведінки споживачів у сучасних умовах. Економіка та суспільство, 2022, № 45. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-68

2. Міністерство цифрової трансформації України. Національна кампанія з цифрової грамотності. URL: https://thedigital.gov.ua/projects/osvita

3. НБУ. Статистика фінансового сектору. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial

4. Поведінкова економіка: від теорії до практики: міждисциплінарний навчальний посібник. За науковою ред. І.Л. Татомир, Л.Г. Квасній. Трускавець: ПОСВІТ, 2022, 408 с. URL: https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/PovedinkovaEKONOMIKA-2022-1.pdf

5. European Commission. Behavioural Insights Applied to Policy. European Report 2016. URL:

https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC100146/kjna27726enn_new.pdf

6. European Commission: Joint Research Centre, Blasco A. et al. Behavioural Insights Applied to Policy, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2024. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2760/6332994

7. Gradus Research. Споживчі тренди українців на третьому році великої війни. URL: https://gradus.app/kk/open-reports/consumer-trends-ukrainians-third-year-great-war-saving-money-becoming-more-picky-about-brands

8. OECD. Consumer vulnerability in the digital age. 2023. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/consumer-vulnerability-in-the-digital-age_85b498eb/4d013cc5-en.pdf

9. OECD. PISA 2018 Results: Are Students Smart About Money? Paris: OECD Publishing, 2020. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/05/pisa-2018-results-are-students-smart-about-money_33989ca7/d540d9e9-en.pdf

10. Singapore. Strategy Paper: Smart Nation Singapore. 2018. URL: https://www.smartnation.gov.sg/files/publications/smart-nation-strategy-nov2018.pdf

11. Whitehead M., Jones R. Nudging. Agenda Publishing, 2024. https://doi.org/10.2307/jj.13473648

РОЗДІЛ 5
МОДИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗМІН

5.1. Глобальні тенденції розвитку соціально-трудових відносин

Соціально-трудові відносини становлять один із ключових структурних компонентів соціально-економічного устрою будь-якої держави. Вони охоплюють систему взаємодії між працівниками, роботодавцями та державними органами щодо умов працевлаштування, оплати праці, охорони праці, професійного зростання та зайнятості. Раціональна організація цих відносин сприяє зменшенню соціальної напруженості, підвищенню ефективності трудової діяльності й створенню привабливого інвестиційного середовища. У цьому контексті доцільним є глибший аналіз функціональної ролі соціально-трудових відносин у забезпеченні економічної рівноваги та розвитку соціального діалогу.

1. Підвищення соціального капіталу як чинник стійкого розвитку соціально-трудових систем. У сучасних умовах соціально-економічної трансформації дедалі більшого значення набуває накопичення соціального капіталу, зокрема в межах трудових колективів. Справедливість трудових відносин, інституційно закріплена участь працівників в ухваленні управлінських рішень, а також рівний доступ до механізмів професійного зростання виступають ключовими чинниками підвищення мотиваційного потенціалу персоналу. У свою чергу, це зумовлює зміцнення внутрішньої організаційної культури, зменшення плинності кадрів і стабілізацію корпоративного середовища. Таким чином, соціально-трудові відносини, будучи частиною системи інституційної взаємодії, опосередковано впливають на динаміку макроекономічних процесів, зокрема на продуктивність праці, рівень інноваційної активності та конкурентоспроможність національної економіки.

2. Соціально-трудові відносини як інструмент боротьби з маргіналізацією і бідністю. Варто наголосити, що соціально-трудові відносини виконують не лише економічну, а й виразну соціальну функцію, адже мають потенціал щодо нейтралізації процесів соціальної ексклюзії. Через запровадження правових гарантій, встановлення мінімальних стандартів оплати праці, забезпечення соціального захисту та створення безпечних і гідних умов праці, ці відносини сприяють соціальній інтеграції таких вразливих категорій населення, як жінки, молодь, особи з інвалідністю та літні працівники. Такий підхід відповідає засадам соціальної справедливості й інтегрованого розвитку, що ґрунтується на принципах рівності та недискримінації в доступі до ринку праці.

3. Адаптивний потенціал соціально-трудових відносин у глобалізаційному контексті. З огляду на багатовекторність сучасних глобальних викликів — зокрема цифрову трансформацію економіки, біологічні загрози на кшталт пандемій, зміни кліматичних умов, а також посилення міграційних процесів — соціально-трудові відносини набувають нових функціональних навантажень. У межах цієї системи створюються умови для розроблення інституційно збалансованих механізмів реагування на зміни, включаючи адаптацію трудового законодавства до нових реалій, організацію перекваліфікації кадрів, ефективний перерозподіл трудових ресурсів і збереження рівня зайнятості в перехідних фазах економічного розвитку. Отже, соціально-трудові відносини не лише забезпечують стабільність, а й слугують важелем структурної адаптації економіки в умовах нестабільності.

4. Інституційне забезпечення ефективності соціально-трудових відносин. Ефективність функціонування соціально-трудових відносин значною мірою зумовлюється рівнем інституційного забезпечення — наявністю правових, організаційних та процедурних механізмів, які регулюють взаємодію між суб’єктами ринку праці. Зокрема, йдеться про нормативно-правову базу, що визначає стандарти зайнятості, охорони праці,

соціального страхування та соціального діалогу. Інституції соціального партнерства — тристоронні комісії, ради соціального діалогу, організації роботодавців та профспілки — відіграють провідну роль у забезпеченні балансу інтересів між працівниками, роботодавцями та державою.

Особливої уваги заслуговує механізм колективних переговорів як дієвий інструмент узгодження трудових умов. У країнах з розвиненою традицією соціального партнерства саме колективно-договірне регулювання дозволяє уникати крайніх форм протестної активності, знижує рівень конфліктності та сприяє формуванню стабільного трудового середовища. Наявність сталих процедур примирення і медіації в трудових спорах також є ознакою високого рівня інституційної зрілості соціально-трудових відносин [1].

В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій змінюється характер трудових процесів, форми зайнятості та структура ринку праці. Виникнення нових моделей — віддалена праця, гіг-економіка, автоматизовані виробництва — ставить перед соціально-трудовими інституціями завдання адаптації до нестандартних форматів трудових відносин. Особливої актуальності набуває проблема забезпечення трудових прав осіб, зайнятих у гнучких та нестабільних формах праці, а також створення механізмів соціального захисту для нових категорій працівників [4].

Одним з перспективних напрямів трансформації виступає цифровізація соціального діалогу — впровадження електронних платформ для колективних переговорів, дистанційне голосування працівників, онлайн-моніторинг дотримання трудових прав. Такі інновації здатні підвищити прозорість, доступність і оперативність регулювання трудових відносин.

Проаналізовані аспекти соціально-трудових відносин дозволяють стверджувати, що вони відіграють багатофункціональну роль у структурі національної соціально-економічної системи. Їхній вплив простежується як на мікро-, так і на макрорівнях: від покращення внутрішньої організації підприємств до формування сталого економічного розвитку держави в

цілому. Особливого значення соціально-трудові відносини набувають у контексті глобальних трансформацій, що вимагає перегляду підходів до інституційного забезпечення, впровадження гнучких моделей регулювання та орієнтації на принципи соціальної справедливості й інклюзії.

Глобалізація та її вплив на трансформацію трудових відносин

У новітній фазі світового розвитку глобалізаційні процеси набули статусу визначального мегатренду, що пронизує усі ключові сфери суспільно-економічного буття, зумовлюючи якісні зсуви в структурі, змісті та функціонуванні соціально-трудових відносин. Тенденція до інтеграції національних економік у глобальні виробничо-фінансові мережі, нарощування масштабів діяльності транснаціональних корпорацій, стрімке зростання мобільності трудових ресурсів і капіталів, а також інтенсивна цифровізація трудових процесів — усе це призводить не лише до модифікації економічного середовища, а й до докорінної трансформації соціально-правової тканини ринку праці.

За своєю природою глобалізація є амбівалентним явищем: вона водночас генерує нові імпульси для інноваційного оновлення виробничих систем, підвищення конкурентоспроможності робочої сили, розширення експортно-орієнтованої зайнятості, — і в той же час провокує дестабілізаційні ефекти, які проявляються у посиленні нерівності в оплаті праці, витісненні працівників із класичних форм зайнятості, ерозії національних механізмів соціального захисту та інституційного ослаблення профспілкових структур. Таким чином, глобалізація актуалізує потребу в глибокій переоцінці ролі базових суб’єктів трудового процесу та переосмисленні архітектоніки соціального партнерства.

Слід констатувати, що саме на перехресті взаємодії глобальних економічних чинників і локальних інституцій праці формуються нові парадигми трудових відносин, які супроводжуються низкою соціальних викликів. Серед найбільш значущих із них — розширення масштабів

нестандартної зайнятості (зокрема, платформної, гіг-праці, дистанційної), поглиблення правової невизначеності трудового статусу працівників, посилення міграційних потоків і нерівномірний розподіл доступу до систем соціального страхування. У такій реальності особливого значення набуває дослідження здатності національних систем трудових відносин до адаптивної трансформації, виявлення стійких інституційних моделей, а також формулювання стратегій модернізації соціального діалогу в умовах відкритої, динамічно змінної глобалізованої економіки.

Як вірно зазначає Поплавська О.: «Турбулентність сьогодення невпинно змінює соціально-трудові відносини, що проявляється у поширенні нетипових форм зайнятості, звуження соціальної захищеності працюючих, формуванні нового світового поділу праці» [13; с.253]

Глобальні економічні інтеграційні процеси суттєво змінюють структуру ринку праці**,** характер зайнятості, відносини між роботодавцем і працівником, а також впливають на механізми державного регулювання трудових відносин.

Ключові вектори впливу глобалізаційних процесів на систему соціально-трудових відносин:

1) *глобальна конкуренція за трудові ресурси: і*нтеграція національних економік у світову господарську систему активізує лібералізацію переміщення капіталу та послуг, що, в свою чергу, стимулює релокацію виробництва до країн з нижчим рівнем витрат на працю. Це зумовлює декілька наслідків: зростаючий тиск на скорочення заробітної плати та соціальних гарантій у державах з високим рівнем добробуту; прискорений відтік кваліфікованих кадрів із країн, що розвиваються; необхідність адаптації національних норм трудового права до загальноприйнятих міжнародних стандартів;

2) *зростаюча роль транснаціональних корпорацій:* ТНК виступають системоутворюючими агентами на глобальному ринку праці, що формують нові підходи до управління людським капіталом. Вони уніфікують HR-політику в межах своїх операцій у різних країнах, мінімізують регуляторні

витрати через перенесення виробництва до юрисдикцій із лояльнішим трудовим законодавством, а також сприяють формуванню специфічної форми міждержавної конкуренції — соціальної конкуренції;

3) *міжнародна трудова міграція***:** посилення мобільності робочої сили — як висококваліфікованої, так і низькокваліфікованої — є органічним наслідком глобалізаційних тенденцій. Така міграція породжує численні соціально-економічні ризики: зростання випадків дискримінації й експлуатації працівників-мігрантів, обмежений доступ до систем соціального захисту, а також потребу в ефективній міждержавній координації політик зайнятості;

4) *трансформація форм зайнятості: г*лобальні технологічні зрушення сприяють поширенню нових моделей трудової участі — дистанційної праці, фрилансу, гіг-економіки (рис.5.1.).

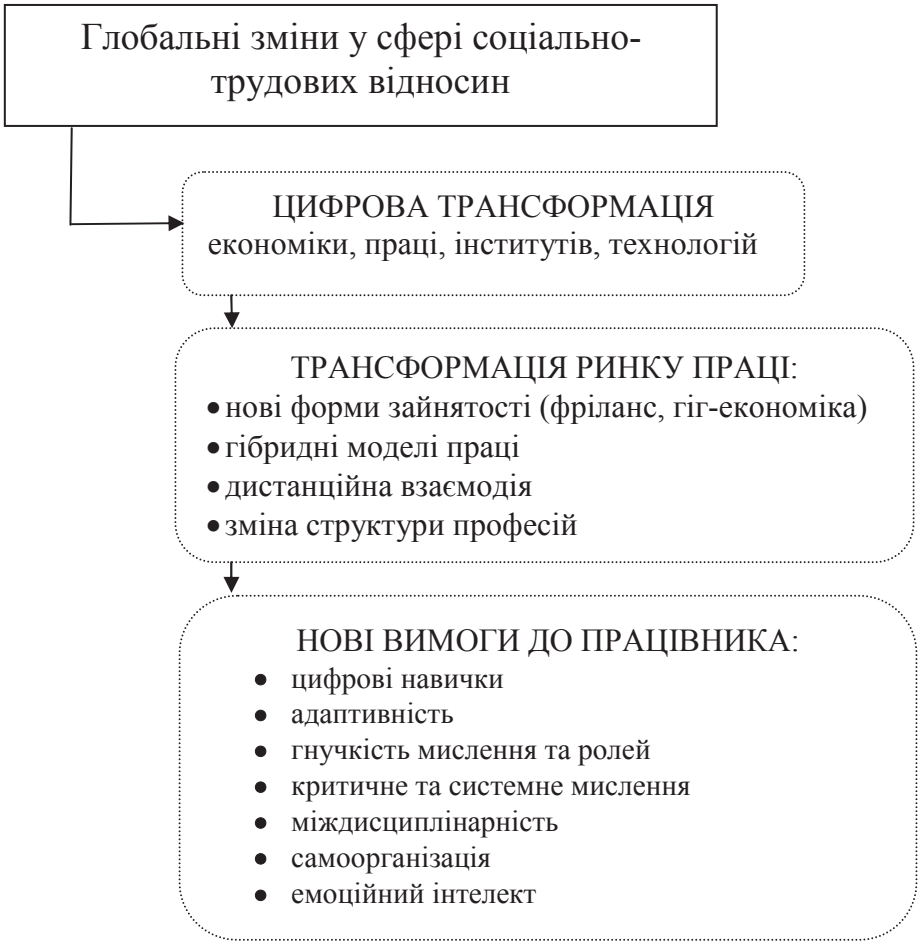

Рис. 5.1. Взаємозв'язок «глобальні трансформації – цифровізація – вимоги до працівника»

Джерело: сформовано автором

Цифрові платформи (зразка Uber, Upwork, Fiverr) забезпечують можливість залучення персоналу на глобальному рівні. Водночас, такі форми зайнятості, попри гнучкість і адаптивність, характеризуються високим рівнем нестабільності, обмеженими соціальними гарантіями та недостатньою правовою визначеністю;

5) *демографічні зміни та багатогенераційна робоча сила*, що істотно впливає на пропозицію та якість трудових ресурсів, моделі зайнятості, організацію праці та соціальну політику та проявляється у наступних аспектах:

- старіння населення як довготривалий тренд: більшості розвинених країн спостерігається стабільне підвищення середнього віку населення, що супроводжується зростанням частки осіб пенсійного віку у загальній демографічній структурі. Це створює низку системних викликів для ринку праці:

~ зменшення активної робочої сили, що посилює навантаження на систему соціального забезпечення;

~ необхідність продовження трудового життя через підвищення пенсійного віку;

~ актуалізація концепції «активного старіння» – залучення літніх працівників до ринку праці на умовах гнучкої зайнятості;

~ попит на перекваліфікацію осіб старших вікових груп з урахуванням технологічних змін і цифрової трансформації виробничих процесів.

- молодь як агент змін: переосмислення трудових мотивацій: молоде покоління, яке поступово входить у трудову сферу (представники поколінь Y та Z), характеризується принципово новими орієнтирами у ставленні до праці. Їх мотиваційна структура включає:

~ прагнення до гнучкості, балансу між життям і роботою, індивідуалізації кар'єрного шляху;

~ високу значущість нематеріальних стимулів, таких як самореалізація, ціннісна відповідність місцю праці, суспільна користь;

~ зростаючий інтерес до підприємництва, фрилансу, гіг-економіки;

~ низьку толерантність до ієрархічних моделей управління і авторитарного стилю керівництва.

Перелічені аспекти трансформують традиційні уявлення про стабільну зайнятість і потребують перегляду організаційної культури роботодавців.

- інклюзивність, рівність і мобільність є основними складовими нової соціальної архітектури ринку праці:

~ інклюзивний ринок праці передбачає запровадження норм недискримінації й універсального дизайну робочих місць гарантує рівний доступ до праці для всіх груп населення, незалежно від віку, статі чи фізичних обмежень;

~ роботодавці формують мультикультурне середовище, переосмислюючи кадрову політику на засадах толерантності та різноманіття.

~ гендерна рівність на сучасному етапі проявляється в тому, що жінки інтегруються в IT, машинобудування та інші високотехнологічні галузі, їхнє представництво у керівництві посилюється; а роботодавці впроваджують гендерні аудити та узалежнюють політики винагород від принципів ESG і CSR.

- соціальна рівність у винагороді та кар'єрі:

~ прозорі системи оцінки праці й оплати скорочують приховану нерівність;

~ програми reskilling (перенавчання) і upskilling (підвищення кваліфікації) розширюють можливості професійного зростання для вразливих груп.

6) інституційно-правове забезпечення трансформації трудових відносин у глобальному просторі: у сучасних умовах інтенсивної глобалізації трудового простору надзвичайно зростає значущість наднаціонального інституційного впливу та механізмів правового регулювання, які виступають

важелями гармонізації стандартів праці, соціального захисту та корпоративної відповідальності. Ці процеси формують нову якість трудових відносин, що дедалі менше обмежуються межами національних юрисдикцій.

- роль міжнародних організацій у стандартизації праці таких інституцій, як Міжнародна організація праці (МОП), Організація Об'єднаних Націй (ООН) та Європейський Союз (ЄС), послідовно виступають драйверами уніфікації трудових стандартів, розробляючи:

~ універсальні конвенції, рекомендації та резолюції, які формують основу міжнародного трудового права;

~ механізми моніторингу дотримання стандартів гідної праці;

~ індикатори та інструменти оцінки ефективності національних політик зайнятості та соціального захисту.

Особливе значення має *Конвенція МОП №190* щодо викорінення насильства й домагань у сфері праці, яка сигналізує про переорієнтацію глобальної трудової політики на людиновимірні принципи [18].

- уніфікація трудових прав і розширення значення ESG-критеріїв. В умовах ESG-парадигми (екологічні, соціальні та управлінські фактори) трудові права розглядаються не лише як соціальний імператив, а й як стратегічний актив компаній. Зростає роль таких принципів, як: соціальної прозорості у звітності бізнесу, інклюзивності кадрової політики, етичного управління персоналом, що включає дотримання прав людини, запобігання дискримінації та сприяння ментальному добробуту працівників.

На рівні ЄС наразі ухвалено директиви щодо зобов'язання компаній звітувати про соціальні показники, а на глобальному рівні активно поширюється індексація компаній за критеріями ESG, що визначає інвестиційну привабливість.

Перспективи розвитку соціально-трудових відносин в умовах сучасних змін

У XXI столітті соціально-трудові відносини зазнають глибоких якісних змін під впливом цифровізації, демографічних зрушень, зміни трудових цінностей і технологічної революції. Усе це актуалізує потребу в переосмисленні засад функціонування трудового ринку, моделей зайнятості та механізмів соціального діалогу.

На наш погляд, основними трендами майбутнього в сфері соціально-трудових відносин будуть: гібридні формати зайнятості та адаптивні моделі праці.

Зміни в організації праці характеризуються відходом від традиційної моделі «9–17» на користь *гібридної зайнятості,* яка поєднує дистанційну та офісну роботу, гіг-контракти, проєктну участь

Це буде проявлятись в таких тенденціях:

- гнучкість у виборі графіка, місця та способу виконання завдань;
- впровадження цифрових інструментів управління продуктивністю, зокрема трекінгові системи, KPI, системи зворотного зв'язку в реальному часі;
- індивідуалізація трудових траєкторій, коли працівник виступає активним суб'єктом вибору форм і змісту зайнятості.

У відповідь на ці виклики роботодавці змінюють системи мотивації, переглядають традиційні моделі управління персоналом і створюють екосистеми підтримки добробуту, що включають ментальне здоров'я, work-life balance та інклюзію.

Соціальний діалог стає стратегічним ресурсом стабільності в умовах трудової невизначеності. Сучасне соціальне партнерство трансформується у більш *інтерактивну й горизонтальну модель*, яка передбачає:

– розвиток інституцій колективних переговорів, включно з цифровими форматами представництва інтересів (електронні профспілки, віртуальні форуми трудових прав);

– залучення працівників до корпоративного управління через ради працівників, представництво в наглядових органах, участь у визначенні ESG-стратегій;

– поширення механізмів співуправління (co-determination), особливо у країнах з розвиненою соціальною економікою (Німеччина, Нідерланди, країни Скандинавії).

Це дозволяє підвищити легітимність управлінських рішень, знизити соціальну напругу й укріпити довіру між роботодавцями та працівниками.

У контексті нерівномірного розподілу глобальних можливостей країни, що розвиваються, стикаються з низкою *структурних обмежень* у модернізації соціально-трудових відносин:

– цифровий розрив перешкоджає повноцінному впровадженню гнучких форм зайнятості;

– недостатня адаптивність освітніх систем не відповідає вимогам цифрової економіки;

– трудова міграція часто набуває характеру "відпливу талантів", що знижує потенціал внутрішньої трансформації.

Акцентуючи увагу на залежності національних ринків праці від глобальних змін, відомі українські учені зазначають, що становлення резильєнтності соціально-трудової сфери в контексті повоєнної розбудови економіки України передбачає активну адаптацію до зовнішніх шоків і глобальних викликів, включаючи переформатування моделей зайнятості та соціального захисту [14; с.95]

Ключовою передумовою переходу до моделі «економіки знань» стає розбудова системи безперервного навчання, яка має забезпечити:

– масовий доступ до reskilling і upskilling-програм, особливо в технологічному та креативному секторах;

– інституційне зміцнення агенцій зайнятості, державних центрів підвищення кваліфікації, освітніх хабів;

– тристоронню координацію між державою, бізнесом і громадянським суспільством у формуванні політики зайнятості [9].

Соціально-трудові відносини майбутнього постають як багатовимірне явище, що виходить далеко за межі традиційної парадигми економіки праці. У сучасних умовах їх слід розглядати як інтегральну складову цивілізаційного поступу, де вектор трансформації визначається не лише рівнем технологічного прогресу чи структурними зрушеннями на ринку праці, а насамперед здатністю суспільства гармонізувати інституційні механізми, інноваційні практики та засади соціальної справедливості.

Еволюція соціально-трудових відносин дедалі більше зумовлюється необхідністю інституційної адаптації до викликів цифрової епохи, включаючи інтелектуалізацію праці, автоматизацію процесів, нові форми зайнятості та зростаючу роль людського капіталу як основного ресурсу економіки знань. У цьому контексті важливо не лише забезпечити ефективне правове й організаційне регулювання змін, але й сформувати культуру соціального діалогу, що ґрунтується на довірі, партисипативному управлінні та колективній відповідальності.

Водночас, вирішальне значення набуває здатність держав і міжнародних інституцій синхронізувати нормативно-правові та політичні підходи до формування нової архітектури праці, де питання гнучкості, інклюзивності, мобільності та професійної стійкості мають бути не винятком, а нормою.

Таким чином, соціально-трудові відносини майбутнього слід розглядати як маркер якісного розвитку суспільства, індикатор його соціальної зрілості та стратегічного бачення. Від рівня узгодженості між технологічними інноваціями, інституційною модернізацією та гуманістичними цінностями залежить не лише продуктивність національних економік, а й їх довгострокова соціальна стабільність, конкурентоспроможність і стійкість до глобальних шоків.

Список використаних джерел:

1 Аналітична записка: «Тенденції змін трудових відносин як джерело потенційних загроз стратегічного рівня: перспективи проекту Трудового Кодексу України» // Національний інститут стратегічних досліджень – Режим доступу: niss.gov.ua+1niss.gov.ua+1

2 Антонюк В.П. Світові тенденції у розвитку соціально-трудових відносин як виклики для України // Соціально-трудова сфера: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку : зб. тез доп. ... / КНЕУ, 14–16 листопада 2017. – Київ : КНЕУ, 2017. – С. 160–162. . – Режим доступу: niss.gov.ua+9ir.kneu.edu.ua+9ir.kneu.edu.ua+9

3 Базалій Л. С. Соціально-трудові відносини в умовах трансформаційної економіки. – К.: НАДУ, 2017.

4 Волович О. І. Соціально-трудові відносини: сутність, механізм регулювання, напрями розвитку. – Харків: ХНАДУ, 2020.

5 Гузар У.Є., Луцик М.В. Нестандартні форми зайнятості в умовах розвитку постіндустріального суспільства // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Вип. № 1 / 2013. – С. 467–476 . – Режим доступу: economyandsociety.in.ua+1visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua+1

6 Колот А.М., Герасименко О.О. Цифрова трансформація та нові бізнес-моделі як детермінанти формування економіки нестандартної зайнятості // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. Вип. 10, ч. 1 / 2020. – С. 33–54. . – Режим доступу:economyandsociety.in.ua+1ir.kneu.edu.ua+1

7 Колот А.М., Гнибіденко І.Ф., Герасименко О.О. та ін. Соціально-трудові відносини зайнятості: сучасні тенденції, виклики, шляхи розвитку [монографія] / за наук. ред. А.М. Колота, І.Ф. Гнибіденка. — Київ : КНЕУ, 2015. – 336 с. . – Режим доступу:economyandsociety.in.ua+4ir.kneu.edu.ua+4ir.kneu.edu.ua+4

8 Костишина Т., Тужилкіна О., Шаповалов В. Соціально-трудовий потенціал регіону і цифровізація праці: перспективи та напрями взаємовпливу // Соціально-економічні проблеми сучасності. Випуск № 70 / 2024. – Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-70-33 ndipzir.org.ua+2economyandsociety.in.ua+2archer.chnu.edu.ua+2

9 Круглов В. Державна політика трансформації ринку праці: виклики цифрової епохи // Науковий вісник: державне управління. № 1 / 2021. – С. 140–161. – Режим доступу: economyandsociety.in.ua

10 Кучма О.О. Сучасні тенденції до процесу індивідуалізації в соціально-трудовій сфері // Науковий вісник Ужгородського на-таціонального університету. Серія: Право. Випуск № 79 / 2023. – Режим доступу: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.54 fpsu.org.ua+9visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua+9ir.kneu.edu.ua+9

11 Михальченко Г.Г. Удосконалення управління проблемами соціально-трудових відносин як одного із напрямів розвитку економіки //

Соціально-трудові відносини: теорія та практика. № 2 / 2018. – С. 56–68 . – Режим доступу: ir.kneu.edu.ua
12 Національна доповідь про стан і перспективи розвитку людського капіталу в Україні. НАН України, 2023. . – Режим доступу: https://www.nas.gov.ua
13 Поплавська О. М. Соціально-трудові відносини в глобальній турбулентності: погляд через призму соціальної безпеки // Економічний аналіз…, Т. 32, № 2 (2022), с. 252–260
14 Новікова О., Цимбал С., Остафійчук Я. Становлення резильєнтності соціально трудової сфери в контексті повоєнної розбудови економіки України // Economy of Ukraine. – 2024. – Том 67, № 7 (752), с. 94–112
15 Соболєв В.М., Мусіюк І.О. Тенденції зайнятості в умовах цифрової економіки // Бізнес Інформ. № 10 / 2020. – С. 143–148. DOI: 10.32983/2222-4459-2020-10-143-148 . – Режим доступу:ir.kneu.edu.ua+5economyandsociety.in.ua+5economyandsociety.in.ua+5
16 Трудові відносини в Україні: проблеми та перспективи / За ред. В. М. Геєця. – К.: Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2020.
17 Шубалий О.М. Тенденції розвитку соціально-трудових відносин у регіоні // Економічні науки. Серія: Регіональна економіка. Вип. 14 (55) / 2017. – С. 317–325 . – Режим доступу: lib.lntu.edu.ua
18 International Labour Organization. "The future of work in a changing natural environment: Climate change, degradation and sustainability." Geneva, 2021.

5.2. Розвиток ринку праці в умовах цифровізації

Сучасний ринок праці перебуває в епіцентрі глибинних перетворень, зумовлених стрімким розвитком цифрових технологій. Цифровізація поступово трансформує традиційні засади організації праці, структуру зайнятості та професійно-кваліфікаційні характеристики трудових ресурсів. Поява нових форматів роботи — дистанційної, гібридної, проектної — дедалі більше витісняє класичні форми зайнятості, актуалізуючи потребу в переосмисленні засад трудових відносин.

Цифровізація сучасного економічного простору ґрунтується на динамічному оновленні інформаційних ресурсів, інтенсивному генеруванні нових знань і системному впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій у виробничу та управлінську діяльність суб’єктів господарювання. У цьому контексті цифрова трансформація виступає

ключовим чинником підвищення конкурентоспроможності підприємств і модернізації економічних процесів.

Незважаючи на те, що цифрову трансформацію економіки здебільшого аналізують через призму окремих бізнес-процесів або діяльності окремих суб'єктів господарювання на мікрорівні, це не применшує її загальноекономічного значення. Такий підхід, навпаки, дозволяє глибше усвідомити природу цифровізації як багаторівневого явища, що пронизує усі сфери господарського життя та детермінує незворотні зміни у структурі та логіці функціонування економічних систем. У цьому контексті цифрова трансформація розглядається не лише як інструмент оптимізації процесів, а як нова парадигма розвитку, яка формує основу цифрової економіки, зокрема у глобальному вимірі.

Ключовими індикаторами, що відображають ступінь цифровізації економіки, слід вважати:

– рівень впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у різні види економічної діяльності;

– частку ІКТ у структурі зовнішньоторговельних операцій;

– обсяги інвестицій приватного сектору у цифрову інфраструктуру;

– частку витрат домогосподарств на цифрові товари й послуги;

– інтенсивність та масштаб участі держави в реалізації стратегій цифрової трансформації [1], [2].

Цей процес має як позитивні, так і суперечливі наслідки. З одного боку, цифрова економіка відкриває нові канали працевлаштування, сприяє підвищенню гнучкості зайнятості, стимулює розвиток самозайнятості та цифрового підприємництва. З іншого — посилює соціальну нерівність, поглиблює регіональні й професійні диспропорції, ускладнює механізми державного регулювання ринку праці. Особливо загрозливими постають тенденції автоматизації, які можуть спричинити витіснення значної частини робочої сили у сфері рутинної праці.

На наш погляд, до основних економічних переваг цифровізації належать:

– зростання продуктивності праці та оптимізація використання трудових ресурсів за рахунок скорочення часу, необхідного для задоволення суспільного попиту;

– підвищення ефективності стратегічного і оперативного планування та управління виробничо-господарською діяльністю на основі цифрової трансформації бізнес-процесів, вдосконалення логістичних ланцюгів постачання й збуту, а також автоматизації управлінських рішень у реальному часі;

– забезпечення вищого рівня прозорості економічної діяльності, що сприяє формуванню справедливих умов конкуренції на ринку;

– стимулювання розвитку інтелектуального потенціалу персоналу через розширення можливостей віддаленого доступу до актуальної інформації та знань.

Наукова позиція І. Петрової стосовно впливу цифровізації на сферу соціально-трудових відносин [15], полягає в тому, що цифровізація слугує каталізатором глибокої трансформації інституційних засад зайнятості, сприяючи формуванню нових характеристик у системі соціально-трудових відносин та проявляється у наступних аспектах:

- по-перше, цифрове середовище спричиняє появу нових форм конкурентної взаємодії на ринку праці. В умовах цифрової зайнятості конкуренція набуває складнішого та більш динамічного характеру, охоплюючи як професіоналів, котрі безперервно підвищують рівень своїх компетентностей (зокрема, інтелектуальних, емоційних та цифрових), так і роботодавців, що змагаються за залучення висококваліфікованих фахівців із рідкісними талантами;

- по-друге, цифровізація створює принципово новий вимір трудової мобільності — цифрову мобільність. На відміну від традиційних моделей, вона функціонує у віртуальному просторі, забезпечуючи як максимальну

гнучкість у використанні робочої сили, так і суттєве зниження трансакційних витрат для роботодавців. Для працівників це відкриває можливості повнішої реалізації свого трудового потенціалу в глобалізованому ринку;

- по-третє, цифровий ринок праці характеризується високою інноваційною насиченістю та динамікою. Цифрова зайнятість посилює креативну компоненту трудової діяльності, стимулює виникнення новаторських рішень і створює передумови для розвитку як окремого індивіда, так і економічної системи в цілому [14];
- по-четверте, в умовах цифрової трансформації формується нова демографічна конфігурація ринку праці. Спостерігається вирівнювання гендерного дисбалансу та стрімке зростання частки молоді серед економічно активного населення. Особливої ваги набуває віртуальна соціалізація, яка через цифрові платформи задовольняє потребу молодого покоління у соціальній взаємодії;
- по-п’яте, цифрова зайнятість потенційно може слугувати ефективним інструментом забезпечення структурної рівноваги на ринку праці, зокрема у сфері боротьби з безробіттям як на національному, так і на глобальному рівнях. Завдяки відсутності просторових обмежень, цифрова праця здатна нівелювати територіальні диспропорції у попиті та пропозиції робочої сили, особливо серед молоді, яка не навчається і не працевлаштована.

У глобальному масштабі перехід до цифрового суспільства розглядається як стратегічний пріоритет розвитку, що знайшло відображення у національних програмах цифрової трансформації та відповідних урядових стратегіях. Провідні країни світу вже на початку XXI століття почали системно впроваджувати політику цифровізації. Зокрема, Данія затвердила національну цифрову стратегію у 2000 році, Сінгапур – у 2005 році, тоді як Австралія, Велика Британія, Гонконг та Нова Зеландія – у 2008 році. Європейський Союз започаткував комплекс цифрових реформ у 2009 році, а у подальші роки до активного процесу цифрової модернізації долучилися Канада, Малайзія та Південна Корея. Україна ж формалізувала стратегічне

бачення цифрового розвитку у 2018 році, приєднавшись до глобального вектору цифрової трансформації [10, с.95]

У рамках Європейського Союзу було розроблено десятирічну стратегію, спрямовану на зміцнення конкурентоспроможності через підвищення рівня зайнятості, активізацію інвестицій у наукові дослідження, декарбонізацію економіки та збільшення частки відновлюваної енергетики. Серед ключових напрямів зазначеної стратегії – стимулювання інноваційного розвитку, реформування системи освіти, забезпечення широкого доступу до високошвидкісного Інтернету, а також реалізація екологічно орієнтованих проєктів.

З 2014 року Європейська комісія щорічно здійснює моніторинг цифрового прогресу країн-членів ЄС через публікацію звіту про індекс цифрової економіки та суспільства (DESI), що є вагомим аналітичним інструментом у сфері цифрової політики. Звіт за 2022 рік зафіксував суттєві досягнення в інтеграції передових цифрових технологій, таких як штучний інтелект і Big Data, попри певні бар'єри, пов'язані з упровадженням інфраструктури 5G та недостатнім рівнем цифрових компетентностей у частини населення [13].

Індекс DESI охоплює чотири структурні компоненти цифрового розвитку: рівень людського капіталу (цифрові навички), якість цифрової інфраструктури (Інтернет-зв'язок), ступінь впровадження цифрових рішень у бізнес-середовище та рівень електронізації державного управління. Для забезпечення стійкої цифрової трансформації Європейський Союз мобілізував фінансові ресурси у розмірі 127 мільярдів євро, що створює унікальні можливості для прискорення темпів цифрових реформ у країнах-членах об'єднання.

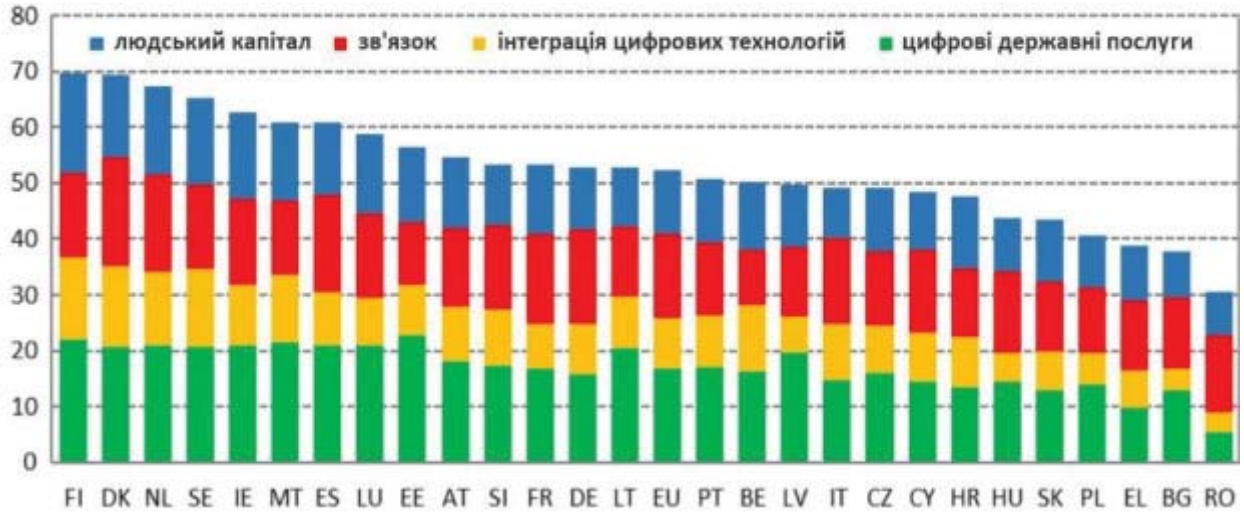

Рис. 5.2. Індекс цифрової економіки та суспільства в 2022 році

Джерело: [9]

Темпи розвитку цифрових технологій та інновацій демонструють експоненціальну динаміку, що ускладнює процеси їхньої довгострокової прогностики та системного аналізу. Водночас зростає ймовірність появи так званих проривних технологій, здатних радикально трансформувати ринкове середовище та поставити під сумнів ефективність традиційних бізнес-моделей. У таких умовах суб'єкти господарювання, які першими ініціюють формування власної цифрової екосистеми, здобувають стійкі конкурентні переваги за рахунок швидшої адаптації до нових умов функціонування та посилення своєї інноваційної спроможності.

Зупинимось на комплексному аналізі цифрової трансформації ринку праці: від змін у структурі професій до трансформації ролі інституцій, що забезпечують зайнятість населення.

Цифрова трансформація економіки суттєво модифікує професійну структуру зайнятості, формуючи нову конфігурацію попиту на людський капітал. Під впливом технологічних інновацій спостерігається зсув від рутинних та низькокваліфікованих видів праці до професій, що вимагають високого рівня когнітивної гнучкості, цифрової грамотності та міждисциплінарних компетентностей. З одного боку, спостерігається *вимивання робочих місць у сферах, що піддаються автоматизації*

(наприклад, бухгалтерський облік, класичне діловодство, складські операції), з іншого — зростає потреба у фахівцях, здатних працювати на стику інформаційних технологій, управління й креативної індустрії.

Цифровізація спричинила *емергенцію нових професійних кластерів* — кібербезпека, big data-аналітика, UX-дизайн, digital-маркетинг, управління віддаленими командами, smart-менеджмент тощо. Такі професії вирізняються гнучкими рамками, високим динамізмом і необхідністю постійного оновлення знань. Традиційна професійна ієрархія поступається місцем мережевим горизонтальним моделям, у межах яких компетентності стають більш вагомим капіталом, ніж формальні титули чи стаж.

У структурі попиту на працю також спостерігається *зміщення акценту з технічних навичок на соціальні та емоційно-інтелектуальні.* В умовах, коли алгоритми здатні виконувати дедалі складніші завдання, незамінною залишається людина, здатна до етичного судження, емпатії, міжособистісної взаємодії та креативного мислення. Саме тому зростає цінність професій, пов’язаних з комунікацією, консалтингом, освітою, інноваційною творчістю.

Таким чином, цифровізація не лише перебудовує внутрішню логіку функціонування ринку праці, а й створює нові критерії професійного успіху, підриваючи сталість попередніх моделей трудової мобільності.

Пандемія COVID-19 стала потужним каталізатором трансформацій у глобальному економічному середовищі, наочно продемонструвавши здатність людства забезпечувати безперервність виробництва товарів і надання послуг навіть в умовах фізичної ізоляції. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли цифрові технології, які забезпечили ефективну взаємодію та високу якість кінцевого продукту. Хоча в окремих галузях зберігається потреба в ручній праці чи оперативній координації, особливо в промисловості та аграрному секторі, акценти невпинно зміщуються: дедалі більшого значення набуває інтелектуальний ресурс та технологічна інфраструктура.

Сучасна економіка стрімко переходить до нового етапу — переосмислення ролі людського капіталу. Комп'ютеризовані системи, автоматизовані комплекси та інтелектуальні машини дедалі ефективніше виконують завдання, традиційно закріплені за людьми. Смарт-роботи демонструють вищу продуктивність, точність і надійність. З огляду на це, для роботодавців зникає потреба у формуванні міжособистісних комунікацій, мотиваційної політики чи управління соціально-психологічним кліматом — технологічні рішення потребують лише технічного супроводу та стратегічного управління.

У контексті глобальних демографічних змін ситуація ускладнюється. Очікується, що до 2030 року чисельність населення Землі сягне 8,5 мільярда осіб, і це створює серйозні виклики у сфері зайнятості. Масове витіснення людини з виробничих процесів загрожує не лише безробіттям, а й зростанням соціальної напруги та девіантної поведінки. У разі домінування повної автоматизації економіка може зіткнутися з парадоксом: працездатне населення виявиться непотрібним у традиційному розумінні виробничої функції, що знизить економічну мотивацію бізнесу до утримання персоналу.

Цифрова трансформація має амбівалентний характер: з одного боку — це шлях до інноваційної економіки знань, з іншого — це виклик традиційним формам зайнятості. Постіндустріальний розвиток вимагає нових компетенцій, гнучкості мислення та готовності до безперервного навчання.

За оцінками міжнародної консалтингової компанії PwC (PricewaterhouseCoopers), процес автоматизації матиме хвилеподібний характер і триватиме щонайменше до 2030-х років (Таблиця 5.1.)

Таблиця 5.1

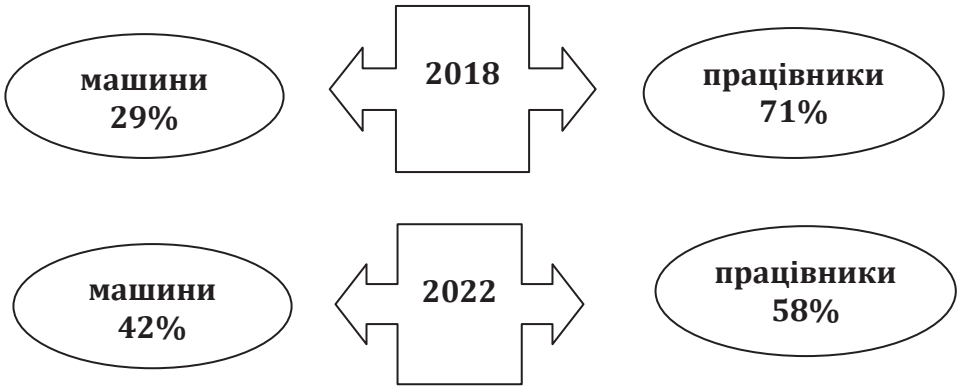
Хвилі автоматизації економіки

Хвиля автоматизації	*Орієнтовний період*	*Основні характеристики*	*Сфери впровадження*
Алгоритмічна хвиля	До середини 2020-х років	автоматизація простих обчислювальних і повторюваних завдань.	фінансовий сектор, адміністрування, аналітика даних.
Хвиля	2020–2025 роки	залучення машинного	клієнтський сервіс,

збагаченої автоматизації		навчання та обробки природної мови.	логістика, юридичні послуги.
Автономна хвиля	2025–2035 роки	використання автономних систем та роботів, здатних до прийняття рішень.	виробництво, транспорт, охорона здоров'я, будівництво.

Джерело: складено автором на основі даних PwC (2021)

Ураховуючи наведене, очевидним є те, що автоматизація відбуватиметься поступово, охоплюючи все складніші сфери людської діяльності. Це вимагає не лише трансформації системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, а й глибокого переосмислення ролі людини в економічному процесі. Особливої уваги потребує молодь, яка вже на етапі входження в ринок праці стикається з конкуренцією не з боку досвідчених фахівців, а з боку алгоритмів і машин (Рис. 5.3).

з-поміж 12 галузей, охоплених у звіті

Рис. 5.3. Час необхідний на виконання завдання людьми, у порівнянні з машинами

Джерело: побудовано на основі: [8]

В умовах цифровізації економіки відносно новим явищем є *гіг-економіка* (від англ. gig economy), яка є специфічною моделлю організації ринку праці, яка ґрунтується на тимчасовій, короткостроковій чи проєктній зайнятості, що здійснюється переважно поза межами традиційних форм трудових відносин. Основу цієї системи становлять працівники, які виконують окремі завдання або надають послуги за запитом, найчастіше через цифрові платформи-посередники (такі як Uber, Fiverr, Upwork тощо).

Ключові риси гіг-економіки:

• позаконрактний формат праці. учасники не перебувають у постійних трудових відносинах із роботодавцем, а взаємодіють на основі гнучких, ситуативних домовленостей.

– автономія у виборі режиму праці - особа самостійно визначає обсяг та час виконання роботи.

– платформенне середовище. інтернет-сервіси виступають посередниками між попитом і пропозицією на послуги або виконання завдань.

– змінний дохід. заробіток залежить від кількості замовлень, їх складності, рейтингу виконавця та інших чинників.

– обмежений доступ до соціального забезпечення. працівники зазвичай не мають стандартних соціальних гарантій, таких як оплачувана відпустка, лікарняні чи пенсійні внески [12].

Таблиця 5.2

Потенційні переваги та системні виклики гіг-економіки

Потенційні переваги гіг-економіки:	*Системні виклики гіг-економіки*
– висока гнучкість та індивідуалізація графіка роботи – можливість поєднувати кілька джерел заробітку – широкий вибір доступних видів діяльності	– нестабільність фінансових надходжень – відсутність належного соціального та правового захисту – зростання трудової невизначеності та інституційної фрагментації ринку праці

Джерело: сформовано автором

Гіг-економіка є наслідком цифрової трансформації та глобальних змін у характері праці. Вона водночас відкриває нові можливості для самореалізації працівників і створює виклики для системи соціального захисту та трудового права.

Reskilling і upskilling — це два ключові підходи до розвитку людського капіталу в умовах технологічних змін, цифровізації економіки та трансформації ринку праці. Обидва ці процеси спрямовані на адаптацію

працівників до нових вимог, але мають різну суть і функціональне призначення.

Reskilling — це процес освоєння нових професійних навичок, необхідних для переміщення в іншу професійну сферу. Йдеться не про вдосконалення вже набутих компетенцій, а про зміну професії або виду діяльності, що є актуальним при: виведенні певних посад із обігу через автоматизацію чи цифровізацію; у разі масових скорочень у традиційних галузях (шахтарство, друкарство, конвеєрне виробництво тощо); для інтеграції в нову сферу, наприклад, з бухгалтера в дата-аналітика.

Upskilling означає розвиток вже наявних професійних навичок, їхнє оновлення чи доповнення новими знаннями в межах тієї самої галузі або професії, який варто застосовувати при впровадженні нових технологій або програмного забезпечення, у разі зміни стандартів професії або появи нових підходів до роботи, для просування по кар'єрній драбині (наприклад, з фахівця на керівну посаду).

Необхідність застосування keskilling і upskilling обумовлюється тим, що:

1) ринок праці швидко змінюється: через штучний інтелект, автоматизацію, зміну моделей споживання;

2) скорочується життєвий цикл професій: багато з них втрачають актуальність за 5–10 років;

3) життєво необхідна гнучкість працівника: здатність адаптуватися — ключ до збереження зайнятості;

4) корпорації і держави інвестують у людський капітал: наприклад, через національні програми цифрової грамотності.

Світова спільнота усвідомлює нагальність масштабної перекваліфікації робочої сили: Європейський Союз через ініціативу Pact for Skills, запущену у листопаді 2020 року, об'єднує національні, регіональні та приватні структури для синхронної підтримки програм upskilling та reskilling із метою охопити до 25 млн осіб до 2030 року [13], а у своєму звіті Future of Jobs

Report Світовий економічний форум прогнозує, що до кінця десятиліття понад 1 млрд людей вимагатимуть перекваліфікації для адаптації до цифрових трансформацій ринку праці

Актуальним постає питання перегляду соціально-трудової політики, впровадження інструментів гарантування справедливої трансформації (just transition) та запровадження нових форм зайнятості, таких як цифрове підприємництво, гіг-економіка, віддалена робота, що частково компенсують втрату традиційних робочих місць.

У звітах Міжнародної організації праці наголошується на високому рівні вразливості молоді на ринку праці: саме працівники віком до 24 років є найбільш уразливою категорією до ризику втрати роботи внаслідок впровадження нових технологій, включно з елементами штучного інтелекту та робототехніки [16].

Таким чином, цифровізація змінює не лише структуру економіки, а й соціальні підвалини праці, вимагаючи від держави, бізнесу та суспільства комплексної адаптації до нової реальності.

У контексті цифрової трансформації економіки змінюється не лише структура зайнятості, а й сама парадигма трудової придатності. Від працівника більше не вимагається сліпе дотримання процедур чи одноманітне виконання інструкцій; натомість, ключовими характеристиками затребуваного фахівця стають оперативність у навчанні, здатність швидко переорієнтовуватися в умовах нестабільного ринку та критичне мислення, спрямоване на вирішення нетипових, комплексних завдань.

Цифровізація спричиняє стрімке оновлення вимог до компетентнісного профілю працівника. Зростає роль трансверсальних (м’яких) навичок — креативності, комунікабельності, проактивності, емоційного інтелекту. Проте саме гнучкість і адаптивність постають як базові, наскрізні характеристики, без яких успішна професійна реалізація стає неможливою.

Гнучкість у трудовій діяльності означає не лише готовність змінити вид зайнятості чи оновити професійні навички, а й вміння функціонувати в

багатозадачному, динамічному, а часто — нестабільному середовищі. Працівник має здатність переосмислювати свій професійний шлях, вільно переходити між галузями, інтегрувати різні види знань і практик.

Адаптивність є більш глибока характеристика, що передбачає не лише реакцію на зміну, а проактивне конструювання відповідей на нові виклики. Вона виявляється у здатності працювати з інструментами, яких ще вчора не існувало; інтегруватися в цифрові команди з різною корпоративною культурою; вивчати нові мови програмування, цифрові платформи, аналітичні методики тощо.

Особливої актуальності набуває концепція безперервного навчання (lifelong learning), що вже не є бажаною опцією, а стає життєво необхідною передумовою професійної стабільності. У такій динаміці працівник повинен не лише вчитися новому, а й відучуватися від застарілих практик, які більше не приносять доданої вартості.

Крім того, цифровізація поступово нівелює просторові й часові межі праці. Гнучкість проявляється і в готовності до роботи в режимі зміщених часових поясів, до асинхронної взаємодії, до самостійного тайм-менеджменту в умовах відсутності фізичного нагляду. Це висуває принципово нові вимоги до самодисципліни, внутрішньої мотивації та психологічної стійкості.

Таблиця 5.3

Матриця SWOT-аналізу модифікації ринку праці в умовах цифрової економіки

Сильні сторони:	Слабкі сторони:
1) гнучкість зайнятості: завдяки цифровим платформам (фріланс-маркет плейсам, крауд сорсинговим сервісам) працівники можуть оперативно підлаштовувати графік та обсяг робіт під власні потреби 2) широкий доступ до знань і навичок: онлайн-освіта, вебінари, MOOCs, професійні спільноти сприяють безперервному підвищенню кваліфікації 3) автоматизація рутинних процесів: застосування штучного інтелекту та робототехніки знижує навантаження на працівників у сфері обробки даних, що покращує	1) нерівномірний рівень цифрової компетентності: частина робочої сили недостатньо володіє базовими іт-навичками, що створює «цифровий розрив» 2) нестабільність зайнятості: проєктна зайнятість і короткострокові контракти збільшують ризик соціальної невизначеності та зниження лояльності працівників 3) залежність від технологічної інфраструктури: ненадійне інтернет-покриття чи технічні збої можуть призводити до простоїв і втрати продуктивності 4) психоемоційне вигорання: постійна онлайн-активність, «перегорання» від

ефективність праці та знижує ймовірність людських помилок 4) глобальний пошук талантів: платформи віддаленої роботи дають змогу підприємствам знаходити та залучати найбільш компетентних фахівців незалежно від їхнього географічного розташування	безперервного надходження інформації та multitasking підвищують ризик стресу та зниження мотивації
Можливості: 1) розвиток нових професій: формування кар'єрних траєкторій у сфері аналітики великих даних, кібербезпеки, хмарних обчислень, управління цифровою трансформацією 2) державні програми підтримки**:** інвестиції у цифрову освіту, гранти на створення стартапів, податкові пільги для іт-компаній стимулюють розвиток ринку праці 3) інтеграція з глобальними ланцюгами вартості: можливість українських фахівців брати участь у міжнародних проєктах, здобувати досвід та збільшувати експорт послуг 4) соціальні інновації: використання е-громадянства, діджитал-ідентифікації та онлайн-сервісів відкриває нові форми зайнятості та соціального страхування	Загрози: 1) автоматизація заміщення робочих місць: ризик втрати зайнятості у традиційних галузях (виробництво, роздрібна торгівля, транспорт) через впровадження роботизованих систем. 2) нестача комплексної регуляторики: недостатньо адаптоване законодавство щодо захисту прав дистанційних працівників, оподаткування доходів фрілансерів та гарантування соціальних виплат. 3) кіберзагрози та інформаційна безпека: збільшення ймовірності витоків даних, хакерських атак та шахрайства загрожує репутації компаній і безпеці працівників. 4) конкуренція за кваліфіковані кадри: еміграція іт-фахівців до країн із вищим рівнем доходів створює дефіцит талантів і підвищує витрати на їхню підтримку та утримання.

Джерело: сформовано автором

У контексті цифрової економіки роботодавці орієнтуються на максимальне використання власних конкурентних переваг та доступних цифрових можливостей, водночас вимушені оперативно протидіяти зовнішнім загрозам і працювати над мінімізацією внутрішніх вразливостей. Застосування SWOT-аналізу (Таблиця 5.3) дає змогу візуалізувати критичні точки цифровізації ринку праці та визначити ефективні тактичні кроки для їх подолання. Зокрема, кіберзагрози можуть бути нейтралізовані за рахунок створення віддалених робочих місць для IT-спеціалістів, які забезпечують безперервний моніторинг інформаційної безпеки, а значні інвестиції у впровадження інноваційних технологій виправдовуються підвищенням продуктивності автоматизованих процесів і зниженням витрат на ручну працю. Застосування даного інструментарію дозволяє формувати алгоритм тактичних дій у рамках загальної стратегії розвитку цифрового бізнесу:

оцінювати ризики з урахуванням наявних можливостей, посилювати сильні сторони та нейтралізувати слабкі. Водночас слід враховувати динамічність як загроз, так і можливостей, що обумовлює необхідність періодичної актуалізації інформаційної матриці та коригування тактичних шляхів реалізації стратегії.

Ринок праці в Україні характеризується високою динамічністю під впливом як негативних (пандемія COVID-19, масштабна військова агресія), так і позитивних чинників (інтенсифікація цифровізації та автоматизації праці, релокація бізнесу з ширшим застосуванням віддалених форматів зайнятості, впровадження робототехнічних рішень).

Упродовж останніх п’яти років цифровізація ринку праці в Україні набула виразно вимірюваних форм: частка IT-галузі в структурі ВВП коливалася в межах 3,5–5 %, а експорт IT-послуг досяг рекордних $7,3 млрд у 2022 р. із незначним зниженням до $6,45 млрд у 2024 р., при середньорічному зростанні обсягів на 27 % [3]. Загальна чисельність IT-спеціалістів перевищила 307 600 осіб, із яких понад 242 000 працюють в Україні, а близько 65 000 — за кордоном, демонструючи приріст кадрового потенціалу на 7 % лише за минулий рік [4]. Поряд із класичними IT-професіями (програміст, системний адміністратор) сформувався широкий пул нових спеціалізацій: спеціаліст із науки про дані, інженер із машинного навчання, аналітик великих даних, спеціаліст із кібербезпеки, інженер DevOps, архітектор хмарних рішень, менеджер із цифрового маркетингу, спеціаліст із SEO/SMM, дизайнер UX/UI, розробник блокчейн-рішень, менеджер з електронної комерції, консультант із цифрової трансформації, спеціаліст із цифрового HR, розробник AR/VR та оператор безпілотних літальних апаратів.

Ці ролі відповідають запитам бізнесу на автоматизацію виробничих процесів, віддалене обслуговування клієнтів і захист інформаційних систем. Поширення онлайн-освіти та корпоративних академій дозволяє щорічно випускати понад 30 000 бакалаврів та магістрів IT-спеціальностей у вишах та

ще 10–12 000 фахівців із неформальної підготовки, що частково долає стагнацію вищої освіти [5]. Водночас структурні виклики полягають у підвищенні цифрових компетентностей працівників у традиційних секторах, адаптації законодавства до нових форм зайнятості та забезпеченні кібербезпеки, що відкриває додаткові можливості для професійної мобільності та інноваційного зростання економіки.

Сучасні наукові дослідження зосереджуються на виявленні стратегічних можливостей інноваційного розвитку українського ринку праці в умовах цифрової трансформації. Однією з ключових складових такої стратегії є соціальна відповідальність бізнесу: у післявоєнний період надзвичайно важливо забезпечити інтеграцію в цифровий сектор осіб з особливими потребами, що сприятиме інклюзивному зростанню трудового потенціалу. Узагальнені позиції провідних експертів щодо стратегічних напрямів розвитку цифровізованого ринку праці в Україні наведено на рис. 5.4.

Рис. 5.4. Тенденції розвитку українського ринку праці в умовах цифрової економіки

Джерело: [14]

Отже, в епоху цифрових змін конкурентоспроможність працівника дедалі менше залежать від формальної кваліфікації і дедалі більше — від рівня адаптаційного інтелекту, внутрішньої гнучкості та здатності до динамічного оновлення особистісного й професійного потенціалу. У цьому контексті саме адаптивний тип працівника стає новим стандартом трудової успішності в цифрову епоху.

Подальші перспективи українського ринку праці в умовах цифровізації економіки формується на перетині двох ключових чинників – адаптації до воєнних викликів та відбудови в післявоєнний період. По-перше, інтенсифікація цифрових трансформацій стане інструментом підвищення стійкості бізнесу: впровадження гібридних моделей зайнятості та віддаленої роботи дозволить знизити ризики, пов’язані з локальними руйнівними подіями, і водночас залучати фахівців із різних регіонів та країн. По-друге, у післявоєнний час інвестиції в інфраструктуру 5G, центрів обробки даних і кібербезпеки створять передумови для появи нових високопродуктивних напрямів — зокрема, хмарних сервісів, промислового Інтернету речей та цифрових платформ для агробізнесу. По-третє, успішна реалізація програм перекваліфікації (reskilling/upskilling), підтриманих ЄС, USAID та іншими донорами, забезпечить перехід частини робочої сили з традиційних секторів (будівництво, легка промисловість) у динамічні цифрові професії. Нарешті, соціальна відповідальність бізнесу й держави, спрямована на інтеграцію ветеранів і осіб з інвалідністю в цифровий сектор, зміцнить інклюзивність ринку праці та стане фундаментом для відновлення економіки на більш високому технологічному рівні. Таким чином, цифровізація спільно з відбудовою відкриє в Україні нову якість зайнятості

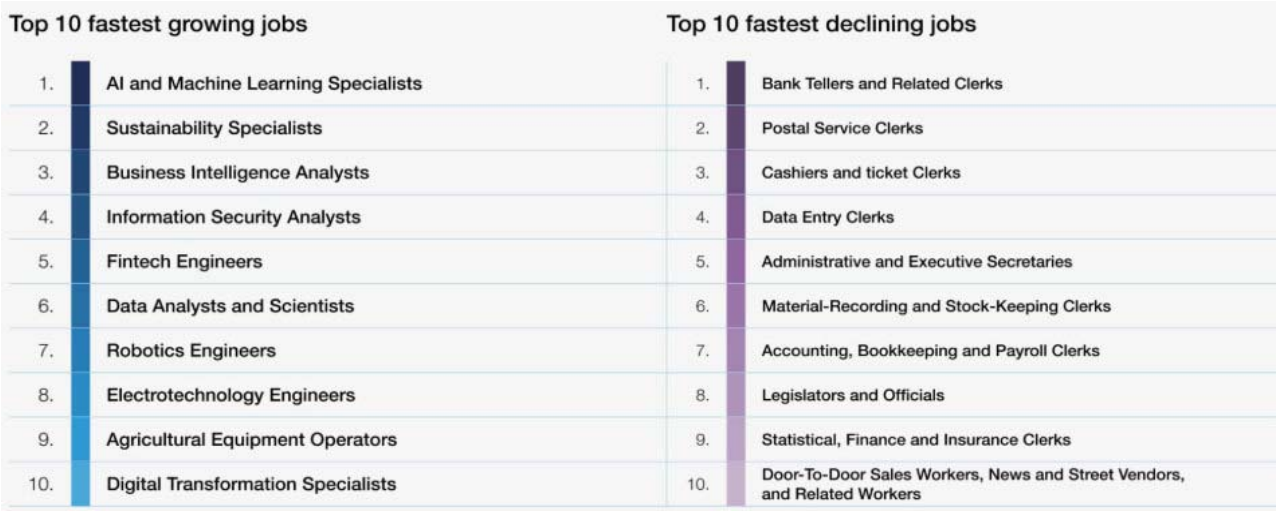

Рис. 5.5. Очікувані темпів зростання та скорочення зайнятості в різних професійних сферах протягом 2023-2027 рр.

Джерело: [27]

На рис 5.5. продемонстровано дані Світового економічного форуму-2023 р. щодо очікуваних темпів зростання та скорочення зайнятості в різних професійних сферах протягом п’яти років. У лівій частині зображено ТОП-10 найдинамічніших професій із прогнозованим приростом: спеціаліст із штучного інтелекту та машинного навчання (+39 %), спеціалісти зі сталого розвитку (+33 %), аналітики бізнес-інтелекту (+32 %), аналітики інформаційної безпеки (+31 %), інженери фінтех-рішень (+31 %), аналітики даних і вчені з даних, інженери з робототехніки, інженери електротехніки, оператори сільськогосподарської техніки та консультанти з цифрової трансформації.

У правій частині подано ТОП-10 професій, які зазнають найбільшого спаду: банківські касири й суміжний персонал (−40 %), поштові працівники (−40 %), касири та квиткові контролери (−37 %), оператори введення даних (−36 %), адміністративні та виконавчі секретарі (−34 %), працівники обліку матеріальних цінностей та складського обліку, бухгалтери й оператори платіжних відомостей, законодавці та посадові особи, статистико-фінансові та страхові клерки, вуличні торгівці й розповсюджувачі друкованих видань [6]. Загалом очікується створення 69 млн нових робочих місць і ліквідація 83 млн існуючих, що свідчить про чистий дефіцит близько 14 млн позицій і

підкреслює необхідність масштабного перекваліфіковного навчання та підвищення цифрових компетентностей працівників.

5.3. Корпоративна культура як інституційний детермінант еволюції ринку праці та фактор конкурентоспроможності сучасної компанії

Сучасний ринок праці перебуває в стані глибоких трансформацій, що зумовлені як структурними змінами в економіці, так і потужним впливом цифровізації, глобалізації та переосмисленням ціннісних орієнтирів у трудових відносинах. У даному контексті корпоративна культура виступає не лише віддзеркаленням внутрішньої організаційної динаміки, а й одним із ключових інституційних детермінантів еволюції ринку праці.

Корпоративна культура, як система внутрішніх норм, цінностей і моделей поведінки, виконує роль інституційного фільтра, що формує очікування щодо трудової поведінки, впливає на якість зайнятості, управління людським капіталом і рівень соціального партнерства. Через механізми соціалізації, адаптації та неформального регулювання вона визначає, які компетенції набувають попиту, які стилі лідерства домінують, і які моделі трудової мобільності формуються в умовах невизначеності.

Зі зростанням значення нематеріальних активів в економіці — довіри, репутації, згуртованості — корпоративна культура дедалі більше впливає на інституційні механізми формування вартості праці, забезпечення її продуктивності та інклюзивності. Саме тому ми спостерігаємо нову хвилю інтересу до «м’яких» детермінант ринку праці, які раніше залишалися поза увагою класичної економічної теорії.

У глобальному вимірі корпоративна культура визначає конкурентоспроможність не лише окремих компаній, а й цілих національних ринків праці. У країнах із розвиненою корпоративною етикою, високим рівнем внутрішньої довіри та соціального партнерства спостерігається вища стійкість до криз, більша інноваційна здатність трудових колективів та нижчий рівень фрикційного безробіття.

Таким чином, корпоративна культура повинна розглядатися як повноцінна інституційна змінна в моделі ринку праці — така, що модифікує мотиваційні структури, змінює характер взаємодії між роботодавцем і працівником, та виступає чинником довгострокової стабільності трудових систем.

Корпоративна культура виступає не лише внутрішнім регулятором поведінки працівників у межах організації, а й визначальним чинником адаптації трудових систем до викликів глобального конкурентного середовища, що проявляється у наступних аспектах:

1) *уніфікація цінностей і норм у транснаціональному середовищі* - у глобальній економіці компанії функціонують у багатокультурному просторі. Корпоративна культура стає інструментом уніфікації базових норм поведінки, управлінських моделей і трудової етики, формуючи спільне поле взаємодії між працівниками з різних країн. Саме через корпоративні цінності досягається злагодженість у мультинаціональних колективах та створюється передумова для стабільних і передбачуваних СТВ;

2) *посилення соціальної інтеграції та ідентичності працівників* - корпоративна культура сприяє зміцненню внутрішньої єдності організації шляхом формування почуття приналежності до спільної місії та бачення. Це, у свою чергу, стимулює ініціативність, лояльність, зниження конфліктності та зростання соціального капіталу, що є ключовими компонентами гармонійних соціально-трудових відносин;

3) *забезпечення гнучкості та адаптивності трудових практик* - в умовах цифровізації та постійних трансформаційних змін корпоративна культура виконує функцію «м’якого регулювання» трудової поведінки. Через неї організації формують нові моделі взаємодії — від ієрархічних до партнерських, від вертикальних до горизонтальних, що відповідає потребам гнучкості у глобальному трудовому середовищі;

4) *підвищення якості соціального діалогу* - високорозвинена корпоративна культура створює сприятливе підґрунтя для конструктивної взаємодії між

роботодавцями та працівниками, знижує ризики трудових конфліктів, сприяє розвитку механізмів участі персоналу в управлінні та прийнятті рішень. Це особливо важливо в глобальному контексті, де правові та інституційні рамки СТВ значно відрізняються між країнами;

5) *формування репутаційного капіталу та соціальної відповідальності* - корпоративна культура, зорієнтована на принципи соціальної справедливості, екологічної та етичної відповідальності, формує довіру з боку внутрішніх і зовнішніх стейкґолдерів. Такий підхід стимулює компанії до впровадження соціально орієнтованих трудових практик, що є ключовим елементом сталого розвитку у глобальному масштабі.

На сучасному етапі розвитку цивілізації та становлення демократичних суспільств у більшості країн світу дедалі гостріше постає потреба у переосмисленні не лише концепцій організаційного менеджменту, а й підходів до управління людськими ресурсами. В умовах стрімкого оновлення технологій і знань, коли традиційні професійні компетентності втрачають свою актуальність, організація, що не адаптується до нових викликів, поступово втрачає свою конкурентну позицію.

Забезпечення мотивації персоналу, стимулювання його професійного й особистісного розвитку, формування сприятливого психологічного клімату та організаційного середовища — це ключові чинники, що дозволяють підприємствам залучати найбільш компетентних, креативних і талановитих фахівців. У цьому контексті особливого значення набуває ефективна корпоративна культура, яка відіграє роль інтеграційного механізму та слугує джерелом конкурентних переваг на ринку.

Історичний аналіз поняття "корпоративна культура" свідчить про його глибоке соціокультурне коріння. Вперше термін був зафіксований у XIX столітті німецьким військовим теоретиком і фельдмаршалом Гельмутом фон Мольтке, який використовував його для опису специфічної системи взаємовідносин у військовому середовищі. Зовнішні атрибути належності до офіцерської корпорації — форма одягу, аксесуари, поведінкові моделі —

виконували функцію соціальної ідентифікації, чітко розмежовуючи «своїх» і «чужих».

Ця традиція збереглася у багатьох провідних західних університетах: студенти Оксфордського й Кембриджського університетів досі носять краватки визначених кольорів, що символізують належність до академічної спільноти, а в Тартуському університеті — спеціальні кашкети [1].

У наукових колах тривалий час вживалося поняття «корпоративний дух», яке хоча й не тотожне сучасному розумінню корпоративної культури, однак відображає спільну ідею інтеграції й мотиваційного впливу середовища організації. Зокрема, Анрі Файоль — один із засновників класичної школи наукового управління, якого вважають «батьком» менеджменту, — включив принцип «корпоративного духу» до переліку 14 базових засад ефективного управління.

Упродовж XX століття еволюція управлінської думки набула нового вектора. Американські дослідники Т. Пітерс і Р. Вотермен [17] у своїх роботах звернули увагу на обмеженість раціоналістичних теорій управління, зокрема на застарілість принципу «батога і пряника» Ф. Тейлора, який не враховує культурних, ментальних та емоційно-психологічних особливостей організаційного середовища. Як з’ясувалося, однакові управлінські дії в різних культурних контекстах викликають протилежні поведінкові реакції. Відтак, ефективне управління неможливе без урахування традицій, цінностей і культурної специфіки як організації, так і суспільства загалом.

Таким чином, у сучасній глобальній економіці корпоративна культура перетворюється з другорядного інструмента на стратегічний ресурс, що визначає конкурентоспроможність організації, її здатність до адаптації, інноваційності та стійкого розвитку.

Наприкінці 1960-х років у Сполучених Штатах Америки з’являються праці Д. Хемптона, в яких акцентується увага на ритуалах, звичаях, обрядах та інших символічних практиках, поширених у середовищі організацій. Це стало першим кроком до усвідомлення того, що організація є не лише

технічною системою, а й соціокультурним утворенням із власною внутрішньою ідентичністю [1].

Значного внеску в концептуалізацію корпоративної культури як компонента організаційного клімату зробили професори Гарвардської школи бізнесу Ренато Таджурі та Джордж Літвін. У своїй праці *Organizational Climate: Explorations of a Concept*, опублікованій у 1968 році, вони обґрунтували необхідність вивчення суб'єктивно сприйманого середовища в організації, що формується через систему взаємодії, очікувань, цінностей та норм поведінки [19].

Ідея про те, що кожна організація має власну «культуру», також висловлювалася низкою інших науковців, зокрема П. Тернером (1971) та А. Петтигрю (1979). Водночас більшість дослідників сходяться на думці, що інтелектуальні засади теорії корпоративної культури були закладені американським культурним антропологом Кліффордом Гірцем у фундаментальній праці *The Interpretation of Cultures* (1973), де культура тлумачиться як система значень, що передаються через символічні структури [14], [15].

У 1980-х роках питання корпоративної культури активно дискутується на сторінках провідних міжнародних фахових видань, зокрема *European Management Journal*, *Academy of Management Review*, *International Studies of Management and Organization*. У публікаціях цих журналів висвітлювалися емпіричні результати досліджень і практичні підходи до управління корпоративною культурою, зокрема на прикладі успішних управлінських стратегій К. Мацусіти (Matsushita Electric) та А. Моріти (Sony Corporation).

У 1982 році Теренс І. Діл та Аллан А. Кеннеді вперше чітко сформулювали поняття «корпоративна культура» як ключовий фактор, що визначає поведінку працівників, стиль управління та соціальну динаміку організації. У своїй праці вони довели, що поряд із професіоналізмом персоналу, ефективним менеджментом і стратегіями розвитку, вирішальну

роль у досягненні конкурентоспроможності підприємства відіграє сила організаційної культури, її ідеологічна цілісність та унікальність [13].

Розвитку теорії корпоративної культури та визнанню її ролі в діловому світі сприяли й дослідження Томаса Дж. Пітерса та Роберта Вотермена [17]. У своїх наукових працях вони вперше окреслили стратегічне бачення управлінця як лідера не лише економічного, а й ціннісного процесу. Їхня концепція підкреслює необхідність управління не тільки виробничими ресурсами, а й ціннісними орієнтирами працівників — як основою для довгострокової ефективності організацій.

Узагальнивши наукові підходи до визначення сутності корпоративної культури, пропонуємо авторське трактування цього феномена.

Корпоративна культура — це цілісна система домінуючих цінностей, переконань, морально-етичних орієнтирів і нормативів поведінки працівників усіх рівнів управлінської ієрархії, яка формується в межах організаційного середовища та визначає соціально-психологічний клімат і ефективність функціонування суб’єкта господарювання.

Корпоративна культура віддзеркалює стиль поведінки персоналу, характер міжособистісних і зовнішніх комунікацій, систему пріоритетів, які поділяють працівники й керівництво, а також підходи до прийняття рішень у процесі щоденної діяльності та стратегічного розвитку. Вона формує уявлення про те, як організація вирішує проблеми, долає виклики, транслює цінності як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі.

Корпоративна культура може як навмисно формуватися керівництвом, так і виникати спонтанно — як результат взаємодії працівників та накопичення організаційного досвіду. Незалежно від джерела її виникнення, важливою умовою її ефективності є відповідність задекларованих цінностей реальним практикам, а також їх усвідомлене сприйняття усіма членами колективу. Лише за цієї умови корпоративна культура виконує функцію об’єднання зусиль для досягнення спільних цілей.

Метою корпоративної культури є створення передумов для досягнення високих результатів діяльності підприємства шляхом:

– підвищення ефективності управління людськими ресурсами, зміцнення довіри до управлінських рішень і формування лояльності працівників до керівництва;

– формування відчуття приналежності до організації через ідентифікацію з її місією та цінностями, що стимулює працівників до більшої відповідальності й зацікавленості у досягненні командних результатів;

– підтримки етичної взаємодії шляхом дотримання прийнятих норм ділової поведінки, недопущення конфліктів та формування засад внутрішньоорганізаційної довіри.

До основних *функцій* корпоративної культури належать:

1) ціннісно-орієнтаційна функція полягає у формуванні почуття єдності та причетності до спільної справи, що сприяє зміцненню командного духу, розвитку корпоративної ідентичності та підвищенню відданості організації. Саме система корпоративних цінностей є ядром, на основі якого формуються стандарти поведінки в колективі;

2) іміджева функція передбачає формування позитивного образу компанії в суспільстві як надійного, стабільного, відповідального та конкурентоспроможного партнера. Такий імідж створюється через брендинг, візуальну ідентифікацію (логотипи, символіка), комунікаційні стратегії та популяризацію філософії компанії;

3) формування інституцій соціального партнерства, що ґрунтується на принципах участі працівників в управлінні організацією. Така модель взаємовідносин успішно функціонує в країнах Європейського Союзу та США і передбачає активне використання людського капіталу — від робітника до керівника — задля підвищення результативності діяльності підприємства;

4) консолідаційна функція орієнтована на гармонізацію інтересів працівників і роботодавця, що створює умови для виникнення ефекту «спільної долі»,

коли колектив починає ототожнювати свої особисті успіхи з досягненнями організації в цілому;

5) формування єдиного культурного простору, у межах якого створюється спільна система координат для інтерпретації управлінських рішень, професійної поведінки та організаційної етики. Це дозволяє ефективно узгоджувати індивідуальні цілі із загальноорганізаційними орієнтирами, сприяючи внутрішній цілісності й стабільності організації [1].

Таким чином, корпоративна культура — це не лише невидима основа ефективності менеджменту, а й стратегічний ресурс, який визначає конкурентні переваги сучасної компанії в умовах динамічного середовища та цифрової трансформації.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку характеризується всеосяжною цифровізацією бізнес-процесів, що зумовлює трансформацію підходів до управління людськими ресурсами, зміну організаційної поведінки та актуалізацію питань адаптивності корпоративної культури до нових умов.

Враховуючи цифровізацію економіки, соціально-трудових відносин, цифрова економіка є каталізатором в процесі переходу від ієрархічних структур до гнучких, мережевих форм організації праці, що вимагає нових культурних орієнтирів — відкритості, інноваційності, проактивності та довіри. У цьому контексті корпоративна культура стає критичним чинником забезпечення цифрової трансформації, оскільки саме вона формує готовність персоналу до змін, освоєння нових технологій, віддаленої взаємодії та крос-функціональної співпраці.

На наш погляд, основні прояви впливу цифровізації на корпоративну культуру проявляються у наступному :

- інформаційна прозорість - цифрові інструменти забезпечують вищий рівень доступу до інформації для всіх працівників, що вимагає нової якості корпоративної етики, зокрема — культури відповідального використання даних та дотримання принципів кібербезпеки;

– цифрові канали комунікації - дистанційна та гібридна зайнятість стимулює розвиток нових форм комунікацій, що трансформують традиційні соціальні практики всередині організації. Культура компанії має включати стандарти онлайн-взаємодії, етикет віртуальних нарад, культуру швидкого зворотного зв'язку;

– акцент на безперервне навчання - в умовах швидкого технологічного оновлення корпоративна культура має заохочувати культуру постійного професійного розвитку, самонавчання, менторства та обміну знаннями як норми організаційної поведінки;

– цінність інноваційності та експериментування - цифрова епоха потребує підтримки атмосфери відкритості до ідей, толерантності до помилок та стимулювання внутрішнього підприємництва (інтрапренерства).

– індивідуалізація мотивації та лідерства - цифрові інструменти дозволяють реалізувати персоналізований підхід до управління мотивацією, що передбачає потребу в культурі гнучкого лідерства, заснованого на емоційному інтелекті, емпатії та здатності управляти змінами.

Враховуючи вищезазначене, у цифрову епоху корпоративна культура з одного боку стає детермінантою успішності цифрових перетворень, а з іншого — сама зазнає трансформаційного впливу цифрових технологій. Саме синергія між ціннісним середовищем організації та цифровою інфраструктурою є запорукою її адаптивності, інноваційності й сталого розвитку.

Розглядаючи корпоративну культуру як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, доцільно акцентувати увагу на її структурних компонентах, оскільки саме вони забезпечують механізм внутрішньої самоідентифікації працівника з організацією. Через усвідомлення та прийняття цих елементів відбувається включення індивіда до організаційного контексту, формування його поведінкової моделі та стабілізація внутрішньої мотивації.

У науковому дискурсі, зокрема у праці В. Юкіша, виокремлено низку ключових складових корпоративної культури, які визначають поведінкові орієнтири персоналу та структурують організаційне середовище. До них належать:

- ✓ люди, які формують колектив підприємства
- ✓ філософія (ідеологія) діяльності підприємства
- ✓ домінуючі цінності
- ✓ норми та принципи
- ✓ психологічний клімат
- ✓ правила трудової «гри»
- ✓ ритуали, міфи, легенди
- ✓ колективні методи прийняття рішень
- ✓ інтеграція та взаємодія працівників
- ✓ символічно-знакові елементи
- ✓ артефакти (символи, девізи, манери)
- ✓ основоположні переконання

У процесі формування та розвитку корпоративної культури, а також при ідентифікації ключових для організації ціннісних орієнтирів, управлінцям необхідно враховувати не лише внутрішні фактори, а й динаміку зовнішнього середовища, стратегічні пріоритети й загальні цілі підприємства.

У науковій та практичній площині виокремлюють чотири типи корпоративної культури, які диференціюються за характером взаємозв'язку між організаційними цінностями, особливостями конкурентного середовища та стратегічною орієнтацією компанії.

Ключовими критеріями класифікації типів корпоративної культури виступають:

- відповідність рівню гнучкості або стабільності, обумовленому зовнішніми факторами (зокрема конкурентними впливами);
- переважна орієнтація компанії на внутрішнє середовище або зовнішні ринкові потреби.

На основі зазначених параметрів виокремлюють такі моделі корпоративної культури:

1) адаптивна культура — притаманна організаціям, що функціонують в умовах високої мінливості, динамічних ризиків і невизначеності. така

культура стимулює швидке прийняття рішень, гнучке реагування на зовнішні виклики, підтримує інноваційність і толерантність до змін;

2) культура результативності — характерна для компаній, які діють у стабільному ринковому середовищі з чіткою клієнтоорієнтованістю. основні цінності такої культури: орієнтація на досягнення результату, ефективність, конкурентоспроможність, ініціативність та залучення споживачів;

3) кланова культура — зосереджена на внутрішньому середовищі організації та побудові партнерських, довірчих стосунків між працівниками. пріоритетними є цінності взаємної підтримки, задоволення потреб персоналу, командна взаємодія, розвиток корпоративної солідарності та атмосфери «організаційної родини»;

4) бюрократична культура — відзначається домінуванням формалізованих правил, процедур і структурованого підходу до управління. основними орієнтирами виступають порядок, стабільність, контроль, економність і дотримання регламентів. така модель має переважно внутрішню спрямованість, орієнтовану на функціональну ефективність [1].

Однак слід зазначити, що більшість сучасних компаній функціонують у надзвичайно турбулентному середовищі, що зумовлює необхідність відмови від надмірної зарегламентованості та переходу до більш гнучких культурних моделей. Це пояснює тенденцію до поступового відходу від бюрократичного типу корпоративної культури на користь адаптивних і змішаних варіантів, які здатні забезпечити динамічну відповідь на виклики зовнішнього середовища та сприяти організаційній трансформації.

Таблиця 5.4

Типи корпоративної культури за класифікацією Дж. Зонненфельда

Тип культури	*Ключові характеристики*	*Модель управління*	*Особливості взаємодії*	*Тип культури*
Академічна культура	Орієнтація на знання, професійний розвиток, довгострокову зайнятість	Підтримка кар'єрного зростання, навчання, наставництво	Висока стабільність, формалізовані кар'єрні траєкторії	Академічна культура
Клубная	Цінується лояльність,	Внутрішнє	Неформальна	Культура

культура	досвід, довга «служба» в організації	просування, акцент на приналежність	ієрархія, тісні горизонтальні зв’язки	клубу
Культура бейсбольної команди	Динамічність, орієнтація на результат, конкуренція, індивідуальна ініціатива	Мобільність кадрів, швидкі рішення, винагорода за результат	Гнучкі ролі, висока ротація, орієнтація на досягнення	Культура бейсбольної команди
«Оборонна культура»	Фокус на безпеці, захисті від зовнішніх загроз, стабільності в умовах нестабільного середовища	Централізоване управління, акцент на виживанні	Обмежені перспективи кар'єри, високий рівень контролю	Кріпосна (фортеця) культура

Дана класифікація, запропонована Джеральдом Зонненфельдом, демонструє, як тип корпоративної культури визначає логіку управлінських рішень, організаційну структуру, очікування працівників та модель їх професійної взаємодії. Вибір культурної моделі безпосередньо впливає на адаптаційні можливості організації, її привабливість для різних категорій персоналу та здатність відповідати на виклики зовнішнього середовища [3].

Актуальним залишається питання визначення підходів до оцінювання рівня ефективності корпоративної культури, оскільки саме правильна ідентифікація ключових цінностей компанії є основою для формування стійких передумов її довгострокової конкурентоспроможності, зокрема в умовах підвищеної ринкової турбулентності.

Корпоративна культура в різних організаціях може мати різний ступінь орієнтованості на розвиток персоналу, що обумовлює необхідність діагностики її результативності та відповідності стратегічним цілям компанії. У цьому контексті вагомим є підхід, представлений у наукових працях, які пропонують розмежування корпоративної культури за характером її впливу на персонал – позитивну та негативну [4], [5].

Позитивна корпоративна культура забезпечує працівнику відчуття значущості своєї професійної діяльності як інструменту особистісної реалізації, творчого самовираження і внутрішнього розвитку. Вона стимулює

залученість, підвищує мотиваційний потенціал праці та формує відданість цінностям організації.

Негативна корпоративна культура, навпаки, фіксує ситуацію, коли трудова діяльність може мати матеріальну доцільність для працівника, проте не несе ціннісного навантаження в аспекті саморозвитку й самореалізації. Такий розрив між зовнішніми стимулами та внутрішніми потребами знижує рівень організаційної ідентичності й ефективність персоналу.

У цілому, така типологія є методологічно обґрунтованою, оскільки однією з базових функцій корпоративної культури виступає створення сприятливого, згуртованого й адаптивного мікросередовища, що через загальноорганізаційні цінності й норми формує вектори особистісного та професійного розвитку працівників.

Станом на сьогодні в науковій думці не існує уніфікованого підходу до оцінювання ефективності та діагностики корпоративної культури. У цьому аспекті варто згадати методичну модель Н.В. Озірської, яка пропонує такі інструменти оцінювання:

– поєднання соціологічних методів: тестування й анкетування персоналу за структурованими опитувальними таблицями, орієнтованими на виявлення ключових аспектів корпоративного середовища;

– використання елементів методики Камерона і Куїнна, зокрема: розподіл балів між твердженнями, які характеризують культурну ідентичність компанії, встановлення ступеня відповідності організаційної культури місії компанії, діагностика культурних особливостей окремих функціональних підрозділів [19].

У процесі узагальнення діагностичних підходів О.В. Панькова акцентує, що оцінювання корпоративної культури має охоплювати глибинні її складові: ціннісні орієнтири управлінського корпусу та персоналу, домінантні мотиваційні чинники праці, типові поведінкові патерни, механізми підвищення конкурентоспроможності. Водночас ефективність таких досліджень прямо залежить від залучення не лише виконавців, а й

управлінських кадрів середньої та вищої ланки, що зумовлює потребу в ієрархічній інтегрованості процесу діагностики.

У науковій літературі накопичено значний масив методичних підходів до вимірювання ефективності корпоративної культури. Виокремлюється низка найбільш поширених моделей оцінювання даного феномену, які враховують специфіку організаційної поведінки, тип лідерства, внутрішньокорпоративну комунікацію, а також індекси залученості та рівень емоційної ідентифікації персоналу з компанією.

Таблиця 5.5

Наукові підходи до оцінювання корпоративної культури

Назва підходу	*сутність*	*Методи та інструменти*	*Переваги/недоліки*
Холістичний	глибоке занурення в середовище корпоративної культури з метою її комплексного розуміння.	хронометраж робочого часу, ведення щоденників спостереження, методика «організаційної сповіді»	висока складність застосування, значні часові витрати та потреба в ресурсах дослідника.
Метафоричний	інтерпретація зовнішніх проявів корпоративної культури	символіка, мова, оформлення документації, візуальні елементи	обмеження у використанні фінансово-економічних індикаторів, що знижує об'єктивність оцінювання
Етнографічний	тривале включене спостереження за поведінковими моделями та соціальними взаємодіями	аналіз еволюції соціальних зв'язків на всіх рівнях організаційної структури.	глибина дослідження культурного контексту, виявлення неформальних норм і цінностей
Кількісний підхід	використання інструментів соціологічного вимірювання для конкретних проявів корпоративної культури	анкетування, стандартизовані бесіди, порівняльний аналіз множинних точок зору.	ідентифікація рівня сформованості корпоративної культури та її впливу на поведінку персоналу

Джерело: [6]

Однією з найбільш апробованих та практично орієнтованих методик оцінювання ефективності корпоративної культури виступає методика OCAI (Organizational Culture Assessment Instrument), авторами якої є К. Камерон і Р.

Куїнн. У своїх дослідженнях вітчизняні науковці, зокрема Д. І. Басюк та М. В. Рознатовська, акцентують увагу на низці переваг зазначеної методики, серед яких: відносна простота застосування, мінімальні часові витрати на її реалізацію та обробку анкетних даних, а також висока візуальна наочність результатів [1].

Разом з тим, зазначена методика має і низку концептуальних обмежень, що знижують її універсальність у практичному використанні. Зокрема, йдеться про складність, з якою стикаються респонденти під час визначення відсоткового внеску кожного з типів відповідей у формування узагальнених характеристик організаційної культури; відсутність чіткої кореляції з фінансово-економічними результатами діяльності підприємства; обмежену кількість об'єктивних характеристик, які враховуються в рамках опитувальника; а також неможливість здійснення порівняльного аналізу корпоративної культури між різними компаніями.

Методика OCAI дозволяє відповісти на низку стратегічно важливих запитань, зокрема: *чим культура конкретної організації відрізняється від інших?*, *які ключові характеристики діяльності організації?*, *до якого типу належить корпоративна культура цього підприємства?*

У межах цієї моделі типологізація корпоративної культури ґрунтується на визначенні двох вимірів: напрям орієнтації організації (внутрішній фокус та інтеграція – зовнішній фокус та диференціація) та спосіб вирішення управлінських завдань (стабільність і контроль – гнучкість і дискретність).

К. Камерон і Р. Куїнн виділяють чотири базові типи корпоративної культури: кланова, адхократична, ієрархічна та ринкова. Оцінювання здійснюється за допомогою стандартизованого опитувальника, який дозволяє ідентифікувати шість ключових елементів організаційної культури:

- домінуючі характеристики організації;
- загальний стиль лідерства;
- стиль управління людськими ресурсами;
- об'єднавча основа організації;

- стратегічні цілі;
- критерії успіху.

Кожна з характеристик представлена у вигляді чотирьох альтернативних відповідей, між якими респондент повинен розподілити 100 балів, виходячи з актуального стану справ у його організації. Важливо, що сума балів у межах кожного блоку питань має дорівнювати 100, що передбачає порівняльну оцінку вагомості кожного з варіантів [2].

Окрім поточного ("реального") профілю культури, методика дозволяє сформувати і "бажаний" профіль, що відображає уявлення респондентів про ідеальну організаційну культуру.

На нашу думку, використання даного інструментарію є доцільним у разі, коли організація декларує прихильність до певної системи цінностей на всіх рівнях управління та прагне ідентифікувати ті елементи корпоративної культури, які потребують стратегічної уваги та подальшого вдосконалення з метою підвищення ефективності функціонування підприємства відповідно до його місії та стратегічних орієнтирів.

У процесі вивчення сучасних підходів до оцінювання ефективності корпоративної культури доцільно звернути увагу на кількісні показники, які слугують важливим інструментом об’єктивного аналізу. Саме кількісні індикатори дозволяють трансформувати абстрактні характеристики культури в вимірювані параметри, що підлягають аналітичній обробці.

В науці пропонується поетапний алгоритм кваліметричного оцінювання корпоративної культури, що включає такі основні стадії [2]:

– структуризація об'єкта дослідження, тобто виявлення та опис ключових властивостей корпоративної культури;

– формування системи показників, які кількісно характеризують ці властивості;

– визначення значущості кожного з параметрів, що відображає їхню вагу в загальній структурі оцінки;

– обчислення інтегрального (узагальненого) показника якості корпоративної культури, що завершує процес оцінювання.

У межах кількісного підходу автор виділяє три основні підгрупи індикаторів:

1) індикатори економічної ефективності, серед яких:

– рівень рентабельності основного виробництва;

– рентабельність реалізації продукції;

– річні темпи зростання продуктивності праці;

– рівень конкурентоспроможності товарів і послуг підприємства тощо.

2) показники інноваційної активності, зокрема:

– частка інноваційної продукції в загальному обсязі випуску;

– відсоток персоналу, задіяного в інноваційній діяльності;

– частка сучасного технологічного обладнання, що використовується на підприємстві тощо.

3) індикатори соціальної ефективності, серед яких, на думку автора, ключовими є:

– коефіцієнт освітнього рівня персоналу, який характеризує загальний рівень освіченості працівників підприємства та розраховується за формулою:

$$К_{осв.} = \frac{\sum_{i=1}^{к} a_i \times Ч_{ij}}{Ч_j},$$

де $К_{осв}$ – коефіцієнт освітнього рівня персоналу

a_i – бал, що відповідає і-му рівню освіти

$Ч_{ij}$ – чисельність працівників з і-м рівнем освіти у j-му році

$Ч_j$ – загальна чисельність працівників у j-му році

k – кількість рівнів освіти

– коефіцієнт стабільності персоналу підприємства, який розраховується з урахуванням коефіцієнта середньої плинності кадрів (Кпл) за формулою:

$$К_{ст} = 1 - К_{пл},$$

- коефіцієнт середньої плинності кадрів для аналізованого періоду визначається за формулою:

$$К_{пл.} = \frac{\sum_{i=1}^{m} К_{пл.i} \times Ч_{ij}}{Ч_j},$$

де, $К_{пл.i}$ – коефіцієнт плинності працівників підприємства у і-му діапазоні стажу роботи

$Ч_{ij}$ – чисельність працівників і-го діапазону у j-му періоді

$Ч_j$ – загальна чисельність персоналу підприємства у j-му періоді

m – кількість виділених діапазонів стажу роботи

– коефіцієнт трудової дисципліни, який визначається таким чином:

$$К_{д.} = \frac{1 - \sum_{i=1}^{n} D_i}{N},$$

де, $К_д$ – коефіцієнт трудової дисципліни;

D_i – кількість порушень *i*-го виду;

n – кількість враховуваних видів порушень трудової та технологічної дисципліни;

N – середньооблікова чисельність персоналу підприємства.

Слід відзначити, що для визначення коефіцієнта трудової дисципліни здійснюється систематичний облік низки ключових показників, які відображають різні аспекти дисциплінарної поведінки персоналу. До таких показників належать: кількість прогулів; випадки запізнень на робоче місце; випадки передчасного залишення робочого часу до його офіційного завершення; порушення регламентованого часу обідніх перерв; випадки порушення норм громадського порядку; рівень плинності кадрів; кількість рекламацій — тобто скарг клієнтів на якість наданих послуг; кількість відмов або поломок технологічного обладнання, спричинених неналежним виконанням обов’язків працівниками тощо.

Такий комплексний підхід до оцінювання трудової дисципліни дозволяє отримати об’єктивну і багатогранну характеристику дисциплінарного стану в колективі, що є важливою складовою загальної оцінки соціальної ефективності підприємства.

– коефіцієнт задоволеності роботою має комплексний характер. Аналіз та оцінка цього показника здійснюється на основі прагнення працівників

залишити місце трудової діяльності. При цьому враховується не лише бажання працівника покинути підприємство загалом, але й його намір перейти до іншого підрозділу всередині підприємства. Збір вихідних даних проводиться за допомогою анкетування. Оцінка коефіцієнта задоволеності роботою (Кзад.р.) виконується за наступною формулою:

$$К_{зад.р.} = \frac{\sum_{i=1}^{n} L_{ijф.} \times Ч_{ij}}{\sum_{i=1}^{n} L_{ijmax} \times Ч_{ij}},$$

де, $L_{ijф.}$ – середня фактична чисельність працівників і-ї групи, які бажають звільнитися у j-му періоді;

$Ч_{ij}$ – загальна чисельність працівників і-ї групи у j-му періоді;

L_{ijmax} – максимально можлива чисельність працівників і-ї групи, які можуть бажати звільнитися у j-му періоді.

Варто зазначити, що існує широкий спектр підходів і методик для оцінювання корпоративної культури компанії, які можуть варіюватися від якісних інтерв'ю та фокус-груп до комплексних кількісних моделей і багаторівневих аналітичних систем. Кожен із цих підходів має свої переваги і обмеження, а їх вибір залежить від специфіки організації, поставлених цілей та ресурсів. Водночас інтеграція різних методик дозволяє отримати більш повне, багатовимірне уявлення про культуру підприємства, що є ключовим фактором для формування ефективної стратегії розвитку та підвищення конкурентоспроможності компанії. Отже, системне та обґрунтоване оцінювання корпоративної культури слугує необхідною основою для стратегічного управління організаційними змінами та формування довгострокового успіху бізнесу.

Питання оцінювання корпоративної культури є ключовим етапом у розумінні того, як цінності, норми та поведінкові моделі впливають на ефективність організації. Для глибшого аналізу та практичного застосування результатів оцінювання доцільно розглянути конкретні приклади формування та функціонування корпоративної культури у провідних зарубіжних та вітчизняних компаніях. Такий підхід дозволяє не лише

виявити успішні практики, але й адаптувати їх з урахуванням специфіки власних організаційних умов.

Корпоративна культура компанії Google є одним із найбільш відомих і досліджених феноменів сучасного бізнес-середовища, що служить важливим чинником її глобального успіху та інноваційної спроможності. Формування культури Google базується на цінностях відкритості, креативності, співпраці та орієнтації на результат, що створює сприятливі умови для залучення і утримання талановитих кадрів, а також забезпечує високу ефективність організаційної діяльності.

Варто зауважити, що Google активно впроваджує принципи «flat management» — плоскої структури управління, що суттєво знижує рівень бюрократії та сприяє швидкому прийняттю рішень. Це, в свою чергу, стимулює ініціативність працівників і розширює їхню автономію у виконанні робочих завдань. Зокрема, відомий приклад — концепція «20% часу», коли співробітники мають можливість відводити до 20% свого робочого часу на реалізацію власних проектів, що не обов’язково пов’язані із їхніми прямими обов’язками. Ця практика стала джерелом появи таких інноваційних продуктів, як Gmail та Google News, що підкреслює тісний зв’язок корпоративної культури з інноваційною ефективністю.

Крім того, Google створює умови для безперервного навчання та професійного розвитку персоналу, інвестуючи значні ресурси у внутрішні освітні програми та менторські ініціативи. Це забезпечує високий рівень кваліфікації та адаптивності працівників до швидкозмінних технологічних та ринкових умов. Не менш важливим елементом є увага до психологічного комфорту співробітників — на території офісів розташовані зони відпочинку, тренажерні зали, їдальні з різноманітним харчуванням, що підтримує баланс між роботою та особистим життям та знижує рівень професійного вигорання.

Ефективність корпоративної культури Google підтверджується численними дослідженнями, які демонструють високу залученість співробітників, низький рівень плинності кадрів та високі показники

продуктивності. За даними Great Place to Work, Google неодноразово входила до списку найкращих роботодавців світу, що свідчить про ефективність застосованих культурних практик у формуванні позитивного робочого середовища.

Загалом, корпоративна культура Google є яскравим прикладом того, як системний і цілісний підхід до формування організаційних цінностей і принципів управління здатен стати потужним драйвером інновацій, конкурентоспроможності та стійкого розвитку компанії в умовах глобалізації та динамічного технологічного прогресу. Такий досвід може слугувати орієнтиром для інших підприємств, що прагнуть оптимізувати свої внутрішні процеси та підвищити ефективність через розвиток корпоративної культури [9].

Успішний приклад формування інноваційно-орієнтованої корпоративної культури демонструє компанія Google, яка зробила ставку на гнучкість, креативність і горизонтальну модель управління. Водночас не менш показовим, хоча й концептуально іншим, є підхід компанії Toyota, де культура ґрунтується на дисципліні, стабільності та безперервному вдосконаленні. Такий контраст дозволяє порівняти різні моделі корпоративної культури — західну та східну — і виявити універсальні чинники їхньої ефективності в умовах глобальної конкуренції.

Корпоративна культура корпорації *Toyota Motor Corporation* є однією з найбільш послідовно реалізованих і системно впроваджених у світовій практиці менеджменту. Її фундамент закладено на основі поєднання національних цінностей японського суспільства — таких як колективізм, дисципліна, відповідальність і шанування ієрархії — із сучасними підходами до управління якістю, виробництвом і людським капіталом. У структурі корпоративної культури Toyota чітко домінують довгострокове стратегічне бачення, орієнтація на сталий розвиток та всеохопне залучення працівників до процесів вдосконалення.

Концептуальним ядром культури Toyota є управлінська філософія *«Toyota Way»,* яка базується на двох взаємопов'язаних принципах: *безперервне вдосконалення (кайдзен) та повага до людини*. Принцип кайдзен передбачає щоденне, поступове вдосконалення всіх аспектів діяльності компанії — від виробничих процесів до прийняття рішень на рівні менеджменту. Працівники розглядаються не лише як виконавці, а як активні учасники процесу змін, здатні ідентифікувати вузькі місця у системі та пропонувати ефективні рішення. Особливістю є те, що пропозиції з покращень (kaizen suggestions) надходять безперервно від усіх рівнів персоналу, що свідчить про глибоку вбудованість культури вдосконалення в організаційне середовище.

Другий ключовий принцип — повага до людини — реалізується через розвиток партнерських відносин, довіру, менторство та стабільну зайнятість. У компанії культивується відданість ідеї «життя в компанії» — що передбачає тривалий кар'єрний шлях, глибоку ідентифікацію з цінностями підприємства та включення працівника в організаційне середовище як рівноправного суб'єкта.

Особливої уваги заслуговує *Toyota Production System (TPS)* — виробнича система, яка не лише регулює процеси, а фактично є носієм корпоративної культури. У межах TPS втілюються принципи *ліквідації втрат (muda), вирівнювання навантаження (heijunka), виробництва за запитом (just-in-time) та автоматизації з людським контролем (jidoka)*. Таким чином, управління виробничими ресурсами відбувається в інтеграції з управлінням поведінковими моделями персоналу.

Суттєвим аспектом є соціальна та екологічна відповідальність компанії. Toyota активно інвестує в екологічно сталий транспорт, зокрема, впровадження гібридних і водневих технологій (наприклад, моделі *Prius* та *Mirai*), що транслює не лише інноваційність, а й ціннісну відповідальність перед глобальним суспільством [4], [7]

Таким чином, корпоративна культура Toyota є не лише відображенням внутрішніх стандартів, а системоутворюючим чинником її глобального успіху. Вона трансформується в ефективний управлінський інструмент, що формує конкурентні переваги, забезпечує стійкість до зовнішніх викликів та слугує взірцем для організацій, які прагнуть до довгострокової ефективності через системне управління людським потенціалом і якістю внутрішніх процесів.

Аналіз корпоративної культури Toyota дає змогу усвідомити її стратегічну роль у забезпеченні ефективності, стабільності та глобального лідерства компанії. Разом із тим, для глибшого розуміння різноманіття підходів до формування організаційних цінностей доцільно порівняти корпоративну культуру Toyota з іншою провідною світовою компанією — Google (таблиця 5.6.)

Таблиця 5.6

Порівняльна характеристика корпоративної культури компаній Google та Toyota

Критерій	*Google*	*Toyota*
Тип корпоративної культури	Інноваційно-креативна, гнучка, неформальна	Індустріальна, стабільна, формалізована
Ключові принципи	Гнучкість, відкритість, автономія, горизонтальність	Кайдзен (безперервне вдосконалення), повага до людини, дисципліна
Структура управління	Плоска (flat management), децентралізована	Ієрархічна, чітко структурована
Мотивація працівників	Свобода у виборі проєктів, творчість, бонуси, комфортне середовище	Довгострокова зайнятість, командна відповідальність, система наставництва
Виробнича модель / Філософія	Орієнтація на інновації та експерименти	Toyota Production System (TPS), мінімізація втрат, стандартизація
Ставлення до змін	Висока швидкість адаптації, культура експерименту	Обережність до змін, акцент на поступовому вдосконаленні
Залучення працівників до управління	Ідеї «знизу», відкриті обговорення, хакатони	Пропозиції щодо покращення знизу, але в межах формалізованої системи
Підхід до помилок	Вважаються джерелом навчання, прийнятні в межах експерименту	Аналізуються через систему «5 чому», але бажано мінімізувати
Робоче середовище	Креативний простір: лаунжі, ігрові зони, безкоштовне харчування	Раціонально організоване, чистота, стандартизація робочого місця

Глобальна орієнтація	Культура стартапу, адаптивність до різних ринків	Локалізація з урахуванням японських цінностей, збереження корпоративної ідентичності

Така порівняльна характеристика дозволяє виокремити спільні риси й принципові відмінності між східною та західною моделями корпоративної культури, що є надзвичайно цінним з погляду адаптації найкращих практик в умовах глобалізованого ринку.

Яскравим прикладом національної компанії, якій вдалося сформувати ефективну корпоративну культуру в контексті стрімкого масштабування бізнесу, є ТОВ «Нова пошта» — провідний оператор логістичних і поштових послуг в Україні.

Заснована у 2001 році, компанія виросла з регіонального сервісу доставки у національного лідера у сфері експрес-логістики, щодня обслуговуючи мільйони клієнтів. Однією з основних причин цього сталого зростання є добре структурована, ціннісно орієнтована та гнучка корпоративна культура, що адаптується до змін середовища та одночасно формує внутрішню цілісність організації.

Ключовими елементами корпоративної культури «Нової пошти» є:

- клієнтоцентричність, яка втілюється в гаслі компанії «з нами легко!». вона пронизує всі рівні організації — від обслуговування у відділеннях до іт-розробок і стратегічного планування;
- інноваційність і цифровізація — впровадження автоматизованих терміналів, чат-ботів, мобільних додатків та смарт-сканерів є не просто технологічним оновленням, а проявом культурної відкритості до змін;
- повага до працівників і розвиток людського капіталу — компанія інвестує у навчання, розвиток лідерських якостей та корпоративний університет, що формує стійке середовище професійного зростання;

– прозорість та відповідальність — завдяки відкритій внутрішній комунікації, щоквартальним сесіям зворотного зв’язку та чесній системі оцінювання результатів;

– соціальна відповідальність — «нова пошта» активно підтримує волонтерські ініціативи, екологічні програми та гуманітарну логістику, особливо в умовах воєнного часу [9].

Таким чином, корпоративна культура «Нової пошти» виконує не лише інтеграційну, але й мобілізаційну функцію, сприяючи оперативності, гнучкості та згуртованості колективу. Її успішність підтверджується високими показниками задоволеності клієнтів, стабільним розвитком компанії, широким регіональним охопленням та визнанням бренду як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Ще одним гідним прикладом для аналізу є українська IT-компанія SoftServe, яка входить до трійки найбільших IT-роботодавців України й успішно працює на глобальному ринку. Компанія заснована у 1993 році у Львові, й сьогодні має офіси у понад 15 країнах світу. Її корпоративна культура вирізняється високим рівнем інтегрованості із сучасними західними моделями, однак має і національну специфіку, що робить її цінною для наукового аналізу.

У корпоративній культурі компанії SoftServe чітко виокремлюються ознаки ціннісно-орієнтованого управління, яке ґрунтується на принципах відкритості, взаємної поваги, особистісного зростання та соціальної відповідальності. Компанія активно інтегрує найкращі світові практики організаційної поведінки, а її внутрішня культура виконує не лише регулятивну, але й мотиваційну та мобілізаційну функції.

Основними характеристиками корпоративної культури SoftServe є:

– організаційна гуманістика - SoftServe послідовно формує культуру, де в центрі — людина як носій інтелектуального ресурсу. у цьому контексті персонал сприймається не як ресурс, а як стратегічний партнер. це

проявляється через індивідуальні треки розвитку, гнучкі умови праці та ціннісну інтеграцію нових співробітників у команду;

– культура зворотного зв’язку та горизонтальності - компанія впроваджує регулярні інструменти внутрішнього діалогу — one-to-one сесії, опитування, performance review тощо. комунікація між лінійними працівниками й керівництвом є відкритою та прозорою, що сприяє підвищенню довіри та залученості персоналу;

– інноваційна екосистема - SoftServe культивує проєктну автономію команд, заохочує підприємницьке мислення всередині компанії, активно інвестує в дослідницькі напрями (r&d) та створює умови для технологічних стартапів;

– освітній підхід як елемент культури - компанія заснувала власний університет SoftServe University, що охоплює понад 1000 курсів і програм. навчання не обмежується технічними навичками, а охоплює також лідерство, емоційний інтелект, проєктний менеджмент тощо;

– цифрова прозорість та соціальна відповідальність: компанія підтримує численні соціальні ініціативи, реалізує інклюзивні політики, екологічні проєкти, працює над розвитком громадянської освіти (наприклад, через платформу open tech) [2].

До переваг корпоративної культури SoftServe можна віднести: високий рівень довіри та внутрішньої мотивації, відкритість до зворотного зв’язку та участі працівників у стратегічних процесах, активна інтеграція у глобальні цінності корпоративної соціальної відповідальності, орієнтація на довгостроковий розвиток людського капіталу.

Потенційними викликами є: необхідність підтримки корпоративної ідентичності в умовах швидкого масштабування, ризик фрагментації культури через велику кількість географічно віддалених офісів, виклики, пов’язані з балансом між глобальною структурою й локальними потребами (особливо в умовах війни в Україні).

Таким чином, SoftServe є прикладом сучасної української компанії, що сформувала інтегровану, динамічну та орієнтовану на розвиток корпоративну культуру. Її досвід доводить, що стратегічне управління цінностями, відкритістю та людським капіталом є ключовим чинником сталого успіху в інноваційно-орієнтованих галузях.

Проаналізувавши досвід побудови корпоративної культури українських компаній, варто відзначити, що цей процес перебуває на етапі активної трансформації під впливом глобалізаційних викликів, цифрової трансформації та геополітичної турбулентності. У порівнянні з розвиненими західними моделями, де організаційна культура вже давно виступає стратегічним ресурсом розвитку, в українських реаліях її розбудова часто має фрагментарний, інтуїтивний або декларативний характер. Однак протягом останніх двох десятиліть спостерігається помітний прогрес у цьому напрямі, особливо серед компаній, що працюють у сфері IT, логістики, банківського сектору та агробізнесу.

Серед переваг корпоративної культури українських компаній варто відзначити:

- адаптивність та гнучкість організаційних структур, що дозволяє швидко реагувати на кризові зміни, зокрема в умовах війни та економічної нестабільності;
- поступове формування ціннісно орієнтованого управління, коли місія, візія та ключові принципи починають виконувати не номінальну, а регулятивну функцію;
- зростаючу увагу до людського капіталу, що виражається в інвестиціях у навчання персоналу, програми менторства, корпоративну соціальну відповідальність;
- формування горизонтальних зв’язків у нових компаніях (особливо в стартапах), де переважає культура відкритості, взаємодії та ініціативності.

Проте ці досягнення супроводжуються низкою системних обмежень і викликів, які заважають перетворити корпоративну культуру на повноцінний інструмент конкурентних переваг. Зокрема:

– недостатній рівень інституціоналізації корпоративних цінностей, що часто залишаються формальними та не підкріпленими практиками щоденного менеджменту;

– авторитарний стиль управління, який досі домінує у багатьох компаніях із традиційною організаційною структурою, що гальмує розвиток ініціативності, зворотного зв'язку та відповідальності;

– слабкий розвиток систем внутрішніх комунікацій та корпоративної етики, що призводить до інформаційної асиметрії між управлінськими рівнями;

– орієнтація на короткострокову ефективність, що знижує інтерес до інвестування в довгострокові культурні зміни.

У цьому контексті вивчення досвіду зарубіжних компаній має важливе значення для формування більш цілісної та стратегічно орієнтованої корпоративної культури в Україні. Зокрема, залежно від галузі та специфіки діяльності компанії, варто звернути увагу на можливість впровадження таких підходів:

1) інституціоналізація цінностей та місії (за прикладом Toyota або Microsoft), коли організаційні принципи вбудовуються в управлінські процеси, кадрові рішення та систему мотивації.

2) розвиток культури інновацій і довіри (як у Google), де створюється простір для експериментів, без страху перед помилками, з ефективним механізмом командного навчання.

3) формування середовища психологічної безпеки (запозичене з практик скандинавських компаній), що сприяє залученості персоналу, зниженню стресу та підвищенню продуктивності.

4) побудова системи внутрішніх комунікацій і лідерства, орієнтованої на прозорість, зворотний зв'язок і горизонтальні зв'язки (як в Amazon або Spotify).

Підсумовуючи, слід визнати, що український бізнес перебуває у фазі активного культурного становлення. Для переходу від фрагментарних ініціатив до системного управління корпоративною культурою необхідна трансформація управлінського мислення, інтеграція цінностей у стратегії компаній, а також розвиток компетенцій лідерства нового типу — етичного, відкритого та стратегічно далекоглядного. Лише за таких умов корпоративна культура стане каталізатором довгострокового зростання, інновацій та соціальної відповідальності українського бізнесу в глобальному вимірі.

Висновки

У контексті стрімких трансформацій світової економіки, що зумовлені глобалізаційними процесами, технологічним проривом та зміною суспільних очікувань, соціально-трудові відносини зазнають глибинної модифікації, яка не лише відображає сучасні виклики, а й формує нові інституційні рамки функціонування ринку праці. Аналіз глобальних тенденцій розвитку соціально-трудових відносин демонструє, що цей сегмент суспільних відносин дедалі більше орієнтується на гнучкість, індивідуалізацію трудових контрактів та інтеграцію цифрових технологій, що призводить до переосмислення традиційних ролей сторін трудового процесу, перерозподілу владних функцій та підвищення значущості соціального діалогу у нових форматах.

Розвиток ринку праці в умовах цифровізації виявляє фундаментальні зміни як у структурі зайнятості, так і у вимогах до кваліфікації працівників. Цифрова трансформація створює інноваційні можливості для мобільності робочої сили, формування нових професійних ніш, а також автоматизації рутинних процесів, що потребує від системи управління працею адекватного реагування через розвиток безперервного навчання та адаптаційних механізмів. Водночас цифровізація посилює нерівності на ринку праці, спричиняючи розриви між висококваліфікованими й низькокваліфікованими працівниками, що вимагає від державних інституцій і корпоративного

сектору комплексних політик у сфері соціального захисту та перекваліфікації.

Особливу роль у процесах еволюції соціально-трудових відносин відіграє корпоративна культура, яка виступає як потужний інституційний детермінант формування конкурентоспроможності компаній у сучасних умовах. Корпоративна культура, що базується на цінностях інноваційності, відповідальності, відкритості та сталості, забезпечує ефективну інтеграцію працівників у трансформаційні процеси, формує соціальний капітал організації та сприяє залученню талановитих кадрів. Вона водночас слугує механізмом зменшення конфліктів, підвищення мотивації та адаптації до нових цифрових викликів, що є визначальним фактором сталого розвитку компанії в умовах підвищеної конкуренції на глобальному ринку.

Таким чином, модифікація соціально-трудових відносин у сучасних реаліях є багатогранним процесом, що охоплює інституційні, технологічні та культурні виміри. Ефективне управління цим процесом вимагає синергії між державою, бізнесом і працівниками, зокрема через створення нових форм соціального партнерства, інвестиції в розвиток людського капіталу та впровадження корпоративних стратегій, орієнтованих на гнучкість, інноваційність і соціальну відповідальність. Тільки за таких умов соціально-трудові відносини зможуть не лише адаптуватися до стрімких змін, а й стати рушієм економічного зростання, соціальної стабільності та конкурентоспроможності національних економік у глобальному вимірі.

Розділ «Модифікація соціально-трудових відносин в умовах сучасних змін» виступає фундаментальним аналітичним блоком у контексті дослідження актуальних проблем економіки України в умовах трансформаційних перетворень. Соціально-трудові відносини, будучи інституційним ядром ринку праці, відображають та водночас визначають якість адаптації національної економіки до багатовимірних викликів глобалізації, цифровізації та соціально-політичної динаміки. Трансформація цих відносин сприяє формуванню нових моделей зайнятості, розвитку

людського капіталу та підвищенню конкурентоспроможності підприємств, що є критично важливими факторами забезпечення сталого економічного зростання і соціальної стабільності в Україні. Таким чином, дослідження модифікацій соціально-трудових відносин дало змогу комплексно осмислити інституційні, технологічні та культурні детермінанти економічних трансформацій, що сприяє виробленню ефективних стратегій модернізації національної економіки в умовах її післявоєнного відновлення та інтеграції у глобальні економічні процеси.

Список використаних джерел:

1 Іваненко В.С. Корпоративна культура та її роль у розвитку підприємств України: монографія. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2017. – 224 с.

2 Басюк Д. І. Особливості формування організаційної культури підприємств сфери гостинності. ScienceRise. 2016. С. 26-29.

3 Козак Н.В. Особливості формування корпоративної культури в українських підприємствах // Економіка та держава. – 2018. – № 6. – С. 72-77.

4 Лайкер Д. К. Toyota Culture: The Heart and Soul of the Toyota Way. McGraw-Hill. – 2006.

5 Левченко Т.В. Управління корпоративною культурою в умовах трансформації економіки України // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2020. – Вип. 3(37). – С. 112-119.

6 Панькова О.В. Корпоративна (організаційна) культура як фактор підвищення конкурентоспроможності персоналу. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. 2017. с. 28.

7 Соліман М. Г. А. Toyota Standard Work: The Foundation of Kaizen. PersonalLean; KDP. 2021.

8 Шевчук І.М. Вплив корпоративної культури на ефективність діяльності українських компаній // Економіка і управління: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. – 2021. – Вип. 1. – С. 89-97.

9 Schmidt E., Rosenberg J. How Google Works. Grand Central Publishing; Hachette Book Group. – 2014. – 304 с.

10 Юкіш В. Вплив корпоративної культури підприємства на формування лідерських якостей керівника. Аграрна економіка, 2010, Т. 3, ном. 1-2. с. 96.

11 David R. Hampton Organizational Behavior and the Practice of Management, 5th ed. 1987.

12 David R. Hampton. Organizational Behavior and the Practice of Management. 1973.

13 Deal T. E., Kennedy A. A. Corporate cultures: The rites and rituals of corporate life. Reading, MA: Addison-Wesley. 1982.

14 Geertz C. The Interpretation of Cultures: Selected Essays. 1973.

15 Geertz C., Geertz H., Rosen L. Meaning and Order in Moroccan Society: Three Essays in Cultural Analysis. 1979.

16 Mohan M.L. Organizational communication and cultural vision. Albany: State University of New York Press, 1993. p. 202.

17 Peters T. J., Waterman R. H. In Search of Excellence: Lessons from America's Best-Run Companies. New York: Harper & Row. 1982. 360 p.

18 Pettigrew A. "On Studying Organizational Cultures." Administrative Science Quarterly, 1979. Vol. 24, No. 4, pp. 570–581.

19 Tagiuri R., Litwin G. H. (Eds.) Organizational Climate: Explorations of a Concept. 1968. pp. 65-68.

20 Tagiuri R. "The Conception of Organizational Climate." In Tagiuri, R. & Litwin, G. H. (Eds.), Organizational Climate: Explorations of a Concept. 1968. pp. 9–32.

21 Turner B. A. Exploring the Industrial Subculture. 1971.

22 Turner B. A. "Sociological Aspects of Organizational Symbolism. 1986.

РОЗДІЛ 6
МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

6.1. Цифровізація управління державним сектором економіки як напрямок його модернізації

Актуальність проблеми цифровізації державного сектора економіки

В сучасних умовах глобальної цифрової трансформації державне управління не може залишатися осторонь технологічних змін. Цифровізація стала невід'ємною складовою модернізації економіки, адже забезпечує підвищення ефективності, прозорості та доступності державних послуг для громадян і бізнесу. В Україні, на тлі реформ, війни та необхідності післявоєнної відбудови держави, цифровізація набуває ще більшої ваги. Вона дозволяє компенсувати кадрові та ресурсні втрати, оперативно реагувати на потреби суспільства, вести ефективне управління публічними фінансами та надавати послуги навіть у надзвичайних умовах.

В демократичному суспільстві завжди існує запит на прозорість та підзвітність влади. Запит суспільства на прозорість та підзвітність влади — одна з основ демократії. Громадяни все активніше вимагають відкритого доступу до інформації про діяльність державного сектора економіки. У різних країнах він проявляється у вигляді конкретних ініціатив, реформ, законодавчих змін або навіть громадянського тиску. Як приклад, можна навести Відкриті дані (Open Data) — це ідея про те, що інформація, яка не є предметом авторського права, не захищена патентами та іншими механізмами контролю, повинна бути доступна всім. Вважається, що обмеження доступу до таких даних суперечить суспільним інтересам. Відкриті дані не передбачають обмежень та/або оплати. У Великобританії платформа data.gov.uk публікує тисячі наборів даних — від статистики про злочинність до витрат урядових відомств як відповідь на запит суспільства на контроль за бюджетними коштами, участь у формуванні політик [20]. В

Україні суспільний тиск після Євромайдану сприяв запуску відкритих реєстрів (наприклад, Єдиний веб-портал використання публічних коштів, Єдиний державний реєстр декларацій, ProZorro) як відповідь на запит суспільства щодо антикорупційної підзвітності, прозорості публічних фінансів [5, 6, 14].

Також набули поширення Е-декларування та антикорупційна звітність державних службовців. В Італії антикорупційні кампанії 1990-х ("Mani Pulite") стали відповіддю на народне обурення масштабною корупцією, результатом яких відбулася зміна політичної еліти та посилення ролі судової влади [9]. В Україні після Революції Гідності суспільство вимагало електронного декларування доходів чиновників. Таким чином під тиском громадянського суспільства та активістів було започатковано систему е-декларацій та НАБУ [4].

У Канаді, США, Фінляндії, Україні практикується відеотрансляція засідань парламентів і місцевих рад. Парламентські дебати транслюються онлайн у реальному часі. Таким чином задовольняється запит громадян на поінформованість щодо того, як депутати голосують, які ініціативи підтримують, і чи відповідає це їхнім обіцянкам.

В деяких країнах діє механізм елктронної петиції. Зокрема, в Естонії механізм електронної петиції дозволяє громадянам запропонувати новий закон або зміну, і парламент зобов'язаний розглянути її після досягнення певного порогу підписів. У Великобританії E-petitions на сайті парламенту мають реальну силу впливу на прийняття рішень: при 100 тис. підписів передбачений обов'язковий її розгляд у Палаті громад. В Україні на сайті президента можна створити петицію як приклад суспільного впливу на порядок денний держави.

Для сучасного громадянського суспільства характерний запит на бюджетну прозорість. Наприклад, у США існує обов'язкове публічне звітування про видатки державного бюджету. Наприклад, USAspending.gov — доступна інформація про те, хто, коли і на що витрачає кошти платників

податків [24]. В Україні громадянське суспільство домоглося публікації детального місцевого бюджету (ініціативи «бюджет участі» та «відкритий бюджет»). "Бюджет участі" — це механізм, який дозволяє жителям громади напряму впливати на розподіл частини коштів місцевого бюджету шляхом подання власних проєктів і голосування за них. Громадяни пропонують ідеї, наприклад, створення скверу, облаштування спортивного майданчика, встановлення вуличного освітлення, а найпопулярніші з них реалізуються за рахунок місцевого бюджету. "Відкритий бюджет" — це платформи і сервіси, які надають вільний доступ до інформації про формування, розподіл та використання бюджетних коштів, а також дозволяють візуалізувати дані для простого сприйняття громадянами.

Отже, в демократичних країнах запит громадянського суспільства на прозорість та підзвітність реалізується через законодавчі механізми (е-декларації, відкриті бюджети), цифрові інструменти (електронні петиції, відкриті дані), громадські ініціативи (наглядові ради, антикорупційні платформи), тиск через ЗМІ та соціальні мережі. Таким чином, демократичне суспільство хоче не тільки обирати владу, а й контролювати її дії.

Сутність та основні напрямки цифровізації управління державним сектором економіки

Цифровізація управління державним сектором економіки — це не просто сучасний тренд, а стратегічно важливий напрямок модернізації, який дозволяє зробити державне управління ефективнішим, прозорішим та орієнтованим на потреби громадян і бізнесу. Серед основних напрямків цифровізації управління державним сектором економіки можна назвати впровадження електронних послуг, цифрової ідентифікації, системи публічних фінансів, прозорості управління, інтеграцію ІТ в економіку.

Впровадження електронних послуг в управління державним сектором економіки — один із ключових напрямів цифровізації, який забезпечує прозорість, ефективність і зручність державних сервісів для громадян,

бізнесу та інституцій. У демократичних країнах це давно стало стандартом, а в Україні — динамічно розвивається, особливо з 2020 року.

З 2014 року Європейська Комісія відстежує прогрес цифрової конкурентоспроможності та цифрових показників своїх країн-учасниць за допомогою звіту – Індексу цифрової економіки та суспільства (Digital Economy and Society Index – DESI). Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI) – це зведений індекс, який узагальнює відповідні показники з ефективності цифрових технологій в Європі і відстежує еволюцію держав-членів ЄС в області цифрової конкурентоспроможності. Індекс DESI охоплює п’ять основних сфер: зв’язок, людський капітал, використання Інтернету, інтеграція цифрових технологій і цифрові державні послуги [7].

Як бачимо, одним із показників, який моніторить Європейська Комісія щодо цифровізації в країнах-членах ЄС, є показник державних цифрових послуг. Державні цифрові послуги – це державні послуги та інформація, які надаються громадянам та бізнесу за допомогою цифрових платформ та технологій. Індикатором показника державних цифрових послуг DESI є ефективність впровадження електронних урядів в країнах членах ЄС, а саме кількість користувачів таких урядів, державні цифрові послуги населенню та бізнесу, а також відкритість даних [16].

Індикатор державні цифрові послуги для громадян відображає надання ключових державних послуг громадянам онлайн, що вимірюється як частка адміністративних кроків, які можна виконати повністю онлайн для важливих життєвих подій. Для громадян враховується 7 життєвих подій: 1. Сім'я, 2. Кар'єра, 3. Навчання, 4. Здоров'я, 5. Транспорт, 6. Переїзд, 7. Початок процедури дрібних позовів. Індикатор являє собою сукупну оцінку кількох елементів, що описують:

- кількість послуг, що надаються онлайн національним користувачам;
- кількість послуг, щодо яких національним користувачам надається онлайн-інформація;

- кількість послуг, що надаються через портал;
- кількість послуг, що надаються онлайн транскордонним користувачам;
- та кількість послуг, щодо яких транскордонним користувачам надається онлайн-інформація [17].

Позиції країн ЄС в рейтингу DESI за показником “державні цифрові послуги для громадян” станом на 2025 рік представлені на рис. 6.1.

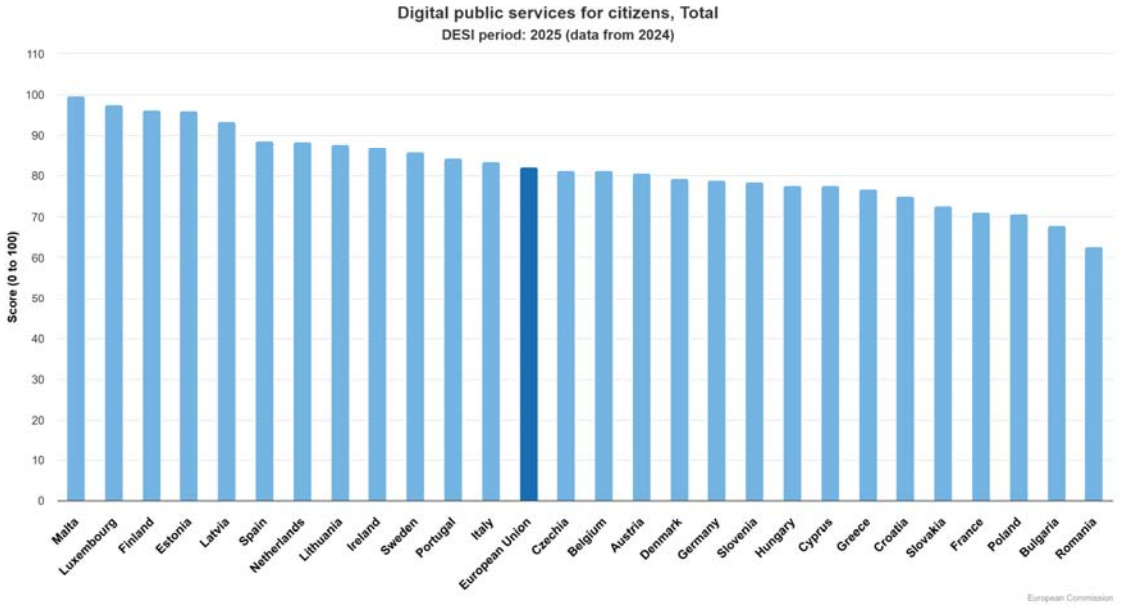

Рис. 6.1. Цифрові державні послуги для громадян станом на 2025 рік [17]

Як бачимо на рисунку 6.1, в п'ятірку країн-лідерів ЄС за часткою адміністративних кроків, які можна виконати повністю онлайн для важливих життєвих подій, входять Мальта, Люксембург, Фінляндія, Естонія та Латвія (99,7- 93,48 в.п.). Найнижчий показник індикатора державні цифрові послуги для громадян в ЄС ми спостерігаємо в Румунії (62,75 в.п.). В середньому по ЄС цей індикатор становить 82,3 в.п. (Рис. 6.1).

Індикатор державні цифрові послуги для бізнесу відображає надання ключових державних послуг онлайн для підприємців, що вимірюється як частка адміністративних кроків, які можна повністю виконати онлайн для важливих життєвих подій. Для бізнесу враховуються 2 життєві події: 1.

Запуск бізнесу, 2. Регулярна господарська діяльність. Індикатор являє собою сукупну оцінку кількох елементів, що описують:

- кількість послуг, що надаються онлайн національним користувачам;
- кількість послуг, для яких національним користувачам надається онлайн-інформація;
- кількість послуг, що надаються через портал;
- кількість послуг, що надаються онлайн транскордонним користувачам;
- кількість послуг, для яких транскордонним користувачам надається онлайн-інформація.

Позиції країн ЄС в рейтингу DESI за показником "державні цифрові послуги для бізнесу" станом на 2025 рік представлені на рисунку 6.2.

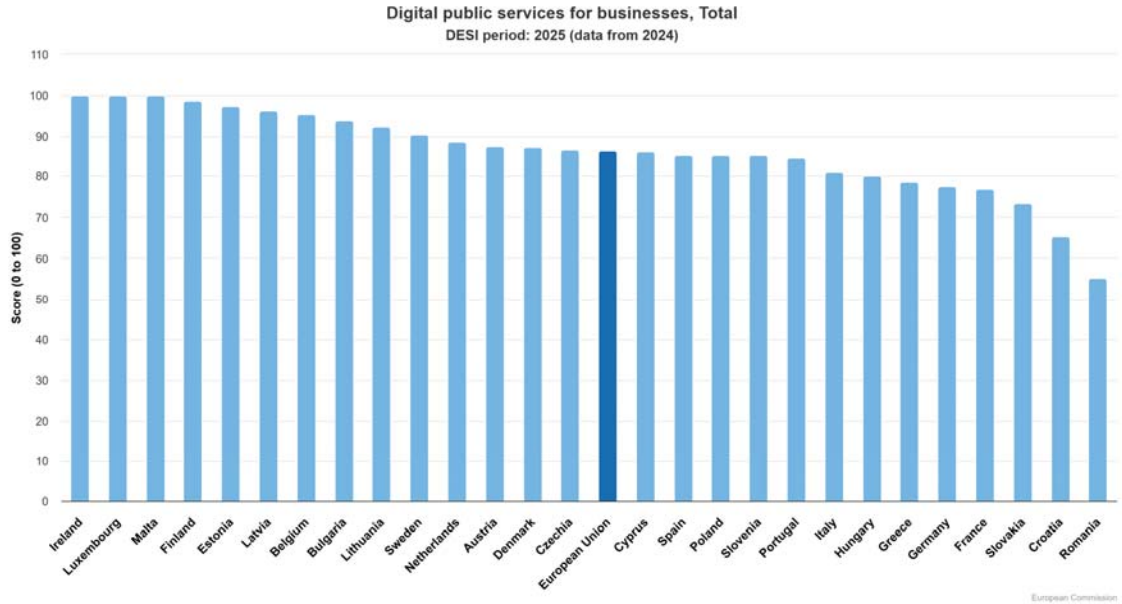

Рис. 6.2. Цифрові державні послуги для бізнесу станом на 2025 рік [17]

Як бачимо на рисунку 6.2, в п'ятірку країн-лідерів ЄС за часткою адміністративних кроків, які можна виконати повністю онлайн для важливих життєвих подій, входять Ірландія, Люксембург, Мальта, Фінляндія та Естонія (100 - 97,5 в.п.). Найнижчий показник індикатора державні цифрові послуги

для громадян в ЄС ми спостерігаємо в Румунії (55,14 в.п.). В середньому по ЄС цей індикатор становить 86,23 в.п. (Рисунок 6.2).

Показовими прикладами світового досвіду електронних послуг в управління державним сектором економіки є Естонія, Данія, Фінляндія, Нідерланди, Канада, Великобританія та інші країни. e-Estonia визнана світовим лідером у сфері e-Government. Ідея переведення уряду в онлайн-режим з'явилася в Естонії ще в 1997 році. Система електронного уряду, яка запрацювала в 2000 році, дозволяє естонцям заповнювати податкові декларації, отримувати медичні рецепти та результати аналізів, підписувати документи і навіть голосувати в онлайн-режимі, а іноземцям оформляти електронне резидентство. Сьогодні до 99% державних послуг в цій країні пропонується в електронному вигляді. Широко використовується електронна ідентифікація, онлайн-голосування, цифрові медичні сервіси. Електронна система податків дозволяє здати декларацію за 3 хвилини.

Досвід Естонії нещодавно почали використовувати в інших країнах. Фінляндія, Японія та Кіпр, приміром, разом із естонськими IT-фахівцями розробляють платформи для електронного оподаткування. Вони також запозичують естонську систему ID-карток. Згідно з нею кожен громадянин країни отримує свій універсальний ID-код, який потрібен у найрізноманітніших ситуаціях - від соцзабезпечення та виборів до надзвичайних ситуацій. До того ж система електронного уряду створює велику кількість робочих місць: інженерів, дизайнерів, тестувальників, програмістів, архітекторів, копірайтерів, експертів соцмереж та інших веб-розробників. Естонський електронний уряд високо оцінили експерти в галузі управління та онлайн-технологій з різних країн, назвавши його новаторським [10].

Цифрова ідентифікація — це ключовий компонент цифровізації управління державним сектором економіки, який забезпечує надійне, швидке та безпечне встановлення особи громадянина або суб’єкта господарювання в електронному середовищі. Саме вона є основою для доступу до всіх

електронних послуг держави, банківських операцій, медичних систем, електронного голосування тощо. Це технологія підтвердження особи в онлайн-просторі за допомогою: електронного підпису (КЕП, Дія.Підпис), Mobile ID / BankID, біометричних даних, державних цифрових документів (паспорт, водійське посвідчення в застосунку). Впровадження цифрової ідентифікації є важливим напрямком модернізації управління державним сектором економіки, оскільки значно спрощує доступ до державних послуг, підвищує ефективність документообігу, знижує витрати та покращує ділове середовище: полегшує реєстрацію бізнесу, ліцензування, доступ до тендерів.

В країнах ЄС цифрова ідентифікація — це фундамент цифрової держави, без якого неможливе функціонування електронного урядування. Вона дозволяє спростити бюрократичні процедури, зменшити витрати, прискорити обіг документів і створити зручне, безпечне середовище для взаємодії держави з громадянами та бізнесом. В таблиці 6.1 представлене порівняння систем цифрової ідентифікації в найбільш цифровізованих країнах ЄС та Україні.

Таблиця 6.1

Порівняння систем цифрової ідентифікації в найбільш цифровізованих країнах ЄС та Україні

Країна	Основна система	Типи ідентифікації	Сфери застосування	Особливості
Естонія	e-ID (ID-картка, Mobile-ID, Smart-ID)	чип-картка, мобільна ідентифікація, біометрія	Е-послуги, е-голосування, податки, охорона здоров'я, банкінг	понад 99% послуг доступні онлайн
Данія	MitID (замість NemID)	додаток, одноразові коди, сканування ID	усі державні послуги, банкінг, охорона здоров’я	централізована система, високий рівень кіберзахисту, обов’язкова для дорослих громадян
Швеція	BankID	через онлайн-банкінг та мобільні додатки	банкінг, податки, медичні послуги, освіта,	проста інтеграція із банками, охоплює понад

			державні послуги	90% населення
Україна	Дія.Підпис, BankID, MobileID	Е-підпис, біометрія, мобільна SIM, банківська ідентифікація	Дія, податкова, ProZorro, Пенсійний фонд, держреєстри	висока динаміка розвитку, правовий статус цифрових документів, акцент на зручність і мобільність

Порівняння систем цифрової ідентифікації в найбільш цифровізованих країнах ЄС та Україні свідчить про те, що Естонія має найрозвиненішу систему, яка передбачає обов'язкове використання цифрової ID для всіх державних транзакцій. Данія та Швеція спираються на банківські канали. Для цих країн характерна висока довіра до фінансових інституцій. Україна активно наздоганяє, зосереджуючись на інтеграції через смартфон та максимальну доступність для населення.

Публічні фінанси як напрям цифровізації в державному секторі економіки — це ключовий вектор модернізації, який дозволяє оптимізувати управління бюджетними коштами, підвищити прозорість витрат та зміцнити довіру громадян до держави. У цифровому форматі фінансові процеси стають відкритими, швидкими, ефективними та контрольованими. Цифровізація публічних фінансів передбачає впровадження ІТ-рішень у процеси бюджетування, державних закупівель, казначейського обслуговування, звітності і контролю, аналітики доходів/видатків.

В Україні у сфері публічних фінансів використовуються такі цифрові інструменти:

- ProZorro — електронна система державних закупівель (прозорість, конкуренція);
- E-data / Spending.gov.ua — відображення всіх транзакцій із бюджетів різних рівнів;
- Openbudget.gov.ua — візуалізація бюджетів та звітів (державного та місцевих);

- Є-казна (e-Treasury) — автоматизація обслуговування бюджетних рахунків Казначейством;
- у процесі впровадження IFMIS — інтегрована система управління державними фінансами.

В Естонії працює централізована цифрова система з аналітикою в реальному часі та цифрові інструменти e-Treasury, e-Procurement. У Великобританії працює GOV.UK Spend Data, де публікуються витрати усіх відомств у форматі відкритих даних. В Канаді працює GC InfoBase, Open.Canada — інтерактивна звітність за відомствами, програмами, об'єктами. В цілому, цифровізація публічних фінансів — це не просто технічне оновлення, а переосмислення ролі держави як розпорядника ресурсів, яка повинна бути відкритою, ефективною та чесною. Для України — це також шлях до євроінтеграції та зміцнення демократичних цінностей.

Одним із напрямів цифровізації державного сектору економіки є прозорість управління, яка забезпечує відкритий доступ громадськості до діяльності органів влади, а також дозволяє контролювати прийняття рішень, рух бюджетних коштів та ефективність державної політики. У цифрову епоху прозорість набуває нових форм завдяки інтернету, відкритим даним та електронним сервісам.

В умовах цифровізації прозорість управління означає впровадження таких цифрових інструментів, які роблять рішення, дії та фінансові операції держави відкритими для громадськості, забезпечують публічний моніторинг та аудит, створюють цифровий слід, який унеможливлює приховування зловживань. В практиці державного сектора економіки розвинутих країн застосовуються різні цифрові ініціативи прозорості, Зокрема, у Франції це Французька платформа публічних даних Data.gouv.fr, мета діяльності якої використання, поширення та удосконалення публічних даних в усіх сферах суспільного життя [22]. У США вже 15 років працює Data.gov та USAspending.gov. Data.gov (Дім відкритих даних) — це сайт відкритих даних уряду Сполучених Штатів, розроблений для того, щоб розкрити можливості

відкритих урядових даних для обґрунтування рішень громадськості та політиків , стимулювання інновацій та економічної активності , виконання завдань агентств та зміцнення основи відкритого та прозорого уряду [23]. USAspending – це офіційне відкрите джерело даних про федеральні витрати, включаючи інформацію про федеральні нагороди, такі як контракти, гранти та позики [24]. У Великобританії працює GOV.UK Transparency — платформа "Прозорість та свобода інформації, що поширюється", місія якої "Більша прозорість в уряді є основою нашого зобов'язання дозволити вам притягувати політиків та державні органи до відповідальності" і яка дозволяє отримати інформацію про діяльність уряду та різні аспекти суспільного життя [25].

В Україні основними цифровими інструментами прозорості є:

- data.gov.ua — єдиний портал відкритих державних даних;
- spending.gov.ua — онлайн-доступ до витрат бюджетів усіх рівнів;
- openbudget.gov.ua — інтерактивний аналіз доходів і видатків державного бюджету;
- ProZorro — прозора електронна система держзакупівель;
- e-Declaration — відкритий доступ до декларацій державних службовців;
- портал Верховної Ради — онлайн-доступ до засідань, голосувань, законопроєктів;
- портал «Дія» — цифрові сервіси із підтвердженням особи та доступом до послуг.

Інтеграція ІТ в економіку як напрям цифровізації управління в державному секторі — це процес використання сучасних інформаційних технологій (ІТ) для управління економікою, підтримки державних рішень, розвитку бізнес-середовища та забезпечення макроекономічної стабільності. ІТ стають не просто інструментом, а інфраструктурою цифрової держави, що об'єднує всі економічні процеси в єдину екосистему. Інтеграція ІТ в

економіку передбачає автоматизацію економічних функцій держави, створення єдиних цифрових платформ для бізнесу і державних структур, використання big data, хмарних технологій, AI для управлінських рішень, створення «розумної аналітики» економіки в режимі реального часу. В Україні основними засобами інтеграції ІТ в економіку державного сектора є:

- електронна податкова система (онлайн-декларування, податкові кабінети, реєстри ПДВ). Наприклад, цифрова ініціатива "Податкова у смартфоні", за допомогою якої можна швидко подати звіти, сплатити податки, отримати витяги. Понад 65 тис. користувачів отримують понад 20 податкових сервісів у смартфоні. Чат-бот InfoTAX надає можливість миттєвого отримання інформації про реєстраційні та облікові дані, квитанції про обробку документів, сплачені податки та податковий борг тощо [12];
- цифрова реєстрація бізнесу (реєстрація ФОП/ТОВ онлайн через Дію) [1]. Україна – держава з найшвидшою реєстрацією бізнесу у світі. На порталі Дія можна автоматично зареєструвати ФОП або ТОВ, витративши всього 10 хвилин на заповнення заяви. Відкрити власну справу тепер можна без участі державного реєстратора та навіть не виходячи з дому. Загалом на порталі відкрили вже понад 429 тисяч ФОП та понад 10 тисяч ТОВ [2];
- державні регуляторні платформи (єдиний ліцензійний реєстр, відкриті дозвільні центри). Прикладами таких платформ є Дія, Дія.Цифрова освіта, Електронна регуляторна платформа, онлайн-сервіси Міністерства юстиції, цифрові трпансформації регіонів;
- аналітичні системи для уряду (e-Analytics, система моніторингу макроекономіки, платформа IDGov). Зокрема, інтегрована система електронної ідентифікації ID.GOV.UA — це універсальна платформа для е-ідентифікації та автентифікації користувачів. На ICEI можна зручно і безпечно пройти електронну ідентифікацію за допомогою електронних підписів (на файловому, хмарному чи інших захищених носіях), Дія.Підпис та BankID НБУ [8];
- ІТ для інвестиційного клімату (онлайн-сервіси для інвесторів,

бізнес-портали). Наприклад, платформа Diia.Business — освітній хаб і портал для підприємців, реєстрація діяльності, консультації [13].

Розвинуті країни світу надають вагомого значення розвитку інтеграції IT в економіку державного сектора. Так, зокрема, в Сінгапурі розбудована повна цифрова інфраструктура для бізнесу і держави — Smart Nation (Розумна нація). Ініціатива Smart Nation – це загальнонаціональний проект, очолюваний Міністерством цифрового розвитку та інформації (MDDI), спрямований на побудову процвітаючого цифрового майбутнього для всіх. Перша ініціатива Smart Nation була запущена у 2014 році з переконливим баченням: побудувати краще, змістовне та повноцінне життя для людей завдяки технологіям. Ключовими результатами цієї ініціативи стало те, що 99% усіх транзакцій між громадянами та урядом можна здійснити онлайн, відмічається високий рівень задоволеності громадян та бізнесу цифровими послугами уряду — 83% у 2023 році. Станом на 2022 рік 99% домогосподарств-резидентів підключені до Інтернету. 95% малих та середніх підприємств (МСП) впровадили принаймні одну цифрову технологію з дев'яти категорій: кібербезпека, хмарні технології, електронні платежі, електронна комерція, аналітика даних, штучний інтелект, Інтернет речей, блокчейн та імерсивні медіа [15].

У Німеччині працює BMF‑Digital — комплексна цифрова інфраструктура Міністерства фінансів Німеччини, що включає:

- E‑Akte Bund (Електронну справу). З 2019 року пілотно використовується в BMF для цифрового документообігу: без паперових папок, централізована система обробки справ;
- інтерактивну платформу федерального бюджету, яка використовується для візуалізації доходів і витрат бюджету, дає можливість завантаження даних, містить керовані графіки та панелі аналітики. Digital Federal Budget (Цифровий федеральний бюджет) — інтерактивний цифровий інструмент, що спрощує громадянам розуміння бюджетного процесу, має

можливості вибору періоду, порівняння витрат і створення індивідуальних панелей;

- Digital Finance Forum і Roadmap — відкритий діалог між владою та експертами з цифрових фінансів. Digital Finance Forum і Roadmap заснований у 2022 році. Форум об'єднує Міністерство фінансів, бізнес, IT-експертів для формування roadmap цифровізації фінансового сектора до 2030 року. До нього включено теми blockchain, AI, cloud, цифрових платежів [19, 21].

BMF‑Digital має важливе значення для економічного планування, оскільки робить бюджетний процес прозорим та інформованим, тобто платформа дозволяє усім громадянам легко аналізувати витрати. Також BMF‑Digital підвищує ефективність документообігу, оскільки електронні справи пришвидшують роботу державних служб. Digital Finance Forum забезпечує стратегічну інтеграцію IT у фінансовий сектор до 2030 року із залученням бізнесу та технічних експертів, тобто є високотехнологічною дорожньою картою. В цілому все це підвищує довіру громадян до державного бюджету завдяки публічності, розвиває оперативність та аналітику у бюджетному плануванні, покращує взаємодію держави і бізнесу у частині інновацій та фінтех-рішень.

Переваги та проблеми цифровізації управління державним сектором економіки

Цифровізація управління державним сектром економіки — це ключовий механізм модернізації економіки, що дозволяє адаптуватися до викликів XXI століття, підвищити ефективність державних інституцій, зміцнити довіру до влади.

Серед переваг цифровізації для державного сектору слід назвати:

1) зменшення корупції – цифрові процеси автоматизують управлінські дії, зменшуючи вплив "людського фактора";

2) економія ресурсів – електронні сервіси знижують витрати на адміністрування;

3) швидкість і зручність – громадяни можуть отримувати послуги онлайн;

4) оптимізація управління – уряд отримує доступ до актуальної інформації для прийняття рішень;

5) підвищення привабливості інвестицій, оскільки прозорість підвищує довіру інвесторів.

Якщо зупинитися на перевагах конкретних напрямків цифровізації державного сектора, то, зокрема, якщо мова йде про "бюджет участі" (громадський бюджет) в Україні, коли місцева рада виділяє кошти (зазвичай це 0,5–5% річного бюджету розвитку), жителі громади подають проєкти (як правило, через онлайн-платформу), які проходять технічну перевірку. Далі шляхом голосування обирається найкращий проєкт, який влада зобов'язується реалізувати. Місто Київ, в якому діє електронна платформа gb.kyivcity.gov.ua — один із лідерів за кількістю поданих проєктів та сумою бюджету (у 2024 — понад 200 млн грн) [3]. У місті Львів бюджет міських ініціатив дозволяє мешканцю взяти участь в тому, як і де бюджетні кошти можуть використовуватися для поліпшення життя міста [11]. У містах Вінниця, Чернігів, Запоріжжя, Тернопіль також активно впроваджують громадський бюджет із позитивним відгуком від мешканців. У об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) бюджет участі часто стає першим досвідом прямої демократії на місцевому рівні. Таким чином, посилюється довіра до влади (мешканці бачать результат своїх ініціатив), підвищується активність громадян через участь у голосуванні та поданні проєктів, підвищується прозорість бюджетного процесу, покращується публічний простір і якість життя, розвивається культура участі та відповідальності. «Бюджет участі» в Україні — це ефективний інструмент побудови громадянського суспільства та залучення громад до управління. Його впровадження є прикладом дії

принципів партисипативної демократії, які дають людям реальну можливість впливати на розвиток свого середовища.

Ініціатива "Відкритий бюджет" сприяє підвищенню прозорості бюджетного процесу, залученню громадськості до моніторингу та контролю, зменшенню рівня корупції через відкритість фінансових операцій, посиленню довіри до органів влади. Портал spending.gov.ua — це центральна база, де публікуються усі транзакції з державного та місцевих бюджетів у режимі онлайн, що дозволяє кожному громадянину відстежити витрати конкретної школи, лікарні або державного органу. Портал openbudget.gov.ua — це ресурс Міністерства фінансів України, що забезпечує відкриті дані про бюджети усіх рівнів, візуалізацію даних (графіки, діаграми), можливість аналізувати динаміку видатків та дохідну частину бюджету. У місті Львів запроваджена власна версія «відкритого бюджету» — ity-adm.lviv.ua/portal/public-information/budget/lviv/. Цей ресурс деталізує, як витрачаються кошти у межах конкретної громади: освіта, медицина, благоустрій тощо.

Громадські організації використовують дані з відкритого бюджету для виявлення нецільового або підозрілого використання коштів. Журналісти-розслідувачі створюють матеріали на основі відкритих фінансових звітів. Активісти ініціюють петиції чи звернення, якщо бачать необґрунтовані витрати. Таким чином, ініціатива «Відкритий бюджет» є потужним кроком до формування прозорої, підзвітної та ефективної системи публічного управління фінансами в Україні. Вона надає реальні інструменти для громадського контролю, сприяє демократизації бюджетного процесу і дозволяє кожному громадянину брати участь у нагляді за використанням державних коштів.

Але, слід відмітити, що поряд з перевагами, цифровізація управління державним сектром економіки несе за собою і ряд викликів. Зокрема, мова йде про низький рівень цифрової грамотності у частини населення, складність інтеграції застарілих систем, загрози кібербезпеці, опір змінам у

самих державних установах. Наприклад, практика реалізації "бюджету участі" виявила проблеми недостатньої обізнаності населення, неучасті певних верств (наприклад, сільських жителів чи пенсіонерів), технічні проблеми з голосуванням або прозорістю відбору, нерівномірність розвитку деяких громад. В реалізації ініціативи "відкритий бюджет" помічені проблеми складності для сприйняття даних звичайними громадянами, неактуальності або неповноти даних (особливо на місцях), низький рівень цифрової грамотності у деяких регіонах. Впровадження електронних послуг в управління державним сектором економіки також виявило проблеми: цифрова нерівність (не всі громадяни мають навички чи доступ до інтернету), безпека даних (особливо, захист персональної інформації), інтеграція систем (іноді державні органи мають несумісні платформи). Використання цифрової ідентифікації супроводжується проявами цифрової нерівності, потребою у постійному вдосконаленні систем кіберзахисту, недовірою частини населення до безпечності електронної ідентичності, інституційною фрагментованістю. Під час цифровізації публічних фінансів спостерігається опір з боку державних органів, звиклих до закритих схем, та потреба в інтеграції баз даних і систем. Поряд з названими вже проблемами, впровадження прозорості управління державним сектором економіки характеризується складністю інтерпретації (без спеціальної підготовки) відкритих даних. А інтеграція ІТ в економіку вимагає висококваліфікованих кадрів — цифрових економістів, аналітиків, ІТ-фахівців.

Висновки

Цифровізація управління державним сектором економіки є необхідним напрямком державної політики, без якого неможливе ефективне управління національною економікою у XXI столітті. Вона відкриває нові горизонти для підвищення якості державних послуг, конкурентоспроможності країни та зміцнення довіри до влади. У демократичних країнах суспільний запит на прозорість та підзвітність — це природна реакція демократичного

суспільства, яке хоче не тільки обирати владу, а й контролювати її дії. Упровадження електронних послуг у демократичних країнах і в Україні свідчить про трансформацію державного сектору з бюрократичної структури у сервісну, клієнтоорієнтовану систему. Для України це ще й крок до європейської інтеграції та виконання міжнародних зобов'язань, водночас зміцнення державності через довіру та прозорість. Цифрова ідентифікація — це фундамент цифрової держави, без якого неможливе функціонування електронного урядування. Вона дозволяє спростити бюрократичні процедури, зменшити витрати, прискорити обіг документів і створити зручне, безпечне середовище для взаємодії держави з громадянами та бізнесом. Україна вже зробила значні кроки в напрямку цифровізації управління державним сектором економіки, але подальша цифрова трансформація потребує інвестицій, навчання кадрів та політичної волі.

Список використаних джерел:

1. Автоматична реєстрація ФОП. URL: https://diia.gov.ua/services/reyestraciya-fop
2. Банік М. Які цифрові послуги доступні для підприємців у Дії. URL: https://epravda.com.ua/columns/2023/03/02/697617/
3. Громадський бюджет. URL: https://kmr.gov.ua/uk/provisions-public-budget
4. Е-декларування відновлено. URL: Що треба знати держслужбовцям про нові правила. https://glavcom.ua/publications/novi-pravila-e-deklaruvannja-shcho-treba-znati-derzhsluzhbovtsjam-957772.html
5. Єдиний веб-портал використання публічних коштів. URL: https://spending.gov.ua/new/
6. Єдиний державний реєстр декларацій. URL: https://portal.nazk.gov.ua/login
7. Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI) 2020. URL: https://eufordigital.eu/uk/library/digital-economy-and-society-index-desi-2020/
8. Інтегрована система електронної ідентифікації ID.GOV.UA. URL: https://id.gov.ua/
9. Операція "Чисті руки": як в Італії намагалися розділити політику й мафію і що з цього вийшло. URL: https://www.slidstvo.info/articles/operatsiya-chysti-ruky-yak-v-italiyi-namagalys-rozdilyty-polityku-j-mafiyu-i-shho-z-tsogo-vyjshlo/
10. Перший в світі цифровий уряд. URL:

https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-41741366
11. Платформа реалізації ідей для покращення твого міста. URL: https://lviv.pb.org.ua/
12. Податкова у смартфоні. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/689270.html
13. Портал Дія.Бізнес. URL: https://diia.gov.ua/news/portal-diyabiznes
14. Тендери Прозорро (Prozorro). URL: https://gov.e-tender.ua/
15. A Smart Nation that we can trust. URL: https://www.smartnation.gov.sg/
16. Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. Methodological Note. Available online. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2022
17. DESI indicators. URL: https://digital-decade-desi.digital-strategy.ec.europa.eu/datasets/desi/charts/desi-indicators?period=desi_2025&indicator=desi_dps_cit&breakdown=total&unit=egov_score&country=AT,BE,BG,HR,CY,CZ,DK,EE,EU,FI,FR,DE,EL,HU,IE,IT,LV,LT,LU,MT,NL,PL,PT,RO,SK,SI,ES,SE
18. Estonia is the e-governance leader in Europe. URL: https://e-estonia.com/estonia-is-the-e-governance-leader-in-europe/
19. Für einen innovativen Finanzstandort Deutschland: Digital Finance Forum beim BMF stellt Roadmap vor. URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Pressemitteilungen/Finanzpolitik/2023/03/2023-03-21-digital-finance-forum-stellt-roadmap-vor.html?utm_source=chatgpt.com
20. Find open data. URL: https://www.data.gov.uk/
21. Im Bundesministerium der Finanzen startet die Pilotierung der E-Akte Bund. URL: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/kurzmeldungen/DE/2019/04/e-akte-bmf.html?utm_source=chatgpt.com
22. La plateforme des données publiques françaises. URL: https://www.data.gouv.fr/fr/
23. The Home of the U.S. Government's Open Data. URL: https://data.gov/
24. Track/Download/Analyze/Search/Explore government spending over time to communities. URL: https://www.usaspending.gov/
25. Transparency and freedom of information releases. URL: https://www.gov.uk/search/transparency-and-freedom-of-information-releases

6.2. Стратегія державного інвестування як складова концепції сталого розвитку економіки України

Актуальність розробки стратегії державного інвестування як складової концепції сталого розвитку економіки України

Розробка стратегії державного інвестування як складової концепції сталого розвитку економіки України є надзвичайно важливою справою, особливо в умовах війни, економічних викликів та необхідності відновлення інфраструктури. Взагалі, сталий розвиток передбачає гармонійне поєднання економічного зростання, соціального добробуту та екологічної рівноваги. Державне інвестування — це ключовий інструмент реалізації саме таких цілей. Воно дозволяє спрямовувати ресурси у сфери, які не завжди є привабливими для приватного капіталу, але критично важливі для країни: енергетична ефективність, наука, медицина, інфраструктура, зелена економіка. Якщо казати про Україну, то країна зараз перебуває в критичній ситуації, коли воєнні дії знищують промислові об'єкти та інфраструктуру, зовнішні інвестиції обмежені та нестабільні, бюджетні витрати пріоритетно спрямовуються на оборону. Тому саме цільове державне інвестування в ключові сектори (разом з міжнародною допомогою) — це можливість забезпечити відновлення економіки після війни, перехід до нової моделі розвитку (з урахуванням цифровізації, екологічності, інноваційності), соціальну згуртованість і підтримку регіонів, які постраждали.

Крім цього, Україна має стратегічну мету — членство в ЄС. А одним з основних принципів розвитку країн ЄС є орієнтація на Зелений курс та принципи сталого розвитку. Таким чином, ефективна стратегія державного інвестування, яка підтримує ці принципи, стане також інструментом інтеграції в європейський ринок, підвищення довіри з боку міжнародних партнерів, залучення грантів і пільгових кредитів.

Таким чином, важливість розробки стратегії державного інвестування як інструмента сталого розвитку, на нашу думку, є беззаперечною. Це не просто економічна політика, а стратегічний курс на відновлення, зміцнення та цивілізаційний вибір України.

Стратегічні напрями державного інвестування у контексті сталого розвитку

Основними стратегічними напрямами державного інвестування у контексті сталого розвитку є :

- енергетична безпека та зелена енергетика;
- освіта, наука, інновації;
- розвиток критичної інфраструктури;
- регіональний розвиток та децентралізація;
- ІТ та цифрова трансформація.

Метою державного інвестування в енергетичну безпеку та зелену енергетику є зменшення залежності від викопного палива, енергетична незалежність та відповідність цілям «зеленого переходу». Зокрема, мова йде про інвестиції у відновлювані джерела енергії (ВДЕ — сонячні, вітрові, біоенергетичні установки), модернізацію електромереж, впровадження Smart Grid-технологій, підтримку енергоефективності в житлово-комунальному господарстві та промисловості.

За оцінками Європейського інвестиційного банку, у 2023 році країни ЄС інвестували майже 110 млрд. євро у відновлювану енергетику [13]. Вітчизняні проєкти зміцнили енергетичну незалежність країн та зменшили вуглецевий слід. Прикладом системного державного інвестування в офшорну вітрову енергію з метою енергетичної безпеки може слугувати великий проєкт державного значення Данії «Енергетичні острови» у Північному морі, де державні структури володіють мінімум 50,1 % акцій. Там прийнято рішення про створення штучного острову з вітровими генераторами потужністю 3 ГВт (з перспективою до 10 ГВт) [3]. Єврокомісія дозволила Бельгії державну допомогу на 682 млн. євро для будівництва офшорного вітропарку потужністю 700 МВт, що забезпечує близько 2,6 ТВт-год відновлюваної енергії щорічно [9]. В Німеччині працює інституційний механізм державного регулювання: за законом EEG держава гарантує викуп енергії від ВДЕ за стабільними тарифами до 20 років [7]. Це призвело до збільшення частки ВДЕ в енергобалансі та розвитку промислових можливостей.

Сектор ВДЕ України має значний потенціал до швидкого зростання, враховуючи високу середню швидкість вітру, значний обсяг сонячної енергії та зростаючу кількість сільськогосподарських відходів. До повномасштабного вторгнення частка відновлюваної енергетики становила 8,1% в загальній енергосистемі. У 2019 році Україна входила до десятки провідних країн світу за темпами розвитку відновлювальної енергетики та займала 6-те місце за інвестиційною привабливістю у сфері "зеленої" енергії. Протягом останніх 10 років у відновлювану енергетику було залучено понад 12 млрд. доларів США [1].

У 2023 році частка ВДЕ у структурі виробництва електроенергії України, включаючи великі гідроелектростанції, досягла 22%, в той час, як в Європі цей показник становив 42% (Рисунок 6.3).

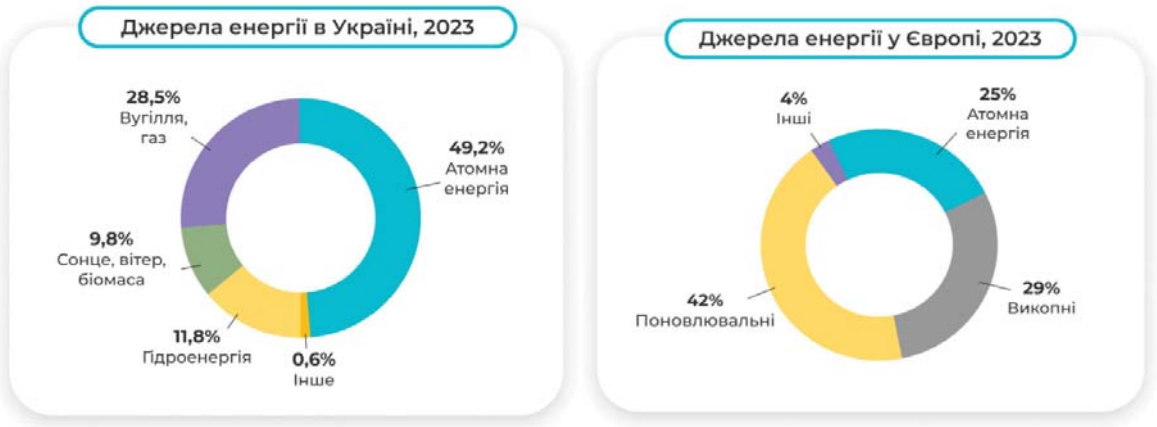

Рис. 6.3. Частка ВДЕ у структурі виробництва електроенергії України та ЄС в 2023 році [1]

В Україні у 2019 році Американська корпорація приватних інвестицій за кордон OPIC виділила 150 млн. дол. на першу фазу (98 МВт) запорізької вітростанції американській компанії General Electric (GE) та українській компанії LongWing Energy S.C.A. Проєкт реалізували GE, LongWing Energy, Vestas, NOTUS, Altostrata з метою енергетичної незалежності [2].

Гідроенергетичний сектор України зазнав значних збитків через військову агресію, загальна сума яких становить близько 3 млрд. доларів США. Близько 45% гідроенергетичних потужностей було знищено. У 2023 році було знищено Каховську ГЕС, також було пошкоджено Канівську ГЕС

та станції Дніпро ГЕС. Атаки на гідроелектростанції призвели до втрати близько 2500 МВт потужностей.

Наразі в Україні діє 10 великих ГЕС державної компанії «Укргідроенерго», 3 гідроакумуляційні електростанції (ГАЕС) та близько 50 невеликих гідроелектростанцій, що виробляють до 200 млн кВт-год електроенергії [1]. Основні гідроенергетичні потужності зосереджені на річках Дніпро та Дністер, однак потенціал для встановлення нових станцій існує в усіх регіонах з річками, включаючи карпатські річки, що можуть забезпечити вагоме енергозабезпечення західним регіонам. Берегова лінія Чорного моря в межах України становить 1540 км, Азовського моря – 1472 км, що створює можливості для видобування енергії з хвиль, як тільки прибережні зони Чорного та Азовського моря будуть звільнені. Розвиток гідроенергетики в Україні може бути підсилений шляхом інвестицій у відновлення зруйнованих і пошкоджених станцій, а також будівництва нових об’єктів, що дозволить підвищити енергетичну безпеку та забезпечити стабільне постачання електроенергії для різних регіонів країни.

Державне інвестування в освіту, науку та інновації є ключовим для довгострокового сталого розвитку країни, підвищення її конкурентоспроможності та зміцнення соціального капіталу. Освічене суспільство — основа демократичних інститутів, інноваційної економіки й суспільної згуртованості. Державне інвестування гарантує рівний доступ до якісної освіти, особливо для сільської місцевості та вразливих верств населення. Інвестиції в освіту дають високий соціально-економічний мультиплікатор: кожна вкладена грошова одиниця повертається кількома через зростання ВВП, податкових платежів і зниження безробіття. Фундаментальна наука відкриває нові знання, прикладна — трансформує їх у продукти та технології. Державне інвестування дозволяє фінансувати ризикові або некомерційні проєкти, які недосяжні для приватного капіталу (наприклад, космос, клімат, генетика). Університети та науково-дослідні центри створюють інтелектуальний резерв національної безпеки. Інновації —

основа сучасної економіки. Без інновацій неможливо підвищити продуктивність праці, покращити екологічну сталість, забезпечити енергетичну безпеку, розвинути нові ринки і сектори тощо. Інновації — це міст між наукою та бізнесом, а держава виступає каталізатором через ґранти на стартапи, технопарки, державні замовлення на нові технології. пільгове оподаткування для наукових досліджень та розробок.

Крім цього, державне iDARPA — приклад державних інвестицій у проривні технології (Інтернет, GPS, Siri), також ARPA‑E в енергетиці нвестування в освіту й науку зменшує нерівність у доходах, сприяє соціальній мобільності. Це важливо для міжпоколінного переходу знань, і збереження національної ідентичності через підтримку гуманітарних дисциплін. Для України — це також інструмент державності й опору агресії через розвиток критичного мислення, технологічної незалежності та патріотичного виховання.

Як приклад, можна навести DARPA — програма державних інвестицій США у проривні технології (Інтернет, GPS, Siri), також ARPA‑E в енергетиці та NIH — фінансування відкриття ліків, вакцин, геномний проект на 3,6 млрд. дол. з рентабельність 25–40 % [11]. Програма «Горизонт Європа» — один із складників довгострокової багаторічної фінансової програми ЄС («Multiannual Financial Framework») – є рамковою програмою ЄС з досліджень та інновацій. Загальний бюджет Програми «Горизонт Європа» становить 95,5 млрд. євро (включаючи 5,4 млрд. євро від Програми ЄС «Нове покоління Європи»). Реалізація Програми розрахована на семирічний період з 2021 по 2027 роки. Програма спрямована на досягнення трьох стратегічних цілей:

- зміцнення науки і технологій в ЄС шляхом збільшення інвестицій у висококваліфіковані кадри та передові дослідження;
- сприяння інноваційній конкурентоспроможності промисловості, зокрема, шляхом підтримки заходів та дій з високим технологічним та

інноваційним впливом на ринок;

- вирішення глобальних та суспільних викликів, надання ефективних відповідей та вироблення стратегічних рішень, які позитивно впливають на життя європейських громадян [6].

Загалом, успішність державних програм грунтується на таких принципах:

1) масштабне публічне фінансування — формування довготривалої моделі інновацій;

2) сприяння співпраці «університет–промисловість»;

3) підтримка молодих технологій через фонди;

4) глобальна інтеграція й стартап-екосистема.

В Україні, незважаючи на умови воєнного стану, держава приділяє значну увагу інвестиціям в освіту, науку та інновації. Як приклад, можна назвати Український фонд стартапів (Фонд розвитку інновацій). Український фонд стартапів — це державний фонд, створений за ініціативою уряду України. Його основною метою є сприяння розвитку технологічних стартапів на ранніх стадіях та підвищення їхньої конкурентоспроможності. Фонд надає гранти на інноваційні проекти в Україні. Український фонд стартапів пропонує гранти стартапам на ранніх стадіях розвитку (pre-seed та seed). Гранти pre-seed становлять 25 000 доларів США, тоді як seed гранти — 50 тис. дол. Таким чином, загальна сума гранту для одного стартапу може сягати 75 тис. дол. Станом на 1 березня 2023 року Фонд розвитку інновацій опрацював понад 3700 заявок надав гранти на суму понад 160 млн. грн., профінансував понад 229 стартапів [12].

Основним завданням Національного фонду досліджень України є надання грантів для фундаментальних досліджень у галузі природничих, соціальних, технічних та гуманітарних наук, прикладних наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок у пріоритетних напрямках розвитку науки і технологій, фундаментальних досліджень у галузі природничих, соціальних, технічних та гуманітарних

наук, прикладних наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок у пріоритетних напрямках розвитку науки і технологій. У 2021 році було підписано договори на фінансування 208 проектів-переможців. Загальний плановий обсяг фінансування грантових проектів за цими контрактами у 2021 році становив 660 804 825 грн. У 2021 році було забезпечено фінансування наукових установ для 116 проектів на загальну суму понад 402,8 млн грн., вищих навчальних закладів для 97 проектів на загальну суму понад 256,9 млн грн., інших установ для одного проекту на суму 988 100 грн. [12]

Таким чином, державне інвестування в освіту, науку та інновації — це інвестиції в майбутнє. Воно закладає фундамент для економічного зростання, безпеки, міжнародного престижу та внутрішньої згуртованості країни.

Відновлення та розвиток критичної інфраструктури — ще один зі стратегічних напрямів державного інвестування у контексті сталого розвитку економіки України, метою якого є створення основи для стабільного функціонування економіки, транспорту, комунікацій. Світовий банк у RDNA4 оцінив потребу на відновлення критичної інфраструктури (житло, енергетика, транспорт, соціальні об’єкти) в Україні у 524 млрд. дол. на наступне десятиліття. Вже профінансовані 127 із 348 пріоритетних проєктів на 7 млрд. дол. [7]. Урядова стратегія відновлення базується на принципах «build back better», енергоефективності, інклюзивності та безпечності в основі інвестиційних проєктів. Зокрема, мова йде про відбудову зруйнованих об’єктів (мостів, доріг, вокзалів, шкіл, лікарень), створення сучасної логістичної інфраструктури з низьким вуглецевим слідом, укладання нових інфраструктурних проєктів із екологічним аудитом.

У світовій практиці державного інвестування у відновлення та розвиток критичної інфраструктури можна спостерігати різноманітні підходи — від європейських моделей до глобальних ініціатив. ЄС через програму *InvestEU* (2021–2027) мобілізує понад 372 млрд. євро у проєкти, які включають модернізацію транспортної, енергетичної, цифрової інфраструктури,

водоочисних систем і відновлення будівель відповідно до екостандартів [14]. У Великобританії Regulator Ofgem схвалив інвестування біля 24 млрд. фунтів стерлінгів (2025–2031) у модернізацію енергомережі, з яких 8,9 млрд. фунтів стерлінгів спрямовано на електропідстанції, 15 млрд. фунтів стерлінгів — на газові мережі. Це критично важливо для енергетичної безпеки та інтеграції ВДЕ. Ініціатива ЄС Global Gateway — це стратегія із загальним фінансуванням 300 млрд. євро (2021–2027), спрямована на розвиток інфраструктури в Африці, Азії, Латинській Америці, а саме, транспортної, енергетичної, цифрових мереж, охорона здоров'я. У США реалізується модель державної підтримки для глобальних проєктів через U.S. International Development Finance Corporation: 553 млн. доларів на залізницю в Анголі. Загальний портфель такої підтримки — 50 млрд. дол. у 114 країнах [10]. В Австралії в 2012 році створена корпорація з фінансування чистої енергії (CEFC) — це австралійський урядовий «зелений» банк, який інвестує в чисту енергетику, щоб допомогти досягти національної мети щодо нульових викидів до 2050 року. CEFC інвестує мільярди доларів від імені австралійського уряду в можливості декарбонізації економіки в цілому. Її метою є допомогти трансформувати австралійську енергетичну мережу, а також підтримати ініціативи сталого житла та новаторів у сфері кліматичних технологій [16].

Прикладом державного інвестування у великий проєкт енергетичної інфраструктури є Абаданський «Al Dhafra Solar PV Plant» (ОАЕ), результаті якого побудована державною TAQA у партнерстві з Masdar і EDF 2 ГВт сонячна електростанція забезпечує близько 160 000 домогосподарств [17]. Транспортні проєкти успішно реалізуються шляхом державно-приватного партнерства. Так, наприклад, North West Rail Link (Сідней) — Північно-західна залізнична магістраль (NWRL) вартістю 8,3 млрд. доларів створила життєво важливе залізничне сполучення між Раус-Гілл та залізничною мережею Сіднея. Її будівництво стало результатом державно-приватного партнерств [15].

Таким чином, у світовій практиці мобілізація державних інвестицій — важливий засіб модернізації критичної інфраструктури. А синергія державно-приватного інвестування дозволяє масштабувати проєкти та мінімізувати ризики, забезпечуючи економічні та екологічні вигоди.

В Україні державне інвестування у відновлення та розвиток критичної інфраструктури з коштів державного бюджету здійснюється через інвестиційний пул DREAM (Єдиний проєктний портфель). Наразі, відповідно до затвердженого Урядом плану заходів з реалізації Дорожньої карти реформування управління публічними інвестиціями на 2024-2028 роки, Міністерство економіки працює над оновленою методологічною базою управління публічними інвестиціями, яка буде трансформувати підходи до підготовки, подання, оцінки та моніторингу імплементації публічних інвестиційних проєктів [8].

В державному бюджеті на 2025 рік, серед пріоритетів якого є інфраструктурне відновлення країни, запроваджений новий підхід до управління державними інвестиціями (Public Investment Management – PIM), спрямований на раціональне використання бюджетних коштів для стратегічно важливих проєктів. У рамках DREAM створено Єдиний проєктний портфель, що включає 787 проєктів загальною вартістю 2,6 трлн грн. У 2025 році передбачено фінансування найважливіших проєктів на суму 224,2 млрд грн. [8]. Зокрема, на відновлення критичної авіаційної інфраструктури передбачено 0,8 млрд грн., на експлуатаційне утримання автомобільних доріг загального користування (у тому числі для потреб військових і медиків) — 12,6 млрд грн., на транспортну інфраструктуру (оновлення рухомого складу, будівництво та реконструкція об’єктів залізничного транспорту) — 4,4 млрд грн. [4].

Таким чином, державне інвестування у відновлення та розвиток інфраструктури відбувається у комплексі: поєднання коштів державного бюджету, грантових коштів, кредитів і міжнародних програм. Воно спирається на системне управління через інвестиційний пул DREAM,

державні гарантії, PIM. Також створено портфель стратегічних проєктів з чітким фінансовим покриттям. Проєкти відповідають європейським стандартам, підтримують євроінтеграційну програму країни.

Висновки

Стратегія державного інвестування в Україні є визначальною у контексті післявоєнного відновлення та побудови стійкої економіки. Вона поєднує економічне зростання з соціальним добробутом і екологічною збалансованістю, що відповідає концепції сталого розвитку. В умовах воєнних руйнувань та обмеженості зовнішніх інвестицій цільове державне фінансування стає ключовим механізмом модернізації інфраструктури, підтримки науки, медицини та енергетики. Таким чином, стратегія державних інвестицій виступає не лише інструментом економічної політики, а й фундаментом відновлення країни.

Пріоритетними напрямами державних інвестицій мають стати відновлення критичної інфраструктури, підтримка зеленої енергетики та цифрової трансформації, розвиток освіти й науки. За оцінками Світового банку, лише на відновлення базових інфраструктурних об’єктів Україні потрібно понад 500 млрд дол. у наступне десятиліття. Тому стратегія інвестування повинна орієнтуватися на принципи «build back better» – тобто відбудову на новій технологічній та екологічній основі. Це створює передумови для довгострокової конкурентоспроможності та соціальної згуртованості суспільства.

Важливим елементом стратегії є поєднання державних коштів з приватними інвестиціями через механізми державно-приватного партнерства. Світова практика (Канада, Ізраїль, Південна Корея) доводить ефективність такого підходу, коли держава створює сприятливі умови для бізнесу та забезпечує гарантії ризикових вкладень. В Україні частка проектів на основі ДПП поки залишається незначною через інституційні бар’єри та недовіру інвесторів, тому модернізація системи управління публічними

інвестиціями є необхідною для досягнення синергії між державними та приватними ресурсами.

Реалізація стратегії державного інвестування повинна бути інтегрована з євроінтеграційними процесами та орієнтуватися на принципи Європейського «зеленого» курсу. Це дозволить Україні залучити додаткове фінансування у вигляді грантів і пільгових кредитів, а також посилить довіру міжнародних партнерів. Державне інвестування в освіту, інновації та науку забезпечить високий мультиплікативний ефект, підвищить якість людського капіталу та створить умови для переходу до інноваційно-цифрової економіки. У перспективі це стане фундаментом сталого розвитку та гарантією інтеграції України до європейського економічного простору.

Список використаних джерел:

1. Альтернативна енергетика. URL: https://ukraineinvest.gov.ua/industries/energy/alternative-energy
2. Відновлювана енергія. Чи може вона «перезарядити» Україну? URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30230756.html?
3. Данія збудує в Північному морі «енергетичний острів». URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3185890-dania-zbudue-v-pivnicnomu-mori-energeticnij-ostriv.html
4. Держбюджет-2025: інвестпроєкти, критична інфраструктура, житло та підтримка громад. URL: https://techekspert.com.ua/derzhbyudzhet-2025-investproyekty-krytychna-infrastruktura-zhytlo-ta-pidtrymka-gromad/
5. Пріоритети відбудови: житло, енергетика та критична інфраструктура. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/news/prioriteti-vidbudovi-zhitlo-energetika-ta-kritichn/?utm_source
6. Програма Горизонт Європа. URL: https://horizon-europe.org.ua/uk/about-he/he-programme/
7. Як Німеччині вдалося розвинути відновлювану енергетику? URL: https://ecolog-ua.com/news/yak-nimechchyni-vdalosya-rozvynuty-vidnovlyuvanu-energetyku
8. DREAM. Єдиний проєктний портфель. URL: https://dream.gov.ua/ua/pip-pipeline
9. EU approves 682 mln euros Belgian state aid to support renewable offshore wind energy. URL: https://www.reuters.com/business/energy/eu-approves-682-mln-euros-belgian-state-aid-support-renewable-offshore-wind-2024-09-13/
10. Five years since its inception, a US development agency competes

with China on global projects. URL: https://apnews.com/article/china-infrastructure-development-africa-1081bdd90769214437cebacddee5e6c2
11. 4 Government Programs That Drive Innovation. URL: https://www.forbes.com/sites/gregsatell/2013/07/02/4-government-programs-that-drive-innovation/?utm_source
12. Grant support for scientists, startups, and innovations. URL: https://scienceua.org/en/blog/grantova-pidtrimka-naukovtsiv-startapiv-ta-innovatsiy?utm_source
13. Invested in renewables the jonly way forward. URL: https://www.eib.org/en/essays/europe-energy-transition-renewable?
14. InvestEU Regulation supports CIs through Strategic Investments. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/cipr/items/722280/en?
15. NORTHWEST RAIL LINK. URL: https://www.systra.com/australia/project/northwest-rail-link/
16. The CEFC is Australia's specialist climate investor, helping cut emissions in the race towards net zero by 2050. URL: https://www.cefc.com.au/about-us/who-we-are/about-us/
17. Top 10: Infrastructure Projects. URL: https://energydigital.com/top10/top-10-infrastructure-projects?

6.3. Державно-приватне партнерство та його роль у поширенні глобальної інтеграції та економічної дипломатії

Актуальність

У сучасних умовах глобалізації економічні, технологічні та соціальні процеси все більше набувають інтеграційного характеру. Країни не можуть ізольовано вирішувати питання економічного розвитку, інноваційного зростання та забезпечення конкурентоспроможності. Одним із ключових інструментів, що дозволяє поєднати інтереси держави, бізнесу та міжнародних партнерів, є державно-приватне партнерство (ДПП).

ДПП виступає не лише механізмом залучення приватного капіталу для реалізації суспільно значущих проєктів, але й важливим інструментом економічної дипломатії, який сприяє зміцненню міжнародного іміджу країни, налагодженню взаємовигідних зовнішньоекономічних відносин та розширенню присутності на глобальних ринках.

У контексті України ця тема має особливе значення з кількох причин:

- необхідність відновлення та модернізації інфраструктури в

умовах післявоєнної відбудови;

- прагнення до економічної інтеграції з Європейським Союзом та світовою економікою;
- потреба у залученні іноземних інвестицій і технологій через прозорі та взаємовигідні механізми;
- підвищення ефективності використання державних ресурсів та оптимізація ризиків через їх розподіл із приватним сектором.

Глобальні інтеграційні процеси роблять ДПП не лише інструментом внутрішньої економічної політики, а й каналом міжнародної взаємодії, що дозволяє державам об'єднувати зусилля для реалізації масштабних інфраструктурних, енергетичних, інноваційних та соціальних проєктів.

Таким чином, дослідження проблеми ДПП у контексті глобальної інтеграції та економічної дипломатії є актуальним, адже воно сприяє пошуку ефективних моделей партнерства, що можуть стати основою сталого розвитку та посилення міжнародної позиції держави.

Управління економічним потенціалом державних підприємств за умов державно-приватного партнерства

Управління економічним потенціалом державних підприємств за умов державно-приватного партнерства (ДПП) є ключовим інструментом для підвищення ефективності, інноваційності та конкурентоспроможності державних активів. У такій моделі співпраці, державні підприємства зберігають стратегічну роль в економіці, тоді як приватний сектор приносить інвестиції, управлінські компетенції та технологічні інновації.

В сучасній економіці державно-приватне партнерство використовується для залучення приватного капіталу в проекти, що мають стратегічне значення, такі як інфраструктура, енергетика, транспорт, а також для підтримки модернізації державних підприємств у високотехнологічних галузях. Ця модель дозволяє державі використовувати приватні ресурси для

розвитку ключових секторів, зберігаючи контроль над стратегічними підприємствами.

Визначимо основні аспекти управління економічним потенціалом державних підприємств за умов державно-приватного партнерства. По-перше, мова йде про залучення приватного капіталу для інвестицій у розвиток, зокрема, залучення приватного капіталу для фінансування модернізації та розвитку державних підприємств. Це особливо важливо для капіталомістких галузей, таких як енергетика, транспорт та інфраструктура, де потрібні значні фінансові ресурси для реалізації великих проектів. Приватні інвестори можуть залучатися через різні фінансові інструменти, такі як концесії, державно-приватні інвестиційні фонди, випуск акцій, облігацій або через договори BOT (build-operate-transfer), коли приватні компанії будують і управляють активами певний час перед їх передачею державі.

Залучення приватного капіталу в рамках державно-приватного партнерства є глобальною тенденцією, яка сприяє розвитку інфраструктури та підвищенню ефективності державних підприємств у багатьох країнах світу. Розглянемо ключову статистику щодо державно-приватного партнерства на світовому рівні. За даними Світового банку, щорічні інвестиції у державно-приватне партнерство у світі становлять приблизно 100-150 млрд. дол. США [3]. Основними секторами, які залучають приватні інвестиції, є транспорт (дороги, порти, аеропорти, залізниці), енергетика (включаючи відновлювані джерела енергії), водопостачання та санітарія, а також телекомунікації.

Регіональна структура впровадження державно-приватного партнерства виглядає так:

- Латинська Америка (зокрема Бразилія та Чилі) та Азія (зокрема Індія, Китай та Індонезія) є найбільшими регіонами за обсягами інвестицій у проєкти ДПП;
- Європа та Північна Америка також активно використовують

механізми ДПП, особливо у сферах транспорту та енергетики. У деяких країнах Європи, таких як Великобританія та Іспанія, успішні проекти в рамках ДПП у секторі охорони здоров'я (наприклад, лікарні).

В Україні залучення приватного капіталу в державні підприємства через механізм державно-приватного партнерства є важливим інструментом для розвитку інфраструктури та підвищення ефективності державних активів. Основні напрямки залучення інвестицій за допомогою державно-приватного партнерства включають будівництво доріг, модернізацію енергетичної інфраструктури, розвиток аеропортів, морських портів та залізниць, а також покращення комунальних послуг. За останні роки в Україні спостерігалося поступове зростання інтересу до ДПП, особливо в інфраструктурних проектах. Загальна кількість проєктів ДПП станом на 2023 рік перевищила 230 угод у різних секторах економіки. Загальна сума інвестицій за останні кілька років склала понад 1,5 млрд. дол. США [2]. Енергетичні проєкти та проєкти в галузі транспорту становлять більшу частину загального обсягу залучених інвестицій.

Визначимо декілька ключових напрямків залучення приватного капіталу в рамках державно-приватного партнерства в Україні:

- *інфраструктурні проєкти.* За даними Міністерства інфраструктури України, кількість ДПП у сфері транспортної інфраструктури (дороги, порти, аеропорти) зросла. Особливо успішними є концесійні проекти в портах «Ольвія» та «Херсон». Вклад приватних інвесторів у ці проекти складає сотні мільйонів доларів;
- *енергетика.* Програми модернізації енергетичної інфраструктури та перехід на відновлювані джерела енергії також включають державно-приватне партнерство. Сектор відновлюваної енергетики залучив значні інвестиції, зокрема від міжнародних компаній, які будують сонячні та вітрові електростанції в різних регіонах України;
- *концесійні дороги.* У 2020-2021 роках почали розвиватися проєкти концесій у дорожньому секторі. Наприклад, перші концесійні

проекти автодоріг Львів – Стрий та Київ – Біла Церква привернули увагу міжнародних інвесторів.

Україна також активно співпрацює з міжнародними фінансовими інститутами, такими як Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), а також Міжнародна фінансова корпорація (IFC). Ці організації надають як фінансову підтримку, так і технічну допомогу для розробки проектів ДПП.

Китай є одним із лідерів у залученні приватного капіталу для розвитку державних підприємств через державно-приватні партнерства. Китайська модель ДПП поєднує активну участь уряду та значну роль приватного сектора, що сприяє швидкому розвитку інфраструктури. У Китаї з 2014 року, коли країна почала активно розвивати механізм ДПП, загальна сума залучених інвестицій через цей механізм перевищила 2 трлн. юанів (приблизно 300 млрд. дол. США).

До 2021 року було затверджено понад 14 тисяч проектів у рамках ДПП [4]. Основними галузями, де Китай залучає приватний капітал через ДПП, є транспортна інфраструктура (будівництво доріг, мостів, аеропортів, швидкісних залізниць), енергетика, міські комунальні послуги (водопостачання, очищення стічних вод, сміттєпереробка) та соціальна інфраструктура (лікарні, школи). Особливу увагу Китай приділяє проектам, пов'язаним із розвитком "розумних міст" та зеленої енергетики.

Наприклад, одним із наймасштабніших проектів є будівництво швидкісної залізниці Пекін-Шанхай, де залучення приватного капіталу через ДПП дозволило збудувати одну з найшвидших залізниць у світі [6]. Індустріальні парки та спеціальні економічні зони, зокрема у провінціях Гуандун і Шеньчжень, активно використовують ДПП для залучення інвестицій у розвиток високотехнологічної інфраструктури.

По-друге, важливим аспектом використання державно-приватного партнерства є підвищення ефективності управління. Приватні партнери вносять у діяльність державних підприємств передові технології, інноваційні

бізнес-моделі та управлінські рішення, що дозволяє покращити продуктивність і скоротити витрати. За умов державно-приватного партнерства управлінські команди можуть бути змішаними, коли приватні партнери впроваджують ефективні корпоративні практики. Це допомагає підвищити ефективність управління державними підприємствами і зосередитися на досягненні фінансових та операційних результатів.

Відповідно до звітів Світового банку, на початок 2020-х років близько 75 країн світу мали спеціальні інституції або урядові агентства для координації та регулювання державно-приватного партнерства [1]. Європейські країни, зокрема Великобританія, Іспанія та Франція, відзначаються високим рівнем ефективності управління завдяки наявності централізованих агентств ДПП, які забезпечують супровід проектів від стадії ініціації до виконання. Одним із ключових факторів підвищення ефективності є покращення прозорості у процесах укладання договорів та управління ризиками. За оцінкою Transparency International, у країнах із високим рівнем прозорості (наприклад, у Канаді та Швеції) проекти ДПП мають менше корупційних ризиків і виконуються швидше та ефективніше.

У ряді країн застосовуються цифрові системи моніторингу та управління проектами ДПП. Наприклад, у Південній Кореї створено національну платформу для моніторингу ДПП, яка забезпечує контроль за виконанням контрактів і управління фінансовими потоками в режимі реального часу. За даними Європейського банку реконструкції та розвитку, проекти ДПП, які мають сильну інституційну підтримку та прозорі процедури, мають на 20-25% вищий рівень успішного завершення у порівнянні з країнами, де немає чітких регуляторних рамок для ДПП [1].

Україна робить значні кроки для підвищення ефективності управління проектами ДПП. Зокрема, створено Агентство з підтримки та розвитку ДПП, яке забезпечує координацію проектів і надає методичну допомогу учасникам процесу. Концесійні проекти в портах "Ольвія" та "Херсон" стали одними з перших успішних проектів ДПП в Україні, залучивши інвестиції на сотні

мільйонів доларів. Ефективність управління цими проектами була забезпечена завдяки підтримці міжнародних фінансових інституцій і застосуванню кращих практик управління ризиками.

Китай є лідером серед країн, що активно використовують механізм ДПП для розвитку інфраструктури, і уряд Китаю велику увагу приділяє підвищенню ефективності управління такими проектами. Китай створив Національну комісію з розвитку та реформ, яка займається регулюванням та управлінням проектами ДПП. Ця інституція забезпечує централізоване планування і контроль за виконанням проектів на місцевому та національному рівнях. До 2021 року в Китаї було зареєстровано понад 14 тисяч проектів ДПП, більшість з яких перебувають під наглядом національних та регіональних органів влади. За даними китайської державної статистики, понад 70% проектів ДПП завершуються вчасно або з незначними відхиленнями від графіка [5].

По-третє, відбувається розподіл ризиків між державою та приватним сектором, що є однією з переваг державно-приватного партнерства. Приватний сектор бере на себе частину комерційних ризиків, таких як будівельні ризики або ризики ринкової конкуренції, в той час як держава зберігає за собою контроль над стратегічними аспектами і регуляторну функцію. За допомогою державно-приватного партнерства держава може зменшити тиск на бюджет і зосередитися на регуляторних та наглядових функціях, тоді як приватні інвестори залучають фінансові ресурси для розвитку.

По-четверте, в результаті державно-приватного партнерства відбувається поліпшення інфраструктури та послуг. Державно-приватне партнерство сприяє реалізації великих інфраструктурних проектів, таких як будівництво нових доріг, мостів, залізниць, портів, а також модернізації енергетичних потужностей та комунальних послуг. Приватні партнери часто залучають нові технології та рішення для підвищення якості послуг і зменшення витрат. Оскільки приватні компанії зацікавлені в отриманні

прибутку, вони зазвичай прагнуть підвищити ефективність обслуговування та покращити якість наданих послуг, що позитивно впливає на споживачів.

По-п'яте, поширення змішаної власності та корпоративного управління. В економіках розвинутих країн активно впроваджується модель змішаної власності, коли приватні інвестори отримують частковий контроль над державними підприємствами через покупку акцій або участь у спільних підприємствах. Це дозволяє покращити корпоративне управління та підвищити відповідальність менеджменту за досягнення фінансових результатів. Приватні інвестори можуть брати участь у наглядових радах державних підприємств, що дозволяє покращити контроль за ефективністю управління і дотриманням корпоративних стандартів. Прозорість управління підвищується через залучення незалежних членів рад.

По-шосте, використання контролю з боку держави і використання її регуляторних функцій. Незважаючи на залучення приватних інвесторів, держава зберігає контроль над стратегічними аспектами управління підприємствами, включаючи стратегічні рішення, такі як політика ціноутворення, інвестиції у важливі галузі та дотримання національних інтересів. Держава продовжує виконувати регуляторну роль, встановлюючи правові рамки для діяльності державних і приватних партнерів.

По-сьоме, удосконалення механізмів контролю за фінансовою ефективністю. За умов державно-приватного партнерства важливу роль відіграють механізми фінансового контролю та аудиту. Державні підприємства, що беруть участь у партнерстві, повинні дотримуватися високих стандартів прозорості і підзвітності. Регулярний аудит дозволяє оцінювати фінансові результати і виявляти потенційні ризики. Одним з механізмів підвищення ефективності є встановлення ключових показників ефективності для керівництва державних підприємств, які оцінюються на основі їхніх результатів і дотримання бізнес-планів.

По-восьме, залучення міжнародних інвесторів. Багато стратегічних державних підприємств активно залучають міжнародних інвесторів у рамках

державно-приватного партнерства для спільного управління проектами. Це дозволяє отримати доступ до світових технологій і фінансування, а також розширити можливості для експансії на зовнішні ринки.

За даними Світового банку та Європейського банку реконструкції та розвитку, щорічні інвестиції міжнародних гравців у проекти ДПП становлять приблизно 100-150 млрд. дол. США. Основна частина цих коштів спрямована на інфраструктурні проекти в країнах, що розвиваються. За оцінками міжнародних досліджень, інвестиції в інфраструктурні проекти у країнах, що розвиваються, зросли на 29% у період з 2015 по 2020 рік, що значною мірою було зумовлено активним залученням міжнародних інвесторів [4].

Україна також робить кроки до активного залучення міжнародного капіталу в ДПП, особливо в контексті модернізації своєї інфраструктури та розвитку ключових державних підприємств. В Україні активно залучаються європейські, американські та азійські інвестори для участі у проектах ДПП. Основна частина інвестицій припадає на проекти у транспортній та енергетичній сферах. У 2020-2021 роках у межах концесійних проектів у портах "Ольвія" та "Херсон" залучено понад 500 млн. дол. США інвестицій від міжнародних компаній, зокрема з Катару та Туреччини [5].

Китай є одним з найбільших ринків для міжнародних інвесторів у рамках проектів ДПП, особливо в інфраструктурних галузях. У Китаї реалізовано кілька тисяч проектів у рамках ДПП, і загальний обсяг міжнародних інвестицій у цей сектор перевищує 300 млрд. дол. США [67]. Частка міжнародних інвесторів у проектах значна, особливо у секторах транспорту, енергетики та комунальних послуг.

Отже, управління економічним потенціалом державних підприємств за умов державно-приватного партнерства є ефективною стратегією для підвищення їхньої продуктивності та інноваційного розвитку. Завдяки державно-приватному партнерству держава може зберігати контроль над стратегічними активами, залучаючи при цьому приватний капітал і технології для модернізації та розвитку ключових галузей. Це дозволяє більш

ефективно використовувати державні ресурси, підвищуючи конкурентоспроможність економіки та забезпечуючи стійке зростання.

Розвиток концесійної діяльності як механізму взаємодії державного і приватного секторів економіки

Концесійна діяльність є важливим механізмом державно-приватного партнерства, який дозволяє державі та приватним інвесторам співпрацювати для розвитку інфраструктури та надання публічних послуг. У рамках концесії приватна компанія отримує право на будівництво, експлуатацію або управління певними об'єктами (наприклад, дорогами, портами, енергетичними об'єктами) на визначений період часу, при цьому держава зберігає власність на ці об'єкти. Основними елементами концесійної діяльності є:

1). Довгострокове партнерство. Концесійні угоди укладаються на тривалий період, зазвичай від 10 до 30 років, що дозволяє приватним інвесторам отримати стабільний дохід і повернути вкладені кошти.

2). Перерозподіл ризиків. У рамках концесії ризики розподіляються між державою та приватним партнером. Держава бере на себе частину регуляторних та політичних ризиків, тоді як приватний сектор бере на себе фінансові та операційні ризики, пов'язані з управлінням або будівництвом об'єкта.

3). Інвестиції в інфраструктуру. Концесії дозволяють державі залучати значні кошти приватного капіталу для модернізації або будівництва нової інфраструктури без безпосередніх витрат з державного бюджету.

4). Умови концесії. Приватний оператор часто отримує право на стягування плати за користування інфраструктурою (наприклад, платні дороги, порти), що дозволяє йому окупити свої інвестиції. Після завершення терміну концесії об'єкт може передаватися назад державі.

Концесійна діяльність є поширеною в сучасній економіці країн світу, зокрема у транспортній інфраструктурі, енергетичних проєктах, у секторі

водопостачання та комунальних послуг. Франція є одним з лідерів у використанні концесій для розвитку транспортної інфраструктури. Більшість швидкісних автодоріг у країні побудовані та експлуатуються приватними компаніями в рамках концесійних угод. У США, концесії активно використовуються для будівництва та управління платними автомагістралями (наприклад, концесійна дорога в штаті Вірджинія). Концесії також активно застосовуються в аеропортах і морських портах. У Південній Америці, зокрема у Чилі, концесійні угоди відіграють ключову роль у будівництві великих енергетичних об'єктів, таких як гідроелектростанції та лінії електропередач. У країнах Азії (Індія, Філіппіни) концесійні угоди допомогли залучити інвестиції у розвиток водопостачання, водовідведення та переробки відходів.

В Україні концесійна діяльність розвивається з метою залучення приватних інвестицій у транспортну, енергетичну та комунальну інфраструктуру. За останні роки було зроблено кілька важливих кроків для розвитку цього механізму взаємодії державного і приватного секторів. Зокрема, в Україні діє Закон України "Про концесію" (зі змінами 2019 року), який покращив правові умови для залучення інвесторів. Новий закон спростив процедури конкурсного відбору та розподілу ризиків, що зробило концесійні проекти більш привабливими для іноземних інвесторів.

Одними з перших успішних концесійних проектів стали концесійні угоди в портах "Ольвія" та "Херсон" у 2020 році. Ці угоди залучили приватних інвесторів з Катару та Туреччини, які взяли на себе модернізацію та управління портовою інфраструктурою. Загальний обсяг інвестицій у ці проекти перевищив 300 млн. дол. США [5]. Розвиток концесій у транспортному секторі також знаходиться на етапі планування, зокрема концесійна дорога Львів – Краковець та інші проекти, що залучають приватних інвесторів до будівництва платних автомагістралей. У сфері комунальних послуг концесійні проекти включають модернізацію тепломереж, водопостачання та водовідведення в кількох містах України. Це

допомагає залучати інвестиції до місцевої інфраструктури та покращувати якість комунальних послуг.

В Україні держава активно шукає нові напрямки для концесійних проектів, зокрема в галузі залізничного транспорту, аеропортів та енергетики. Крім того, концесії в Україні можуть стати важливим інструментом для відбудови інфраструктури після війни.

Китай є одним із лідерів у використанні концесій як механізму взаємодії державного і приватного секторів для розвитку транспортної інфраструктури та енергетики. Китай широко використовує концесійні угоди для будівництва та управління швидкісними залізницями, автомагістралями та портами. Наприклад, багато швидкісних залізничних ліній було побудовано за участі приватних інвесторів через концесійні угоди. Будівництво доріг у Китаї також активно підтримується через концесії, де приватні компанії фінансують будівництво та отримують право на стягнення плати за користування дорогами. У сфері енергетики концесійні угоди допомагають залучати інвесторів до будівництва великих об’єктів "зеленої енергетики" – сонячних і вітрових електростанцій.

У рамках глобальної ініціативи "Один пояс, один шлях" Китай активно використовує концесійні угоди для фінансування та управління інфраструктурними проектами не лише в країні, але й за кордоном (у країнах Азії, Африки, Європи).

Таким чином, концесійна діяльність є ефективним механізмом для взаємодії державного та приватного секторів, але цей інструмент також стикається з низкою проблем, які можуть обмежувати його ефективність. Ці проблеми варіюються залежно від конкретної країни, її законодавства, політичної стабільності та рівня економічного розвитку. Визначимо основні проблеми, з якими стикаються концесійні проекти в різних країнах. Зокрема, такими проблемами є:

- *юридичні та регуляторні проблеми* – невизначеність законодавства та непослідовність у застосуванні законів. Нечітка або

недосконала законодавча база щодо концесій може створювати правові ризики для обох сторін. У деяких випадках відсутні чіткі правові рамки, що регулюють концесійні угоди, що може призвести до конфліктів або неправильного тлумачення умов угоди. Невідповідність між законодавством національного рівня і місцевими регуляціями може створювати бар'єри для реалізації проектів, особливо якщо місцеві органи влади не мають достатніх повноважень або досвіду для управління концесійними проектами;

- *корупційні ризики* через непрозорість тендерних процесів та зловживання під час управління проектами. Корупція може значно впливати на процес вибору концесійного партнера, коли тендери виграють компанії, пов'язані з урядовцями, а не ті, які пропонують найкращі умови. Це призводить до низької якості реалізації проектів і втрати довіри з боку потенційних інвесторів. Після укладення концесійних угод корупційні практики можуть впливати на управління проектами, зокрема на встановлення тарифів або нагляд за виконанням умов угоди;
- *фінансові та інвестиційні ризики: фінансові, кредитні, економічні.* Реалізація великих інфраструктурних проектів вимагає значних інвестицій. Приватні інвестори часто стикаються з фінансовими труднощами через довгостроковий характер концесійних угод і ризики, пов'язані з окупністю проекту. У країнах із нестабільною економікою приватні компанії можуть стикатися з труднощами в отриманні кредитів від банків, що обмежує їх здатність фінансувати проекти. Високі кредитні ставки можуть додатково збільшувати ризики для приватного сектора. Економічна криза, інфляція або зміни валютних курсів можуть зробити концесійні проекти фінансово невигідними або нерентабельними. Приватні інвестори можуть втратити кошти через економічну нестабільність;
- *політична нестабільність* – зміна політичного курсу, військові конфлікти та внутрішні заворушення. Зміна урядів або політичного курсу може призводити до перегляду або скасування раніше укладених концесійних угод. Це створює ризик для приватних інвесторів, оскільки

довгострокові проекти можуть бути скасовані або змінені в залежності від політичної кон'юнктури. У регіонах із високим рівнем політичної нестабільності або військовими конфліктами концесійні проекти можуть бути під загрозою зупинки або руйнування. Це особливо стосується таких країн, як Україна, де військова агресія рф впливає на реалізацію інфраструктурних проектів;

- *ризики неефективного управління* – недостатній досвід державних органів та недосконала система моніторингу та нагляду. У багатьох країнах урядові установи не мають достатнього досвіду або кваліфікації для ефективного управління концесійними угодами. Це може призводити до затримок у реалізації проектів, неправильної оцінки ризиків або неефективного розподілу ресурсів. Відсутність системи моніторингу за виконанням умов концесійних угод може призводити до невиконання приватними партнерами зобов’язань або до низької якості послуг. Ефективний нагляд за концесіями вимагає створення чітких механізмів контролю та аудиту;
- *соціальні та екологічні ризики* – незадоволення населення та екологічні ризики. Впровадження концесійних проектів, зокрема у сфері комунальних послуг (водопостачання, енергетика), може призводити до підвищення тарифів, що викликає соціальне невдоволення. Якщо підвищення тарифів не супроводжується покращенням якості послуг, це може призвести до протестів і погіршення відносин між приватним і державним секторами. Деякі концесійні проекти, зокрема в енергетиці або транспорті, можуть мати негативний вплив на довкілля. Недостатнє врахування екологічних норм та вимог може призвести до деградації навколишнього середовища і зростання соціальної напруги;
- *недовіра міжнародних інвесторів* через репутаційні ризики. У країнах із високим рівнем корупції, правової невизначеності та політичної нестабільності міжнародні інвестори часто відчувають недовіру до участі в концесійних проектах. Це обмежує можливості для залучення іноземного

капіталу і технологій у ключові інфраструктурні проекти.

Незважаючи на прогрес у розвитку концесій, в Україні залишаються виклики, пов'язані з правовими ризиками, корупцією та недостатньою прозорістю процесів. Міжнародні інвестори обережно ставляться до участі в проектах через ці ризики.

Незважаючи на значні успіхи в реалізації концесійних проектів, Китай також стикається з низкою проблем, які можуть обмежувати ефективність цього механізму. Це включає недостатньо чітке законодавство, високий рівень фінансових та екологічних ризиків, а також корупційні ризики та непрозорість процедур. Для вирішення цих проблем Китай продовжує реформувати свою концесійну систему, покращуючи законодавчу базу, підвищуючи прозорість процесів і запроваджуючи кращі практики для залучення інвесторів.

Отже, концесії є ефективним механізмом залучення приватного капіталу до розвитку інфраструктури, особливо у сферах транспорту, енергетики та комунальних послуг. Цей підхід дозволяє державі скоротити витрати на великі інфраструктурні проекти, зменшити фінансове навантаження на бюджет та залучити інновації від приватного сектору. В Україні концесії демонструють поступовий розвиток і мають значний потенціал, зокрема у транспортному та енергетичному секторах. Для подальшого успіху необхідно забезпечити прозорість процедур, правову стабільність та довіру з боку міжнародних інвесторів. Китай є прикладом успішної реалізації концесійних проектів, зокрема через масштабні інфраструктурні ініціативи та підтримку держави. Концесійна діяльність як механізм взаємодії державного і приватного секторів економіки стикається з низкою проблем, які можуть обмежувати її ефективність і потенціал. Для подолання цих проблем необхідно розвивати прозорі правові рамки, покращувати управління та моніторинг проектів, забезпечувати політичну стабільність та зменшувати рівень корупції. Також важливо залучати

громадськість до процесу планування і реалізації концесійних проектів, щоб уникнути соціальної напруги і покращити якість надання публічних послуг.

Висновки

Управління економічним потенціалом державних підприємств за умов державно-приватного партнерства є ефективною стратегією для підвищення їхньої продуктивності та інноваційного розвитку. Завдяки державно-приватному партнерству держава може зберігати контроль над стратегічними активами, залучаючи при цьому приватний капітал і технології для модернізації та розвитку ключових галузей. Це дозволяє більш ефективно використовувати державні ресурси, підвищуючи конкурентоспроможність економіки та забезпечуючи стійке зростання. Державно-приватні партнерства є потужним інструментом для розвитку державних підприємств та інфраструктури на глобальному рівні. За останні роки в Україні спостерігалося поступове зростання інтересу до ДПП, особливо в інфраструктурних проектах. Китай, як один з лідерів за обсягом проектів у рамках ДПП, демонструє великий потенціал цього механізму. Світові тенденції вказують на зростання інтересу до ДПП у різних секторах, проте країнам важливо забезпечити прозорість, регуляторну стабільність та підтримку приватного сектора для подальшого успіху.

Концесії є ефективним механізмом залучення приватного капіталу до розвитку інфраструктури, особливо у сферах транспорту, енергетики та комунальних послуг. Цей підхід дозволяє державі скоротити витрати на великі інфраструктурні проекти, зменшити фінансове навантаження на бюджет та залучити інновації від приватного сектору. В Україні концесії демонструють поступовий розвиток і мають значний потенціал, зокрема у транспортному та енергетичному секторах. Для подальшого успіху необхідно забезпечити прозорість процедур, правову стабільність та довіру з боку міжнародних інвесторів. Китай є прикладом успішної реалізації концесійних проектів, зокрема через масштабні інфраструктурні ініціативи та підтримку

держави. Концесійна діяльність як механізм взаємодії державного і приватного секторів економіки стикається з низкою проблем, які можуть обмежувати її ефективність і потенціал. Для подолання цих проблем необхідно розвивати прозорі правові рамки, покращувати управління та моніторинг проектів, забезпечувати політичну стабільність та зменшувати рівень корупції. Також важливо залучати громадськість до процесу планування і реалізації концесійних проектів, щоб уникнути соціальної напруги і покращити якість надання публічних послуг.

Список використаних джерел:

1. Державно-приватне партнерство в контексті управління державними інвестиціями в Україні. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/495131467995051959/pdf/106249-UKRANIAN-WP-P153935-PUBLIC-Public-Investment-UKR-Web-cover.pdf
2. Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. URL: https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-1-The-View-from-Above-UKR.pdf
3. Україна. Управління державними інвестиціями звіт про діагностичне оцінювання. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099220101172369438/pdf/P172441 0216f7e00e08e090eb7a3d59dad6.pdf
4. World Bank Group Support to Public-Private Partnerships. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/405891468334813110/pdf/World-Bank-Group-support-to-public-private-partnerships-lessons-from-experience-in-client-countries-FY2002-12.pdf
5. INTEGRATION WITH IN THE ASSOCIATION: IMPLEMENTATION DYNAMICS OF THE EU UKRAINE AGREEMENT. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/Integration_UA_EU/Report_Integration_prefinal_en.pdf
6. 中国成为150多个国家和地区的主要贸易伙伴

对外直接投资连续12年居全球前三. URL: https://www.gov.cn/yaowen/liebiao/202410/content_6978504.htm
7. 京沪高速铁路工程. URL: https://www-nra-gov-cn.translate.goog/ztzl/hd/cxdh/cxcg/kjj/jsjb/201705/t20170502_146895.shtml?_x_tr_sl=zh-CN&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

РОЗДІЛ 7
РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

7.1. Сутність і роль підприємницького сектора в економіці України

Підприємницький сектор виступає ключовим елементом сучасної економіки, адже саме він забезпечує динамічність розвитку, адаптивність до змін та підвищення конкурентоспроможності національного господарства. Його функціонування прямо пов'язане з реалізацією економічної свободи, ефективним використанням ресурсів, інноваційною активністю та формуванням ринкових механізмів саморегуляції.

У науковій літературі підприємницький сектор зазвичай трактується як сукупність суб'єктів господарювання, що здійснюють підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку, діючи в умовах економічної свободи та конкуренції. Водночас, його роль виходить за межі суто економічної функції — він є джерелом соціальної стабільності через створення робочих місць, зменшення безробіття та активізацію людського потенціалу [13].

Підприємницький сектор охоплює сукупність економічних суб'єктів, які здійснюють господарську діяльність із метою отримання прибутку. Основу сектору становлять юридичні та фізичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності. Залежно від кількості зайнятих працівників і річного доходу, підприємства класифікуються на малі, середні та великі. В Україні класифікація визначається Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 4618-VI від 22.03.2012 р.

У 2023 році в Україні діяло понад 1,8 млн суб'єктів малого та середнього підприємництва, що складали понад 99,9 % усіх зареєстрованих підприємств [17].

Галузева структура підприємницького сектора є різноманітною, охоплюючи ІТ, сільське господарство, легку промисловість, транспорт, торгівлю, фінансові послуги тощо [29].

Підприємництво виконує низку важливих функцій у сучасній економіці:

- Економічну — створення валового внутрішнього продукту, наповнення бюджету через податки. У 2023 році частка МСП у створенні доданої вартості становила 70,2 % [17].
- Соціальну — забезпечення зайнятості, зменшення безробіття, сприяння соціальній мобільності. МСП забезпечували понад 81,6 % зайнятих у приватному секторі [20].
- Інноваційну — впровадження новітніх технологій, сприяння цифровізації економіки. Зокрема, ІТ-компанії України активно розвивають програмні продукти та експорт послуг до країн ЄС і США [30].

Малі та середні підприємства мають ключове значення для економіки України, їх частка у ВВП України на кінець 2023 року перевищувала 60 % [17], у галузі інформаційних технологій зосереджено понад 346 тис. фахівців, а обсяг експорту ІТ-послуг у 2022 році склав майже 7 млрд дол. США [30]. В свою чергу агробізнес формує понад 10 % ВВП країни, забезпечуючи 40 % від усього експорту [1]. Легка промисловість (текстиль, взуття, фармацевтика) забезпечує тисячі робочих місць і зростання регіональних економік [25].

Після повномасштабного вторгнення рф підприємницький сектор України проявив високу гнучкість та адаптивність. Близько 60 % підприємств відновили діяльність після перших місяців війни, зокрема за рахунок релокації, цифровізації та переорієнтації на внутрішній ринок [20].

Урядом затверджено Стратегію розвитку МСП до 2027 року, що передбачає доступ до фінансування, цифрову трансформацію та експортну підтримку [11]. Значну підтримку надають міжнародні партнери: Програма розвитку ООН (UNDP), ЄС, USAID тощо. Особливо помітним є внесок ІТ-

сектору — компанії з Києва, Харкова та Дніпра продовжують працювати, створювати нові продукти та підтримувати валютні надходження [30].

Враховуючи складність та багатогранність підприємницької діяльності, а також специфіку трансформаційної економіки, важливо звернутися до основних теоретичних концепцій, що формують сучасне розуміння підприємництва. Ці теорії допомагають не лише окреслити сутність підприємницької діяльності, а й визначити механізми її функціонування в умовах змін, які відбуваються в Україні. Саме тому важливо проаналізувати класичні та сучасні підходи до визначення підприємництва, що створює теоретичну базу для подальшого дослідження підприємницького сектора в умовах трансформаційної економіки України.

Одним із найвпливовіших теоретиків підприємництва є Джозеф Шумпетер, який визначає підприємця як агента інноваційних змін у суспільстві. За Шумпетером, підприємництво полягає в створенні нових товарів, послуг, технологій та ринків, що формують процес "творчого руйнування" економіки [26]. Саме інноваційна складова підприємництва є рушієм економічного розвитку, особливо актуальна для сучасної України, де стартапи у сфері IT та агротехнологій демонструють здатність трансформувати традиційні галузі навіть у період військових дій.

Інший важливий внесок зробив Ізраель Кірцнер, який розглядає підприємництво як процес виявлення та використання ринкових можливостей. Підприємець за Кірзнером – це своєрідний арбітр, який усуває дисбаланси між попитом і пропозицією, забезпечуючи ефективний розподіл ресурсів [12]. Такий підхід чітко простежується в українських малих бізнесах, які швидко реагують на зміни попиту, зокрема у сферах доставки та локальних послуг в умовах війни.

Ще одним класичним підходом є теорія Річарда Кантильйона, що акцентує увагу на ризиковості підприємницької діяльності. Підприємець, на думку Кантильйона, — це особа, що приймає на себе економічний ризик і нестабільність заради отримання прибутку [3]. Ця ідея добре відображає

реалії українського бізнес-середовища, де підприємці працюють у надзвичайно динамічних і непередбачуваних умовах трансформації і військового конфлікту.

Перехід до ринкової економіки вимагає врахування ролі інституцій. Інституційний підхід підкреслює, що підприємництво розвивається тільки за умов ефективних правил гри, захисту власності, правового поля і підтримки держави [3; 4]. Особливий внесок у розробку цього підходу зробив Дуглас Норт, який підкреслював, що саме інститути формують економічну поведінку та визначають ефективність економіки [21]. У випадку України наявність інституційних бар'єрів, таких як корупція чи бюрократія, значно гальмує розвиток підприємництва, створюючи так звані «institutional traps» [4]. Проте реформаторські зусилля спрямовані на поліпшення бізнес-клімату та створення сприятливих умов для МСП.

Ідея підприємницької держави передбачає активну роль уряду у розвитку підприємництва, зокрема через інноваційні програми, підтримку стартапів та технологічний розвиток [23]. В Україні реалізуються державні ініціативи, такі як платформа Дія.Бізнес та численні грантові програми, що сприяють росту інноваційних підприємств та зміцненню сектору малого і середнього бізнесу [15; 23].

Україна розпочала перехід від планової до ринкової економіки наприкінці 1980-х років, що супроводжувалося масовою приватизацією, реформами та дерегуляцією. Однак цей процес виявився непростим: слабка інституційна база, олігархізація економіки та неповна приватизація зумовили низку структурних проблем. Масова концентрація власності у руках обмеженого кола осіб створила перепони для розвитку здорової конкуренції та підприємництва. Проте з 2014 року розпочалися нові реформаторські хвилі, що впроваджують сучасні інструменти управління держпідприємствами та прозорі аукціони.

У сучасних умовах підприємницька діяльність в Україні потребує високої гнучкості. Концепції «pivot» та «lean startup» набули великого

значення, дозволяючи бізнесу швидко змінювати стратегії та оптимізувати ресурси для виживання і зростання [14; 15; 22].

Особливо це видно в ІТ-секторі, де стартапи швидко перенаправляють свої продукти під вимоги воєнного часу, а малі підприємства активно переходять на онлайн-торгівлю, шукаючи нові ринки збуту [5; 14; 22]. Здатність адаптуватися є ключовим чинником стійкості підприємницького сектору України в умовах невизначеності.

Підприємництво як соціально-економічне явище відзначається своєю багатовимірністю, динамізмом і залежністю від безлічі внутрішніх та зовнішніх чинників. Тому для глибокого і всебічного аналізу підприємницької діяльності необхідно використовувати комплексний методологічний підхід, який дозволяє врахувати системний характер процесів, їхню історичну еволюцію, а також взаємозв'язки між економічними, інституційними та соціокультурними факторами [21; 22]. Методологія дослідження підприємництва базується на кількох ключових принципах, що відображають складність і багатогранність цього феномену. По-перше, системність, яка передбачає розгляд підприємництва як інтегрованої частини економічної системи, де взаємодіють різноманітні компоненти — від державних інститутів до ринкових механізмів і суспільних норм [3; 4]. По-друге, динамізм, що вимагає враховувати постійні зміни в умовах ведення бізнесу, технологіях, законодавстві та суспільних запитах [14; 22]. Важливим є також принцип історизму, що дозволяє відслідковувати закономірності розвитку підприємництва в контексті економічних і політичних трансформацій [5]. Нарешті, складність полягає в потребі комплексного аналізу, який охоплює як макроекономічні, так і мікроекономічні чинники, а також політичні, соціальні і культурні аспекти [12].

Застосування причинно-наслідкового аналізу допомагає виявити взаємозалежності між різними елементами підприємницької екосистеми — наприклад, як інституційна якість чи рівень цифровізації впливають на

динаміку розвитку малого і середнього бізнесу [4; 21]. Одночасно контекстуальний підхід підкреслює необхідність врахування національних особливостей, що є вирішальними для коректного тлумачення отриманих результатів і формування рекомендацій [22].

Для емпіричного дослідження підприємництва використовують різноманітні методи, що можна поділити на кількісні та якісні. Кількісні методи базуються на статистичному аналізі великих масивів даних, що включають показники кількості підприємств, рівня зайнятості, внеску підприємницького сектору у ВВП, а також індекси, які відображають інституційне та бізнес-середовище, наприклад, рейтинг Doing Business [3; 14]. Економетричні методи, такі як регресійний та кореляційний аналіз, дозволяють встановити причинно-наслідкові зв'язки між факторами впливу (законодавчими змінами, макроекономічними коливаннями) і результативністю підприємництва [14].

Якісні методи є незамінними для глибокого розуміння мотивацій, бар'єрів і стратегій підприємців. До них належать кейс-стаді — детальний аналіз окремих підприємств або проектів, глибинні інтерв'ю з підприємцями та експертами, а також фокус-групи, які допомагають виявити колективні уявлення про проблеми і перспективи розвитку бізнесу [14; 22]. Для стратегічного аналізу застосовуються методи PEST і SWOT. PEST-аналіз дозволяє систематизувати зовнішні політичні, економічні, соціальні та технологічні чинники, які впливають на підприємницьке середовище, тоді як SWOT-аналіз спрямований на виявлення сильних і слабких сторін підприємницького сектору, а також можливостей і загроз, що виникають у зовнішньому середовищі [14; 22].

Важливою складовою методології є використання ключових показників для оцінки стану і розвитку підприємництва. Серед таких індикаторів — кількість зареєстрованих підприємств, внесок сектору малого і середнього бізнесу у ВВП, рівень зайнятості, індекси, які відображають легкість ведення бізнесу, рівень цифровізації економіки та інші [2; 14; 15]. Для аналізу

тенденцій застосовують моделювання і динамічний аналіз, що дають змогу прогнозувати розвиток підприємництва з урахуванням змін економічного, інституційного та технологічного середовища [22].

Особливе значення має регіональний аспект дослідження, оскільки умови і можливості розвитку підприємництва суттєво відрізняються в різних частинах країни. Використання геоаналітичних методів дозволяє створювати картографічні моделі розміщення підприємницьких кластерів, аналізувати концентрацію підприємницької активності та визначати територіальні пріоритети для підтримки бізнесу [14]. Порівняння локальних моделей розвитку підприємництва в різних регіонах із урахуванням їхніх економічних, культурних та інституційних особливостей відкриває можливості для формування адаптивних політик, спрямованих на стимулювання зростання бізнесу в різних контекстах [14].

Таким чином, комплексний методологічний підхід, що поєднує системність, динамізм, історизм та багатоплановий аналіз із використанням сучасних кількісних і якісних методів, створює надійну основу для дослідження підприємництва в Україні. Цей підхід дозволяє не лише краще розуміти природу підприємницької діяльності, а й розробляти ефективні стратегії підтримки та розвитку бізнесу в умовах швидкоплинних економічних та соціальних змін [3; 21; 22].

Підприємницький сектор є динамічним елементом економіки, здатним швидко реагувати на зовнішні виклики та зміни ринкового середовища. Еволюція цього сектору в Україні супроводжується трансформаціями у структурі підприємств за розмірами, зайнятістю, фінансовими показниками. Розуміння цих процесів вимагає ретельного аналізу ключових показників розвитку малого, середнього та великого бізнесу.

За даними Державної служби статистики України [8], у період з 2010 до 2024 року спостерігалася суттєва динаміка змін кількості підприємств різних розмірів. Кількість малих підприємств зростала до 2013 року, що пов’язано з активізацією приватного підприємництва та спрощенням

реєстраційних процедур. Після 2014 року, у зв'язку з військовими подіями та економічною кризою, спостерігалося скорочення активних малих та середніх підприємств, що частково компенсувалося в період 2018–2019 років завдяки реформам та розвитку стартап-екосистеми [6]. Водночас, велике підприємництво демонструвало тенденцію до концентрації, із зменшенням загальної кількості великих підприємств, але зростанням їхнього економічного впливу через укрупнення та вертикальну інтеграцію [3].

Таблиця 7.1

Динаміка кількості підприємств різних розмірів в Україні, 2010–2024 роки

Роки	Усього, одиниць	У тому числі					
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства	
		одиниць	у %	одиниць	у %	одиниць	у %
2010	378810	586	0,2	20983	5,5	357241	94,3
2011	375695	659	0,2	20753	5,5	354283	94,3
2012	364935	698	0,2	20189	5,5	344048	94,3
2013	393327	659	0,2	18859	4,8	373809	95,0
2014	341001	497	0,1	15906	4,7	324598	95,2
2015	343440	423	0,1	15203	4,4	327814	95,5
2016	306369	383	0,1	14832	4,9	291154	95,0
2017	338256	399	0,1	14937	4,4	322920	95,5
2018	355877	446	0,1	16057	4,5	339374	95,4
2019	380597	518	0,1	17751	4,7	362328	95,2
2020	373822	512	0,1	17602	4,7	355708	95,2
2021	370834	610	0,2	17502	4,7	352722	95,1
2022	261924	494	0,2	14783	5,6	246647	94,2
2023	307852	512	0,2	14070	4,6	293270	95,2
2024	283813	558	0,2	13990	4,9	269265	94,9

За даними державної служби статистики. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

У структурі зайнятості спостерігаються суттєві розбіжності між малим, середнім та великим бізнесом. На початку 2000-х років малий бізнес забезпечував до 25% робочих місць у підприємницькому секторі, тоді як середній і великий бізнес — відповідно 30% і 45% [8]. До 2024 року частка зайнятих у малому бізнесі зросла до 32%, що відображає загальносвітову

тенденцію до розвитку гнучких бізнес-моделей і фріланс-економіки. Найбільшу питому вагу малого бізнесу у зайнятості зафіксовано в галузях ІТ, торгівлі, локальних сервісів, тоді як виробництво та логістика залишаються домінантою великих підприємств [15].

Щодо виручки, рентабельності та інвестиційної активності підприємств, найбільші обсяги традиційно демонструє великий бізнес, зокрема у сферах металургії, енергетики, великого виробництва. Водночас, ІТ-компанії малого та середнього розміру в Україні забезпечують високі темпи приросту виручки та інвестицій, особливо у 2020–2024 роках, що пов'язано з розвитком експортних послуг і цифрових технологій [23]. Показники рентабельності в малому бізнесі є більш варіативними через вищий рівень ризиків та залежності від ринкової кон'юнктури.

Важливим чинником впливу на підприємницький сектор стали пандемія COVID-19 та повномасштабна війна в Україні. За оцінками аналітичних центрів [28], у 2020–2022 роках відбулося скорочення кількості активних підприємств майже на 15% порівняно з довоєнним рівнем. Значна частина бізнесів змінила локацію, переміщуючи діяльність у західні регіони України або частково переходячи на віддалену модель роботи. Ці процеси супроводжувалися також переформатуванням бізнес-моделей, зростанням ролі онлайн-сервісів та зміною галузевої структури підприємницького сектору.

У 2022–2024 роках структурні зміни у секторі МСП уповільнились під дією пандемії COVID-19, а також воєнної агресії. Проте вже у 2025 році кількість активних підприємств МСП зросла до понад 290 тис., частка експорту у загальному товарообігу сягнула 10,8%, а цифрова трансформація активізувалася завдяки державним програмам «єВідновлення» та «Дія.Бізнес».

Узагальнюючи, динаміка підприємницького сектору України відображає як традиційні економічні цикли, так і вплив зовнішніх шоків. Стабільний розвиток малого і середнього бізнесу, поряд із модернізацією

великого підприємництва, є важливою передумовою економічної стійкості та конкурентоспроможності країни.

У сучасних умовах розвитку української економіки підприємницький сектор продовжує зазнавати суттєвих змін під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Ці зміни не обмежуються лише кількісними показниками чи структурними характеристиками бізнесу, а мають глибокий трансформаційний характер, що охоплює інституційне середовище, логістику, бізнес-моделі та механізми державної підтримки. Усе це формує нову архітектоніку підприємницького середовища, яка визначатиме його майбутній розвиток.

Одним із ключових чинників таких трансформацій виступають інституційні зміни. Упродовж останнього десятиліття в Україні активно впроваджуються реформи, спрямовані на спрощення ведення бізнесу, підвищення прозорості та ефективності державних послуг. Важливу роль у цьому відіграє адміністративно-територіальна реформа, що змінила підходи до управління на місцевому рівні, а також діджиталізація бізнес-послуг, прикладом якої є запуск платформи «Дія» та пов’язаної екосистеми. Впровадження електронних сервісів значно спростило процедури реєстрації підприємств, подання звітності, отримання ліцензій і дозволів, що особливо важливо для малого та середнього бізнесу [19]. Крім того, в умовах воєнного стану уряд розробив низку пільгових умов і субсидій для підтримки підприємництва, включаючи кредитні програми під 0% річних, грантові конкурси та програми компенсації втрат бізнесу через воєнні дії [10].

Війна стала каталізатором глибоких змін у логістиці та експортно-імпортних ланцюгах. Багато підприємств були змушені переносити свої виробничі потужності із зон активних бойових дій до західних регіонів України. Такий процес релокації створює нові виклики, пов’язані із забезпеченням ресурсами, пошуком нових партнерів та налагодженням внутрішніх логістичних маршрутів. Одночасно трансформуються експортні ланцюги, адже частина традиційних ринків збуту, особливо в країнах СНД,

була втрачена, що змушує підприємців шукати нові ніші в ЄС, Північній Америці та Азії [7]. Відновлення ринків відбувається паралельно з розвитком внутрішнього споживчого ринку, де зростає попит на локально вироблену продукцію та послуги.

Особливу роль у цих умовах відіграють зміни бізнес-моделей. Відповіддю на кризові обставини стає активний розвиток онлайн-торгівлі, краудфандингових платформ і соціальних ініціатив. Багато підприємств активно впроваджують гнучкі моделі управління, які дозволяють швидко адаптуватися до нових умов. Зокрема, малий і середній бізнес переходить до моделей, заснованих на принципах lean startup та pivot, що забезпечує більшу стійкість до змін. Такі процеси супроводжуються розвитком локальних сервісів, волонтерських проектів, а також інтеграцією елементів соціального підприємництва, де поряд із комерційною вигодою важливу роль відіграє соціальна відповідальність [2].

Державна підтримка в умовах кризи набуває особливої ваги. Уряд України запровадив низку програм, що охоплюють грантові конкурси, податкові канікули для постраждалих підприємств, програми мікрокредитування та навчальні проекти для підприємців. Ці ініціативи спрямовані на збереження робочих місць, підтримку інновацій та відновлення економічної активності у зонах, що зазнали руйнувань. Прикладами успішних кейсів є запуск нових IT-стартапів, розширення сфери локальних сервісів, розвиток соціального підприємництва та аграрного малого бізнесу, які демонструють життєздатність навіть у складних умовах [24].

Таким чином, трансформаційні процеси, що охоплюють інституційну сферу, логістику, бізнес-моделі та механізми державної підтримки, формують нові контури українського підприємницького середовища. Вони відкривають не лише нові виклики, а й можливості для сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності та інтеграції України у глобальні економічні процеси.

Сучасний розвиток підприємництва в Україні набув значної багатовекторності, що проявляється не лише у загальнодержавних тенденціях, а й у виразних регіональних особливостях. Кожен регіон формує власний економічний ландшафт, який визначається історичними, соціально-економічними та географічними умовами. Це географічне розмаїття суттєво впливає на структуру та динаміку підприємницької активності в Україні.

Однією з найбільш виразних характеристик є структурна відмінність між розвиненими урбанізованими центрами та слабо індустріалізованими або аграрно орієнтованими територіями. Наприклад, міста-мільйонники на кшталт Києва, Харкова, Одеси чи Львова демонструють вищу концентрацію підприємств, переважно у сфері послуг, торгівлі, ІТ, фінансових технологій. У той час як малонаселені райони залишаються переважно залежними від аграрного бізнесу або малих локальних підприємств, часто не інтегрованих у загальнонаціональні ринки. Цей дисбаланс посилюється нерівномірним розподілом інвестицій, інфраструктурних ресурсів та людського капіталу [9].

Важливим фактором розвитку окремих регіонів є локальні драйвери: рівень залучення інвестицій, стан транспортної та логістичної інфраструктури, наявність кваліфікованого персоналу. Саме ці елементи формують конкурентоспроможність регіональних економік. У західних регіонах України спостерігається зростання технологічного підприємництва завдяки розвитку освітніх центрів, технопарків і наукових установ. Львів, наприклад, став одним із найбільших ІТ-хабів в Україні, поєднуючи ІТ-компанії, освітні програми та акселератори [16]. Східні та південні області традиційно орієнтовані на промисловість і логістику, однак через воєнні події частина підприємств вимушено релокувалася, що стимулювало перерозподіл економічних потоків.

Серед сучасних форм організації бізнесу особливу роль відіграють кластери та мережеві структури. В Україні найбільш відомими є ІТ-кластери Львова, Харкова, Дніпра, що об’єднують сотні компаній, навчальні заклади, інвесторів та органи влади [27]. В аграрній сфері приклади ефективних

кластерних моделей можна знайти на Полтавщині чи Вінниччині, де кооперація між фермерами, переробними підприємствами та експортерами сприяє збільшенню доданої вартості продукції. Важливу роль у підтримці таких мережевих структур відіграють акселератори, бізнес-інкубатори, коворкінгові простори, які надають менторську підтримку, доступ до фінансування та організаційних ресурсів.

Водночас зберігаються серйозні проблеми, що стримують розвиток підприємництва на регіональному рівні. Найбільш актуальними є нерівний доступ до фінансових ресурсів, інвестицій, сучасних технологій та ринкових можливостей. Особливо це стосується депресивних регіонів або сільських територій, де відсутність розвиненої інфраструктури та низький рівень економічної активності ускладнюють залучення інвесторів. Саме тому децентралізація та посилення ролі місцевого самоврядування розглядаються як потенційно ефективний механізм вирівнювання цих дисбалансів. Завдяки реформам у сфері фінансової автономії громад та розширенню повноважень місцевих органів влади, регіони отримують більше можливостей для залучення інвестицій, розробки власних програм підтримки бізнесу та розвитку інфраструктури [18].

Отже, регіональні особливості розвитку підприємництва в Україні формують багатошарову картину, де поєднуються сильні урбаністичні центри, локальні промислові кластери та менш розвинені території. Стратегічним завданням державної політики залишається підтримка регіональної рівноваги, стимулювання кластеризації та забезпечення рівного доступу до можливостей для бізнесу в усіх куточках країни.

Список використаних джерел:

1. Агросектор України: результати експорту у 2023 році / Latifundist.com — 2023. URL: https://latifundist.com
2. Аналітичний центр CASE Україна. Зміни бізнес-моделей в умовах війни: Дослідження 2024. URL: https://case-ukraine.com.ua/reports/zmyny-biznes-modeley-2024

3. Ватаманюк О. І., Сухарська І. П. Інститут підприємництва в економічній системі України // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 5–6(1). – С. 14–17.
4. Вільямсон О. Е. Нова інституційна економіка: підсумки та перспективи // Журнал економічної літератури. – 2000. – Т. 38, № 3. – С. 595–613.
5. Гайдай Л. В., Кравчук С. М. Економічна трансформація та приватизація в Україні // Економічні студії. – 2018. – № 1(25). – С. 30–44.
6. Гайдай Л. В., Кравчук С. М. Економічна трансформація та приватизація в Україні // Економічні студії. – 2018. – № 1(25). – С. 30–44.
7. Державна служба статистики України. Зовнішня торгівля України 2022–2024. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm
8. Державна служба статистики України. Підприємництво в Україні: Статистичний збірник. – К., 2024. – 250 с.
9. Державна служба статистики України. Регіональні економічні показники України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/reg.htm
10. Кабінет Міністрів України. Програми підтримки бізнесу в умовах воєнного стану. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/pidtrimka-biznesu-2024
11. Кабінет Міністрів України. Стратегія розвитку малого та середнього бізнесу до 2027 року — Київ: КМУ, 2024. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-stratehiiu-rozvytku-maloho-ta-serednoho-biznesu-do-2027-roku
12. Кирцнер І. М. Конкуренція та підприємництво / пер. з англ. – К.: Центр економічної освіти, 2001. – 214 с.
13. Кіндзерський Ю. В. Можливості застосування концепції підприємницької держави для повоєнного відновлення України URL: https://econa.org.ua
14. Кропельницька С. О., Єкімов С. В., Александрович О. М. Бар'єри та можливості розвитку підприємництва в Україні // Вісник Прикарпатського національного університету. Економіка. – 2025. – Т. 12, № 2. – С. 116–130.
15. Литвин І. В., Мисків С. О. Особливості державної підтримки стартап-індустрій в Україні // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2024. – № 6(1). – С. 238–249.
16. Львівський IT Кластер. Аналітичний звіт про стан IT-індустрії у Львівському регіоні, 2024. URL: https://itcluster.lviv.ua/research
17. Міністерство економіки України. Огляд розвитку МСП в Україні, 2023. — Київ, 2023. URL: https://www.me.gov.ua
18. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Офіційна статистика з децентралізації та розвитку регіонів. URL: https://decentralization.gov.ua
19. Міністерство цифрової трансформації України. Дія.Бізнес: Екосистема для підприємців. URL: https://business.diia.gov.ua
20. Національний банк України. Інфляційний звіт, грудень 2023. — Київ: НБУ, 2023. URL: https://bank.gov.ua

21. Норт Д. Інститути, інституційні зміни та функціонування економіки / пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 210 с.
22. Пащук Л. В. Державне регулювання інституційного розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Пащук Людмила Василівна. – К., Національна академія управління, 2021. – 22 с.
23. Політика державної підтримки інноваційних стартапів в Україні // Українське суспільство. – 2020. – № 3(67). – С. 45–53.8
24. Український фонд стартапів. Успішні кейси релокованих бізнесів. URL: https://usf.com.ua/news/cases-2024
25. Укрлегпром. Стан легкої промисловості України у воєнний період. — Київ: Укрлегпром, 2023. URL: https://ukrlegprom.org.ua
26. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / пер. з нім. – К.: Вид-во «Темпора», 2008. – 254 с.
27. Kharkiv IT Cluster. Структура і розвиток IT-кластерів Харкова. URL: https://it-kharkiv.com/research
28. OECD. Economic Survey of Ukraine 2024. Paris: OECD Publishing, 2024. – 190 p.
29. OECD. Enhancing resilience by boosting digital business transformation in Ukraine. 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/enhancing-resilience-by-boosting-digital-business-transformation-in-ukraine_4b13b0bb-en.html.
30. Ukraine's Startups Are Surviving—and Thriving—in Wartime / Wired, 2023. URL: https://www.wired.com/story/ukraine-startups-resilience-tech-sector

7.2. Фактори, проблеми та бар'єри розвитку підприємницької діяльності в умовах трансформацій України

Функціонування підприємницької діяльності в Україні відбувається в умовах багаторівневих трансформаційних процесів, що охоплюють інституційну, економічну, соціальну та технологічну сфери. Комплексний аналіз факторів, що визначають розвиток бізнесу, вимагає врахування як внутрішніх, так і зовнішніх викликів.

Інституційно-правове середовище підприємництва в Україні характеризується наявністю сучасних стратегій підтримки малого та середнього підприємництва (МСП) та великого бізнесу, однак їхня ефективність обмежена низкою чинників. Державна політика передбачає реалізацію програм підтримки (наприклад, «5-7-9%», «єРобота», цифрові сервіси «Дія.Бізнес») [8]. Однак програми мають переважно точковий

характер, що не дозволяє забезпечити системну підтримку усіх категорій підприємств. Зокрема, великі компанії зосереджені в стратегічних галузях (металургія, енергетика), а МСП діють у менш захищених секторах (послуги, торгівля), що не завжди враховується при формуванні політик.

Умови ведення підприємницької діяльності в Україні значною мірою визначаються станом нормативно-правового середовища. Одним із ключових стримувальних факторів розвитку малого, середнього та великого бізнесу є неврегульованість та часті зміни в законодавстві, що провокує як прямі фінансові втрати підприємств, так і зростання адміністративного навантаження.

Однією з найбільш проблемних сфер залишається податкове законодавство України. Протягом 2020–2024 років порядок адміністрування податку на додану вартість зазнавав численних змін, зокрема щодо реєстрації податкових накладних, порядку підтвердження податкового кредиту та застосування електронних сервісів ДПС. Це призводить до ризику блокування податкових накладних, що, згідно зі статтею 120 Податкового кодексу України [16], тягне за собою штрафи від 10% до 50% від суми ПДВ залежно від строку затримки реєстрації. Підприємства змушені не лише витрачати додатковий ресурс на юридичний супровід, а й зазнавати фінансових втрат через припинення господарських операцій.

Ще одним прикладом є неврегульованість правил валютного контролю, що ускладнює зовнішньоекономічну діяльність бізнесу. Зокрема, протягом 2022–2024 років Національний банк України неодноразово змінював вимоги щодо повернення валютної виручки та купівлі валюти. Затримка повернення валютної виручки понад встановлені строки карається штрафом у розмірі 0,3% від суми за кожен день прострочення згідно з Законом України «Про валюту і валютні операції» [17]. Ці коливання правил змушують підприємства постійно моніторити зміни та нести ризики непередбачених витрат.

Сфера ліцензування також демонструє суперечності між законами та підзаконними актами. Наприклад, відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензійні умови мають затверджуватись виключно Кабінетом Міністрів України. Проте деякі міністерства продовжують приймати власні акти, що створює юридичну невизначеність для підприємств. Наслідком цього є ризик отримання штрафів до 17 000 грн або анулювання ліцензії через формальне недотримання умов, встановлених неуповноваженим органом [18].

Не менш проблемною залишається сфера трудового законодавства. У 2022–2024 роках до Кодексу законів про працю України неодноразово вносилися зміни, пов’язані з дистанційною роботою, скороченим робочим часом, порядком надання відпусток. Часто підприємства не встигають оперативно адаптувати внутрішні документи до нових вимог, що тягне за собою штрафи відповідно до статті 265 КЗпП України в розмірі до 10 мінімальних заробітних плат за кожного працівника. За оцінками Європейської Бізнес Асоціації, лише у 2023 році близько 32% опитаних компаній стикалися з труднощами через раптові зміни у трудовому регулюванні [7].

Важливо зазначити й митні процедури, що ускладнюються через постійне оновлення переліків товарів, які підпадають під обмеження чи особливий контроль у зв’язку з воєнним станом. Відсутність синхронізації між переліками Мінекономіки, Держмитслужби та НБУ призводить до ситуацій, коли підприємство дотримується однієї редакції правил, тоді як на митниці застосовується вже нова версія. Це стає підставою для накладення штрафів відповідно до статей 470-476 Митного кодексу України, а також може призводити до втрати вантажів або затримок у постачанні продукції.

Особливе місце серед прикладів законодавчої невизначеності займає будівельна галузь. Тут діє одразу кілька версій Державних будівельних норм, затверджених у різні роки, які можуть суперечити одна одній. Так, щодо технічної документації та експертизи проєктів одночасно застосовуються

положення ДБН та закону «Про регулювання містобудівної діяльності». У результаті підприємства змушені витрачати додаткові кошти на юридичне супроводження проєктів, а за порушення вимог до будівництва накладаються штрафи до 36 000 грн згідно зі статтею 96 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7].

Загалом за даними BRDO у 2023 році в Україні щомісяця приймалося в середньому 50–70 нових нормативно-правових актів, які прямо або опосередковано стосувалися бізнесу [13]. Така нормативна динаміка значно ускладнює дотримання вимог для всіх категорій підприємств — від малого до великого бізнесу. Для малих підприємств це створює непропорційно високе навантаження, оскільки вони часто не мають окремих юридичних відділів або штатних фахівців з комплаєнсу.

У підсумку неврегульованість, суперечності та часті зміни в законодавстві мають системний негативний вплив на український бізнес. Вони спричиняють не лише зростання адміністративних витрат та штрафних санкцій, а й формують загальний клімат правової невизначеності, що підриває інвестиційну привабливість та стримує довгострокове стратегічне планування підприємницької діяльності.

Неврегульованість нормативно-правової бази та її часті зміни залишаються одним із ключових стримуючих чинників розвитку підприємницької діяльності в Україні. Цей вплив простежується на всіх рівнях бізнесу — від малих і середніх підприємств до великого бізнесу, однак характер і масштаб наслідків для кожної групи підприємств мають свої специфічні риси.

Для малих підприємств найбільш відчутними є негативні наслідки у вигляді зростання транзакційних витрат. Через обмежені адміністративні ресурси малий бізнес не завжди має можливість оперативно відстежувати зміни законодавства та вчасно впроваджувати їх у бізнес-процеси. За оцінками, до 15–20% часу власника малого бізнесу в Україні витрачається на вирішення юридичних та регуляторних питань, що відволікає ресурси від

основної господарської діяльності [20]. Окрім цього, постійне оновлення нормативних вимог збільшує ризик штрафних санкцій. Через недостатню поінформованість і відсутність у штаті спеціалізованих фахівців малі підприємства часто порушують нові або оновлені вимоги, що тягне за собою фінансові втрати. Ще одним важливим наслідком для малих підприємств є погіршення інвестиційної привабливості. Нестабільність нормативно-правової бази суттєво знижує довіру до прогнозованості умов ведення бізнесу, що ускладнює залучення фінансування як із банківських джерел, так і через альтернативні фінансові інструменти [26].

У середніх підприємств переважають інші проблеми. Зокрема, часті зміни в податковому законодавстві, трудовому праві або правилах зовнішньоекономічної діяльності ускладнюють стратегічне планування. Бізнес змушений регулярно переглядати середньо- та довгострокові плани розвитку, що затримує реалізацію інвестиційних проєктів. Середнім підприємствам доводиться нести значні витрати на юридичний супровід: формування штатних юридичних підрозділів або залучення зовнішніх консультантів для моніторингу змін і адаптації до них є обов’язковою умовою функціонування, що підвищує собівартість продукції та послуг. Крім того, для середнього бізнесу в галузях виробництва та експорту актуальним є зниження конкурентоспроможності. Неврегульованість законодавства може призводити до зриву контрактів чи невідповідності міжнародним стандартам, що особливо критично в умовах інтеграції України до глобальних ринків.

Для великого бізнесу проблематика нормативно-правової невизначеності має стратегічний характер і безпосередньо впливає на інвестиційний клімат. Великі компанії часто орієнтовані на зовнішніх інвесторів, для яких політична та нормативна стабільність є визначальними умовами. Згідно з опитуванням Європейської бізнес-асоціації, понад 60% представників великого бізнесу вважають часті законодавчі зміни одним із головних бар'єрів для інвестицій в Україну [5]. Особливу проблему для великих підприємств становить неузгодженість регуляцій між різними

секторами. У структурі холдингів або вертикально інтегрованих компаній можуть одночасно застосовуватись суперечливі вимоги, наприклад, у сфері екологічного контролю, оподаткування чи митного регулювання, що створює ризики штрафів, судових спорів та репутаційних втрат. Для компаній-експортерів така ситуація особливо загрозлива: невідповідність українських регуляцій міжнародним стандартам або часті зміни у правилах ведення бізнесу можуть спричинити недовіру до українських партнерів і проблеми з проходженням аудитів з боку міжнародних організацій.

У цілому часті зміни законодавства формують ефект правової невизначеності, що згубно впливає на підприємницьку активність у масштабах всієї економіки. Зокрема, спостерігається зниження темпів створення нових бізнесів, що пов’язано з високими ризиками помилок у дотриманні чинних правил. Інвестори дедалі частіше відкладають або скорочують свої інвестиційні програми через незрозумілі перспективи регуляторного середовища. Водночас відбувається підвищення рівня тінізації економіки, коли підприємства свідомо ухиляються від дотримання оновлених норм через їхню складність, непослідовність або недоцільність. У довгостроковій перспективі така ситуація уповільнює економічне зростання країни, ускладнює реалізацію структурних реформ та інтеграцію України до глобальних економічних систем, що особливо актуально в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки.

Додаткову складність створюють корупційні ризики та бюрократичні бар'єри. За даними міжнародних рейтингів, корупція в Україні залишається на високому рівні, що прямо впливає на бізнес-середовище [22]. Системні проблеми судового захисту прав підприємців (затягування розгляду справ, непередбачуваність рішень) підривають довіру до державних інституцій.

Вплив корупції на розвиток підприємницького сектора в Україні залишається одним із ключових стримуючих чинників економічного зростання та формування конкурентоспроможного бізнес-середовища. Корупція створює системні ризики для всіх категорій підприємств — малих,

середніх і великих, хоча характер цих ризиків має певні відмінності залежно від масштабів і галузі діяльності бізнесу.

На рівні малих та середніх підприємств (МСП) найбільшою проблемою є так звана побутова корупція, що супроводжує взаємодію з органами державного нагляду, фіскальними службами, дозвільними інстанціями. Для багатьох підприємств саме неформальні платежі стають умовою отримання ліцензій, дозволів, сертифікатів або уникнення адміністративних штрафів. Це призводить до додаткового фінансового навантаження, що особливо критично для МСП з обмеженим доступом до ресурсів. Згідно з даними Transparency International, Україна посідає одне з останніх місць у Європі за індексом сприйняття корупції, що свідчить про системність проблеми [26].

Для середніх і великих підприємств актуальнішим є так зване «високорівневе» хабарництво, пов’язане з державною закупівлею, митними процедурами, доступом до державною підтримкою чи великими інфраструктурними проєктами. У цих випадках корупція деформує ринкову конкуренцію, сприяючи утворенню олігархічних структур та монополізації окремих секторів економіки. Особливо небезпечною є ситуація, коли через корупційні механізми здійснюється вибіркова підтримка окремих бізнес-груп за рахунок інших учасників ринку. Це обмежує можливості для входу нових підприємств, знижує інноваційну активність і гальмує економічну модернізацію.

Ще одним суттєвим негативним чинником є вплив корупції на судову систему та захист прав власності. За результатами досліджень Європейської бізнес-асоціації, понад 70% представників підприємницької спільноти України не довіряють українським судам у справах, що стосуються бізнес-інтересів [5]. Це зумовлює поширення практики укладання неформальних угод і тіньових домовленостей, що дестабілізує ринок.

У стратегічній перспективі корупція сприяє зростанню рівня тінізації економіки, адже підприємці вимушено шукають неформальні способи ведення справ, аби мінімізувати взаємодію з державними структурами. Крім

того, це підриває інвестиційний клімат України: міжнародні інвестори, зокрема в сфері промислового виробництва, IT, фінансів, утримуються від входу на український ринок через високі корупційні ризики.

Ситуація ускладнюється тим, що спроби антикорупційної реформи в Україні, хоча й демонструють певний прогрес (створення НАБУ, САП, Вищого антикорупційного суду), залишаються недостатньо ефективними для зміни практик на системному рівні. Відсутність політичної волі, інституційна слабкість правоохоронних та судових органів, а також низька правова культура значної частини населення зумовлюють інерційність корупційних механізмів.

Таким чином, корупція в Україні має багатовимірний і комплексний вплив на підприємницький сектор: від збільшення транзакційних витрат і бар'єрів для входу на ринок до деформації конкурентного середовища й погіршення міжнародного іміджу країни як інвестиційно привабливої юрисдикції.

Вагоме значення для розвитку бізнесу має монетарна політика держави. Протягом 2022–2024 років облікова ставка НБУ залишалася на рівні 20–25% річних, що істотно обмежувало можливості кредитування [12]. Програма пільгового кредитування «Доступні кредити 5-7-9%», яка активно підтримується державою, дозволила компенсувати частину витрат підприємств на обслуговування кредитів, однак її охоплення не покриває потреби всього сектору. За даними НБУ, станом на кінець 2023 року кредитний портфель малого і середнього бізнесу становив лише близько 15% загального обсягу банківського кредитування, тоді як у країнах ЄС цей показник досягає 40–50% [12]. Особливо гостро стоїть проблема доступу до довгострокових фінансових ресурсів, необхідних для інвестицій та розвитку, що змушує підприємців звертатися до альтернативних джерел фінансування, включаючи грантові програми. Зокрема, у 2023 році в межах програм «єРобота» та «Дія.Бізнес» понад 7 000 підприємців отримали гранти на суму близько 4,7 млрд грн, у тому числі по програмі «Власна справа» видано

більше 6 300 мікрогрантів на суму понад 1,5 млрд грн [8]. Підтримка через грантові програми забезпечила відкриття тисяч бізнесів та створення понад 20 000 нових робочих місць.

Структура внутрішнього попиту та платоспроможність населення також істотно впливають на розвиток підприємництва. За даними Державної служби статистики України, у 2023 році частка витрат домогосподарств на продукти харчування сягала 46%, що свідчить про домінування базових потреб над витратами на товари тривалого користування та послуги [3]. Середній дохід на одного працюючого громадянина у 2023 році становив близько 14–15 тис. грн на місяць, що унеможливлює формування стійкого попиту на високовартісні товари та послуги [3]. Крім того, демографічні чинники, зокрема відтік трудових ресурсів за кордон та зменшення населення внаслідок війни, посилюють проблему недостатнього внутрішнього попиту. Наприклад, за оцінками Світового банку, станом на 2024 рік кількість економічно активного населення України скоротилася на понад 15% порівняно з довоєнним періодом [21].

Окремою проблемою виступає вплив тіньової економіки на легальний сектор. За оцінками експертів, частка тіньової економіки в Україні перевищує 30% ВВП [9]. Основними її проявами є неофіційна зайнятість, використання готівкових розрахунків без фіскалізації, контрабанда товарів. Це створює нерівні умови конкуренції та зменшує надходження до бюджету.

Інноваційно-технологічні виклики та цифровізація бізнесу в Україні демонструють суперечливі тенденції. Рівень цифрової трансформації в МСП залишається низьким: згідно з опитуваннями, лише близько 20% підприємств використовують CRM-системи, електронний документообіг або е-комерцію на системній основі [15]. Основними бар'єрами є висока вартість ІТ-рішень, кадровий дефіцит, недостатній рівень цифрових навичок власників бізнесу.

Рівень впровадження інновацій в українському підприємницькому секторі загалом поступається європейським стандартам. Частка підприємств, що займаються власними науково-дослідними розробками, є низькою —

переважно інновації імпортуються з-за кордону у вигляді обладнання чи технологій [25]. Відзначається технологічне відставання в промисловості, сільському господарстві та сфері послуг.

Недостатність науково-дослідницької підтримки підприємництва в Україні проявляється у слабкій взаємодії бізнесу та наукових установ. Створення кластерів, технопарків, бізнес-інкубаторів поки що має локальний характер і не носить системного масштабу [1]. Проблеми фінансування інновацій із державного бюджету додатково обмежують можливості для технологічного розвитку підприємств.

Серед адміністративних бар'єрів та регуляторних обмежень провідною проблемою залишається складність проходження дозвільних процедур, отримання ліцензій, здійснення перевірок. Навіть після спроб дерегуляції підприємці часто стикаються з дублюванням вимог різних органів контролю [20]. Щоб оцінити реальний вплив чинних нормативних вимог на роботу підприємств та окреслити можливі напрями змін, команда BRDO разом із Центром розвитку інновацій за підтримки Європейського Союзу в рамках проєкту EU4Business: SME Policies and Institutions Support (SMEPIS), що впроваджується консорціумом у складі Ecorys, GIZ, BRDO та Civitta, здійснила масштабне опитування представників підприємницького сектору [14].

У дослідженні взяли участь компанії, що представляють 86% ключових секторів української економіки, включаючи будівництво, інформаційні технології, сільське господарство, логістику, консалтингові послуги тощо. Географічна структура опитаних показала, що 14,5% компаній працюють у межах усієї України, а 11% ведуть діяльність виключно в Києві. [14].

Результати виявили низку важливих тенденцій. Понад 70,8% респондентів заявили, що очікують від держави більш активної політики дерегуляції. Для фізичних осіб-підприємців (ФОП) у середньому необхідно дотримуватися 76 регуляторних вимог, а для юридичних осіб ця цифра сягає 159 пунктів. Причому значна частина цих вимог не має прямого зв’язку з

основним видом діяльності підприємства, однак залишається обов’язковою до виконання.

Середні витрати компаній на забезпечення відповідності цим регуляціям можуть перевищувати 1 мільйон гривень, залежно від масштабу бізнесу. Найбільш витратними є закупівля спеціального обладнання для дотримання встановлених норм, сертифікація персоналу, транспортні витрати та організація адміністративного забезпечення.

Крім того, опитування показало, що до 20% робочого часу одного штатного працівника щомісяця витрачається виключно на виконання регуляторних процедур. Це суттєво знижує ефективність використання людських ресурсів у компаніях.

Серед конкретних проблем, з якими стикається бізнес, опитані найчастіше зазначали[14]: блокування податкових накладних — 49,6% опитаних; затримки на митниці, пов’язані з чергами на кордоні, — 26,4%; зловживання регуляторними повноваженнями з боку представників органів влади — 24,9%; несправедливі рішення в тендерних процедурах — 20,6%; перевірки з боку різних контролюючих органів — 17,4%; вимагання хабарів посадовими особами або представниками державних чи комунальних підприємств — 14,2%. Ці дані підтверджують, що надмірне регуляторне навантаження не лише ускладнює ведення бізнесу, а й створює додаткові корупційні ризики.

Опитані підприємці також наголосили на стратегічному значенні дерегуляції для розвитку економіки України. Спрощення регуляторних процедур дозволить зменшити адміністративні та фінансові витрати бізнесу, активізує підприємницьку діяльність, сприятиме залученню інвестицій та створенню умов для розвитку інновацій [14].

Результати цього дослідження свідчать, що частина чинних регуляторних норм вже не відповідає актуальним потребам бізнесу, штучно стримуючи його розвиток і створюючи бар'єри для конкуренції. Зменшення

надлишкового регуляторного тиску може стати важливим чинником для економічного зростання України в середньостроковій перспективі.

Процедури започаткування та закриття бізнесу залишаються доволі складними. Хоча з 2020 року діє сервіс реєстрації бізнесу через застосунок «Дія», який дозволяє зареєструвати фізичну особу-підприємця або юридичну особу за один-два дні [10], це стосується лише окремих видів діяльності. Для компаній, що потребують ліцензій або спеціальних дозволів, терміни отримання необхідних документів можуть сягати кількох місяців, що перевищує середні показники країн ЄС. Крім того, значні труднощі пов’язані із процедурою закриття бізнесу: проходження податкової перевірки, врегулювання боргових зобов’язань, ліквідаційні процедури можуть тривати понад півроку [2]. За рейтингом Doing Business 2020, Україна займала 64 місце за легкістю започаткування бізнесу, проте за показником легкості закриття підприємства залишалася в нижній частині списку [28].

Фінансові обмеження та доступ до ресурсів залишаються серед ключових бар'єрів для розвитку бізнесу. Основним джерелом фінансування продовжує бути банківський сектор, однак його умови часто є неприйнятними для МСП через високі процентні ставки та вимоги до заставного майна. Грантові програми міжнародних організацій та венчурний капітал мають обмежений масштаб і переважно орієнтовані на ІТ-сектор [23].

Кредитування МСП стикається з бар'єрами у вигляді високої вартості кредитів, необхідності надання застав, які підприємства часто не мають. Додатково ускладнюють ситуацію недовіра фінансових установ до новостворених компаній та стартапів через високі ризики їх діяльності.

Розвиток альтернативних фінансових інструментів в Україні залишається на початковій стадії. Зокрема, краудфандинг, факторинг та фінансовий лізинг використовуються обмежено. Основними причинами є як відсутність регуляторного середовища, так і недостатня фінансова грамотність підприємців [27].

Регіональні диспропорції у розвитку підприємництва є ще одним суттєвим фактором впливу. Спостерігається нерівномірність умов для бізнесу між областями: найбільша концентрація підприємницької активності спостерігається в Києві, Львові, Дніпрі, тоді як у східних та південних областях активність є нижчою [4]. Це пояснюється різницею у платоспроможному попиті, логістичних можливостях, рівні безпеки.

Важливим обмежувальним чинником є інфраструктура: у багатьох регіонах проблемним залишається стан транспортної, енергетичної та цифрової інфраструктури. Безпекові фактори, особливо в прикордонних та прифронтових районах, додатково стримують підприємницьку активність [19].

Соціальні проблеми, серед яких відтік кадрів та демографічні зміни, також негативно впливають на розвиток підприємництва. Спостерігається масова міграція молоді та кваліфікованих працівників за кордон, що формує кадровий дефіцит, особливо в регіонах [6]. Старіння населення та зменшення чисельності економічно активного населення створюють довгострокові ризики для сталого розвитку бізнесу в Україні.

Узагальнюючи наведений аналіз, можна стверджувати, що підприємницька діяльність в Україні перебуває під впливом комплексу взаємопов’язаних проблем, які охоплюють як внутрішні структурні недоліки, так і зовнішні чинники макроекономічного та геополітичного характеру. Відсутність системності у державній політиці, фінансові та інституційні обмеження, технологічне відставання та регіональні диспропорції формують несприятливе середовище для сталого розвитку бізнесу.

Для чіткого структурування зазначених проблем доцільно узагальнити їх у вигляді таблиці 7.2, що відображає основні внутрішні та зовнішні виклики розвитку підприємницької діяльності в Україні.

Отже, розвиток підприємницької діяльності в Україні потребує комплексного подолання інституційних, економічних, соціальних,

фінансових та регіональних бар'єрів, що вимагає системного підходу з боку державної політики та бізнес-спільноти.

Таблиця 7.2.

Внутрішні та зовнішні виклики розвитку підприємницької діяльності в Україні

Категорія викликів	Внутрішні виклики	Зовнішні виклики
Інституційні та правові	- нестабільність нормативно-правової бази - часті зміни у податковому законодавстві - корупційні ризики - бюрократичні бар'єри - проблеми судового захисту прав підприємців	- вплив міжнародних зобов'язань щодо боротьби з корупцією та правового захисту бізнесу
Економічні та фінансові	- високе податкове навантаження - висока облікова ставка НБУ - обмежений доступ до кредитування - висока частка тіньової економіки - недорозвиненість фінансових інструментів	- зовнішні економічні кризи - залежність від імпорту технологій - відтік інвестицій через низьку привабливість ринку
Соціальні	- відтік кадрів та демографічні проблеми - низький рівень цифрових навичок підприємців - нерівномірний платоспроможний попит - кадровий дефіцит	- міграція кваліфікованих працівників за кордон
Технологічні та інноваційні	- низький рівень цифровізації бізнесу - відставання в інноваціях та технологіях - слабка взаємодія бізнесу та науки - несистемність створення кластерів, технопарків	- залежність від імпорту технологій та інновацій
Регіональні	- регіональні диспропорції у розвитку бізнесу - проблеми з інфраструктурою - низький рівень безпеки в окремих регіонах	- військовий конфлікт та безпекові ризики в прикордонних та прифронтових районах

Список використаних джерел:

1. Аналітична записка: Стан розвитку кластерів та технопарків в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : 2024. 32 с.

2. Державна податкова служба України. Процедури ліквідації підприємств: інформаційно-роз'яснювальний довідник. Київ, 2023. 34 с.
3. Державна служба статистики України. Витрати та ресурси домогосподарств України у 2023 році. Київ: Держстат, 2024.
4. Державна служба статистики України. Регіональні особливості підприємницької активності в Україні. Київ : Держстат, 2024. 176 с.
5. Європейська бізнес-асоціація. Інвестиційна привабливість України : звіт за 2023 рік. Київ : ЄБА, 2024. 64 с.
6. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Демографічна ситуація в Україні: аналітична записка за підсумками 2023 року. Київ: ІДСД НАНУ, 2024. 64 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. Додаток до № 51.
8. Міністерство економіки України. Звіт щодо реалізації програм підтримки МСП у 2023 році. Київ: Мінекономіки, 2024. URL: https://www.me.gov.ua/files/reports/msp2023.pdf.
9. Міністерство економіки України. Оцінка рівня тіньової економіки в Україні у 2023 році. URL: https://www.me.gov.ua.
10. Міністерство цифрової трансформації України. Дія.Бізнес. Офіційний портал. URL: https://business.diia.gov.ua
11. Міністерство цифрової трансформації України. Результати впровадження сервісів «Дія» у 2023–2024 роках. URL: https://thedigital.gov.ua.
12. Національний банк України. Огляд банківського сектору України за 2023 рік. Київ: НБУ, 2024. URL: https://bank.gov.ua/files/reports/bs2023.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
13. Огляд регуляторного середовища для бізнесу в Україні за 2023 рік : аналіт. звіт / Офіс ефективного регулювання BRDO. Київ, 2024. 68 с.
14. Офіс ефективного регулювання BRDO. Аналіз регуляторного середовища для бізнесу в Україні. Київ, 2024. URL: https://brdo.com.ua/reports/analysis2024
15. Офіс з розвитку підприємництва та експорту. Дослідження цифрової трансформації МСП в Україні. Київ : 2024. 112 с.
16. Податковий кодекс України : Закон України від 02 груд. 2010 р. №2755-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. №13–17. Ст. 112.
17. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 черв. 2018 р. №2473-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
18. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 берез. 2015 р. № 222-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. №23. Ст. 158.
19. Програма розвитку ООН в Україні. Оцінка регіональних викликів для підприємництва в Україні, 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine.

20. Світовий банк. Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. Washington, DC : World Bank Group, 2020. 418 p.
21. Світовий банк. Ukraine Economic Update. Spring 2024. Washington, DC: World Bank, 2024. URL: https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/economic-update-spring-2024
22. Світовий банк. Ukraine: Systematic Country Diagnostic. Report No. 148751-UA. Washington, DC : World Bank Group, 2022. 145 p.
23. Український фонд стартапів. Звіт за 2023 рік. URL: https://usf.com.ua.
24. European Business Association. Business Climate Survey 2023. Kyiv, 2024. 24 p.
25. European Innovation Scoreboard 2024. European Commission. URL: https://ec.europa.eu.
26. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2023.
27. USAID. Аналіз ринку фінансових інструментів в Україні, 2023. URL: https://www.usaid.gov.
28. World Bank. Doing Business 2020. Economy Profile: Ukraine. Washington, 2020. URL: https://www.doingbusiness.org

7.3. Стратегії, перспективи та рекомендації щодо розвитку підприємницького сектора України в умовах трансформацій

У сучасних умовах соціально-економічних та інституційних трансформацій підприємницький сектор України потребує комплексних підходів до стимулювання розвитку. Науково обґрунтовані стратегії мають забезпечувати баланс між економічними інтересами держави, бізнесу та суспільства, враховуючи національні пріоритети та міжнародний досвід.

Формування ефективного підприємницького середовища в Україні неможливе без створення дієвих інституційних механізмів, які включають нормативно-правову, організаційну та інфраструктурну складові. У контексті трансформаційних процесів важливим є забезпечення балансу між необхідністю державного регулювання та створенням сприятливого клімату для ведення бізнесу.

Одним із першочергових напрямів інституційного стимулювання підприємництва є удосконалення законодавчої бази шляхом дерегуляції, спрощення процедур та зменшення надмірного адміністративного тиску на

бізнес. За результатами досліджень Світового банку (Doing Business 2023) Україна покращила позиції за деякими індикаторами, однак питання реєстрації підприємств, отримання дозволів на будівництво, сплати податків залишаються складними для підприємців [19].

Основними завданнями на цьому напрямі є:

- спрощення порядку реєстрації суб'єктів господарювання шляхом запровадження автоматичних процедур без необхідності фізичного відвідування державних установ;
- скорочення кількості дозвільних документів, необхідних для започаткування та ведення бізнесу, шляхом внесення змін до законодавчих актів та підзаконних нормативно-правових актів;
- скасування або перегляд неактуальних регуляторних вимог, що створюють бар'єри для підприємницької діяльності;
- зниження частоти перевірок з боку контролюючих органів, зокрема через запровадження ризик-орієнтованого підходу до контролю та моніторингу господарської діяльності.

Окремої уваги потребує імплементація принципів smart regulation, що передбачає попередню оцінку впливу нових регуляторних актів на бізнес-середовище, а також врахування позиції підприємницької спільноти.

Важливим напрямом інституційних реформ також є цифровізація взаємодії бізнесу з державою. Процеси спрощення дозвільних процедур значною мірою пов'язані з упровадженням електронних сервісів для бізнесу, що забезпечують:

- реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців в онлайн-режимі;
- отримання дозволів, ліцензій, сертифікатів у форматі електронних документів;
- сплату податків та подання звітності через електронні кабінети платників податків.

Однією з ключових ініціатив у цьому напрямі є платформа «Дія», що забезпечує доступ до понад 70 адміністративних послуг для бізнесу. Проте, за даними дослідження Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (2024), близько 30–35 % підприємців стикаються із технічними та організаційними труднощами при користуванні електронними сервісами, що потребує подальшої оптимізації роботи платформи [5].

Серед рекомендацій для удосконалення цього напряму:

- інтеграція різних електронних систем державних органів у єдину інформаційну інфраструктуру;
- запровадження принципу «єдиного вікна» для отримання всіх видів дозвільної документації;
- автоматизація процесів обробки заявок без участі посадових осіб, що мінімізує корупційні ризики;
- забезпечення доступу до електронних послуг для підприємців у регіонах, де рівень цифрової грамотності та інфраструктури є нижчим за середній.

Ще одним напрямком інституційного стимулювання підприємництва є розвиток публічно-приватного партнерство (ППП), яке виступає дієвим інструментом залучення приватних інвестицій у розвиток інфраструктури, соціальних послуг, інноваційних проектів. В Україні законодавча база щодо ППП була оновлена відповідно до Закону України «Про публічно-приватне партнерство» (редакція 2020 року), однак практична реалізація таких проектів залишається обмеженою [17].

Основні проблеми розвитку ППП в Україні:

- складність процедур підготовки та реалізації ППП-проектів;
- недостатній рівень компетентності органів влади щодо підготовки техніко-економічного обґрунтування проектів;
- недовіра приватного сектору до механізмів захисту інвестицій.

У цьому контексті доцільно запроваджувати такі механізми:

- створення регіональних центрів компетенцій з питань ППП, що надаватимуть консультаційну та методологічну підтримку органам влади та бізнесу;
- запровадження спрощених процедур розгляду та схвалення ППП-проектів у галузях, що мають пріоритетне значення для держави (транспорт, енергетика, охорона здоров'я);
- формування спеціальних фінансових інструментів підтримки ППП, зокрема через державно-гарантовані облігації, інвестиційні фонди.

Також важливою умовою розвитку ППП є забезпечення прозорості та підзвітності реалізації таких проектів через механізми громадського контролю, аудиту та відкритих даних.

Таким чином, удосконалення інституційних механізмів стимулювання підприємництва в Україні повинно базуватись на інтеграції дерегуляції, цифровізації та розвитку партнерських відносин між державою та бізнесом. Комплексна реалізація зазначених заходів сприятиме зростанню підприємницької активності, залученню інвестицій та підвищенню конкурентоспроможності української економіки в цілому.

Після розгляду інституційних механізмів стимулювання підприємництва, що формують нормативно-правові та організаційні передумови для розвитку бізнесу в Україні, постає необхідність глибше проаналізувати економічні аспекти підтримки підприємницької діяльності. Інституційна база, хоча й важлива, сама по собі не гарантує сталого розвитку підприємницького сектора без належного фінансового та податкового забезпечення. У зв'язку з цим ключового значення набувають економічні стратегії, спрямовані на створення сприятливого фінансового середовища, доступу до ресурсів, забезпечення макроекономічної стабільності та зменшення фіскального навантаження на суб'єктів господарювання.

Податкове стимулювання малого та середнього підприємництва (МСП) залишається важливим інструментом активізації бізнес-активності. В Україні діють спрощена система оподаткування, податкова знижка для інвестицій,

пільги для ІТ-сектору (спеціальний режим «Дія.City»). Проте, як зазначає Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (2024), податкове навантаження на фонд оплати праці та часті зміни у законодавстві продовжують залишатися бар'єром для розвитку МСП [6].

У цьому контексті доцільно впроваджувати моделі стимулювання, що успішно зарекомендували себе у країнах ЄС, зокрема:

- фіксовані ставки корпоративного податку для новостворених підприємств на період до 3–5 років;
- податкові канікули для стартапів у високотехнологічному секторі;
- податкові кредити на НДДКР (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи);
- звільнення від частини податків при реінвестуванні прибутку у розвиток власного виробництва чи інновацій.

Особливої уваги потребує впровадження механізмів податкового заохочення соціального підприємництва та бізнесу, що здійснює діяльність у пріоритетних для економіки сферах, зокрема в агропромисловому комплексі, зеленій енергетиці та індустріях, орієнтованих на експорт.

Програми державної фінансової підтримки: гранти, пільгові кредити. В умовах обмеженого доступу МСП до банківського кредитування роль державних програм підтримки суттєво зростає. В Україні вже реалізуються такі програми, як «5-7-9%», гранти через платформу «єРобота», ініціативи Українського фонду стартапів. Однак, згідно з даними Світового банку (2023), ці програми мають точковий характер і охоплюють лише обмежену кількість підприємств [26].

Для посилення ефективності державних фінансових програм доцільно передбачити:

- спрощення процедур доступу до пільгового кредитування та грантів, у тому числі через цифрові платформи;

- розширення обсягів фінансування за рахунок міжнародної допомоги та ресурсів Європейського банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації;
- створення спеціальних фондів підтримки галузевих кластерів (наприклад, аграрного, IT, машинобудівного);
- впровадження механізмів співфінансування проектів державою та приватними інвесторами (matching funds).

Окремої уваги потребує розвиток венчурного фінансування, мікрокредитування, краудфандингу як альтернативних джерел фінансування підприємницьких ініціатив, зокрема в інноваційній сфері.

Формування стабільного макроекономічного середовища. Стабільність макроекономічної ситуації є критично важливою умовою довгострокового планування бізнесу та залучення інвестицій. В Україні основними ризиками для підприємницького сектору залишаються інфляція, нестабільність валютного курсу, висока облікова ставка Національного банку України (НБУ).

За даними НБУ (2024), облікова ставка в Україні на середину 2024 року становила понад 16%, що значно вище порівняно із середніми показниками країн ЄС [12]. Це обмежує можливості для кредитування МСП, оскільки кінцеві ставки банків за кредитами сягають 20–25%.

Для покращення ситуації необхідно реалізовувати політику, спрямовану на:

- поступове зниження облікової ставки НБУ за умови стабілізації інфляційних процесів;
- забезпечення прогнозованої валютної політики та стабільності гривні;
- розвиток внутрішнього фінансового ринку, включаючи інструменти довгострокового фінансування;
- створення умов для залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ), зокрема шляхом підвищення рівня захисту прав інвесторів.

Додатковим важливим напрямом є удосконалення державної політики в частині управління державними фінансами та фіскальною стабільністю, що прямо впливає на довіру до українського ринку.

Тож, економічні стратегії підтримки бізнесу в Україні мають базуватися на комплексному поєднанні податкових стимулів, фінансових програм та заходів макроекономічної стабілізації. Їх успішна реалізація можлива лише за умови координації між державними органами, бізнес-спільнотою та міжнародними партнерами.

У сучасних умовах розвитку підприємницького сектора України ключову роль відіграють не лише інституційні механізми та економічні стратегії підтримки бізнесу, а й фактори, пов'язані з технологічною модернізацією, цифровізацією та інноваційною активністю підприємств. Саме ці елементи формують основу довгострокової конкурентоспроможності українського бізнесу як на внутрішньому, так і на глобальному ринку. Без належного рівня цифрових компетенцій, впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та інноваційних продуктів інституційна і економічна підтримка не може бути достатньо ефективною. Світовий досвід свідчить, що інтеграція підприємств у цифровий простір забезпечує зростання продуктивності, відкриває доступ до нових ринків, стимулює інноваційну активність та сприяє більш ефективній взаємодії між бізнесом і державою [33, с. 22]. Для України, що проходить період структурних трансформацій та економічної модернізації, цифровізація підприємницького сектору набуває критичного значення, з огляду на потребу у підвищенні продуктивності праці, зниженні транзакційних витрат, інтеграції до європейського економічного простору та глобальних ланцюгів доданої вартості.

У цьому контексті можна виділити такі ключові напрями цифровізації та інноваційної трансформації підприємницького сектора України:

1. Розвиток електронних платформ для бізнесу

Успішні приклади європейських країн (Естонія, Литва, Данія) свідчать, що системи «єдиного вікна» (one-stop-shop) для бізнесу спрощують адміністрування, скорочують часові та фінансові витрати підприємців на взаємодію з державними органами [28, с. 35]. В Україні важливим кроком у цьому напрямі стало впровадження платформи «Дія.Бізнес», яка об'єднує послуги державної реєстрації, отримання консультацій, доступ до освітніх програм для підприємців тощо [14]. Однак функціонал цієї платформи потребує подальшого розширення:

- Запровадження можливості подання повного пакета дозвільних документів онлайн, включаючи реєстрацію митних декларацій, ліцензій, сертифікатів відповідності;
- Інтеграція з платіжними системами для сплати податків і зборів безпосередньо через платформу;
- Створення єдиної цифрової бази даних підприємств із відкритим доступом для споживачів, партнерів та інвесторів, що сприятиме підвищенню прозорості бізнес-середовища.

Згідно з дослідженнями Офісу розвитку підприємництва та експорту України, станом на кінець 2024 року близько 30% суб'єктів малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні використовують електронні платформи для отримання державних послуг, тоді як у країнах ЄС цей показник перевищує 70% [13, с. 47]. Це свідчить про наявний потенціал для зростання.

2. Підтримка стартапів, акселераторів, інноваційних хабів

Інноваційна активність підприємств є необхідною умовою їхнього стійкого розвитку. В Україні, за даними Глобального індексу інновацій (Global Innovation Index 2023), рівень розвитку стартап-екосистеми залишається нижчим за середньоєвропейський [30]. Основними чинниками цього є:

- Обмежений доступ до фінансових ресурсів для стартапів, особливо на ранніх етапах розвитку;

- Недостатньо розвинена інфраструктура акселераторів і бізнес-інкубаторів, сконцентрована переважно у Києві та декількох великих містах;
- Відсутність системної державної політики підтримки інноваційного підприємництва на національному рівні.

Для подолання цих проблем необхідно:

- Розширення діяльності Українського фонду стартапів (Ukrainian Startup Fund), збільшення обсягів фінансування за рахунок держбюджету та міжнародних партнерів;
- Створення мережі регіональних інноваційних хабів, де б забезпечувалися освітні програми, менторський супровід, надання інфраструктури для розробки прототипів (FABLAB, coworking, R&D лабораторії);
- Інтеграція українських стартапів у міжнародні акселераційні програми Horizon Europe, EBRD Star Venture Programme, Google for Startups та інші.

На особливу увагу заслуговують технологічні галузі, де Україна має конкурентні переваги: інформаційні технології, біотехнології, альтернативна енергетика, аграрні технології.

3. Впровадження цифрових інструментів управління підприємствами

Цифрова трансформація підприємств полягає не лише в автоматизації окремих бізнес-процесів, а й у повному переході до систем управління, базованих на даних (data-driven management). До основних цифрових інструментів належать:

- ERP-системи (Enterprise Resource Planning) для інтеграції фінансового, виробничого, складського обліку;
- CRM-системи (Customer Relationship Management) для роботи з клієнтами;
- HRM-системи для управління персоналом;

- BI-рішення (Business Intelligence) для аналітики та прогнозування.

Станом на 2024 рік, за оцінками Центру цифрової економіки Київської школи економіки, лише близько 15% українських МСП впровадили ERP-системи, тоді як серед великих компаній цей показник сягає 55% [25, с. 53].

Для стимулювання масового впровадження таких систем доцільно:

- Запровадити програму державних цифрових ваучерів (digital-voucher), що покриватимуть частину витрат МСП на придбання програмного забезпечення;
- Надати податкові пільги для компаній, що впроваджують системи цифрового управління, аналогічно до практики країн Балтії [32];
- Створити освітні програми підвищення цифрових компетенцій керівників та власників бізнесу, залучаючи профільні університети та міжнародні донорські організації.

Крім того, важливим завданням є розвиток вітчизняного ринку програмного забезпечення для МСП, орієнтованого на українські реалії та специфіку.

Таким чином, цифровізація та інноваційна трансформація є одним із найважливіших напрямів забезпечення конкурентоспроможності підприємницького сектора України. Для досягнення стратегічних цілей необхідне поєднання державної політики, спрямованої на стимулювання цифрових перетворень, активізації приватних інвестицій та розвитку людського капіталу.

З огляду на викладені вище інституційні та економічні механізми стимулювання підприємництва, а також важливість цифровізації та інноваційної трансформації для зміцнення внутрішнього потенціалу українського бізнесу, наступним ключовим напрямом його розвитку виступає розширення присутності на міжнародних ринках. Сформовані механізми підтримки бізнесу, зокрема податкові стимули, фінансова допомога та інфраструктурна підтримка, слугують основою для активної

інтеграції підприємств у глобальні економічні процеси. Однак для ефективної реалізації цього потенціалу українським підприємствам необхідно не лише забезпечити конкурентоспроможність на внутрішньому ринку, а й адаптувати свої продукти та послуги до вимог міжнародного середовища, зокрема стандартів Європейського Союзу, а також активно застосовувати цифрові інструменти в експортній діяльності.

На сучасному етапі інтеграція українського бізнесу у глобальні ринки виступає не просто можливістю для зростання, а необхідною умовою економічної стабільності та динамічного розвитку країни. Вихід на нові ринки сприяє диверсифікації економіки, зменшенню залежності від окремих торговельних партнерів, залученню інвестицій та розвитку інноваційного потенціалу.

Відтак інтеграція українського підприємництва у глобальні ринки повинна базуватися на системних стратегіях та підтримці держави у таких напрямах:

1. Стратегії експортної експансії.

Найбільш перспективними секторами для експансії українських підприємств залишаються:

- IT-галузь, яка станом на 2024 рік забезпечує понад 8% ВВП України, а експорт IT-послуг сягнув 7,3 млрд дол. США [31]. Важливою задачею є розширення присутності українських IT-компаній не лише в США та країнах ЄС, а й в Азії та Близькому Сході. Для цього необхідно збільшити присутність українських представників бізнесу на міжнародних IT-форумах та виставках (наприклад, Web Summit, CES, GITEX), а також працювати над формуванням бренду Ukraine Tech як гаранта якості та інновацій.
- Агробізнес, що традиційно займає провідну позицію в українському експорті (зернові, олійні культури, продукція тваринництва) [10]. В умовах євроінтеграції важливо впроваджувати міжнародні стандарти безпечності харчових продуктів (HACCP, ISO) і розширювати географію експорту, зокрема, до країн Африки та Азії.

- Логістика та транспортно-експедиторські послуги. Враховуючи розташування України на перетині ключових торговельних шляхів, стратегічним є розвиток мультимодальних хабів, морських портів та залізничного транспорту, що забезпечуватиме транзит вантажів між Європою та Азією [23, с. 34].

Одним з перспективних напрямів є створення державних експортно-кредитних агентств (аналог Export Credit Agencies у США чи ЄС), що страхують ризики українських компаній при виході на нові ринки.

2. Взаємодія з міжнародними фінансовими інституціями та програмами підтримки бізнесу.

Для стимулювання інтеграції українських підприємств до глобальної економіки важливо забезпечити ефективну взаємодію з такими організаціями, як:

- Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який активно фінансує українські МСП через програми Trade Facilitation Programme, Women in Business та інші [27].
- Програми ЄС, зокрема COSME, Horizon Europe, EU4Business, які надають гранти та технічну допомогу для МСП.
- Програми Світового банку, спрямовані на полегшення умов ведення бізнесу в країнах, що розвиваються.

За даними Міністерства економіки України, у 2024 році лише близько 12% українських підприємств залучали міжнародні фінансові ресурси для свого розвитку [11]. Це свідчить про необхідність активізації інформаційної та організаційної підтримки підприємців через створення спеціалізованих центрів з консультування з питань міжнародного фінансування.

3. Адаптація українських підприємств до європейських стандартів.

У межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачено поступову гармонізацію технічних регламентів, стандартів продукції та процедур сертифікації. Основними завданнями в цьому контексті є:

- Гармонізація законодавства України з вимогами ЄС у сфері якості, екологічної безпеки, захисту прав споживачів.
- Створення мережі органів сертифікації, акредитованих відповідно до європейських норм.
- Підвищення обізнаності підприємців про вимоги до продукції на європейських ринках.

Особливу увагу слід приділити розвитку екологічних стандартів (ecolabel, REACH, RoHS), що стають обов'язковими для експорту до ЄС, зокрема для галузей машинобудування, легкої промисловості та харчової продукції [29].

Важливим є й те, що адаптація до стандартів ЄС сприяє не лише розширенню експорту, а й підвищенню внутрішніх стандартів якості, що в довгостроковій перспективі позитивно впливає на конкурентоспроможність українського бізнесу.

В цілому, інтеграція українського підприємництва до глобальних ринків має бути стратегічно скоординованою політикою, що поєднує експортну підтримку, взаємодію з міжнародними фінансовими організаціями та гармонізацію нормативно-технічних стандартів. Окремої уваги потребує розвиток галузей із високим доданим потенціалом, таких як IT, агропромисловий комплекс, логістика та транспорт.

В умовах інтеграції українського підприємництва до глобальних ринків, розширення зовнішньоекономічної діяльності та адаптації до європейських стандартів, важливо забезпечити не лише загальнонаціональні механізми підтримки бізнесу, а й створити сприятливе середовище для розвитку підприємницької активності на місцевому рівні. Саме регіональні стратегії розвитку підприємництва стають ключовим елементом для подолання внутрішньої економічної нерівності, зменшення диспропорцій між регіонами та забезпечення сталого розвитку економіки України в цілому [21, с. 45].

В Україні спостерігається чітко виражений регіональний дисбаланс у рівнях підприємницької активності: найбільша концентрація бізнесу відзначається в Києві, Львові, Дніпрі, тоді як у східних та південних регіонах кількість активних підприємств є значно нижчою [1, с. 83]. Тому одним із важливих інструментів подолання цього дисбалансу є створення локальних кластерів, бізнес-центрів, технопарків, індустріальних парків, бізнес-інкубаторів. Відомі приклади успішних ІТ-кластерів у Львові, Києві, Харкові, аграрних кластерів у Вінницькій та Полтавській областях свідчать про доцільність такої форми організації підприємницької діяльності [8, с. 112].

У сучасних умовах децентралізації важливу роль відіграє впровадження механізмів децентралізованої підтримки малого та середнього підприємництва (МСП) через органи місцевого самоврядування. Наприклад, у межах об'єднаних територіальних громад (ОТГ) створюються програми підтримки бізнесу, спрямовані на надання місцевих грантів, пільг, компенсацій за кредитами, сприяння у виділенні земельних ділянок для започаткування бізнесу [2, с. 51]. Зокрема, програма розвитку МСП Львівської області включає компенсації за кредитами, підтримку навчальних програм, стимулювання інноваційної діяльності.

Особливої уваги потребують регіони з підвищеними безпековими ризиками, як-от східні та південні області. Тут актуальними є механізми створення спеціальних економічних зон, програм відновлення підприємницької активності в постконфліктних територіях, що передбачено стратегіями регіонального розвитку [18, с. 204]. У західних областях, натомість, ключовим напрямом стає розвиток транскордонного співробітництва з ЄС.

Регіональні стратегії мають також враховувати потребу у вдосконаленні інфраструктури — транспортної, енергетичної, цифрової. Наприклад, ефективне функціонування індустріальних парків потребує якісної дорожньої інфраструктури, логістичних вузлів, стабільного енергопостачання та доступу до швидкісного інтернету [7, с. 178].

Окремим аспектом є формування підприємницької культури на місцевому рівні. Підтримка молодіжного підприємництва, жіночого бізнесу, організація локальних бізнес-форумів, ярмарків стартапів та навчальних програм сприяє активізації громадської ініціативи, підвищенню самозайнятості населення, особливо у малих містах та сільських громадах [16, с. 94].

Отже, регіональні стратегії розвитку підприємництва в Україні мають спиратися на принципи комплексності, урахування специфіки кожного регіону, децентралізації управління, публічно-приватного партнерства та інноваційності, що є важливими передумовами сталого економічного зростання держави загалом.

Завершуючи розгляд регіональних стратегій розвитку підприємництва, варто відзначити, що інституційна підтримка та економічні стимули, впровадження інноваційних технологій, інтеграція до глобальних ринків не можуть повністю реалізувати свій потенціал без формування відповідної підприємницької культури на всіх рівнях суспільства. Адже розвиток бізнесу в Україні залежить не лише від зовнішніх умов, а й від внутрішньої мотивації громадян до підприємницької діяльності, їх ціннісних орієнтацій, ставлення до соціальної відповідальності та дотримання етичних стандартів у бізнесі [24, с. 54].

Формування підприємницької культури передбачає насамперед розвиток навчальних програм та системи підвищення кваліфікації підприємців. В умовах трансформаційної економіки України надзвичайно актуальними є програми бізнес-освіти, тренінги з фінансової грамотності, менеджменту, цифрових навичок. За даними дослідження Українського інституту майбутнього, понад 60% власників малого бізнесу в Україні зазначають брак сучасних знань і компетенцій як одну з головних проблем у розвитку своєї справи [15, с. 97]. Тому важливим напрямом є інтеграція бізнес-освіти до системи формальної та неформальної освіти: від шкільних курсів з підприємництва до спеціалізованих програм MBA.

Особливу увагу слід приділяти підтримці молодіжного підприємництва та жіночого бізнесу. У багатьох країнах саме ці категорії підприємців потребують спеціальних програм стимулювання: грантів, менторських програм, пільгових кредитів, спрощених регуляторних умов [4, с. 82]. В Україні вже реалізуються окремі ініціативи, зокрема за підтримки ПРООН, Європейського банку реконструкції та розвитку, спрямовані на фінансування стартапів, започаткованих жінками та молоддю [22, с. 134]. Проте ці програми поки що мають переважно пілотний характер і потребують масштабування на загальнонаціональному рівні.

Ще одним важливим аспектом є розвиток практик соціального підприємництва. Це бізнес-моделі, що поєднують отримання прибутку з досягненням соціально значущих цілей: працевлаштування вразливих категорій населення, надання соціальних послуг, екологічні ініціативи тощо [20, с. 211]. В Україні соціальне підприємництво ще перебуває на початкових етапах розвитку, однак вже з'являються приклади успішних соціальних бізнесів, наприклад, у сферах переробки вторинної сировини, інклюзивної освіти, соціального догляду. У цьому контексті важливо створювати правові механізми визнання та підтримки соціального підприємництва, зокрема через надання податкових пільг або грантів з державного та місцевого бюджетів [9, с. 76].

Екологічна відповідальність бізнесу стає дедалі більш актуальною у зв'язку з глобальними тенденціями сталого розвитку та «зеленої» економіки. Участь підприємств у програмах енергоефективності, скорочення викидів, утилізації відходів є не лише питанням репутації, а й економічною доцільністю в умовах сучасних ринкових вимог [3, с. 165]. Зокрема, в Україні запроваджено державну політику підтримки енергоефективних проєктів, що можуть стати важливою складовою соціально відповідальної діяльності підприємств.

Узагальнюючи, слід зазначити, що формування підприємницької культури та соціальної відповідальності бізнесу в Україні потребує системного підходу:

- впровадження навчальних і освітніх програм;
- розроблення політик підтримки молодіжного та жіночого підприємництва;
- правового закріплення статусу соціальних підприємств;
- стимулювання екологічно відповідального ведення бізнесу.

Без формування таких інституційних та культурних основ підприємництво в Україні не зможе забезпечити повноцінну інтеграцію до сучасної глобальної економіки.

Таблиця 7.3.

Основні стратегічні напрями розвитку підприємницького сектора України в умовах трансформацій

Напрям	Основні заходи	Очікуваний ефект
Інституційні механізми	Спрощення регулювання, розвиток ППП	Підвищення довіри до бізнес-середовища
Економічні стратегії	Податкові стимули, фінансова підтримка	Зростання МСП, збільшення інвестицій
Цифровізація	Е-платформи, підтримка стартапів	Підвищення продуктивності бізнесу
Інтеграція у глобальні ринки	Експортні стратегії, євроінтеграція	Розширення ринків збуту
Регіональні стратегії	Кластери, технопарки, децентралізація	Баланс розвитку регіонів
Підприємницька культура	Освітні програми, соціальне підприємництво	Стійкий розвиток підприємництва

Розглянуті напрями та стратегії розвитку підприємницького сектора України ґрунтуються на поєднанні інституційних реформ, економічної підтримки, цифровізації, інтеграції у глобальні ринки та формування соціально орієнтованого підприємницького середовища. Для ефективної реалізації таких стратегій необхідна координація зусиль держави, бізнес-асоціацій, громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Гринчук Н. Регіональна політика розвитку підприємництва в Україні: теорія і практика : монографія. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2021. — 284 с.
2. Децентралізація і підприємництво в Україні: аналітична доповідь. — Київ : НІСД, 2023. — 122 с.
3. Екологічна відповідальність бізнесу в Україні: стан та перспективи розвитку / за ред. Н. П. Романенко. — Київ : НІСД, 2022. — 198 с.
4. Жіноче підприємництво в Україні: аналітична записка / Український центр соціальних досліджень. — Київ : УЦСД, 2024. — 124 с.
5. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Бар'єри та можливості для МСП в Україні: результати дослідження 2024 року – Київ: ІЕД, 2024. – 68 с. URL: https://www.ier.com.ua/files/publications/Micro_SME_Survey_2024.pdf
6. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Бар'єри та можливості для МСП в Україні: результати дослідження 2024 року. – Київ: ІЕД, 2024. – 68 с. URL: https://www.ier.com.ua/files/publications/Micro_SME_Survey_2024.pdf
7. Інфраструктура для розвитку бізнесу: європейський досвід і рекомендації для України / І. М. Коваленко, Т. В. Шевченко. — Харків : ХНЕУ, 2020. — 188 с.
8. Малий та середній бізнес в Україні: проблеми та перспективи розвитку / за ред. С. І. Сидоренка. — Київ : Наукова думка, 2022. — 376 с.
9. Механізми підтримки соціального підприємництва в Україні: аналітичний звіт / Офіс розвитку підприємництва та експорту. — Київ, 2023. — 88 с.
10. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку аграрного експорту України у 2024 році. Київ: Мінагрополітики України, 2024. 55 с.
11. Міністерство економіки України. Звіт про зовнішньоекономічну діяльність підприємств України у 2024 році. Київ: Мінекономіки, 2025. 90 с.
12. Національний банк України. Основні монетарні показники: статистичний бюлетень за травень 2024 року. – Київ: НБУ, 2024. URL: https://bank.gov.ua/monetary-statistics
13. Офіс розвитку підприємництва та експорту України. Аналітичний звіт «Рівень цифровізації МСП в Україні» / Київ: Мінекономіки, 2024. — 68 с.
14. Офіційний портал «Дія.Бізнес» — URL: https://business.diia.gov.ua
15. Підприємництво в Україні: виклики та можливості в умовах трансформацій / за ред. В. П. Куценка. — Харків : ХНЕУ, 2023. — 312 с.
16. Підприємницька культура в регіонах України: аналітичний звіт / О. І. Петрова, Н. В. Левченко. — Київ : ІЕД, 2023. — 140 с.

17. Про публічно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI (у редакції від 05.11.2020) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.

18. Регіональна стратегія розвитку Донецької області до 2027 року. URL: https://donoda.gov.ua/uploads/documents/region-strategy-2027.pdf

19. Світовий банк. Doing Business 2023. Звіт про легкість ведення бізнесу. Вашингтон: The World Bank Group, 2023. URL: https://www.doingbusiness.org/

20. Соціальне підприємництво: досвід ЄС і перспективи для України / О. В. Чупріна, Т. М. Синиця. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2021. — 240 с.

21. Стратегія розвитку малого та середнього підприємництва в Україні до 2027 року / Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-strategiyu-rozvitku-malogo-ta-serednogo-pidpriyemnictva-v-ukrayini-do-2027-roku

22. Стратегія розвитку молодіжного підприємництва в Україні до 2030 року / Міністерство молоді та спорту України. URL: https://mms.gov.ua/strategy-youth-enterprise-2030

23. Українська логістична асоціація. Логістика України: проблеми та шляхи розвитку. Київ: УЛА, 2024. 64 с.

24. Харчук Х. І. Формування підприємницької культури в Україні: теорія і практика : монографія. — Київ : КНЕУ, 2022. — 278 с.

25. Центр цифрової економіки Київської школи економіки. Звіт «Цифрова трансформація підприємств України». — Київ: KSE, 2024. — 92 с.

26. Doing Business 2023. Comparing Business Regulation in 190 Economies. – Washington, DC: The World Bank, 2023. URL: https://www.doingbusiness.org/

27. European Bank for Reconstruction and Development. Annual Report 2024. London: EBRD, 2024. 120 p.

28. European Commission. eGovernment Benchmark 2022: Digital Government Factsheets. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. 156 p.

29. European Commission. EU Product Safety and Environmental Standards: Guide for Third Countries. Brussels: European Commission, 2023. 88 p.

30. Global Innovation Index 2023. Geneva: WIPO, 2023. 420 p.

31. IT Ukraine Association. IT Industry in Ukraine: Analytical Report 2024. Kyiv: IT Ukraine, 2024. 72 p.

32. Ministry of Economics of the Republic of Latvia. Digital Voucher Programme for SMEs. URL: https://www.em.gov.lv/en/digital-voucher-programme

33. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2023. Geneva: World Economic Forum, 2023. 480 p.

РОЗДІЛ 8
КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

8.1. Теоретико-методологічні основи конкурентних переваг у національній економіці

Еволюція поняття "конкурентна перевага" у світовій економічній думці

Поняття "конкурентна перевага" пройшло складний шлях еволюції – від класичного уявлення про переваги в природних ресурсах до сучасного розуміння, де фокус переноситься на знання, інститути та здатність до адаптації. У світовій економічній думці це поняття не має однозначного трактування, однак є ключовим для розуміння, чому одні країни досягають стійкого зростання, а інші залишаються на периферії глобального ринку.

У класичній школі, зокрема у працях Адама Сміта та Давида Рікардо, основна увага приділялася природним чи абсолютним перевагам – ресурсній забезпеченості, географічному положенню, кліматичним умовам. Вже тоді закладалася думка, що країни мають спеціалізуватися на тому, що їм вдається "краще" або з меншими витратами. Проте таке бачення ігнорувало роль соціальних інституцій, технологій та людського капіталу, які згодом вийшли на передові позиції.

Перелом у розумінні сутності конкурентних переваг відбувся у другій половині XX століття. Майкл Портер, досліджуючи успіхи окремих національних економік, запропонував концепцію конкурентних переваг націй, яка стала основою сучасного підходу. На відміну від порівняльних чи природних переваг, Портер наголошував на динамічному характері конкурентних переваг, які формуються внаслідок інновацій, стратегій підприємств, якості інфраструктури та взаємодії кластерів. Його модель "національного ромба" дозволила поєднати мікроекономічний і макроекономічний виміри конкурентоспроможності.

У подальшому розвиток концепції конкурентних переваг йшов двома шляхами. З одного боку, наприкінці XX — на початку XXI століття почала активно розвиватися інституціональна парадигма, яка акцентувала увагу на ролі інститутів, прав власності, якості державного регулювання та рівня корупції. Дуглас Норт одним із перших обґрунтував, що довготривалі конкурентні переваги не можуть базуватися виключно на ресурсах чи ціні праці — їх забезпечують стійкі інституційні рамки, які мінімізують транзакційні витрати, стимулюють інвестиції та підвищують економічну ефективність. У цьому підході конкурентна перевага постає як похідна від передбачуваності та довіри до "правил гри" [1].

У логіці розвитку цієї ідеї, Дарон Асемоглу та Джеймс Робінсон [2, 3] довели, що ключову роль відіграють інклюзивні інститути, які забезпечують доступ до ресурсів, політичну участь і рівні можливості для широких верств населення. У своїй фундаментальній праці "Чому нації занепадають" [2] вони показали, що наявність природних ресурсів чи вигідного географічного положення не гарантує успіху — без інклюзивних інститутів жодна перевага не трансформується у довготривале зростання. Таким чином, у центрі уваги опинилася не лише економічна логіка, а й якість управління, довіра та соціальний капітал.

З іншого боку, вагомого розвитку набула концепція людського капіталу, яку системно розробляли Гарі Беккер[4] та Роберт Барро[5]. Г. Беккер першим увів у науковий обіг уявлення про освіту, навички, здоров’я та соціальні зв’язки як форму капіталу, яка прямо впливає на продуктивність праці та темпи економічного зростання. У його підході інвестиції в людину розглядалися так само важливо, як і в обладнання чи технології. Р. Барро, розвиваючи цю ідею, показав на основі емпіричних досліджень, що рівень освіти та тривалість навчання мають тісний зв’язок із макроекономічною динамікою, включаючи приріст ВВП, інновації та здатність до адаптації в умовах глобалізації.

Паралельно з цим формувалась і теорія інноваційної економіки, представлена роботами Крістофера Фрімена[6] та Пола Ромера[7], яка змістила акценти з кількості ресурсів на якість взаємодії між наукою, бізнесом і державою. Ромер запропонував модель ендогенного зростання, де джерелом конкурентних переваг виступає не стільки накопичення капіталу, скільки генерація нових ідей та знань. Таким чином, увага в сучасній економічній науці поступово змістилася до внутрішніх чинників зростання — освіти, науки, культури підприємництва та інституцій, що їх підтримують.

У сучасних умовах глобальних шоків, воєнних ризиків та структурних трансформацій дедалі більше дослідників вказують, що стійкі конкурентні переваги мають нематеріальний характер. Йдеться не лише про технології, а й про довіру, гнучкість, соціальний капітал, здатність до колективної дії.

Разом із тим, у науковій літературі досі простежується плутанина між поняттями конкурентна перевага, конкурентоспроможність і порівняльна перевага. Перша стосується конкретного ресурсу або властивості, що дає країні перевагу; друга – результативного стану (позицій у рейтингах, частки ринку); третя – аналітичного інструменту для пояснення торгової спеціалізації. В українському дискурсі це розмежування не завжди чітке, що ускладнює політичні рішення щодо пріоритетів розвитку.

Таким чином, сучасне розуміння конкурентної переваги базується на сукупності факторів – як наявних, так і створених. Відхід від сировинної логіки до логіки "створення вартості" стає ключовим завданням для країн, які прагнуть не лише зростання, а й стійкості. Саме це й актуалізує потребу в глибшому аналізі українських реалій через призму сучасних теорій конкурентності.

Класифікація конкурентних переваг національної економіки

Конкурентні переваги національної економіки можуть мати різну природу, тривалість дії та масштаб впливу. Від класифікації цих переваг залежить розуміння потенціалу країни в глобальному поділі праці, а також

вибір економічної стратегії — від експортної спеціалізації до індустріальної модернізації. У науковій літературі пропонуються численні класифікації, однак більшість із них зводяться до поділу на природні, створені та інституціональні переваги.

Природні конкурентні переваги — це ресурси, закладені в країні географічно: родючі ґрунти, енергетичні ресурси, доступ до водних артерій, сприятливий клімат, великі запаси корисних копалин. Наприклад, Канада чи Австралія традиційно використовували ресурсно-сировинну модель як основу своєї конкурентоспроможності. Україна в цьому аспекті має вагомий потенціал: майже 30% чорноземів світу, значні поклади залізної руди, вугілля, титану, а також транзитне положення між ЄС і Азією. Проте сучасні тренди вимагають відходу від виключно ресурсної орієнтації, оскільки така модель має обмежену додану вартість та високу залежність від кон'юнктури.

Створені конкурентні переваги формуються в результаті цілеспрямованої державної політики, інвестицій в освіту, інновації, інфраструктуру, розвиток промислових кластерів. Вони мають значно вищу стійкість і здатність до масштабування. Як приклад, Південна Корея майже повністю трансформувала свою економіку впродовж двох поколінь: з аграрної — в інноваційно-технологічну, зробивши ставку на інженерну освіту, державні субсидії, підтримку національних чемпіонів (Samsung, Hyundai). Подібну траєкторію пройшов і Сінгапур, який, не маючи природних ресурсів, побудував конкурентну перевагу на ефективному управлінні, людському капіталі та логістиці.

Інтитуціональні конкуренті переваги стосуються якості державного управління, верховенства права, зрозумілих правил гри для бізнесу, прозорості податкової системи та ефективності судочинства. Вони мають довгостроковий характер і є основою для реалізації як природного, так і створеного потенціалу. Приклади успішної інституціоналізації — Естонія, Чехія, Польща. У рейтингу Doing Business чи Worldwide Governance

Indicators ці країни демонструють стабільні показники, що сприяє зростанню інвестиційної привабливості та формуванню позитивного бізнес-клімату.

Окремо виділяють соціальні й культурні передумови формування конкурентних переваг — рівень довіри в суспільстві, соціальний капітал, міжгенераційна мобільність, готовність до змін. Ці чинники складно формалізувати або оцінити за допомогою традиційних економічних індексів, однак саме вони значною мірою визначають гнучкість економічної системи, здатність до інновацій і швидкої адаптації в умовах невизначеності. Наприклад, стійкість ізраїльської економіки в кризових періодах значною мірою пояснюється високим рівнем горизонтальної самоорганізації населення, довіри та солідарності.

Не менш показовим є приклад США, де традиція підприємництва, інституційна повага до ініціативи та готовність до ризику є частиною культурного коду. Тут "мислення в категоріях стартапу" формується ще на етапі освіти та соціалізації, що створює стійке підґрунтя для інноваційної активності та конкурентної гнучкості в динамічному глобальному середовищі.

У контексті української економіки, потенціал соціального капіталу проявився особливо яскраво після 2022 року — через масштабну самоорганізацію, волонтерство, підприємницькі ініціативи в умовах надзвичайних викликів. Водночас, низький рівень горизонтальної довіри, фрагментарність громадянського суспільства та спадкова культура недовіри до інституцій залишаються стримувальними факторами. Виходячи з цього, формування соціально-культурних передумов для сталих конкурентних переваг потребує цілеспрямованої політики просування підприємництва, підтримки локальних ініціатив та зміцнення інституційної довіри.Для країн із трансформаційною економікою, як Україна, важливо не лише ідентифікувати наявні переваги, але й визначити ті, що можуть бути створені або перезапущені у новому геоекономічному середовищі. Це вимагає інтеграції різних типів переваг — наприклад, конвертації людського капіталу в

інституційні зміни, або ресурсу землі — в інноваційні моделі агровиробництва. Власне, системний підхід до класифікації й розвитку конкурентних переваг дозволяє перейти від ситуативних рішень до стратегічного мислення.

Методологічні підходи до оцінки конкурентних переваг

Оцінка конкурентних переваг національної економіки є методологічно складним завданням, що передбачає як кількісні, так і якісні виміри. На відміну від фіксованих макроекономічних показників, конкурентні переваги мають багатовимірний і, часто, динамічний характер. Їх оцінка передбачає поєднання індексного, порівняльного та системного підходів.

Найбільш відомими інструментами міжнародного рівня є Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму[9], Індекс світової конкурентоспроможності (IMD World Competitiveness Ranking)[10], а також індекс людського капіталу від Світового банку[11]. Вони дозволяють не лише здійснювати порівняння між країнами, але й виявляти сильні й слабкі сторони кожної економіки в контексті глобальної конкуренції.

Глобальний індекс конкурентоспроможності структурує оцінку за 12 групами факторів, що охоплюють як традиційні аспекти (інфраструктура, макроекономічне середовище), так і сучасні драйвери — інновації, динамічність бізнесу, ринок праці. У 2019 році Україна займала 85-те місце серед 141 країни, поступаючись не лише країнам ЄС, а й низці держав із подібним рівнем доходу (наприклад, В’єтнаму чи Грузії). Проблемою є не лише низький рівень окремих індикаторів, але й відсутність позитивної динаміки в ключових сферах: інститути, інноваційна спроможність, ефективність ринку праці.

Окрім індексного підходу, поширеною є модель “національного ромба” М. Портера[8], яка дозволяє оцінити конкурентні переваги в чотирьох взаємопов’язаних площинах: факторних умовах (ресурси, інфраструктура),

умовах попиту (внутрішній ринок), пов'язаних галузях і стратегії підприємств. Важливо, що ця модель враховує мікроекономічну логіку формування переваг через взаємодію бізнесу, держави та ринку. Її застосування до України дає неоднозначні результати: з одного боку, є сильні факторні передумови (ресурсна база, кадровий потенціал), з іншого — слабкий внутрішній попит, нестабільне бізнес-середовище та недостатньо сформовані інноваційно-виробничі кластери, які здебільшого функціонують без належної підтримки з боку держави або інтеграції в наукові екосистеми.

Поряд із цим, сучасна аналітика широко застосовує моделі взаємозв'язку ресурсів, результатів і впливу (input–output–outcome), які дозволяють простежити, як інвестиції (в освіту, інфраструктуру, науку) трансформуються у конкретні результати (нові продукти, зайнятість, інновації) та, врешті, у ширший соціально-економічний ефект (приріст ВВП, зростання конкурентоспроможності, стійкість до криз). Такий підхід ближчий до політики «evidence-based» (що базується на результатах досліджень, статистичних, соціологічних, наукових даних, які можуть допомогти на різних етапах розробки економічної політики), але вимагає якісної статистики, якої в Україні часто бракує.

Важливо наголосити, що більшість існуючих моделей створювалися для стабільних, структурно сформованих економік і не завжди адекватно відображають трансформаційні процеси у країнах, що перебувають у стані війни чи відновлення. Наприклад, інституційна стійкість або здатність до самоорганізації суспільства не входять до стандартних метрик, хоча мають вирішальне значення в умовах кризи. Тому в українському випадку доцільно поєднувати міжнародні методики з власними аналітичними інструментами, орієнтованими на специфіку перехідної економіки, виклики безпеки та потребу в модернізації. У цьому контексті доречно також говорити не лише про вимірювання існуючих конкурентних переваг, а й про оцінку потенційних і перспективних переваг, які можуть бути активовані за умови зміни інституційної рамки або державної політики. Наприклад, цифровізація

державних послуг або реформа ринку землі — це чинники, які на момент оцінки можуть не мати вираженого ефекту, але становлять основу для майбутнього конкурентного прориву.

Взаємозв'язок понять: конкуренція, конкурентна перевага, конкурентоспроможність

У сучасній економічній науці та політиці економічного розвитку часто відбувається підміна або змішування понять "конкуренція", "конкурентна перевага" та "конкурентоспроможність", хоча кожне з них має окрему сутність і функціональне навантаження в аналітичному та практичному контексті.

Конкуренція — це фундаментальний ринковий механізм, що забезпечує відбір ефективніших економічних агентів, стимулює зниження витрат, пошук інновацій та покращення якості. Вона є передумовою розвитку, оскільки змушує фірми, галузі та країни постійно адаптуватися до змін середовища. В умовах глобалізації конкуренція виходить за межі внутрішнього ринку — країни змагаються не лише за інвестиції чи ринки збуту, а й за таланти, інтелектуальні ресурси, технології.

Конкурентна перевага — це конкретна риса, ресурс чи здатність, що дозволяє суб'єкту економічної діяльності (державі, регіону, підприємству) успішно витримувати конкурентний тиск і досягати кращих результатів, ніж інші учасники ринку. Йдеться про фактори, які створюють асиметрію на користь суб'єкта: наприклад, технологічне лідерство, унікальне географічне положення, інституційна стабільність, розвинена інфраструктура чи креативна екосистема.

Конкурентоспроможність — це більш широке поняття, яке відображає здатність країни (або іншого суб'єкта) ефективно використовувати свої конкурентні переваги в довготривалому періоді. Це інтегральний результат, що формується на перетині багатьох елементів: ефективності ринків, якості людського капіталу, інноваційної активності, регуляторного середовища,

рівня довіри в суспільстві. Таким чином, конкурентна перевага — це передумова, а конкурентоспроможність — результат.

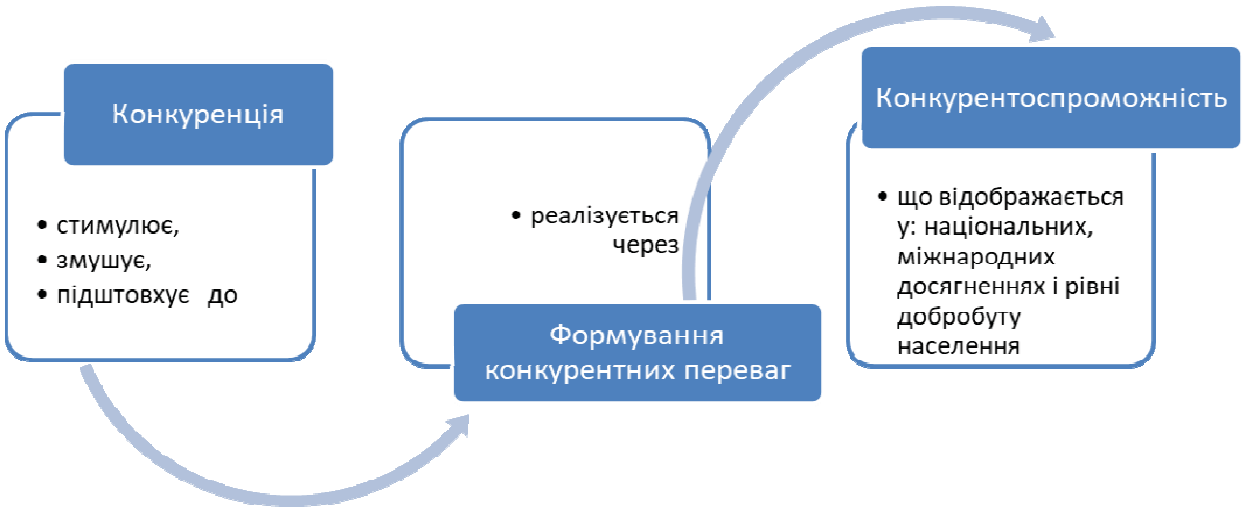

Рис. 8.1. Логіка формування конкурентоспроможності через конкуренцію та конкурентні переваги

Ця схема на Рис 8.1. демонструє причинно-наслідковий зв'язок між базовим економічним механізмом конкуренції, процесом формування конкурентних переваг та проявами конкурентоспроможності на різних рівнях — від макроекономічного до соціального. У прикладному аспекті, це означає, що державна політика має бути спрямована не лише на забезпечення умов конкуренції (дерегуляція, антимонопольна політика), але й на створення переваг, здатних перетворювати цю конкуренцію на економічні успіхи. Саме тут виникає потреба в комплексному аналізі структур, які мають найбільший потенціал створювати і реалізовувати такі переваги — зокрема, ринку праці, який буде предметом подальшого розгляду.

Ринок праці як механізм трансформації людського капіталу у конкурентну перевагу національної економіки

У сучасній економіці, що ґрунтується на знаннях, людський капітал виступає центральним джерелом створених конкурентних переваг. Однак ці переваги набувають реального економічного виміру лише тоді, коли вони реалізуються через відповідні інституційні механізми. Саме ринок праці

виконує цю функцію — забезпечує зв’язок між накопиченими знаннями, навичками та продуктивністю, інноваційністю, економічною динамікою.

З аналітичного погляду, ринок праці розглядається не лише як механізм співвідношення попиту і пропозиції праці, а як середовище реалізації потенціалу людського капіталу. Тут взаємодіють інтереси працівників, роботодавців, держави, освітнього сектору та професійних об’єднань. Рівень гнучкості, інклюзивності, адаптивності цієї системи значною мірою визначає здатність національної економіки до інновацій, модернізації та стійкого зростання.

В Україні, попри складні зовнішні умови, наявний значний людський капітал — високий рівень освіти, наявність сильних математичних, технічних і IT-компетенцій, здатність до швидкої перекваліфікації. Цей потенціал дає змогу формувати створені конкурентні переваги, які, за належної державної політики, можуть стати основою для високотехнологічного розвитку. Йдеться насамперед про підтримку інноваційного підприємництва, розвиток цифрових навичок, зміцнення зв’язку між освітою і ринком праці.

Разом із тим, український ринок праці залишається вразливим і структурно деформованим. Характерними є високий рівень тінізації, регіональна нерівномірність зайнятості, слабка інтеграція освітніх програм з потребами економіки, відплив кадрів за кордон. Ці дисбаланси знижують ефективність використання людського капіталу й потребують комплексної політики, спрямованої на детінізацію, розвиток внутрішньої мобільності, оновлення професійно-кваліфікаційної структури.

Отже, ринок праці є механізмом, через який людський капітал перетворюється на реальні конкурентні переваги. Він не генерує їх самостійно, але створює умови для їх прояву — через продуктивність, інноваційність, підприємницьку активність. Саме тому детальний аналіз стану та потенціалу ринку праці України стане предметом підрозділу 8.2, присвяченого пошуку шляхів підвищення його ролі у формуванні конкурентоспроможної моделі економіки.

Ринок землі як механізм формування конкурентної переваги на основі природних ресурсів

Природно-ресурсна база країни є однією з найдавніших форм конкурентних переваг. У контексті України, що має понад 30% світового запасу чорноземів та один із найвищих у Європі показників придатності ґрунтів до ведення сільського господарства, земля є стратегічним активом, здатним відігравати ключову роль у модернізації економіки. Проте реалізація цього потенціалу тривалий час стримувалася обмеженим функціонуванням ринку землі, низькою ефективністю її використання та відсутністю прозорої інституційної моделі.

Запровадження повноцінного ринку сільськогосподарських земель у 2021 році стало одним із найбільш дискусійних і водночас історичних етапів трансформаційної політики в Україні[12]. Воно створило умови для поступової матеріалізації ресурсної переваги — через зростання продуктивності, залучення інвестицій, підвищення вартості активів і формування повноцінного обігу прав власності.

Водночас на сьогодні ринок землі залишається інституційно та економічно незавершеним: існують обмеження щодо концентрації, недосконала система реєстрів, фрагментованість обробки земельних масивів, слабка координація між агровиробниками, громадами та державою. Усе це знижує ефективність використання одного з ключових факторів виробництва та стримує формування кластерів доданої вартості в аграрному секторі.

У міжнародній перспективі «земельна» конкурентна перевага має реалізацію лише тоді, коли її поєднано з технологічними, логістичними та екологічними рішеннями. Україна має потенціал стати лідером у високотехнологічному агросекторі, проте для цього необхідно змістити акцент від екстенсивного використання ресурсів до інноваційного їх перетворення — шляхом розвитку агротехнологій, цифрового моніторингу, сталого землекористування та експорту продуктів з високою доданою вартістю.

Таким чином, ринок землі відіграє ключову роль у формуванні "природної" конкурентної переваги, проте її реалізація залежить від якості інституційного супроводу, довіри з боку суспільства та здатності держави забезпечити рівні правила гри. Саме ці аспекти стануть предметом подальшого аналізу у підрозділі 8.3, присвяченому конкурентним можливостям земельного ринку України.

Висновки

Проведений аналіз засвідчив, що конкурентні переваги національної економіки формуються під впливом комплексу факторів, серед яких вирішальне значення має людський капітал, соціальні й інституційні умови, доступ до природних ресурсів, а також здатність держави забезпечувати ефективну взаємодію між ними. Логіка розвитку конкурентоспроможності передбачає поступовий перехід від базових факторів — конкуренції та природних переваг — до створених, інституційно підтриманих форм переваг, які забезпечують стійке зростання в умовах глобальної конкуренції.

Сучасні методології оцінювання конкурентних переваг свідчать про необхідність поєднання кількісних індикаторів (індекси, моделі) з якісними аспектами, зокрема – соціальним капіталом, інноваційною активністю, рівнем довіри та самозарадності суспільства. Для України, як економіки, що перебуває в стані трансформації та відновлення, важливо адаптувати міжнародні підходи до власного контексту, враховуючи структурні особливості, потенціал людського капіталу та специфіку ринкових інституцій.

Особливу увагу у подальших підрозділах зосереджено на двох ключових просторах реалізації конкурентних переваг України — ринку праці (як механізмі трансформації людського капіталу у продуктивність та інноваційність) та ринку землі (як механізм реалізації природної конкурентної переваги). Саме на цих рівнях найбільш чітко проявляються взаємозв’язки між потенціалом, інституційним середовищем та

економічними результатами, які визначають місце національної економіки в глобальній системі.

Список використаних джерел:

1. Норт Дуглас. Інституції, інституціональні зміни та функціонування економіки / Дуглас Норт. – К. : Вид-во "Основи", 2000. – 198 с.

2. Аджемоґлу Д., Робінсон Д. Ж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності / пер. О. Дем'янчук. – Київ : Наш Формат, 2016 (у новому виданні – 2022) – 472 с.

3. Аджемоґлу Д., Робінсон Дж. А. Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи / пер. – Київ : Наш Формат, 2016.

4. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 3rd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1993.

5. Barro R.J., Sala-i-Martin X. Economic Growth. 2nd ed. Cambridge: MIT Press, 2003.

6. Freeman C. Technology and Economic Performance: Lessons from Japan. London: Pinter Publishers, 1987.

7. Romer P.M. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. 1990. Vol. 98, No. 5. – P. S71–S102.

8. Портер М. Конкурентні переваги: як досягти високого результату та забезпечити його стійкість / пер. з англ. — К.: Основи, 2005. 583 с.

9. World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Annual_Report_2023_2024.pdf

10. Світовий банк. Україна: Огляд ринку праці 2023. Washington, DC: World Bank, 2023. URL: https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/overview

11. UNDP. Human Development Report 2023. URL: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdfs

12. Аналітичний огляд стану земельного ринку в Україні. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/06/Analitichnii---oglyad-stanu-zemelnogo-rinku-v-Ukrai--ni-6.pdf

8.2. Конкурентні переваги ринку праці в Україні

Актуальність

У сучасному світі загострюється конкуренція за висококваліфіковану робочу силу та інвестиційні ресурси. Проблема посилення конкурентних переваг ринку праці набуває для України стратегічного значення, оскільки

цей важливий елемент економічної системи відображає ключові соціально-економічні процеси та формує передумови для досягнення цілей сталого розвитку.

Актуальність дослідження зумовлена декількома факторами: глобалізація (інтеграція України в світову економіку посилює конкуренцію на ринку праці, вимагаючи постійного підвищення кваліфікації та адаптації до міжнародних стандартів); демографічні зміни (зменшення чисельності населення працездатного віку та старіння населення вимагають розробки нових підходів до управління людськими ресурсами); технологічні зміни (швидкий розвиток технологій призводить до зміни структури попиту на професії, що вимагає перекваліфікації та підвищення цифрової грамотності працівників); геополітичні виклики (війна в Україні та її наслідки для економіки посилюють актуальність дослідження проблем на ринку праці).

Посилення конкурентних переваг ринку праці є одним із ключових факторів конкурентоспроможності національної економіки. Цей аспект зумовлює важливість здатності працівників відповідати вимогам сучасного ринку праці та відіграє значну роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку суспільства. Конкурентні переваги ринку праці, з одного боку, характеризуються рівнем освіти та кваліфікації працівників. Високий ступінь кваліфікації й освіти працівників роблять економіку продуктивнішою й ефективнішою, забезпечуючи виробництво високоякісних товарів і послуг. Це також допомагає залученню іноземних інвестицій і розширенню можливостей для експорту.

З іншого боку, праця має бути гнучкою та готовою до адаптації до змін в умовах трудових відносин й технологічного розвитку. Ця адаптивність може стимулювати інновації та розвиток нових галузей, що робить економіку більш конкурентоспроможною. Крім того, конкурентні переваги ринку праці визначають здатність країни залучати талановитих фахівців та іноземні інвестиції. Країни, які мають високорозвинений ринок праці, стають привабливими для трансферу знань та інновацій.

Ринок праці є складовою економічної системи країни і відображає більшість соціально-економічних процесів, що відбуваються в державі. Стан цього ринку є одним із головних факторів, що визначають стан національної економіки в цілому, методи макроекономічного регулювання й ефективність соціальної політики.

Процеси глобалізації, а також обмеженість факторів економічного розвитку (інвестицій, кваліфікованої робочої сили тощо) об'єктивно зумовлюють конкуренцію між країнами за створення сприятливих умов для залучення людського капіталу. З підвищенням рівня та якості життя людей зростає значення не лише економічних, а й соціальних, екологічних та інших аспектів конкурентоспроможності. У цих умовах саме конкурентоспроможність стає вирішальним чинником інноваційного розвитку економіки й однією з основних цілей стратегії розвитку країни.

У XXI столітті поняття конкурентоспроможності набуло важливого значення при оцінці місця країни у світовій економіці. Ключова роль конкурентних переваг ринку праці у сучасному світі пояснює зростаючий інтерес до дослідження цієї економічної категорії, актуальність якого збільшується з формуванням ринкових відносин та створенням конкурентного середовища. Така позиція має науковий і практичний інтерес.

Проблеми сучасного ринку праці та підвищення конкурентних переваг ринку праці висвітлювались у дослідженнях багатьох вчених-економістів. Зокрема, наголошується на суттєвих змінах на ринку праці, де все більшої ваги набирають сучасні форми зайнятості (Азьмук & Грішнова, 2022). Посилюється системна криза на ринку праці, в тому числі через значні міграційні процеси, що вже зараз становлять небезпеку для конкурентних переваг ринку праці в Україні (Варналій та ін., 2022), військова агресія з боку росії та значні руйнування ще посилюють тенденції до відпливу високоосвічених працівників (Лібанова та ін., 2022). Глобалізаційні процеси ще до початку активної фази військових дій мали визначальний вплив на формування тенденцій на ринку праці України (Сандугей, 2020; Петрова та

ін., 2021). Збереження кадрового потенціалу, посилення якості та системності освіти стане шляхом підвищення конкурентних переваг ринку праці в Україні (Лісогор & Руденко, 2022). Низький рівень пропозиції на вітчизняному ринку праці та низка інших умов, що змушують працівників мігрувати в пошуках кращих умов до застосування власної робочої сили, часто є проблемою для країн-донорів та приймаючих країн, а також для особистого добробуту працівників (*Kowalik et al*., 2023). У численних працях вітчизняних та зарубіжних вчених досліджено теоретичні й практичні аспекти формування ринку праці та його складових, включно з роллю і значенням людини в сучасній виробничій системі, а також проблеми формування людського капіталу та конкурентних переваг ринку праці. Однак ці публікації не зменшили актуальності подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою дослідження є аналіз ключових конкурентних переваг ринку праці України, а також розробка рекомендацій щодо їх зміцнення в умовах глобалізації та цифрової трансформації економіки. Висунуто **гіпотезу**, що Україна має суттєві конкурентні переваги, такі як висока освіченість населення, розвинений IT-сектор і стратегічне географічне положення. Однак, ці переваги можуть бути нейтралізовані через низький рівень продуктивності праці, недостатнє фінансування людського капіталу та масову трудову міграцію.

Під час проведення дослідження автори використовували матеріали Державної служби статистики України, Всесвітнього економічного форуму, опрацювали звіти міжнародних організацій і наукові праці вчених з проблем конкурентних переваг ринку праці. Методологія дослідження полягає у комплексному використанні загальнонаукових методів, а саме: наукової абстракції, теоретичного узагальнення, індукції та дедукції, системного підходу, статистичний. Для аналізу сучасного стану ринку праці застосовано методи систематизації тенденцій його розвитку як складової вітчизняної економіки та порівняння отриманих даних, індукційний метод для

формулювання узагальнень і теоретичних висновків на основі досліджених фактів.

Цей параграф розділу монографії складається з трьох частин, в яких проаналізовано сучасний стан ринку праці України, визначено SWOT-аналіз конкурентних переваг вітчизняного ринку праці, висвітлено основні напрями посилення конкурентних переваг ринку праці в Україні.

Аналіз сучасного стану ринку праці України

Конкурентні переваги ринку праці – це сукупність факторів та характеристик, які відрізняють його від ринків праці інших країн та роблять його привабливішим для інвесторів, працівників та роботодавців. Ці переваги можуть включати якість робочої сили, рівень оплати праці, умови праці, соціальний захист, можливості професійного розвитку, розвиненість інфраструктури, законодавчу базу та інші фактори, що впливають на ефективність функціонування ринку праці.

Факторами, що впливають на формування національного ринку праці, є демографічна ситуація, наявність трудового потенціалу, густота населення, міграційні процеси, нестабільна військово-політична ситуація тощо.

З наведених на *рис. 8.2* даних видно, що ринок праці України постійно перебуває під впливом соціально-економічних чинників (війна, пандемія тощо), які спричиняють напруженість та скорочення попиту на робочу силу. Хоча офіційної інформації про рівень зайнятості від Державної служби статистики України за 2022–2023 рр. ще не опубліковано, але, згідно з даними Українського інституту майбутнього, на початок 2022 р. в Україні проживало 37.6 млн людей. З 24 лютого 2022 р. з України виїхало 20.7 млн осіб, але 12.1 млн з них повернулися до країни. Отже, станом на початок травня 2023 р. в Україні проживало 29 млн осіб. З цієї кількості 17 млн є економічно неактивним населенням, а 12 млн належить до економічно активного. З них зайнятого – в межах 9.1–9.5 млн осіб, тоді як 2.5–2.9 млн осіб вважаються безробітними (Український інститут майбутнього, 2023).

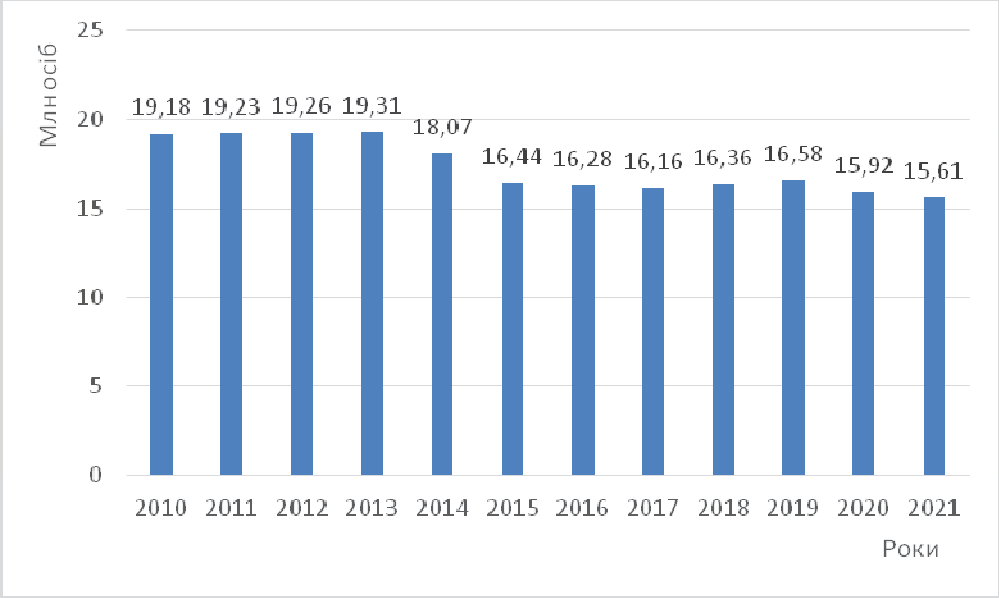

Рис. 8.2. Динаміка кількості зайнятого населення України віком 15–70 років за 2010–2021 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними (Держстат, б. д.).

Аналіз сучасного стану ринку праці України дає змогу виділити низку основних його проблем.

По-перше, це низький рівень заробітної плати. З огляду на сучасний економічний стан в Україні, роль таких традиційних мотивацій, як престижність праці, наявність у ній творчих компонентів, можливість використання додаткових благ тощо, значно зменшилася.

Попри те, що реальна заробітна плата у 2016–2021 рр. зростала, а її номінальний середній рівень для одного працюючого у 2022 р. досяг 14 577 грн/місяць, вона все ще залишається на досить низькому рівні у порівнянні із середньою заробітною платою розвинутих країн. Про це свідчить рейтинг країн із рівнем середньомісячної зарплати після вирахування податків за даними порталу *NUMBEO* (*n. d.*), в якому у трійці лідерів опинилися Швейцарія (середньомісячна зарплата сягає 6 786 дол. США), Люксембург (5 329), Сінгапур (4 924). Також до десятки країн, де отримують найбільшу зарплату у світі, увійшли США, Катар, Данія, Гонконг, Норвегія, Нідерланди й ОАЕ. В Італії середній рівень зарплати становить

1 724 дол. США, в Естонії – 1 638, на Кіпрі – 1 601, у Словенії – 1 455, у Польщі – 1 339, а в Україні – 396 дол. США (лише 78 місце). Хоча варто зазначити, що релевантність досліджених даних може бути частково погіршена з урахуванням високого рівня тінізації української економіки та широко поширеного в суспільстві явища «заробітної плати в конверті».

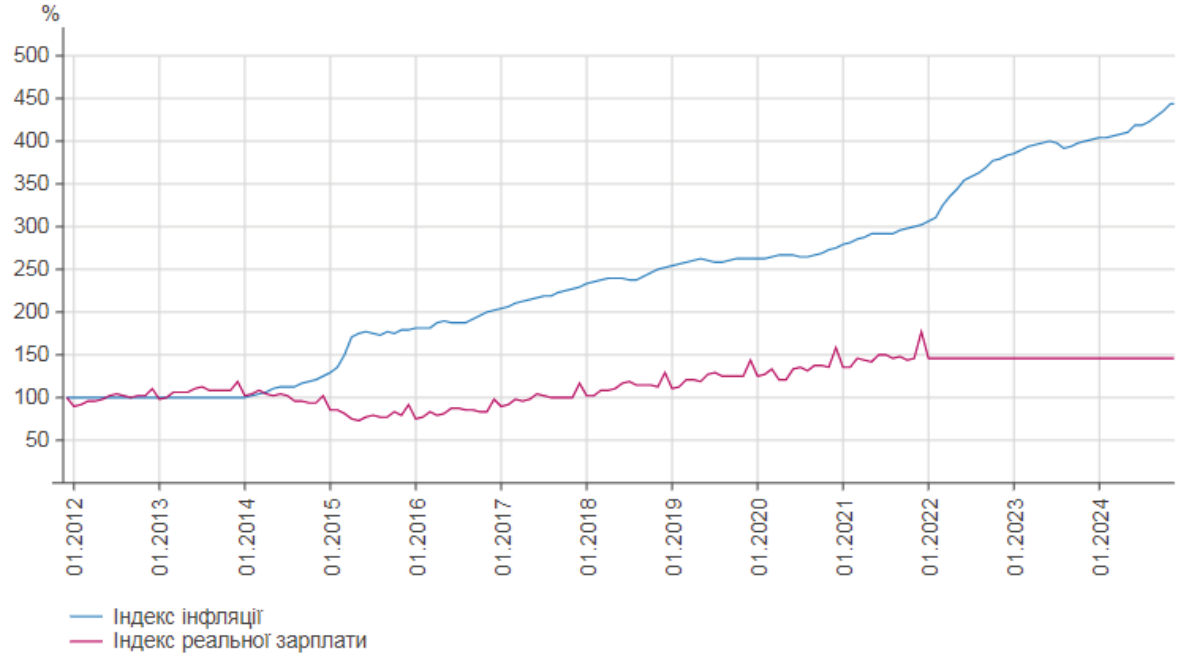

Рис. 8.3. Динаміка зміни індексів інфляції та реальної зарплати в Україні

Джерело: взято автором на основі даних (Мінфін, б. д.).

Пряме посилання на рисунок – https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/index/

Рис. 8.3 демонструє, що, починаючи з 2014 р., спостерігається значне розходження в рівні інфляції та зростанні реальних доходів населення, що свідчить про посилення тенденції збідніння, падіння рівня життя працюючої людини. Як наслідок, з одного боку, це призводить до зниження привабливості вітчизняного ринку праці для кваліфікованих та затребуваних працівників, а з іншого – падіння мотивації до підвищення рівня індивідуальної конкурентоспроможності працівників через зменшення

інтересу до отримання вищої освіти, професійного рівня шляхом навчання впродовж життя.

По-друге, на ринку праці стоїть гостра проблема неефективної зайнятості, структурних диспропорцій, невідповідності рівня освіти займаним посадам (наявність рівня освіти або кваліфікації, які не використовуються в професійній діяльності), неконтрольованого відтоку робочої сили за кордон та нелегальної еміграції (через війну в країні), відставання від розвинених країн за рівнем продуктивності праці, чималої частки працівників, які працюють у неформальному секторі економіки; зменшення кількості штатних працівників у всіх галузях і регіонах; значної вимушено неповної зайнятості тощо.

Також простежується дисбаланс між потребами ринку праці та сучасним станом освітньої підготовки. Держава витрачає кошти на навчання студентів за спеціальностями, які не мають попиту в роботодавців, а потім перенавчає тих самих випускників, які стають на облік у центрах зайнятості. На вітчизняному ринку праці спостерігається феномен, коли висококваліфікованих працівників часто використовують на робочих місцях, де не потрібна значна професійна підготовка. З одного боку, це пов’язано з відсутністю в економіці достатнього попиту на працівників з вищою освітою, а з іншого – дисбалансом в оплаті праці, на користь професій у прибуткових сферах бізнесу, що не потребує вищої освіти.

По-третє, зниження інтелектуального потенціалу вітчизняного ринку праці, який визначає її роль і місце у світовій «табелі про ранги». Свій негативний внесок стосовно цієї проблеми роблять і трудові мігранти, і студенти, що їдуть навчатися за кордон та потім залишаються там, працюючи на розвиток економіки інших країн.

Внаслідок складної економічної ситуації в нашій державі продовжується відплив працездатних українців до країн далекого та близького зарубіжжя. Багато вітчизняних фахівців і кваліфікованих робітників виходять на міжнародний ринок праці, шукаючи

високооплачувану роботу за кордоном. Особливо тривожною є тенденція виїзду за кордон спеціалістів найвищої кваліфікації, науковців – відбувається так звана інтелектуальна еміграція (або відплив мізків), що призвело до того, що кількість вчених-дослідників в Україні скоротилася втричі.

За даними Держприкордонслужби, кількість українців за кордоном збільшилася на 1 830 тис. осіб за період з 24 лютого 2022 р. до 20 лютого 2023 р., повідомляє директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України Елла Лібанова (Libanova & Pozniak, 2023). Загалом інститут оцінює кількість українців за кордоном приблизно в 5 млн осіб, включно з тими, хто виїхав під час повномасштабного вторгнення та незадовго до його початку.

Через військові дії майже третина населення України, починаючи з 24 лютого 2022 р., покинула власні домівки, виїхала за кордон або перемістилася до порівняно безпечних центральних та західних регіонів країни. Більшість тимчасово переміщених осіб мала вищу освіту (46% від загальної кількості респондентів), професійно-технічну (29%), повну загальну середню освіту – 21% респондентів (*UNHCR*, 2022, 26 жовтня). Наведені вище дані свідчать про значні загрози економічній та соціальній безпеці країни, пов’язані зі значним відпливом найбільш продуктивних і кваліфікованих груп населення (Лісогор & Руденко, 2022).

Міжнародна бізнес-школа *INSEAD* і *Portulans Institute* проводять оцінювання країн за глобальною конкурентоспроможністю талантів. У рамках дослідження у структурі інтегрального індексу обчислюється й рівень «стримування відпливу мізків» як індикатор міграційної безпеки держави. За підсумками звіту 2021 р., значення цього субіндексу в Україні було вкрай низьким (Україні надали оцінку у 2.50 із 7, або 119-ту позицію серед 134 країн), несуттєво змінившись у порівнянні з 2016 р. (оцінка 2.52 з 7, що відповідає 109-тій позиції серед 119 країн). Найвищі показники за цим субіндексом щороку мають Швейцарія, США, Сингапур, Норвегія й ОАЕ (*INSEAD*, 2021). Попри високий інтелектуальний потенціал України (загальна

освіченість населення, частка випускників високої кваліфікації, забезпеченість науковцями, інженерами, *IT*-фахівцями), постійний «відплив мізків», безумовно, загрожує інтелектуальним «знекровленням» через неспроможність держави протидіяти міграційним втратам кваліфікованих кадрів і, як наслідок, перспективою технологічного відставання країни за умови збереження негативних тенденцій. Усе це в сукупності призводить до значних дисбалансів і диспропорцій на національних ринках праці, наростання соціальної вразливості й напруження, звуження можливостей забезпечення конкурентоспроможності економік країн у глобальній економічній системі (Варналій та ін., 2022).

SWOT-аналіз конкурентних переваг ринку праці в Україні

На основі попереднього аналізу проблем вітчизняного ринку праці, зробимо SWOT-аналіз конкурентних переваг ринку праці в Україні.

Сильні сторони:

1. Високий рівень освіченості населення. Україна має одну з найвищих часток населення (понад 29%) (Держстат, б. д.) з вищою освітою серед країн Європи, що створює базу для кваліфікованої робочої сили.

2. Розвинений IT-сектор. Сектор інформаційних технологій стрімко розвивається і є одним із найприбутковіших в експорті послуг, що приваблює інвесторів. У 2023 році експорт IT-послуг перевищив $3.4 мільярдів (Держстат, б. д.), що свідчить про високий рівень компетенцій українських фахівців у цій галузі.

3. Конкурентоспроможна вартість робочої сили. Порівняно низька заробітна плата при високому рівні кваліфікації робить Україну привабливою для іноземних компаній, які прагнуть зменшити витрати. Зауважимо, що Україна залишається серед країн з найнижчим рівнем середньої заробітної плати в Європі, що стимулює міграцію кваліфікованих кадрів за кордон.

4. Вигідне географічне розташування. Зручне транспортне сполучення, близькість до європейських ринків та підписання Угоди про асоціацію з ЄС

відкривають для України можливості інтеграції в європейський економічний простір. Це створює сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій та розширення ринків збуту.

5. Природні ресурси та аграрний потенціал. Україна володіє значними природними ресурсами та родючими ґрунтами, що створює конкурентні переваги в аграрному секторі. У 2021 році Україна входила до трійки найбільших експортерів зернових культур у світі (Держстат, б. д.). Велика кількість робочих місць у сільськогосподарському секторі забезпечується завдяки родючим ґрунтам і великим обсягам експорту сільгосппродукції.

6. Гнучкість та адаптивність. Українці демонструють високу здатність до адаптації до нових умов та змін на ринку праці.

Слабкі сторони:

1. Низький рівень продуктивності праці. Продуктивність праці в Україні становить лише 20-30% від рівня країн Західної Європи. Основні причини — застарілі технології, недостатнє впровадження інновацій і низький рівень автоматизації.

2. Низька заробітна плата та відтік кваліфікованих кадрів. Середня заробітна плата в Україні значно нижча за рівень в країнах ЄС, що може призводити до відтоку кваліфікованих кадрів. Масова трудова міграція призводить до дефіциту фахівців у ключових галузях, таких як медицина, IT, інженерія.

3. Низький рівень соціального захисту. Недостатній рівень соціального захисту працівників може призводити до соціальної напруги та зниження мотивації.

4. Нерівномірний розвиток регіонів. Значна частина робочих місць сконцентрована у великих містах, тоді як у сільській місцевості спостерігається високий рівень безробіття.

5. Слабка інфраструктура ринку праці. Недостатній розвиток служб зайнятості та кар’єрних центрів ускладнює пошук роботи та підбір кваліфікованого персоналу.

6. Висока корупція та регуляторні бар'єри. Корупція та надмірна бюрократія створюють перешкоди для інвесторів та підприємців, що обмежує розвиток ринку праці.

7. Нестабільність військової та політичної ситуації. Війна та політична нестабільність відлякує інвесторів і створює невизначеність для бізнесу.

Можливості:

1. Залучення іноземних інвестицій. Реформи у сфері бізнесу та економіки можуть збільшити притік іноземного капіталу, особливо в стратегічні галузі.

2. Розвиток «зеленої» економіки. Інвестиції у відновлювану енергетику та екологічно чисті технології створять нові робочі місця та знизять енергетичну залежність.

3. Інтеграція з Європейським Союзом. Угода про асоціацію з ЄС відкриває доступ до ринків праці та інвестиційних ресурсів країн Європи. Наближення до стандартів ЄС відкриває нові можливості для українських компаній та працівників.

4. Розвиток цифрової економіки та цифровізація ринку праці. Швидкий розвиток цифрових технологій створює нові можливості для створення робочих місць та підвищення продуктивності праці. Розвиток платформ для онлайн-працевлаштування та дистанційної роботи сприятиме доступності робочих місць.

5. Державні програми підтримки підприємництва. Розвиток малого та середнього бізнесу здатен стимулювати зайнятість і створювати конкурентоспроможні умови.

6. Зростання попиту на українську продукцію. Попит на українську продукцію, особливо в аграрному секторі в умовах продовольчої кризи, може зростати на світовому ринку.

7. Розвиток туризму. Україна має значний потенціал для розвитку туризму, що може створити нові робочі місця і привабити зарубіжних туристів та інвесторів.

Загрози:

1. Трудова міграція до інших країн. Висока оплата праці та кращі соціальні умови за кордоном стимулюють відтік кваліфікованих кадрів.

2. Політична та економічна нестабільність в Україні знижують інвестиційну привабливість ринку праці.

3. Кризові явища у світовій економіці. Глобальні рецесії або пандемії можуть знизити попит на вітчизняну продукцію, робочу силу та обсяги іноземних інвестицій.

4. Конкуренція з іншими країнами Європи. Україна стикається з конкуренцією з боку інших країн, які застосовуючи нові технології, мають вищу якість продукції за нижчою собівартістю виробництва. Крім того, Польща, Румунія та інші країни пропонують схожі умови для інвесторів, але з більш розвиненою інфраструктурою.

5. Дефіцит професійних компетенцій. Освітня система не завжди відповідає потребам сучасного ринку праці, що призводить до дефіциту фахівців із потрібними компетенціями.

6. Технологічні зміни. Швидкий розвиток технологій може призвести до автоматизації виробництва та зниження попиту на деякі професії.

Проведений SWOT-аналіз демонструє, що ринок праці в Україні має як сильні сторони, так і слабкі. Для успішного розвитку необхідно зосередитися на посиленні сильних сторін, усуненні слабких сторін, використанні можливостей та мінімізації загроз.

Основні напрями посилення конкурентних переваг ринку праці в Україні

SWOT-аналіз також дозволяє вчасно реагувати на загрози, виклики та визначити пріоритетні напрямки розвитку ринку праці України.

Перший. Стимулювання підвищення рівня виробництва і конкурентоспроможності вітчизняної продукції, передусім високотехнологічної, що ґрунтується на політиці уряду, спрямованій на

підтримку національних виробників, можливо, на їх державному фінансуванні або інституційній мотивації до впровадження інновацій та залучення інвестицій.

Другий. Забезпечення ефективної зайнятості, що здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення та критеріїв економічної доцільності й соціальної результативності. Кваліфікація і витрати на освіту працівників мають відповідати їх продуктивності праці та рівню заробітної плати. Це передбачає низку заходів держави щодо приведення у відповідність програм закладів освіти й одночасне стимулювання підприємств до створення високоінноваційних робочих місць.

Третій. Стимулювання постійного підвищення конкурентоспроможності кожного працівника, що забезпечить конкурентні переваги національної економіки в цілому та охопить такі напрями, як запровадження на підприємствах сучасного менеджменту, підвищення мінімальної заробітної плати, зниження різниці в оплаті праці державного і приватного секторів.

Четвертий. Запровадження заходів і цілеспрямована робота влади з детінізації зайнятості, що підвищить соціальний та правовий захист працівників.

П’ятий. Зростання якості освітніх послуг передбачає впровадження таких заходів, як реформування освітньої системи для вдосконалення навчального процесу і підвищення компетентності випускників, збільшення частки витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи до максимально можливого рівня в умовах дефіциту державного бюджету, але з урахуванням пріоритетності повоєнного відновлення української економіки на засадах інновацій і модернізації, налагодження зв’язку між освітянами та роботодавцями для адаптації освіти до потреб ринку праці, стимулювання наукових досліджень у закладах освіти, які є основою університетської підготовки, для розвитку наукового потенціалу країни, підвищення якості

організації виробничої практики студентів через поліпшення матеріально-технічної бази закладів освіти.

Глобалізація впливає на вітчизняний ринок праці через поширення інформаційно-комунікаційних технологій, міграцію робочої сили та діяльність іноземних компаній. У зв'язку з цим необхідним є вжиття заходів щодо регулювання впливу глобалізації на ринок праці в Україні, а саме прискорення розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій; забезпечення підвищення мобільності вітчизняної робочої сили; зростання ефективності функціонування інфраструктури ринку праці; забезпечення умов внутрішньодержавної міграції як альтернативи зовнішній; підвищення ефективності входження у світовий освітній простір.

Поширення глобалізаційних процесів зумовлює вільний обмін робочою силою між країнами. З огляду на це важливого значення набуває підвищення мобільності праці з урахуванням національних інтересів. Задля забезпечення мобільності праці варто здійснити регулювання у напрямі вдосконалення міграційної політики та міграційного законодавства, зокрема, необхідною вбачається розробка проактивної політики регулювання міграції у сфері як експорту, так і імпорту робочої сили, що забезпечувало б захист національних інтересів України в умовах входження до світового ринку праці. З цією метою слід використати міжнародний досвід регулювання трудової міграції, зокрема: сприяння скороченню безробіття і покращенню ситуації на національних ринках праці, у тому числі отримання освіти за кордоном чи підвищення кваліфікації; запобігання відпливу висококваліфікованих кадрів за кордон; забезпечення поворотного характеру міграції; захист прав та інтересів працюючих мігрантів; залучення в країну висококваліфікованої іноземної робочої сили.

Ще одним пріоритетним напрямом забезпечення мобільності праці є підвищення ефективності функціонування інфраструктури ринку праці. У цьому напрямі варто створити спеціалізовані біржі праці, що займалися б питаннями посередництва з наймання українських громадян на роботу за

кордоном, що брали б на себе функцію підбору робочих місць, укладання контрактів, гарантували б додержання угод стороною, що приймає. Крім того, необхідно посилити контроль за діяльністю фірм-вербувальників, що значною мірою запобігало б загрозі українським трудовим мігрантам опинитися у безправному становищі за кордоном, та відкрити у країнах, де працює найбільша частка українських заробітчан, у т. ч. нелегально, центрів із нагляду за умовами їх зайнятості. До того ж важливим є розвиток інституту ліцензування господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні громадян України за кордоном.

Європейський вектор інтеграції України потребує впровадження низки позитивних змін на ринку праці. Серед них – приведення трудового законодавства до стандартів ЄС, розвиток якісно та кількісно робочих місць, створення сприятливого інвестиційного клімату і підвищення продуктивності праці. Також важливо посилювати соціальну відповідальність бізнесу, підвищувати фінансову грамотність та бізнес-культуру суспільства, стандарти якості життя населення.

Попри деякі позитивні зміни в освітній системі, в Україні відчутний дисбаланс між рівнем та якістю освіти і потребами ринку праці. Скорочення кількості технічно підготовлених спеціалістів та застаріле обладнання технічних університетів призвели до зниження конкурентоспроможності молодих фахівців на промисловому ринку праці у порівнянні з європейськими колегами. Крім того, втрата переваг у математичній підготовці обмежує можливості працевлаштування за кордоном. Демографічні зміни призводять до постійного зменшення кількості випускників вищих закладів освіти, що може спричинити напруженість на ринку праці.

З метою забезпечення ефективної інтеграції у світовий ринок праці важливим є не лише підвищення ефективності функціонування цього ринку, а формування конкурентних переваг ринку робочої сили. Цей ринок має бути привабливим як для вітчизняних працівників (що сприятиме зменшенню

міграції висококваліфікованої робочої сили), так і для іноземної робочої сили (що приведе до збільшення припливу висококваліфікованих працівників в Україну).

Висновки

Україна має значний потенціал для зміцнення своїх конкурентних переваг на ринку праці. Попри наявні переваги, Україна стикається з проблеми низького рівня конкурентних переваг ринку праці, такими як: низька продуктивність праці, низький рівень заробітної плати, недостатній рівень інвестицій в людський капітал, недостатньо розвинена інфраструктура ринку праці, корупція та відтік кваліфікованих кадрів за кордон. Це вказує на необхідність реформ та інвестицій у підвищення ефективності економіки.

SWOT-аналіз конкурентних переваг ринку праці в Україні дозволив визначити:

Сильні сторони: високий рівень освіченості населення, розвинений IT-сектор, конкурентоспроможна вартість робочої сили, вигідне географічне розташування, природні ресурси та аграрний потенціал, гнучкість та адаптивність.

Слабкі сторони: низький рівень продуктивності праці, низька заробітна плата та відтік кваліфікованих кадрів, низький рівень соціального захисту, нерівномірний розвиток регіонів, слабка інфраструктура ринку праці, висока корупція та регуляторні бар'єри, нестабільність військової та політичної ситуації.

Можливості: залучення іноземних інвестицій, розвиток «зеленої» економіки, інтеграція з Європейським Союзом, розвиток цифрової економіки та цифровізація ринку праці, державні програми підтримки підприємництва, зростання попиту на українську продукцію, розвиток туризму.

Загрози: трудова міграція до інших країн, політична та економічна нестабільність, конкуренція з іншими країнами Європи, дефіцит професійних компетенцій, технологічні зміни.

Основні напрями посилення конкурентних переваг ринку праці в Україні такі:

1. Інвестиції в освіту, професійну підготовку та інфраструктуру ринку праці. Впровадження програм перекваліфікації, адаптація освітніх програм до потреб ринку праці та створення нових кар'єрних центрів. Налагодження координації між закладами освіти та роботодавцями щодо посилення практичної спрямованості освітніх програм, забезпечення стажування на виробництві.

2. Створення сприятливого інвестиційного клімату. Зменшення бюрократії, боротьба з корупцією, спрощення процедур ведення бізнесу.

3. Стимулювання інновацій та «зеленої» економіки. Підтримка наукових досліджень та розробок, створення технопарків та інноваційних кластерів. Залучення інвестицій у високотехнологічні галузі та екологічно чисте виробництво.

4. Покращення умов праці. Встановлення мінімальних стандартів оплати та умов праці відповідно до європейських норм.

5. Розвиток соціальної інфраструктури. Будівництво житла, шкіл, лікарень, розвиток транспортної інфраструктури.

6. Державна підтримка підприємництва. Створення програм підтримки підприємництва, надання доступу до фінансування. Сприяння створенню малого та середнього бізнесу, особливо у сільській місцевості.

7. Підвищення прозорості та зниження корупції. Реалізація антикорупційних програм і спрощення адміністративних процедур для інвесторів.

8. Збільшення експорту українських товарів та послуг. Диверсифікація експорту, підтримка українських виробників на зовнішніх ринках.

9. Стимулювання повернення мігрантів завдяки сприянню розвитку підприємництва (надання пільг в оподаткуванні прибутку та пільгових кредитів).

10. Створення нових робочих місць (у т. ч. за рахунок нових підприємств з виробництва військової техніки і зброї).

11. Створення умов для розширеного відтворення трудового потенціалу національної економіки (у т. ч. завдяки поліпшенню якості медичних послуг).

12. Реалізація програм забезпечення зайнятості внутрішньо переміщених осіб і ветеранів війни, сприяння професійній перепідготовці та розвитку підприємницьких компетентностей для започаткування бізнесу.

Список використаних джерел:

1. WEF. The Global Competitiveness Report 2016–2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf
2. WEF. The Global Competitiveness Report 2017–2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf
3. WEF. The Global Competitiveness Report 2019. URL: https://report-files.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
4. WEF. Methodology and computation of the Global Competitiveness Index. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf
5. WEF. The Global Competitiveness Reports 2009–2019. URL: https://www.weforum.org
6. Держстат. (б. д.). URL: http://www.ukrstat.gov.ua
7. Сандугей В. В. Вплив глобалізації на формування національного ринку праці // Нова парадигма економічної освіти у контексті інноваційної моделі розвитку вітчизняної освіти. 2020. Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова.
8. Лісогор Л., Руденко Н. Кадровий потенціал забезпечення соціально-економічного розвитку України в сучасних умовах. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022. 4(221). С.19–26. URL: https://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/04/Вісник_Економіка_221_19-26.pdf
9. UNHCR. Displacement Patterns, Protection Risks and Needs of Refugees from Ukraine. Regional Protection Analysis. 2022, October 26. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/download/96447
10. Варналій З. С., Васильців Т. Г., Левицька О. О. Міграційна безпека держави як основа збереження та розвитку її інтелектуального капіталу економіки України. Економіка України. 2022. №9. С. 3–20.

11. NUMBEO. Average Monthly Net Salary (After Tax) (Salaries And Financing) by City. URL: https://www.numbeo.com/cost-of-living/prices_by_country.jsp?displayCurrency=EUR&itemId=105
12. Лібанова Є. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаб і наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії РФ. Демографія та соціальна економіка. 2022. №2(48).
13. Азьмук Н., Грішнова О., Куклін О. Цифрова зайнятість: місце України у глобальному розподілі цифрової праці. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2022. №2(43). С. 380–391. https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3578
14. Петрова І., Кравченко І., Лісогор Л., Чувардинський В. Employment flexibility in Ukraine: advantages and limitations. Financial and credit activity problems of theory and practice. 2021. №3(38). С. 490–498.
15. Kowalik Z., Lewandowski P., Kaczmarczyk P. Job Quality Gaps between Migrant and Native Gig Workers: Evidence from Poland. IZA Discussion Paper No. 16216. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4471349
16. Мінфін. (б. д.). URL: https://www.mof.gov.ua/uk
17. Український інститут майбутнього. URL: https://uifuture.org
18. Libanova E., Pozniak O. War-driven wave of Ukrainian emigration to Europe: an attempt to evaluate the scale and consequences (the view of Ukrainian researchers). Statistics in Transition new series. 2023. №24(1). С. 259–276.

8.3. Конкурентні переваги ринку землі в Україні

Ринок землі сільськогосподарського призначення є ключовим елементом економіки України. Україна володіє найбільшими в Європі площами родючих чорноземів, що зумовлює її стратегічне значення у глобальній продовольчій системі. Запровадження земельної реформи з 2020 року (після скасування 20-річного мораторію на продаж землі) створило передумови для трансформації аграрного сектору, залучення інвестицій, розвитку та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства. Конкурентні переваги ринку землі визначають рівень ефективності його функціонування, інвестиційну привабливість, а також сталість розвитку економіки. Однак війна росії проти України, деформованість інституційних механізмів, неефективне використання ресурсів та соціальні ризики потребують глибокого аналізу конкурентних переваг ринку землі.

Важливість дослідження полягає у визначенні факторів, що впливають на посилення конкурентних переваг ринку землі, аналізі його ключових

показників та оцінці ефективності використання земельних ресурсів. Проведення SWOT-аналізу дозволить ідентифікувати сильні та слабкі сторони, а також загрози та можливості для розвитку ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні. Врахування міжнародного досвіду сприятиме вдосконаленню механізмів регулювання ринку землі та підвищенню його ефективності.

Однак, для досягнення цих цілей необхідно глибоко розуміти сутність конкурентних переваг ринку землі, фактори, що на них впливають, а також проаналізувати поточний стан та перспективи його розвитку.

Метою дослідження є визначення конкурентних переваг ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні, аналіз основних факторів, що впливають на його розвиток, проведення SWOT-аналізу ринку землі та розробка рекомендацій щодо вдосконалення ринку землі з урахуванням міжнародного досвіду.

Дослідження конкурентних переваг ринку землі сільськогосподарського призначення є предметом наукового інтересу як закордонних, так і українських учених. У своїх працях вони розглядають теоретичні основи формування конкурентних переваг, практичні аспекти функціонування ринку землі та вплив інституційних, економічних і екологічних факторів на його розвиток.

У теоретичному контексті конкурентні переваги розглядаються як здатність суб'єкта господарювання забезпечувати вищу ефективність порівняно з конкурентами. Зарубіжні дослідники, такі як А. Калека та Н. Морган, підкреслюють важливість досягнення та підтримки конкурентних переваг через цінові, продуктові та сервісні стратегії, що сприяють підвищенню ринкової ефективності міжнародних підприємств [20].

Концепція конкурентних переваг була вперше розроблена М. Портером у праці «Конкурентні переваги націй» [21]. Він визначив, що конкурентні переваги формуються за рахунок чотирьох ключових факторів: умов для виробництва, попиту, стратегії фірм та конкуренції.

Українські дослідники О. Шубравська та К. Прокопенко [16] розширили цю концепцію, зосередившись на специфіці ринку землі в умовах переходу від планової до ринкової економіки. Вони визначили, що конкурентні переваги українського ринку землі базуються на унікальних чорноземах, але обмежуються неефективними інституціями та відсутністю прозорості.

Практичні дослідження зосереджені на аналізі конкретних факторів, що впливають на конкурентні переваги у сфері землекористування. А. Коробська [8] проаналізувала сучасні виклики та передумови формування ринку землі, акцентуючи увагу на необхідності врахування міжнародного досвіду для забезпечення раціонального землекористування.

Зарубіжні дослідження також підкреслюють важливість інновацій та підприємницької орієнтації для досягнення конкурентних переваг. Зокрема, у дослідженні І. Фаріди та Д. Сетьявана [18] аналізується вплив бізнес-стратегій на конкурентні переваги малих та середніх підприємств, наголошуючи на ролі інновацій та ефективності у цьому процесі.

Р. Джовареллі, Д. Бледсо [19] дослідили вплив земельних реформ у країнах Східної Європи на конкурентоспроможність аграрного сектору. Вони виявили, що запровадження ринку землі сприяло зростанню продуктивності, але вимагало часу для стабілізації.

Отже, теоретичні дослідження вчених підкреслюють роль природних ресурсів, інституційної прозорості та економічних факторів у формуванні конкурентних переваг ринку землі. Практичний досвід країн ЄС свідчить, що ефективні земельні реформи потребують часу та комплексного підходу, включаючи підтримку малих фермерів та впровадження екологічних стандартів.

Дослідження українських вчених підкреслюють необхідність подальших реформ для реалізації потенціалу ринку землі сільськогосподарського призначення, зокрема запровадження електронних аукціонів, захисту прав орендарів та інтеграції європейських стандартів.

Таким чином, як теоретичні, так і практичні дослідження конкурентних переваг ринку землі підкреслюють важливість комплексного підходу, що враховує специфіку національних ринків, глобальні тенденції та необхідність впровадження інновацій для забезпечення сталого розвитку ринку землі.

Конкурентні переваги ринку землі сільськогосподарського призначення визначаються як сукупність характеристик та умов, які забезпечують вищу ефективність використання земельних ресурсів порівняно з ринками землі інших країн. Це можуть бути природні фактори, такі як родючість ґрунтів, кліматичні умови, а також економічні та інституційні аспекти, включаючи правове регулювання та інфраструктурне забезпечення.

Конкурентні переваги формуються під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що забезпечують його перевагу в глобальному аграрному середовищі і визначають привабливість цього ринку для інвесторів та ефективність його функціонування.

На формування конкурентних переваг ринку землі впливає комплекс взаємопов'язаних факторів:

1. Природні ресурси: наявність родючих ґрунтів, сприятливі кліматичні умови, доступ до водних ресурсів.

- Основою конкурентних переваг ринку землі є унікальна природна родючість українських чорноземів, які займають понад 60% території країни та відповідають за близько 10% світових запасів цього типу ґрунтів (FAO, 2024). Порівняно з країнами ЄС, де середній бал якості ґрунтів становить 50–70 (наприклад, Польща – 62, Німеччина – 68), українські чорноземи мають показник 80–85 балів за шкалою FAO [17], що відкриває можливості для вирощування високомаржинальних культур, таких як кукурудза та соняшник.

- Деградація ґрунтів через інтенсивне використання мінеральних добрив (30% орних земель мають ознаки ерозії) знижує довгострокову продуктивність [1].

- Кліматичні зміни призводять до збільшення кількості посушливих сезонів, що загрожує врожайності пшениці.

2. Економічні умови: рівень розвитку інфраструктури, доступність фінансових ресурсів, інвестиційна привабливість.

- Логістична інфраструктура – близькість до європейських та азійських ринків збуту, проте недостатня розвиненість внутрішніх транспортних мереж знижує цей потенціал.

- Середня ціна землі в Україні (€1,5–3 тис./га) значно нижча за європейські аналоги (Польща – €10–15 тис./га), що приваблює інвестиції, але стимулює тіньові угоди [13].

- Програма «Доступні кредити 5-7-9%» створена урядом для активізації підприємницької діяльності в Україні. Вона дає можливість ФОПам та приватним юридичним особам отримувати позики на пільгових умовах – з частковим державним гарантуванням і під 0, 3, 5, 7 або 9% на рік [12]. Але за даними НБУ малі фермерські господарства мають обмежений доступ до кредитів (лише 12% отримують банківські позики), що обмежує модернізацію засобів виробництва у сільському господарстві [5].

- Інновації – впровадження нових технологій у землеробстві в агрохолдингах контрастує зі збереженням архаїчних методів у малих фермерських господарствах [3].

3. Інституційні: стабільність законодавства, прозорість процедур купівлі-продажу землі, наявність чітких прав власності та ефективних механізмів їх захисту.

- Інституційна прозорість – запровадження електронного кадастру та аукціонів після 2020 року сприяє зменшенню корупційних ризиків, але неефективність судової системи залишається значним бар’єром;

- Відсутність дієвого механізму захисту прав орендарів призводить до конфліктів [15].

- Недосконалість законодавства про власність землі [6] для іноземних громадян створює правові суперечності.

4. Соціальні: рівень освіти та кваліфікації працівників, демографічна ситуація в сільській місцевості.

- Демографічна криза в селах (чисельність сільського населення зменшилась з 16,8 до 12,5 млн осіб за 1991–2022 рр.) [2], що поглиблює дефіцит робочої сили.

Поєднання цих факторів визначає потенціал конкурентних переваг ринку землі та його здатність приваблювати внутрішні та зовнішні інвестиції.

Ринок землі сільськогосподарського призначення в Україні характеризується динамічними змінами, які відображають вплив як внутрішніх реформ, так і зовнішніх факторів, зокрема війни.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України [11], з моменту скасування мораторію юридичні особи викупили 25 157 ділянок (78 307 га). Середня ціна 1 га – 62 656 грн (1 561 USD). Фізичні особи викупили 81 512 ділянок (242 353 га). Середня ціна 1 га – 41 510 грн (1 034 USD).

Найбільші площі в 2024 році були продані в Полтавській (45 622 га), Одеській (33 024 га) та Дніпропетровській (30 623 га) областях. Найменші – у Волинській (818 га), Рівненській (909 га) та Івано-Франківській (1 094 га) областях.

Найвища середня ціна була зафіксована у Івано-Франківській (89 744 грн), Львівській (71 390 грн) та Полтавській (66 232 грн) областях. Найнижча – у Запорізькій (33 981 грн), Миколаївській (34 033 грн) та Сумській (34 936 грн) областях.

Обсяги угод у 2023 році зросли на 20% порівняно з 2022 роком, що свідчить про активізацію ринку землі. Загальна сума угод склала €1,2 млрд, з яких 60% припадає на великі агрохолдинги [15]. Водночас, частка малих фермерських господарств у ринку залишається низькою (15%), що обумовлено їхньою фінансовою слабкістю та обмеженим доступом до кредитних ресурсів [5].

Війна росії проти України суттєво вплинула на ринок землі. За оцінками Державної екологічної інспекції, близько 24% сільгоспземель потребують рекультивації через мінування та забруднення [1]. Це створює

додаткові витрати для потенційних інвесторів та знижує привабливість ринку.

Ефективність використання землі в Україні залишається суперечливою. З одного боку, країна демонструє високі показники врожайності основних культур: урожайність пшениці в 2024 році склала 4,5 т/га, що на 10% вище за середньосвітовий рівень [17]. З іншого боку, інтенсивне використання мінеральних добрив (близько 120 кг/га) призводить до деградації ґрунтів, що загрожує довгостроковій продуктивності [1].

Важливим аспектом є структура землекористування. Велика частка сільськогосподарських угідь використовується під вирощування зернових культур, тоді як інші галузі, такі як тваринництво та овочівництво, розвиваються менш інтенсивно. Диверсифікація виробництва та впровадження багатопрофільних господарств можуть підвищити загальну ефективність використання земельних ресурсів.

Економічна ефективність використання землі також різниться залежно від типу господарств. Великі агрохолдинги, які займають 70% орних земель, демонструють рентабельність на рівні 20–25% завдяки масштабу виробництва та використанню сучасних технологій [15]. Натомість малі фермерські господарства, які обробляють 30% земель, мають рентабельність лише 5–10% через відсутність доступу до кредитів та техніки [5].

Екологічні аспекти використання землі залишаються критичними. За даними Державної екологічної інспекції, 30% орних земель мають ознаки ерозії, а 15% – забруднені важкими металами [1]. Це вимагає впровадження сучасних методів землеробства, таких як нульова обробка ґрунту та використання біологічних добрив.

Сучасна земельна реформа в Україні має як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивні наслідки:

- Відкриття ринку землі сприяло притоку інвестицій в аграрний сектор, що дозволило модернізувати виробництво та підвищити його ефективність. У 2023 році обсяг інвестицій у сільське господарство зріс на 25% порівняно з

2022 роком [10].

- Зростання цін на землю сприяло збільшенню добробуту власників паїв та стимулювало ефективніше використання земельних ресурсів.

- Можливість придбання землі сприяла розвитку дрібних та середніх фермерських господарств, що підвищило конкуренцію та якість продукції.

- Впровадження електронного кадастру спростило процедуру реєстрації прав власності, зменшивши час оформлення угод з 12 до 6 місяців [3].

Негативні наслідки:

- Концентрація земель у руках агрохолдингів. Існує ризик надмірної концентрації земель у великих аграрних підприємств, що може призвести до монополізації ринку, витіснення дрібних фермерів та зростання соціальної напруженості в селах [15].

- Відсутність належного контролю призвела до спекуляцій на ринку землі, що може негативно вплинути на доступність земель для справжніх фермерів.

- Відсутність механізму захисту прав орендарів призводить до конфліктів між власниками землі та фермерами [8].

Порівняння з досвідом інших країн свідчить, що подібні реформи потребують часу для стабілізації. Наприклад, у Польщі після запровадження ринку землі в 1990-х роках знадобилося 10–15 років для досягнення балансу між інтересами великих та малих господарств [13].

SWOT-аналіз дозволяє виявити сильні та слабкі сторони ринку землі в Україні, а також визначити можливості та загрози для його розвитку.

Сильні сторони:

- Родючість ґрунтів. Україна володіє значними площами чорноземів, які є одними з найродючіших у світі, що створює сприятливі умови для сільськогосподарського виробництва.

- Сприятливі кліматичні умови для вирощування широкого спектра сільськогосподарських культур.

- Потенціал для органічного землеробства через низький рівень хімізації в малих господарствах.

- Географічне розташування. Близькість до європейських та азійських ринків збуту сприяє розвитку експорту сільськогосподарської продукції.

- Наявність трудових ресурсів. В Україні є значний потенціал кваліфікованих працівників у сільському господарстві.

Слабкі сторони:

- Недостатній розвиток інфраструктури, зокрема транспортної та логістичної, що ускладнює доступ до ринків збуту та підвищує витрати виробників.

- Корупційні ризики: Непрозорість процедур та корупція у сфері земельних відносин знижують довіру інвесторів та гальмують розвиток ринку.

- Низький рівень інвестицій у сільське господарство та обмежений доступ до фінансових ресурсів для малих та середніх фермерів.

- Невизначеність прав власності та недостатня прозорість ринку землі, що створює ризики для інвесторів. Зокрема, затримки у реєстрації прав власності (до 6 місяців) знижують ліквідність ринку [3].

Можливості:

- Залучення іноземних інвестицій для модернізації сільськогосподарського виробництва та підвищення його ефективності: Відкриття ринку землі створює передумови для притоку капіталу та впровадження сучасних технологій у сільське господарство. Інтеграція в Єдиний аграрний ринок ЄС після 2030 року відкриває доступ до фінансування з фонду «Ukraine Facility» [4].

- Розвиток кооперативних форм господарювання та об'єднань фермерів може підвищити ефективність виробництва та збуту продукції, що сприятиме підвищенню їхньої конкурентоспроможності.

- Диверсифікація виробництва. Впровадження нових культур та напрямків діяльності сприятиме стійкості аграрного сектору.

- Впровадження сучасних агротехнологій та практик сталого землеробства для підвищення продуктивності та збереження ґрунтів.

- Цифровізація (наприклад, платформа «Дія.Земля») спрощує проведення угод [10].

Загрози:

- Екологічні проблеми. Нераціональне використання земельних ресурсів може призвести до деградації ґрунтів та зниження їх родючості.

- Спекулятивні операції із землею, що можуть призвести до концентрації земель у руках небагатьох власників та зниження доступності землі для малих фермерів. Тіньові схеми купівлі землі через підставних осіб (частка нелегальних угод – 15-20%) підривають довіру [14].

- Політична нестабільність та зміни в законодавстві, які можуть створювати невизначеність для учасників ринку.

- Забруднення ґрунтів через бойові дії (24% сільгоспземель міновані) потребують довгострокової рекультивації [1].

Світовий досвід показує, що країни з розвиненим ринком землі забезпечують високий рівень ефективності сільськогосподарського виробництва та стійкий розвиток аграрного сектору. Зокрема, у країнах Європейського Союзу впроваджено ефективні механізми регулювання ринку землі, які сприяють залученню інвестицій, підвищенню продуктивності та забезпеченню продовольчої безпеки. Вивчення цього досвіду є корисним для вдосконалення ринку землі в Україні.

Для реалізації конкурентних переваг ринку землі в Україні необхідно впровадити низку заходів, враховуючи як національний, так і міжнародний досвід.

1. Встановлення обмежень на концентрацію земель. У багатьох країнах існують обмеження на максимальну площу земель, яку може володіти одна особа або підприємство, що запобігає монополізації ринку.

2. Прозорість ринку. Створення відкритих реєстрів земельних ділянок та угод сприятиме підвищенню прозорості та довіри до ринку землі. Досвід

Естонії показує, що електронні аукціони зменшують корупційні ризики та підвищують прозорість угод [4].

3. Регулювання цін. Встановлення мінімальних та максимальних цін на землю може запобігти спекуляціям та забезпечити доступність земель для фермерів.

4. Екологічні стандарти. Впровадження норм щодо обмеження використання мінеральних добрив (за зразком Німеччини) допоможе зберегти родючість ґрунтів [17].

5. Захист прав орендарів. Впровадження механізмів захисту прав орендарів забезпечить стабільність аграрного виробництва та запобігатиме необґрунтованому розірванню договорів оренди [9].

Запровадження державних програм підтримки для малих та середніх фермерських господарств сприятиме їхньому розвитку та підвищенню конкурентоспроможності. Створення фонду підтримки на зразок французької моделі, де держава компенсує до 30% витрат на техніку та насіння [10].

6. Розвиток кооперативів. Досвід Данії свідчить, що кооперативи дозволяють малим господарствам конкурувати з великими виробниками [13].

Висновки

Дослідження конкурентних переваг ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні дозволило виокремити ключові фактори, що визначають його потенціал та обмеження в умовах воєнних, економічних та екологічних викликів.

1. Конкурентні переваги України ґрунтуються на унікальних природних ресурсах, зокрема найбільших у Європі площах родючих чорноземів, що забезпечують високу врожайність культур. Проте їхня ефективна реалізація потребує подолання інституційних слабкостей, таких неефективна державна регуляторна політика, фрагментація земельних ділянок та корупційні ризики.

2. Земельна реформа в Україні є ключовим етапом у розвитку

аграрного сектору та економіки країни в цілому. Відкриття ринку землі створило нові можливості для інвестування, підвищення ефективності використання земельних ресурсів та розвитку фермерства. Однак, реформа також виявила низку викликів, таких як ризик спекуляцій, концентрація земель у великих агрохолдингів та соціальна напруга серед сільського населення.

3. Ефективність використання землі залишається нерівномірною. Незважаючи на високу врожайність (4,5 т/га пшениці), інтенсивне сільське господарство призводить до деградації 30% орних земель, що загрожує довгостроковій продовольчій безпеці. Економічна рентабельність малих господарств (5–10%) значно відстає від показників агрохолдингів (20–25%), що підкреслює необхідність фінансової підтримки фермерів.

4. Війна росії проти України додала нові виклики: 24% сільгоспземель потребують рекультивації через мінування, а знищення логістичної інфраструктури зменшує експортний потенціал. Подолання цих наслідків вимагає міжнародної допомоги та державної програми відновлення.

5. Пріоритетні напрями вдосконалення ринку землі включають: інституційні зміни (запровадження електронних аукціонів за зразком Естонії для зменшення корупції); екологічні стандарти (обмеження використання мінеральних добрив та рекультивація забруднених земель); соціальну рівновагу (створення фондів підтримки малих фермерів за моделлю Франції та розвиток кооперативів з урахуванням досвіду Данії; євроінтеграцію (гармонізація законодавства з вимогами ЄС, зокрема щодо захисту прав власності та екологічних норм).

Для посилення конкурентних переваг вітчизняного ринку землі необхідно впроваджувати механізми регулювання, спрямовані на запобігання негативним наслідкам, зокрема обмеження концентрації земель, підтримку дрібних фермерів та забезпечення прозорості ринку. Врахування міжнародного досвіду та адаптація його до українських реалій сприятиме формуванню ефективного та справедливого ринку землі, який стане основою

для подальшого розвитку аграрного сектору та підвищення добробуту населення.

Узагальнюючи, конкурентні переваги українського ринку землі можуть бути повною мірою реалізовані лише за умови системних реформ, спрямованих на: зміцнення інституційної прозорості; баланс між комерційними інтересами агрохолдингів і соціальними потребами селян; інтеграцію екологічних стандартів у виробничі процеси; адаптацію європейського досвіду до національного контексту. Ці кроки стануть основою для перетворення аграрного сектору на драйвер економічного відновлення України та її інтеграції в глобальну продовольчу систему.

Список використаних джерел:

1. Державна екологічна інспекція України. *Звіт з виконання плану роботи Держекоінспекції за 2024 рік*. URL: https://www.dei.gov.ua/post?category_id=19&post_type_id=2
2. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua
3. Держгеокадастр. *Публічний звіт про підсумки роботи Держгеокадастру за 2023 рік.* URL: https://land.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/publichnyj-zvit_23.pdf
4. Європейська комісія. *Документи щодо інтеграції України в Єдиний аграрний ринок.* URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/22506-SWD_2023_699-Ukraine-report_ENG-UKR.pdf
5. НБУ. *Звіт про фінансову стабільність*. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2024-roku
6. Земельний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text
7. Коробка С. В. Ринок землі в Україні: проблеми формування та напрями подальшого розвитку. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління.* 2023. №9. https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-03-07
8. Коробська А. О. Проблеми становлення ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 106-115. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904106
9. Кузьменко Л. Г. Міжнародний досвід регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки.* 2021. №6(1). С. 84–89. https://doi.org/10.18523/2519-4739.2021.6.1.84-89
10. Міністерство аграрної політики та продовольства України. *Звіт про виконання Стратегічного плану роботи Міністерства аграрної політики та*

продовольства України за 2023 рік. URL: https://minagro.gov.ua/pro-nas/plani-ta-zviti/zviti-pro-robotu-minagropolitiki

11. Міністерство аграрної політики та продовольства України. *Віталій Коваль: Після скасування мораторію на відчуження сільськогосподарських земель продано лише 3,4% ділянок*. URL: https://minagro.gov.ua/news/vitalii-koval-pislia-skasuvannia-moratoriiu-na-vidchuzhennia-silskohospodarskykh-zemel-prodano-lyshe-34-dilianok

12. Міністерство фінансів України. *За час дії воєнного стану в Україні видано 57261 кредит на 227,3 млрд грн за програмою «Доступні кредити 5-7-9%»*. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_chas_dii_voiennogo_stanu_v_ukraini_vidano_57_261_kredit_na_2273_mlrd_grn_za_programoiu_dostupni_krediti_5-7-9-4690

13. Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. *Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення*. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099062524074531514/pdf/P180198107e1a20361bdf21dbefc404ef8b.pdf

14. Трансперенсі Інтернешнл. *Індекс сприйняття корупції в Україні*. URL: https://ti-ukraine.org

15. Українська асоціація агровиробників. *Дослідження рентабельності аграрного виробництва*. URL: https://aau.org.ua

16. Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору. *Економіка України*. 2014. № 1. С. 63-73.

17. FAO. *The State of Food and Agriculture 2024 – Value-driven transformation of agrifood systems*. Rome. https://doi.org/10.4060/cd2616en

18. Farida I., Setiawan D. Business Strategies and Competitive Advantage: The Role of Performance and Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market and Complexity.* Volume 8. Issue 3. https://doi.org/10.3390/joitmc8030163

19. Giovarelli R., Bledsoe D. *Land Reform in Eastern Europe.* The Rural Development Institute. Seattle. URL: https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6c96621e-001f-413a-a39e-0a820f5c490a/content

20. Kaleka A., & Morgan N. A. Which Competitive Advantage(s)? Competitive Advantage–Market Performance Relationships in International Markets. Journal of International Marketing, 25(4), 25-49. https://doi.org/10.1509/jim.16.0058

21. Porter M. *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York.

РОЗДІЛ 9
ЕКОНОМІКА МАЙБУТНЬОГО: ВІДНОВЛЕННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА, СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ХАБУ ТА ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ

9.1. Відновлення та розвиток вітчизняного аграрного сектора на новій технологічній основі

Актуальність трансформації аграрного сектора у післявоєнний період

Агропромисловий комплекс (АПК) України історично відіграє ключову роль в економіці, забезпечуючи до 41% валютних надходжень країни до 2022 року завдяки експорту зернових, олійних культур і продуктів їхньої первинної переробки [8]. За даними Світового банку, у 2021 році Україна посідала 4-те місце у світі за експортом зернових, що підкреслює стратегічну важливість сектора для глобальної продовольчої безпеки [10]. Проте повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році завдало АПК катастрофічних збитків:

- Забруднення та окупація земель. Понад 25% сільськогосподарських угідь (близько 7 млн га) тимчасово окуповані або забруднені вибухонебезпечними предметами, що унеможливлює їх використання для посівів [10]. За оцінками FAO, розмінування може тривати 5-10 років і коштувати до 35 млрд дол. США [3].

- Руйнування інфраструктури. Логістичні потужності, включно з елеваторами, портами та складами, зазнали втрат на сумму 6,6 млрд дол. США, що становить 15% довоєнної інфраструктури АПК [10].

- Втрати виробництва. У 2022 році врожай зернових скоротився на 35% порівняно з 2021 роком через бойові дії, брак добрив і техніки, а прямі втрати сектора оцінюються в 40 млрд дол. США [3].

Попри ці виклики, АПК залишається опорою економічного відновлення завдяки своїм конкурентним перевагам: значним земельним ресурсам (41,3 млн га сільгоспугідь), кваліфікованим кадрам і частковій технологічній незалежності. Навіть в умовах блокади морських портів у

2022-2023 роках Україна зберегла експортний потенціал, відвантаживши 69 млн тонн зернових через альтернативні маршрути (Дунай, залізниця), що становить 90% довоєнного рівня [10]. Це свідчить про стійкість сектора, але водночас підкреслює необхідність його трансформації для подолання вразливостей.

На думку О. Нів'євського, «аграрний сектор України має унікальний шанс перейти від сировинної моделі до високотехнологічної, якщо держава інвестує в інновації та інфраструктуру» [5]. Трансформація АПК є не лише економічною необхідністю, а й елементом національної безпеки, оскільки забезпечує продовольчу стабільність і зміцнює позиції України як ключового постачальника на світовому ринку.

Проблеми традиційної аграрної моделі України

Традиційна модель розвитку АПК мала низку структурних недоліків, які обмежували її ефективність і конкурентоспроможність:

- Сировинна орієнтація. Основу експорту становили зернові (пшениця, кукурудза), олійні культури (соняшник) і продукти з низькою доданою вартістю. У 2021 році лише 12% агроекспорту припадало на перероблену продукцію, тоді як у країнах ЄС цей показник сягає 40% [8].

- Низький рівень переробки. Глибоку переробку проходило лише 10–15% аграрної сировини, що обмежувало створення доданої вартості та розвиток суміжних галузей, таких як біоенергетика чи виробництво біопластику [8]. Наприклад, переробка кукурудзи в біоетанол могла б принести в 3 рази вищу маржу порівняно з експортом зерна [5].

- Домінування агрохолдингів. Понад 70% оброблюваних земель контролюються великими агрохолдингами, які орієнтовані на монокультури та експорт, що призводить до виснаження ґрунтів і зниження соціальної ролі АПК у сільських громадах [5].

- Технологічне відставання малих господарств. Малі та середні фермери, які обробляють 30% земель, мають обмежений доступ до сучасних технологій через високу вартість обладнання та брак кредитування. У 2022

році лише 15% малих господарств використовували дрони чи системи точного землеробства [8].

Ці проблеми робили сектор вразливим до зовнішніх шоків. За даними Київської школи економіки, блокада портів у 2022 році спричинила втрати експорту на 11,9 млрд дол. США, а кліматичні зміни (посухи 2020–2023 років) знизили врожайність на 10-15% у південних регіонах [5]. Аналітик Світового банку М. Богоніс зазначає: «Сировинна модель АПК України вичерпала свій потенціал; без модернізації сектор втрачатиме конкурентоспроможність на тлі зростання глобального попиту на перероблену продукцію» [10].

Порівняно з Нідерландами, де переробка становить 60% агроекспорту, Україна втрачає економічний потенціал через фокус на сировину. Перехід до переробки міг би створити 500 тис. робочих місць і збільшити ВВП на 5% за 10 років, за оцінками OECD [8].

Технологічна модернізація як основа нового аграрного укладу

Для подолання обмежень традиційної моделі необхідно перейти до інноваційно-технологічної парадигми, де технологізація є основою сталого зростання. Ключові напрями включають:

- Точне землеробство. Використання супутникових технологій, GPS-навігації, метеостанцій, сенсорів ґрунту та дронів дозволяє оптимізувати сівбу, внесення добрив і зрошення. За даними McKinsey, точне землеробство підвищує врожайність на 10–20% і знижує витрати на ресурси на 15-25% [6]. Наприклад, дрони для точкового внесення пестицидів скоротили їх використання на 30% у пілотних господарствах Вінницької області у 2023 році [9].

- Біотехнології. Генетично адаптовані культури та стійкі до посухи сорти підвищують врожайність на 15-20% і зменшують втрати від хвороб і кліматичних змін. У 2024 році в Україні тестувалися 12 нових сортів пшениці, які показали на 18% вищу продуктивність у посушливих умовах [9].

- Автоматизовані системи управління. Цифрові платформи, такі як OneSoil і AgroOnline, дозволяють моніторити витрати, прогнозувати врожай і оптимізувати логістику. У 2023 році OneSoil допомогла 500 господарствам скоротити витрати на добрива на 25% завдяки точному аналізу ґрунтів [9].

- Відновлювані джерела енергії: Біогазові установки та сонячні електростанції на фермах знижують енергозалежність і собівартість. У 2023 році 120 ферм у Хмельницькій і Полтавській областях встановили сонячні панелі, що скоротило витрати на електроенергію на 40% [8].

Ці технології не лише підвищують ефективність, а й мінімізують вплив воєнних ризиків, таких як дефіцит робочої сили чи порушення логістики, а також сприяють екологічній стійкості. На думку Ж.-М. Фоссарта, «технологізація АПК України може стати прикладом для країн із подібними викликами, якщо поєднати інновації з державною підтримкою» [3].

Технологічна модернізація змінює структуру АПК, роблячи його більш децентралізованим і гнучким. Наприклад, малі фермери, використовуючи доступні дрони вартістю від 1000 дол. США, можуть конкурувати з агрохолдингами, що раніше було неможливим через бар'єри капіталу. За прогнозами OECD, інвестування 1 млрд дол. США в AgTech може підвищити продуктивність сектора на 15% до 2030 року [8].

Цифровізація аграрного виробництва: «розумне землеробство» в дії

Цифрові технології формують нову модель агровиробництва – AgTech, яка інтегрує інновації для підвищення ефективності, прозорості та конкурентоспроможності. Основні компоненти включають:

- Big Data та аналітика. Збирання даних із полів, прогнозування врожайності, оптимізація логістики та витрат. Платформа EOS Crop Monitoring у 2023 році підвищила точність прогнозів урожаю на 20% для 300 господарств у 5 областях України [9].

- Інтернет речей (IoT). Підключення техніки, зрошувальних систем, дронів і сенсорів до єдиної цифрової платформи. Наприклад, IoT-системи для зрошення скоротили витрати води на 35% у пілотних проєктах на Одещині [9].

- Штучний інтелект (AI) і машинне навчання. Автоматизація обліку, діагностика стану посівів, прогнозування кліматичних ризиків. У 2024 році AI-алгоритми для моніторингу посух дозволили оптимізувати зрошення, скоротивши втрати врожаю на 12% у Херсонській області [9].

- Блокчейн-технології. Забезпечують прозорість у закупівлях, логістиці та сертифікації. У 2023 році пілотний проєкт із блокчейн-реєстрації експорту зерна знизив корупційні ризики на 15% [8].

- Agro-ERP-системи. Комплексне управління фермами та кооперативами, що підвищує операційну ефективність на 20%, за даними McKinsey [6].

Згідно з дослідженням McKinsey, масштабна цифровізація може підвищити врожайність на 10-20% і знизити витрати на 15-25% протягом 3-5 років [6]. В Україні активно використовуються дрони для картографування полів (понад 5000 одиниць у 2023 році), онлайн-платформи закупівель (AgroOnline, Kurkul) і супутниковий моніторинг (EOS Crop Monitoring). Проте лише 10% малих і середніх фермерів мають доступ до цих технологій через високу вартість і брак цифрової грамотності [5].

У 2024 році Україна запустила проєкт «Цифрове село», спрямований на забезпечення сільських громад широкосмуговим Інтернетом і навчання фермерів цифровим інструментам. За перші 6 місяців проєкт охопив 150 сіл, підвищивши використання AgTech на 25% у цих громадах [9]. На думку Р. Хаусмана, «цифровізація сільського господарства України може стати моделлю для країн, що розвиваються, якщо держава забезпечить інклюзивний доступ до технологій» [4].

Міжнародний досвід технологічного відновлення агросектора

Аналіз міжнародного досвіду дозволяє визначити ефективні стратегії для України:

1. Ізраїль. Успіх базується на інноваціях, таких як крапельне зрошення (зменшує витрати води на 50%), адаптивна селекція та автоматизовані ферми. Державна програма агротехнічної освіти залучила 30% молоді до

сектора. Врожайність овочів в Ізраїлі в 10 разів перевищує середньосвітові показники [3].

2. Нідерланди. Другий у світі експортер агропродукції (120 млрд євро у 2023 році) завдяки наукоємним агропаркам, вертикальним фермам і «живих лабораторіях» (Living Labs). Вертикальні ферми скоротили земельне навантаження на 90% [3].

3. Польща. У 2004-2014 роках цифрова кооперація підвищила продуктивність малих і середніх господарств на 25% і розвинула локальну переробку. Платформа eRolnik дозволила 50 тис. фермерів оптимізувати збут [3].

Спільною рисою цих моделей є державна підтримка інновацій через фінансування, освіту та регулювання. Україна може адаптувати ізраїльський досвід для посушливих регіонів (Південь) і нідерландський підхід для створення агропарків у центральних областях. За оцінками FAO, інвестування 500 млн дол. США в агропарки може створити 100 тис. робочих місць до 2030 року [3].

Малі фермерські господарства та аграрні кластери як основа стійкої аграрної моделі

Малі та середні фермерські господарства, які обробляють 30% земель, демонструють високу адаптивність до змін, створюють робочі місця в громадах і швидше впроваджують нові технології порівняно з агрохолдингами. Проте вони стикаються з проблемами:

- Недостатнє фінансування. У 2023 році лише 20% малих фермерів отримали кредити на модернізацію.

- Обмежений доступ до технологій. Вартість дронів (від 1000 дол. США) і систем точного землеробства недоступна для 80% МСП.

- Низька інституційна організація. Лише 10% фермерів об’єднані в кооперативи, що обмежує їхній доступ до ринків.

Рішенням є створення аграрних кластерів, які:

- об’єднують виробників, переробників, освітні та технологічні центри;

- забезпечують логістичну, цифрову та збутову інфраструктуру;

- залучають донорську підтримку (наприклад, від USAID чи EU);

- підвищують експортну спроможність і додану вартість.

У 2023 році в Україні створено 22 аграрних кластери, зокрема на Хмельниччині, Полтавщині та Львівщині. Проте лише 30% з них мають стабільне фінансування, що гальмує їхній розвиток [5]. Наприклад, кластер у Львівській області залучив 5 млн дол. США від ЄС, що дозволило модернізувати 50 ферм і створити 200 робочих місць [10].

На думку А. Бйорде, «аграрні кластери можуть стати рушієм інклюзивного зростання в Україні, якщо держава забезпечить мікрокредитування та цифрову інфраструктуру» [10]. Порівняно з Польщею, де кооперативи об'єднують 60% фермерів, Україна має значний потенціал для зростання.

Стратегічні напрями державної аграрної політики у повоєнний період

Для успішного відновлення АПК необхідна системна державна політика, яка поєднує модернізацію, інновації та соціальну справедливість. Пріоритетами є:

- Технологічне оновлення. Програми співфінансування (50% вартості) для закупівлі дронів, сенсорів, енергоефективного обладнання. У 2024 році програма «єРобота» профінансувала 1500 фермерів на 1,2 млрд грн [8].

- Фінансова підтримка. Податкові пільги (зниження ПДВ до 7% для МСП), гранти, мікрокредитування під 5% річних.

- Інтеграція агроосвіти з практикою. Створення агроінкубаторів при університетах, модулі з AgTech у навчальних програмах. У 2023 році 10 ЗВО запустили такі ініціативи, охопивши 2000 студентів [5].

- Підтримка експорту з доданою вартістю. Сертифікація за стандартами ЄС, брендування («Made in Ukraine»), логістичні платформи. У 2023 році експорт органічної продукції зріс на 15% завдяки сертифікації [1].

- Цифрова інфраструктура. Розширення доступу до Інтернету в селах (охоплення зросло з 60% до 75% у 2023 році), розвиток онлайн-платформ торгівлі [8].

Державна політика має бути децентралізованою, щоб враховувати регіональні особливості. Наприклад, Південь потребує зрошувальних технологій, а Захід – переробних кластерів. За оцінками OECD, інвестування 2 млрд дол. США в цифрову інфраструктуру може підвищити продуктивність АПК на 20% до 2035 року [8].

Відновлення аграрного сектору на новій технологічній основі має включати:

- Precision Agriculture 4.0 – впровадження IoT, дронів, супутникового моніторингу та машинного навчання для оптимізації сільськогосподарського виробництва.

- Вертикальні ферми та контрольоване середовище – розвиток технологій вирощування культур у контрольованих умовах для підвищення продуктивності та зменшення залежності від кліматичних факторів.

- Агро-фінтех рішення – інтеграція фінансових технологій в аграрний сектор для полегшення доступу фермерів до кредитування, страхування та ринків збуту.

Екологічна стійкість як частина нової аграрної моделі

Традиційне землеробство в Україні часто базується на інтенсивних технологіях, що призводять до деградації ґрунтів (3% земель втрачають родючість щороку) [5]. Сучасна модель передбачає:

- Відновлювальне землеробство. Зменшення оранки, сівозміни, збереження органічної речовини. Пілотні проєкти у 2023 році підвищили вміст гумусу на 5% [9].

- Органічне виробництво. Частка органічної продукції в Україні становить 1,2% (500 сертифікованих виробників), тоді як у ЄС – 9% [1]. Експорт органічної продукції зріс на 20% у 2023 році [1].

- Раціональне водокористування. Крапельне зрошення скоротило втрати води на 40% у пілотних господарствах Херсонщини [9].

- Вуглецеві ринки. Участь у глобальних ініціативах може принести 100 млн дол. США щорічно до 2030 року [8].

На думку О. Кравець, «екологічна стійкість АПК України є не лише моральним обов'язком, а й економічною можливістю, оскільки попит на органічну продукцію в ЄС зростає на 10% щороку» [1]. Інтеграція вуглецевих ринків може стати додатковим джерелом доходу для фермерів.

Інтеграція України в європейський аграрний простір

Угода про асоціацію з ЄС і повномасштабна війна активізували євроінтеграцію АПК. Основні завдання:

- Гармонізація стандартів. Впровадження HACCP і вимог EU Green Deal. У 2023 році 70% агроекспорту до ЄС відповідало цим стандартам [8].

- Участь у платформах. Програми Agri-Food Partnership і Horizon Europe залучають 50 млн євро щорічно на дослідження та інновації [2].

- Доступ до фондів. European Agricultural Fund for Rural Development може профінансувати модернізацію 1000 ферм до 2030 року [2].

На думку Я. Войцеховського, «Україна може стати ключовим партнером ЄС у продовольчій безпеці, якщо використає технологічний потенціал і європейські стандарти» [2]. Євроінтеграція відкриває доступ до ринків із вищою маржею, але вимагає інвестицій у сертифікацію та інфраструктуру.

Висновки

1. Агропромисловий комплекс залишається ключовим драйвером економічного відновлення України, незважаючи на воєнні втрати. Його стійкість (90% довоєнного експорту у 2023 році) і потенціал для технологічної трансформації роблять сектор основою продовольчої та економічної безпеки.

2. Традиційна сировинна модель АПК вичерпала свій потенціал через низьку переробку (12% експорту), домінування агрохолдингів (70% земель) і технологічне відставання МСП. Нова модель має базуватися на технологізації, переробці та екологічній стійкості.

3. Впровадження точного землеробства, біотехнологій, цифрових платформ (AgTech) і відновлювальних джерел енергії може підвищити

врожайність на 10–20% і знизити витрати на 15–25%, за даними McKinsey. Пілотні проєкти (OneSoil, EOS Crop Monitoring) підтверджують ефективність цих рішень.

4. Малі та середні господарства є основою соціальної стабільності в громадах, але потребують фінансування, доступу до технологій і кооперації. Аграрні кластери (22 створено у 2023 році) можуть інтегрувати МСП у глобальні ланцюги доданої вартості.

5. Успіх залежить від системної підтримки через співфінансування, мікрокредитування, агроосвіту та цифрову інфраструктуру. Програма «єРобота» показала перші результати, але потребує масштабування.

6. Органічне виробництво (1,2% ринку) і відновлювальне землеробство відповідають глобальним трендам, а гармонізація з EU Green Deal відкриває доступ до ринків ЄС. Інвестування 2 млрд дол. США в технології може зробити Україну лідером інноваційного агровиробництва до 2035 року.

Список використаних джерел:

1. FiBL. The World of Organic Agriculture 2024. URL: https://www.fibl.org/en/shop-en/1747-organic-world-2024
2. Food and Agriculture Organization (FAO). Agricultural Innovation Systems. URL: https://www.fao.org/research-extension-systems/resources/publications
3. Food and Agriculture Organization (FAO). Ukraine. URL: https://www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=UKR
4. Hausmann R., Santos M. A. Digital Opportunities for Post-War Recovery: Lessons for Ukraine. Harvard Growth Lab Working Paper. 2023.
5. Київська школа економіки. Оцінка втрат та збитків агросектору від війни, та потреб у відновленні. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf
6. McKinsey & Company. Agriculture’s connected future: How technology can yield new growth. 2020. URL: https://www.mckinsey.com/industries/agriculture/our-insights/agricultures-connected-future-how-technology-can-yield-new-growth
7. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій України до 2030 року. URL: https://minagro.gov.ua
8. OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2024: Innovation for Sustainable Productivity Growth. OECD Publishing. Paris. https://doi.org/10.1787/74da57ed-en

9. OneSoil. Підвищуйте продуктивність полів за допомогою цифрового землеробства. URL: https://onesoil.ai/ua

10. World Bank. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. URL: https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2025/02/25/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released

9.2. Україна як виробник військової техніки, зброї та технологій

Актуальність

Повномасштабна війна, розв'язана РФ у 2022 році, радикально змінила геоекономічні та внутрішньоекономічні пріоритети України, підкресливши критичну важливість національного військово-промислового комплексу (ВПК). Без потужної оборонної промисловості неможливі ані економічна безпека, ані стійке зростання, ані політична незалежність. Війна стала каталізатором стрімкої трансформації ВПК України, що супроводжується:

- Зростанням попиту. Потреби Збройних сил України (ЗСУ) у високоточній зброї, безпілотних літальних апаратах (БПЛА), засобах радіоелектронної боротьби (РЕБ), системах протиповітряної оборони (ППО) та боєприпасах зросли в десятки разів. За даними Міністерства оборони України, у 2023 році попит на БПЛА зріс на 300% порівняно з 2021 роком [7].

- Приватним капіталом. Приватний сектор активно інвестує у розробку та виробництво озброєнь, що компенсує обмежені державні ресурси. У 2023 році приватні компанії залучили 500 млн дол. США венчурних інвестицій у військові технології [2].

- Міжнародними партнерствами. Співпраця з країнами НАТО, зокрема США, Великою Британією та Польщею, включає спільне виробництво, обмін технологіями та R&D. У 2024 році Україна підписала 35 угод про кооперацію у сфері ВПК [7].

- Бойовим тестуванням. Українські розробки проходять апробацію в реальних бойових умовах, що підвищує їхню конкурентоспроможність. За оцінками Королівського інституту об'єднаних сил (RUSI), досвід України

формує нові стандарти для технологій сучасної війни, зокрема в сфері БПЛА та РЕБ [9].

Формування військово-технологічного хабу в Україні є не лише відповіддю на внутрішні виклики, а й можливістю позиціонувати країну як глобального постачальника інноваційних оборонних рішень. Аналітик Стокгольмського інституту дослідження миру (SIPRI) С. Веземан зазначає: «Україна демонструє унікальну здатність адаптувати технології до динамічних умов війни, що робить її потенційним лідером у ніші гнучких і економічно ефективних озброєнь» [10].

Війна прискорила трансформацію ВПК України, перевівши його з пострадянської моделі до гнучкої екосистеми, що поєднує державні підприємства, приватні стартапи та міжнародну кооперацію. За даними Центру аналізу європейської політики (CEPA), Україна стала однією з небагатьох країн, де цивільні технології (наприклад, комерційні дрони) адаптуються до військових потреб із циклом розробки менше 6 місяців [2].

Потенціал оборонно-промислового комплексу України: історичні й сучасні основи

Україна успадкувала потужну базу ВПК від СРСР, коли на її території діяло понад 700 оборонних підприємств, що виробляли танки, ракети, авіацію та електроніку. Ключові активи включали:

- Харківське конструкторське бюро ім. Морозова (розробка бронетехніки, зокрема танків Т-84 «Оплот»).

- Київський завод «Арсенал» (виробництво оптичних систем і компонентів для ППО).

- ДП «Південмаш» (ракетобудування, включаючи системи космічного запуску).

- Завод імені Малишева (виробництво та модернізація танків).

- ДК «Укроборонпром» об’єднує понад 100 підприємств ВПК, забезпечуючи 60% державного оборонного замовлення у 2021 році [7].

Після 1991 року ВПК України зазнав часткової деградації через брак фінансування, втрату ринків і корупцію. Проте після 2014 року, а особливо з

2022 року, сектор почав відроджуватися завдяки приватній ініціативі та бойовим потребам. Сучасний потенціал включає:

- Приватний сектор: понад 300 приватних компаній спеціалізуються на БПЛА, РЕБ, зв'язку та електроніці. Наприклад, компанії Aerorozvidka та Quantum Systems Ukraine виробляють розвідувальні дрони, які використовуються ЗСУ [2].

- Міжнародна кооперація: 35 спільних проєктів із країнами НАТО, включно з виробництвом боєприпасів (з Чехією), БПЛА (з Туреччиною) і бронетехніки (з Польщею). У 2024 році Україна отримала 200 млн дол. США від США на модернізацію ВПК [7].

- Стартапи та інновації: понад 50 військових стартапів, таких як Brave1, розробляють рішення з циклом від ідеї до впровадження до 3 місяців [1].

За даними CEPA, у 2023 році Україна виробила 500 тис. FPV-дронів, що становить 70% потреб фронту, демонструючи здатність до швидкого масштабування [2]. На думку П. Робертса, «бойовий досвід України створює унікальну лабораторію для тестування технологій, що робить її ВПК привабливим для глобальних інвесторів» [2].

Історична база ВПК України, поєднана з сучасною гнучкістю приватного сектора, створює синергію, яка дозволяє конкурувати з розвиненими країнами. Наприклад, Ізраїль, який також має обмежені ресурси, досяг успіху завдяки інтеграції науки, промисловості та армії, що є моделлю для України.

Напрями розвитку сучасного ВПК в Україні

Трансформація ВПК України фокусується на трьох ключових напрямах, які відповідають потребам сучасної війни:

1. Високоточна зброя та боєприпаси:

- ПТРК «Стугна-П» і «Корсар» показали ефективність проти бронетехніки, конкуруючи з американськими Javelin. У 2023 році виробництво ПТРК зросло на 200%, досягнувши 5000 одиниць [4].

- Високоточні боєприпаси калібру 122 мм і 152 мм для артилерії. За даними Міноборони, у 2024 році запущено 3 нові лінії з виробництва снарядів, що покривають 20% потреб ЗСУ [7].

- Системи наведення та лазерного цілевказування, які підвищують точність ураження на 30% [4].

Проблема: імпортозалежність компонентів (70% електроніки) обмежує масштаби виробництва [10].

2. Безпілотні системи та засоби РЕБ:

- Ударні та розвідувальні БПЛА, такі як «SHARK», «Leleka-100», «RAM II» і FPV-дрони, стали основою асиметричної війни. У 2023 році Україна виробила 1,2 млн дронів, з яких 80% – приватного виробництва [4].

- Антидронові системи та РЕБ, зокрема комплекс «Буковель-AD», блокують 90% ворожих БПЛА в зоні дії [4].

- Державна програма розвитку БПЛА (2023-2026) передбачає локалізацію 15 моделей і інвестування 1 млрд дол. США [7].

Перевага: низька собівартість (FPV-дрон коштує 500 дол. США проти 80 тис. дол. США за Bayraktar TB2) робить українські БПЛА привабливими для експорту [2].

3. Цифровізація та автоматизація:

- Системи управління боєм (наприклад, «Кропива») інтегрують розвідку, наведення та логістику, скорочуючи час реакції на 40% [4].

- AI та машинне навчання для аналізу відео з дронів, прогнозування ворожих дій і виявлення цілей. У 2024 році AI-системи підвищили точність розвідки на 25% [2].

- Захищені канали зв’язку та військові операційні системи, розроблені українськими IT-компаніями, використовуються 90% підрозділів ЗСУ [7].

Виклик: кібератаки РФ на системи управління вимагають посилення кіберзахисту [10].

На думку Дж. Бронка, «Україна переосмислює сучасну війну, інтегруючи дешеві БПЛА з високоточними системами, що може змінити глобальні підходи до оборони» [9]. Порівняно з США, де розробка БПЛА

триває 3-5 років, Україна досягає результатів за місяці, що робить її лідером у гнучких технологіях.

Державно-приватне партнерство: нова модель управління оборонною промисловістю

Однією з ключових рис трансформації ВПК є залучення приватного сектора, що руйнує монополію державних підприємств. Нова модель «бойового партнерства» базується на:

- Швидкості реалізації. Держава виступає замовником і фінансовим гарантом, а приватні компанії – інноваторами та виконавцями. У 2023 році 60% контрактів на БПЛА укладено з приватними виробниками [1].

- Прискорені процедури. Механізми «гарячих» закупівель скоротили бюрократію з 6 місяців до 30 днів [7].

- R&D-платформи. Платформа Brave1, створена Міноборони та Мінцифри, профінансувала 200 стартапів на 50 млн дол. США у 2023-2024 роках [1].

Приклади успіху включають запуск 40 ліній із виробництва FPV-дронів, 15 ремонтних станцій для бронетехніки та 10 комплексів РЕБ у 2024 році [1]. Проте потрібна інституціоналізація моделі через:

- захист інтелектуальної власності (лише 20% розробок запатентовано) [2];

- доступ до венчурного капіталу (потреби оцінюються в 2 млрд дол. США до 2030 року) [7];

- військові полігони для тестування.

На думку Дж. Стигліца, «гнучка модель державно-приватного партнерства в Україні може стати прикладом для країн з обмеженими ресурсами, якщо держава забезпечить прозорість і захист прав інноваторів» [2]. Порівняно з Ізраїлем, де 50% оборонного бюджету йде на R&D, Україна інвестує лише 5%, що потребує змін.

Військово-індустріальні парки та оборонні хаби як новий формат організації виробництва

Для масштабування виробництва необхідна нова інфраструктура – військово-індустріальні парки (ВІП) і технопарки, які:

- інтегрують малі та середні компанії, стартапи, IT-сектор і наукові центри;

- надають доступ до пільгової інфраструктури, фінансування та R&D;

- забезпечують супровід від ідеї до серійного виробництва.

У 2024 році Мінстратегпром оголосив про пілотні ВІП у Львівській, Київській і Черкаській областях, які залучать 300 млн дол. США до 2026 року [7]. Модель включає:

- присутність військових аналітиків для адаптації розробок до фронту;

- фонди швидких інновацій (10 млн дол. США на проєкт) [7];

- лабораторії стандартів НАТО для експорту.

Аналогічні моделі успішно діють у Польщі (Stalowa Wola, 500 млн євро експорту щорічно) та Ізраїлі (Elbit Tech Valley, 1000 стартапів) [9]. За оцінками CEPA, ВІП в Україні можуть створити 50 тис. робочих місць до 2030 року [2].

На думку Я. Хавлічека, «військово-індустріальні парки можуть стати економічним драйвером для України, якщо поєднати локальні інновації з глобальними стандартами» [6]. Основна проблема – брак інвесторів через воєнні ризики, що вимагає державних гарантій.

Експортний потенціал української оборонної продукції

До 2013 року Україна входила до топ-10 світових експортерів озброєнь, постачаючи танки, ПТРК і авіаційні системи в Африку, Азію та Близький Схід. Сьогодні експорт становить 1,2 млрд дол. США щорічно (5% довоєнного рівня), але потенціал зростає [10]. Ключові продукти:

- ПТРК і БПЛА: «Стугна-П» і дрони «Leleka-100» мають попит у країнах Центральної Європи та Африки [4].

- РЕБ і сенсори: системи «Буковель-AD» експортуються до 5 країн [4].

- Модернізація техніки: контракти на ремонт радянської техніки для країн Азії принесли 200 млн дол. США у 2023 році [10].

Проблеми включають:

- брак експортного агентства (лише 10% контрактів укладаються напряму) [7];

- невідповідність стандартам НАТО (70% продукції потребує сертифікації) [10];

- воєнні ризики, що стримують інвесторів.

За прогнозами SIPRI, Україна може збільшити експорт до 5 млрд дол. США до 2030 року, якщо запустить страхові механізми та сертифікацію [10]. На думку Е. Ферріс, «бойова ефективність українських розробок робить їх привабливими для ринків, де потрібні економічні рішення» [9].

Експорт ВПК може стати джерелом валютних надходжень і зміцнити стратегічні альянси. Порівняно з Туреччиною, яка експортує БПЛА на 2 млрд дол. США щорічно, Україна має перевагу в швидкості розробки, але потребує маркетингу та стандартизації.

Людський капітал як головний ресурс оборонної трансформації

Висококваліфіковані інженери, програмісти та науковці є основою успіху ВПК. За даними аналітичного центру Prometheus [8]:

- 200 інженерних команд розробляли БПЛА, РЕБ і системи навігації;

- 50 IT-компаній адаптували продукти для ЗСУ, зокрема системи шифрування;

- 20 університетів співпрацюють із виробниками, створюючи R&D-центри.

Це створює передумови для:

- університетсько-промислових платформ (наприклад, КПІ ім. Сікорського співпрацює з Brave1);

- програми «Оборонна інженерія України» (планується залучити 5000 фахівців до 2026 року) [7];

- повернення українців із-за кордону до R&D-центрів.

На думку Д. Аджемоглу, «людський капітал України є її конкурентною перевагою, але потрібні стимули для утримання талантів» [2]. Порівняно з Ізраїлем, де 30% інженерів працюють у ВПК, Україна використовує лише 10% потенціалу.

Україна як військово-технологічний хаб майбутнього

Формування хабу передбачає поєднання:

1. Індустріальної платформи: виробництво, модернізація, тестування.

2. Інноваційного ядра: стартапи, R&D-центри, акселератори.

3. Цифрової надбудови: кіберзахист, AI, симуляції.

4. Експортного вектору: сертифікація, участь у виставках.

Модель має бути державно-приватною, з фокусом на швидку адаптацію до фронтових потреб і інтеграцію в ланцюги НАТО. За оцінками CEPA, хаб може генерувати 10 млрд дол. США ВВП до 2035 року [2].

На думку Л. Берауд-Судро, «Україна може стати «Силіконовою долиною» оборонних технологій, якщо подолає бюрократію та інвестує в освіту» [10]. Основна проблема – воєнні ризики, які стримують іноземний капітал.

Основні бар'єри включають:

- Нестабільність регуляцій: 50% стартапів скаржаться на бюрократію [1].

- Імпортозалежність: 70% компонентів для БПЛА імпортуються [10].

- Низькі інвестиції в R&D: лише 5% оборонного бюджету йде на дослідження [7].

- Кадровий дефіцит: 20% інженерів виїхали за кордон після 2022 року [8].

Без системного вирішення цих проблем ВПК залишиться фрагментарним. Порівняно з Південною Кореєю, яка інвестує 4% ВВП у R&D, Україна потребує подібного підходу.

Україна як виробник військової техніки потребує переосмислення в контексті Defense Tech революції:

- Military-Tech екосистема – формування інноваційної екосистеми, що поєднує традиційний ВПК з IT-індустрією. Це включає розробку автономних систем, штучного інтелекту для оборонних цілей та кібербезпеки.

- Подвійні технології – розвиток технологій, що можуть застосовуватися як для військових, так і для цивільних цілей. Це дозволить українському ВПК стати драйвером інноваційного розвитку всієї економіки.

- Міжнародне співробітництво у сфері оборонних технологій – інтеграція у глобальні ланцюги створення вартості в оборонній сфері, що забезпечить доступ до передових технологій та ринків.

Висновки

1. Повномасштабна війна підкреслила, що без потужного ВПК неможлива безпека України. Зростання попиту на БПЛА (300% у 2023 році) і міжнародна кооперація (35 угод у 2024 році) роблять сектор драйвером економіки.

2. ВПК еволюціонував від пострадянської моделі до гнучкої екосистеми, що поєднує державні підприємства (Укроборонпром), приватні компанії (300+ фірм) і стартапи (Brave1). Виробництво 1,2 млн дронів у 2023 році демонструє потенціал масштабування.

3. Високоточна зброя («Стугна-П»), БПЛА (80% фронтових потреб), цифровізація (AI підвищує точність на 25%) є основою конкурентоспроможності. Програма БПЛА до 2026 року зміцнить автономію.

4. Модель «бойового партнерства» прискорила інновації (40 ліній FPV-дронів), але потребує захисту прав розробників і венчурного капіталу (2 млрд дол. США до 2030 року).

5. Пілотні ВІП у трьох областях можуть створити 50 тис. робочих місць, якщо залучити 300 млн дол. США. Модель Ізраїлю показує ефективність такого підходу.

6. Експорт озброєнь (1,2 млрд дол. США) може зрости до 5 млрд дол. США до 2030 року за умови сертифікації НАТО та створення експортного агентства.

7. 200 інженерних команд і 50 IT-компаній є основою інновацій, але 20% фахівців виїхали, що вимагає програм повернення.

8. Україна має шанс стати глобальним постачальником оборонних технологій, якщо подолає імпортозалежність (70% компонентів) і

бюрократію. Інвестування 10 млрд дол. США може генерувати 10% ВВП до 2035 року.

Список використаних джерел:

1. Brave1. Офіційна платформа оборонних інновацій України. URL: https://brave1.gov.ua

2. Center for European Policy Analysis (CEPA). Ukraine's Defense Industry: Transformation Under Fire. 2024. URL: https://cepa.org

3. Defense Express. Українські важкі ударні безпілотні комплекси: між "Соколом" та "Горлицею". URL: https://defence-ua.com/weapon_and_tech/ukrajinski_vazhki_udarni_bezpilotni_kompleksi_mizh_sokolom_ta_gorlitseju-1425.html

4. Kyiv Post. Штучний інтелект підвищив рівень влучності українських дронів до 80%. 2024. URL: https://www.kyivpost.com/uk/post/40555

5. Міністерство оборони України. Закупівельна діяльність. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/zakupivelna-diyalnist

6. NATO Science and Technology Organization. Emerging Defense Technologies: Lessons from Ukraine. 2024. URL: https://www.nato.int/sto

7. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. Планування та звітність. URL: https://mspu.gov.ua/pro-ministerstvo/planuvannya-ta-zvitnist

8. Prometheus. Курс «Застосування технологій в умовах війни». URL: https://prometheus.org.ua/prometheus-free/technology-in-wartime

9. Royal United Services Institute (RUSI). Ukraine and the Future of War: Implications for Defense Innovation. 2023. URL: https://rusi.org

10. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). Global Arms Trade and Ukraine's Role. 2024. URL: https://www.sipri.org

9.3. Перехід суспільства до нової стадії розвитку

Обґрунтування переходу до нової стадії суспільного розвитку – цифрового неокапіталізму

Історія розвитку суспільства демонструє послідовну зміну соціально-економічних формацій – первісний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм. Кожна нова формація виникала не випадково, а як результат вичерпання потенціалу попередньої системи, поєднаний з появою нових продуктивних сил і форм власності.

У XX столітті капіталізм, що базувався на індустріальному виробництві, поступово еволюціонував у форму "пізнього капіталізму", де

основну роль почали відігравати фінансові спекуляції, глобальні корпорації й інформаційні технології. Поступово почали формуватися передумови для нової системної якості – цифрового неокапіталізму.

Автоматизація, штучний інтелект, інтернет речей (IoT), блокчейн, біотехнології й хмарні обчислення трансформували структуру економіки. Основою продуктивних сил стали не фізичні ресурси чи праця, а алгоритми, дані, здатність до обробки й оптимізації інформації.

Якщо в індустріальному капіталізмі головним ресурсом був капітал у формі засобів виробництва, то сьогодні – це дані, які не мають фізичної маси, але мають величезну ринкову вартість. Дані про поведінку, споживання, емоції та навіть думки стали новим типом "ресурсу", який можна експлуатувати й конвертувати в прибуток.

Перехід до нової стадії розвитку суспільства – цифрового неокапіталізму – можна логічно обґрунтувати за допомогою законів діалектики. Ці закони пояснюють, як розвивається суспільство через протиріччя, кількісно-якісні зміни, та заперечення заперечення.

1. Закон єдності і боротьби протилежностей. Кожне явище містить внутрішні суперечності, які є джерелом його розвитку. Протилежності не існують ізольовано – вони взаємодіють і породжують нову якість.

Основними суперечностями у нашому контексті є:

- Капітал – праця. Зростання ролі нематеріальної праці (інтелектуальної, цифрової), яка все менше контролюється класичним капіталом.

- Мережеве – централізоване. В той час як цифрова економіка має потенціал до децентралізації (блокчейн, DAO), вона на практиці централізується у кількох техногігантів.

- Технічна ефективність – соціальна відсталість. Технології розвиваються швидше за суспільні інститути, що породжує соціальні напруження.

- Індивідуалізація – масовий контроль. Люди отримують більше можливостей, але й потрапляють під тотальний нагляд і алгоритмічне керування.

Ці суперечності в межах капіталізму загострюються настільки, що він вже не може функціонувати у попередній формі. Вони підштовхують його до якісної цифрової трансформації.

2. Закон переходу кількісних змін у якісні. Поступове накопичення змін (кількість) призводить до різкого стрибка, що змінює саму суть явища (якість).

У контексті формування цифрового неокапіталізму відбуваються такі кількісні зміни, що призводять до таких якісних наслідків:

- Зростання обсягу даних призводить до якісних наслідків – інформаційні дані перетворюються на самостійний фактор виробництва (новий капітал).

- Масова цифровізація призводить до того, що людина входить у цифрове середовище як суб'єкт і об'єкт виробництва, споживання і контролю.

- Участь мільярдів користувачів у платформах призводить до того, що економічна цінність створюється не лише корпораціями, а й спільнотами, що змінює структуру вартості.

- Розвиток ШІ і алгоритмів призводить до того, що людський розум перестає бути єдиним джерелом прийняття рішень.

Капіталізм, накопичуючи технологічні та цифрові зміни, виходить за межі своєї класичної форми, трансформуючись у нову якість – цифровий неокапіталізм.

3. Закон заперечення заперечення. Розвиток – це не лінійне продовження, а спіралевидний рух: нове заперечує старе, але зберігає його раціональні елементи на новому рівні.

Феодалізм → заперечений капіталізмом (централізація виробництва, буржуазія). Класичний індустріальний капіталізм → заперечений постіндустріальним інформаційним капіталізмом (сервіси, знання, інновації).

Сучасний етап заперечується цифровим неокапіталізмом, який:

- зберігає приватну власність, але трансформує її у форму володіння цифровими платформами, патентами, даними;

- зберігає ринкові механізми, але підкоряє їх алгоритмам, екосистемам, рекомендаційним системам;

- зберігає відчуження праці, але переносить його в гіг-економіку, автоматизовані форми праці, штучну взаємодію.

Таким чином, цифровий неокапіталізм є запереченням класичного капіталізму, але одночасно – збереженням і розвитком його основ на новому витку історії.

Пояснення переходу до нової стадії розвитку суспільства – цифрового неокапіталізму – можна також здійснити на основі інших загальних законів розвитку суспільства в межах сучасної політичної економії.

1. Закон невідповідності продуктивних сил і виробничих відносин. Коли продуктивні сили (технології, знання, засоби праці) розвиваються до нового рівня, вони вступають у суперечність з існуючими економічними відносинами (власність, поділ праці, ринок). Якщо ця суперечність загострюється – настає соціально-економічна криза і перехід до нової формації.

В умовах формування цифрового неокапіталізму загострюються такі невідповідності:

Таблиця. 9.1

Реалізація закону невідповідності продуктивних сил і виробничих відносин в умовах формування цифрового неокапіталізму

Продуктивні сили (нові)	Виробничі відносини (застарілі)
Штучний інтелект, платформи, хмарні обчислення	Приватна власність на цифрову інфраструктуру
Інформаційні дані як головний ресурс	Монополія на обробку та доступ до інформаційних даних
Нематеріальна праця, колективний інтелект	Відчуження результатів цифрової праці
Мережеве виробництво (відкритий код, колаборації)	Централізований прибуток кількох корпорацій

Джерело: розроблено автором

Нова фаза розвитку суспільства потребує інших форм власності, нової логіки розподілу, участі, інституцій. Але капіталістичні відносини гальмують цей процес, створюючи структурні конфлікти.

2. Закон зростання потреб і суперечності між ними та виробничими можливостями. Суспільство постійно створює нові потреби – інформаційні, соціальні, культурні, екзистенційні. Якщо виробничі відносини або технологічні засоби не дозволяють їх задовольнити, виникає криза.

У цифровому суспільстві:

- Люди прагнуть прозорості, приватності, самовираження, доступу до знань, але платформи часто створюють ілюзію цього, контролюючи поведінку.

- Гіг-економіка не забезпечує соціальної стабільності, хоча потреба у ній зростає.

- Цифрові засоби дозволяють створити економіку участі, але логіка прибутку від цього відгороджує більшість.

Ця суперечність між зростаючими соціальними і гуманітарними потребами та ринковою логікою є основою переходу до нової моделі розвитку суспільства.

3. Закон визначальної ролі праці у розвитку суспільства. Праця – головне джерело вартості, розвитку й еволюції суспільства. Проте її форма змінюється з розвитком продуктивних сил.

У цифровому неокапіталізмі:

- Праця дедалі більше перетворюється на нематеріальну, символічну, комунікаційну, афективну.

- Людина одночасно працює і споживає (наприклад, у соцмережах чи при навчанні ШІ).

- Алгоритми стають квазісуб’єктами виробництва.

Утворюється нова логіка праці, яка не вписується в класичні виробничі відносини – це веде до трансформації самої структури економіки.

4. Закон зростання суспільного характеру виробництва. З часом виробництво стає все більш соціальним: кооперація, колективні знання, взаємозалежність. Але приватне присвоєння результатів зберігається, створюючи протиріччя.

У сучасних умовах:

- Програмне забезпечення, цифрові продукти – створюються мільйонами людей у всьому світі, але контролюються кількома корпораціями.

- Дані користувачів – спільний продукт, але трансформуються в прибуток техногігантів.

- Спільна праця (від відкритого коду до Вікіпедії) – нормальна практика, але її економічне визнання мінімальне.

Це веде до вимоги нової форми суспільної організації виробництва і розподілу – головна риса цифрового неокапіталізму.

5. Закон соціального прискорення. Темп технічних, економічних, культурних змін постійно зростає. Якщо соціальні інститути не встигають адаптуватися, виникає криза адаптації.

У цифрову епоху:

- Технології змінюються експоненційно (ШІ, блокчейн, біотехнології).

- Законодавство, освіта, культура, політика – не встигають перебудуватись.

- Це породжує соціальну дезорієнтацію, втрату довіри, радикалізацію, особливо серед молоді.

Лише нова модель організації суспільства може врегулювати це прискорення, щоб уникнути глибоких потрясінь.

6. Закон інформаційного насичення (інформаційний поріг). На певному етапі розвиток суспільства залежить не від обсягу ресурсів, а від здатності опрацьовувати й управляти інформацією. Це створює основу для нової соціальної формації.

Сьогодні:

- Інформація стала основним фактором виробництва, влади, контролю.

- У центрі – інфраструктури обробки даних (Amazon Web Services, Google Cloud, національні ЦОДи).

- Розподіл інформації формує нову ієрархію класів – власники даних / алгоритмів / платформ.

Це вже не капіталізм у класичному розумінні, а щось принципово інше – інформаційно-цифровий неокапіталізм.

Отже, перехід до цифрового неокапіталізму – це закономірний результат дії об'єктивних законів розвитку суспільства; реакція на протиріччя між сучасними продуктивними силами (ШІ, дані, знання) та відсталими економічними відносинами; вимога нової логіки праці, власності, взаємодії, яка відповідає інформаційно-цифровій цивілізації.

Сучасний капіталізм зазнав якісних змін, що не можна пояснити лише "продовженням" старої логіки. Йдеться про перехід до нового типу суспільства, де головними ознаками є: панування цифрових монополій; перетворення даних на основний капітал; алгоритмізація управління людьми; розмивання класичних форм праці та власності; цифрова нерівність як нова соціальна межа. Це суспільство ще не є повноцінною новою формацією, але воно вийшло за межі класичного капіталізму. Тому умовна назва "цифровий неокапіталізм" є доцільною для опису поточного перехідного етапу.

Сутність та характерні ознаки цифрового неокапіталізму

У сучасних умовах ми спостерігаємо трансформацію капіталізму в нову, ще не до кінця оформлену стадію суспільного устрою – «Цифровий неокапіталізм». Цей перехід обумовлений технологічними, економічними, соціальними й екологічними змінами, зокрема – цифровізацією, автоматизацією, глобалізацією, екологічними викликами та новими формами власності.

Цифровий неокапіталізм – це вища стадія капіталізму, в якій панування даних, платформ і штучного інтелекту визначає нові форми експлуатації, нерівності та соціального контролю.

Основні характерні ознаки нового суспільства – цифрового неокапіталізму:

1. Панування цифрових монополій. Великі технологічні корпорації (Google, Amazon, Meta, Apple, Microsoft тощо) фактично стали новою формою транснаціонального капіталу. Ці корпорації контролюють не лише економіку, а й інформаційні потоки, поведінку споживачів, дані про людей, що є новим видом виробничого ресурсу.

2. Дані як нова форма капіталу. Якщо раніше основою багатства були земля, праця або капітал у фізичній формі, то сьогодні – інформаційні дані. Дані стали не лише засобом впливу на ринки, а й інструментом прогнозування та моделювання поведінки споживача, громадянина, навіть виборця.

3. Автоматизація та знецінення людської праці. Розвиток штучного інтелекту, роботизації та цифрових платформ веде до зменшення ролі традиційної праці. Виникає феномен "цифрового пролетаріату" – людей, що виконують низькооплачувану працю в цифровому секторі або знаходяться в умовах економічної маргіналізації.

4. Нова форма експлуатації: контроль через платформи. Люди вже не стільки продають свою працю, скільки віддають свої дані, час, увагу. Праця в Uber, Bolt, Glovo, а також діяльність у соцмережах – це монетизація часу та поведінки.

5. Фінансіалізація та криптономіка. Економіка все більше стає залежною від фінансових потоків, деривативів, криптовалют, а не від виробництва товарів. Цифрові валюти центральних банків, DeFi та метавсесвіти створюють нові системи вартості, не пов’язані з класичними активами.

6. Нерівність нового типу. Стрімке зростання цифрової нерівності – розриву між тими, хто має доступ до технологій, знань і даних, та тими, хто цього позбавлений. Формується "цифрова аристократія", яка володіє інфраструктурою даних і алгоритмів.

7. Гібридна форма державності. Держава поступово перетворюється з суб'єкта на платформу, яка керує цифровими потоками через електронні уряди, соціальні реєстри, цифрові ID. Часто держава перебуває в партнерстві або залежності від технологічних корпорацій, які забезпечують цифрову інфраструктуру.

Цей новий тип суспільства ще не є повністю сформованим. Він існує на межі між пізнім капіталізмом та посткапіталізмом, поєднуючи риси як традиційного ринкового устрою, так і нових форм взаємодії – через платформи, алгоритми, цифрову поведінку.

Людство переходить до нової стадії розвитку, де головним продуктом стає не річ, а мислення, поведінка, увага, емоції – усе те, що можна цифрувати й монетизувати.

Основні економічні зміни як основа нової суспільної формації такі: панування цифрових монополій; перетворення даних на основний капітал; алгоритмізація управління людьми; розмивання класичних форм праці та власності; цифрова нерівність як нова соціальна межа.

Традиційне підприємство поступається місцем цифровим платформам (Uber, Airbnb, Amazon, Facebook), які не виробляють продукти напряму, а керують обміном і координацією через алгоритми. Власність на інфраструктуру стає менш важливою, ніж власність на дані та цифрову екосистему.

Виникає гібридна форма зайнятості – "гіг-економіка", де люди працюють не за наймом, а як незалежні підрядники на цифрових платформах. Рівень соціального захисту знижується, відбувається десоціалізація праці, що веде до нових форм експлуатації.

Все більша частина капіталу існує в нематеріальній формі: акції, криптовалюти, токени, деривативи, NFT. Вартість часто не має під собою фізичного виробництва — вона базується на очікуваннях, даних, інформаційних асиметріях.

У суспільстві виникає новий класовий поділ – не лише за рівнем доходу, а й за доступом до даних, інфраструктури, алгоритмів. Власники цифрових платформ стають новою елітою, порівняною за впливом із фінансовими магнатами початку XX століття.

Повсякденне життя дедалі більше регулюється алгоритмами: від кредитного скорингу до медіа-контенту, що формує погляди. Влада зміщується від держави до алгоритмічних структур, які непрозорі, самонавчаються й фактично недемократичні.

Світова економіка переходить до технологічного дуалізму – США та Китай як провідні центри цифрової сили. Країни, що не мають власного доступу до даних або виробництва технологій, ризикують опинитися в новому цифровому колоніальному становищі.

Зазначимо, що в межах нової суспільно-політичної формації «цифровий неокапіталізм» формується «цифрова державно-корпоративна платформенна економіка».

Цифрова державно-корпоративна платформенна економіка – це новий етап розвитку економіки, що характеризується поєднанням цифрових технологій, глобального інформаційного середовища, домінуванням платформенних бізнес-моделей і активною участю держави в регуляції, інфраструктурному забезпеченні та стратегічному партнерстві з транснаціональними корпораціями. Вона є результатом трансформації змішаної моделі економіки у відповідь на зростаючу роль даних, штучного інтелекту, алгоритмізації управлінських процесів та зміну характеру праці й власності.

Основними ознаками цифрової державно-корпоративної платформенної економіки є:

1. Централізація економічної влади в цифрових платформах – такі як Google, Amazon, Tencent, які не лише координують, а й активно формують ринки, норми й поведінку споживачів.

2. Інтеграція держави у цифрову економіку – через стимулювання інновацій, регуляцію даних, стратегічне управління кіберінфраструктурою та партнерство з корпораціями.

3. Перетворення даних на ключовий ресурс – дані є основою створення вартості, прийняття рішень, персоналізації продуктів і контролю над споживачами.

4. Алгоритмізація управління і праці – широке впровадження ШІ, автоматизації, цифрових контрактів, що змінює роль людини в економічному процесі.

5. Нова форма відчуження праці та контролю – працівники і споживачі водночас виступають джерелом додаткової вартості, не усвідомлюючи свою роль у створенні прибутку.

6. Нерівномірність доступу до цифрових благ і контролю над цифровими активами – зростає цифрова і соціальна нерівність між платформами, країнами та індивідами.

Це визначення підкреслює не лише техноекономічну основу нової системи, а й інституційну взаємодію держави та корпоративного сектору, що замінює традиційні ринкові механізми на гібридні цифрові моделі управління.

Розглянемо статистичні дані, що підтверджують ключові ознаки процесу формування цифрового неокапіталізму.

1. Дані як ресурс і панування цифрових монополій.

П’ять технологічних гігантів (Microsoft, Apple, Alphabet, Amazon, Meta) контролюють понад $12 трлн ринкової капіталізації та 68% глобального ринку цифрової реклами, маючи понад 4 млрд користувачів – понад половину населення Землі [13].

Microsoft досягла капіталізації понад $4 трлн, а Meta і Alphabet активно інвестують у масштабні AI‑інфраструктури (Meta – до $72 млрд інвестицій на 2025 рік) [9].

У першому кварталі 2025 ByteDance (TikTok) вперше перевищила Meta за доходами – $43 млрд проти $42,3 млрд – підтвердження динаміки появи нових глобальних платформ [15].

2. Зростання цифрової економіки, хмар та SaaS.

У 2023‑2024 роках глобальні витрати на IT-послуги та програмне забезпечення склали приблизно $5 трлн, з ринком програмного забезпечення понад $1 трлн – мінімум 9% зростання з року в рік [23; 44].

У 2023 року світовий інформаційний сектор оцінюється у близько $5 трлн, обсяги даних зростають до 174 зеттабайт до 2025 року (з 33 зеттабайт у 2018) [44].

Ринок SaaS склав $273,5 млрд у 2023‑му році з прогнозом досягнення $1,2 трлн до 2032 року, CAGR – близько 18,7% [6].

3. Гіг-економіка та нові форми праці.

За прогнозами, у 2025 році 540 млн людей працюватимуть у гіг-економіці (або 35% глобальної робочої сили), а її частка в світовому ВВП перевищить $3 трлн [27].

За даними World Bank, до початку 2023 року гіг-економіка охопила 435 млн осіб, зростання попиту на 41 % з 2016 року; більшість працівників позбавлені соціального захисту та гарантій [37].

У Великій Британії 4,7 млн гіг-працівників – близько 10% дорослого населення; половина з них не має доступу до базових пільг (здоров’я, пенсії тощо) [26].

4. Цифрова нерівність та географічний розрив.

Володіння власною інфраструктурою даних і доступом до AI інструментів стає новим маркером соціального статусу.

Близько 48% глобального статусу гіг‑працівників припадає на жінок, і частка представників молодих поколінь (мілленіали, Gen Z) стрімко зростає – це не лише категорії доходів, а й доступу до цифрових ресурсів [26; 27].

5. Автоматизація та інфраструктурний сплеск.

Світовий ринок напівпровідників у 2024 виріс на 21 % до $656 млрд, при цьому NVIDIA стала лідером із 11,7% ринкової частки завдяки попиту на AI-обчислення [25].

Понад 77% корпоративних даних зберігаються в хмарі, а світовий ринок хмарних сервісів оцінюється у $500–600 млрд [19; 23].

6. Україна: зразок платформи та IT‑експорту.

Україна – один з лідерів з IT‑аутсорсу в Європі: індустрія становить близько 4 % ВВП, а у 2021 році експорт IT‑послуг перевищив $5 млрд (з $3,6 млрд у 2017 р.) [38].

Гіг‑економіка в країні охоплює понад 300 000 водіїв і кур’єрів (Uber, Bolt, Glovo, Uklon), а платформа Kabanchik зросла з 194 000 до понад 300 000 зареєстрованих фрилансерів у 2024 році [45].

Ці дані демонструють, як цифрові технології, алгоритми, платформи та дані формують системні зміни у структурі економіки, праці та нерівності. Це вже не просто тренд – це конструктивний фундамент нової стадії суспільного розвитку.

Серед зарубіжних науковців, вагомий внесок щодо з’ясування ознак суспільства, що за своїми рисами відповідає "цифровому неокапіталізму", відзначимо М. Кастельса, Й. Бенклера, Б. Велмана та Ян ван Дейка.

М. Кастельс [16] окреслює перехід до нового «інформаційного режиму розвитку», де ключові соціальні структури організуються навколо мереж, а інформація та її потоки є основою сили і капіталу нового типу.

Він вводить концепції “простір потоків”, “глобального мережевого економічного порядку timeless time”, де: інформація є сировиною й продукцією; капіталізм стає гнучким, децентралізованим та глобальним.

З’являються зони цифрової та соціальної маргіналізації, які М. Кастельс називає “Четвертий світ” або “Технологічний апартеїд”.

Дослідження Й. Бенклера фокусуються на управлінні ресурсами в мережевих середовищах. Він ввів термін «виробництво спільного на основі рівноправного» для опису спільних зусиль на основі обміну інформацією, таких як вільне та відкрите програмне забезпечення та Wikipedia [30]. Він також використовує термін "мережева інформаційна економіка", щоб описати "систему виробництва, розподілу та споживання інформаційних товарів, що характеризуються децентралізацією індивідуальних дій здійснюваних через широко поширені, неринкові засоби, які не залежать від ринкових стратегій" [12]. Й. Бенклер розробив концепцію спільнотної мережевої творчості в інформаційному суспільстві; описує, як виробництво знань і культурних матеріалів змінює традиційні моделі корпоративної власності та праці.

Б. Велман [46] та Ян ван Дейк [29] досліджували концепти міжмережевого індивідуалізму і мережевого суспільства як соціальної формації, де цифрові мережі стають базисом соціальної організації на всіх рівнях.

Ці праці виразно перегукуються з ознаками цифрового неокапіталізму – з цифровою власністю, алгоритмічною владою, платформами, новими формами праці та нерівності.

Розглянемо напрацювання українських вчених, які в своїх дослідженнях фіксують характерні риси суспільства, близькі до концепції «цифрового неокапіталізму» – акцентуючи на ролі цифрових технологій, даних, платформ та трансформації праці і суспільного устрою.

Д. Л. Левчинський, І. О. Каширнікова, О. Є. Кононова [2] систематизують теоретичні підходи до цифрової економіки, описують, як цифрові технології трансформують бізнес і національну економіку, підкреслюючи роль даних як фактора виробництва.

О. М. Лук'янова [3] досліджує широке проникнення цифрових технологій у державні та приватні сектори, аналізує цифрову трансформацію в контексті євроінтеграції.

Ю. В. Акулов [1] досліджує вплив цифрових платформ на ВВП, визначає диспропорції в доступі до IT‑інфраструктури між регіонами (45% у сільській місцевості та 78% у містах) – прояв цифрової нерівності.

З. Пічкурова [4] описує роль цифрових платформ у виживанні економіки під війною, формування нових цифрових інструментів, перехід від матеріального до інформаційного ресурсу.

К. Шкільняк [5] визначає цифрові дані як провідний засіб виробництва, а ІКТ – як ключовий фактор формування нової економічної парадигми.

Українські вчені характеризують риси суспільства, що формується в умовах цифрової економіки: дані як капітал, інформаційні платформи, структурна нерівність у цифровому доступі, зміна форм праці і власності.

SWOT-аналіз цифрового неокапіталізму

Зробимо детальний SWOT-аналіз цифрового неокапіталізму – як нової стадії суспільно-економічного устрою, в якій центральне місце займають цифрові платформи, дані як капітал, алгоритмічна логіка управління та нематеріальне виробництво.

Таблиця. 9.2

SWOT-аналіз цифрового неокапіталізму

Сильні сторони	Слабкі сторони
Підвищена ефективність. Автоматизація, штучний інтелект, платформи дозволяють скоротити витрати й підвищити продуктивність. Нові моделі вартості. Вартість створюється не лише через матеріальне виробництво, а й через взаємодію, дані, мережевий ефект. Глобальна доступність. Цифрові платформи долають кордони, створюючи глобальні ринки для послуг, праці, ідей. Швидке масштабування. Цифрові продукти (сервіси, застосунки, контент) легко	Цифрова нерівність. Нерівний доступ до технологій, освіти, інтернету – особливо в бідніших регіонах. Концентрація влади. Великі технологічні корпорації (Google, Meta, Amazon, Tencent) монополізують ринки. Невидимість праці. «Гіг-економіка», фріланс, мікрозавдання – нестабільні й позбавлені соціального захисту. Залежність від цифрової інфраструктури. Вразливість до кібератак, технічних збоїв, глобальних мережевих конфліктів.

масштабуються без потреби у фізичній інфраструктурі. Інноваційна екосистема. Постійне оновлення технологій, стартапів, бізнес-моделей. Нематеріальність капіталу. Основні ресурси – дані, алгоритми, програмне забезпечення, які легко зберігати й поширювати.	Алгоритмічна дискримінація. Непрозорість алгоритмів у прийнятті рішень, реплікація упереджень у даних. Ерозія приватності. Масове збирання даних користувачів без згоди, маніпуляція поведінкою.
Можливості	**Загрози**
Цифрові суспільні інститути. Е-урядування, відкриті дані, електронна демократія. Глобальна співпраця. Розвиток відкритого коду, хмарних платформ, розподілених команд. Цифрові валюти центральних банків та нові форми грошей. CBDC, криптовалюти, DeFi – можливість нової грошової архітектури. Освіта та інклюзія через EdTech. Онлайн-курси, мобільне навчання, мікрокваліфікації – доступ до знань для всіх. Циркулярна цифрова економіка. Платформи обміну, спільного користування, екологічний слід зменшується. Штучний інтелект для науки й медицини. Нові методи діагностики, прогнозування, моделювання складних систем.	Масовий цифровий контроль. Тотальний нагляд, соціальні рейтинги (як у Китаї), цифровий авторитаризм. Структурне (технологічне) безробіття. Витіснення працівників автоматизацією та ШІ без належної перекваліфікації. Фінансова нестабільність. Ризики, пов'язані з крипторинками, цифровими валютами без регуляції. Цифрові війни і саботаж. Кібератаки, хакерство, інформаційна зброя (fake news, deepfakes). Посилення нерівності. Найбагатші країни/люди отримують непропорційні вигоди (ефект Метью). Заміщення людського вибору алгоритмами. Втрата автономії, мислення, нав'язування поведінки.

Джерело: розроблено автором

Цифровий неокапіталізм є амбівалентним явищем. З одного боку, він відкриває нові горизонти економічного й соціального розвитку, а з іншого – породжує виклики, яких не знали попередні суспільно-економічні уклади. Головне питання – хто володіє даними, платформами й алгоритмами, бо саме це визначає владу в новому суспільстві.

Особливості привласнення активів в умовах цифрового неокапіталізму

В умовах цифрового неокапіталізму процес привласнення активів суттєво відрізняється від класичного первісного нагромадження капіталу часів промислового капіталізму. Якщо у XVI-XIX ст. основними інструментами нагромадження були захоплення земель, колоніальна експансія, експропріація ремісників, примусова праця, монополізація

торгівлі, то сьогодні ключовим ресурсом стають інформаційні дані, інтелектуальна власність і контроль над цифровими мережами.

Визначимо нові механізми привласнення капіталу:

1. Привласнення та монетизація даних. Особисті, поведінкові, біометричні, фінансові та інші дані користувачів збираються платформами (Google, Meta, Alibaba, Amazon), обробляються алгоритмами ШІ та перетворюються на товар. Фактично дані генеруються самими користувачами без прямої оплати, а платформи конвертують їх у прибуток через таргетовану рекламу, прогнозування попиту, маніпуляцію цінами.

2. Інтелектуальна рента. Власність на програмне забезпечення, алгоритми ШІ, патенти та авторські права стає джерелом довготривалого прибутку. Цифрові монополії отримують надприбутки не за рахунок фізичного виробництва, а через контроль над кодом і технологічними стандартами.

3. Платформенна рента. Домінуючі платформи стягують комісії з усіх транзакцій у своїй екосистемі (Apple App Store, Amazon Marketplace, Uber, Airbnb). Це аналог "цифрового феодалізму", коли корпорація володіє "цифровою землею", а користувачі й підприємці змушені платити за доступ.

4. Фінансіалізація цифрових активів. Торгівля криптовалютами, NFT, токенізованими правами на об’єкти інтелектуальної власності створює нові форми капіталу. Тут капітал нагромаджується за рахунок спекуляцій та контролю інфраструктури блокчейну.

5. Державне спрямоване накопичення. У партнерстві з корпораціями держави акумулюють стратегічні ресурси (нафту, рідкоземельні метали, IT-інфраструктуру) і використовують їх для формування національних цифрових імперій. Це посилює геоекономічну конкуренцію за "цифрові сфери впливу".

Привласнення в нових умовах будується на контролі цифрових інфраструктур, через які відбуваються: комунікації (соцмережі, месенджери); транзакції (платіжні сервіси, маркетплейси); знання та контент (пошукові

системи, платформи відео та музики); виробничі процеси (цифрові ланцюги постачання, автоматизовані фабрики).

Визначимо як механізми первісного нагромадження капіталу (XVII-XIX ст.) трансформувалися у механізми цифрового нагромадження (XXI ст.).

Таблиця. 9.3

Механізм трансформації первісного нагромадження капіталу цифрове нагромадження

Аспект	Первісне нагромадження	Цифрове нагромадження
Основний ресурс	Земля, природні ресурси, праця	Інформаційні дані (поведінкові, транзакційні), алгоритми, мережевий доступ
Механізм відчуження	Енкложури/закони про огороджування, колоніалізм, насильницьке відчуження селян	Масове збирання даних, «відчуження уваги», екстракція доданої вартості через платформи (комісії, реклама)
Інституційний акт	Державні закони, патрони, торгові компанії (East India Company)	Регулювання даних/партнерство держава–корпорації, стандарти API, договори про хмарні послуги
Приклади «акумуляторів»	Землевласники, колоніальні компанії, промислові монополісти	Big Tech (Apple, Microsoft, Alphabet, Amazon, Meta, Tencent, ByteDance), проєкти Web3; платформи (Amazon Marketplace, App Store, Uber).
Форма прибутку	Надвиробництво товарів + монополії на ринки	Платформенна рента (комісії), рекламна монетизація, продаж аналітики, торгівля токенами/NFT, ліцензування алгоритмів
Масштаб/динаміка	Повільні (декілька десятиліть) трансформації, локально-глобальні імперські проекти	Експоненційне зростання обсягів даних, швидка глобальна експансія платформ – роки/місяці. Дані: ~181 ZB до 2025 р.

Джерело: складено автором за даними [7; 10; 11; 22; 28; 31; 32; 33; 39; 43]

В період первісного нагромадження відбувалися привласнення землі, примусова експропріація, колоніальна експансія, рабська/примусова праця, що призвело до створення маси вільної робочої сили і початкового промислового капіталу [43].

В умовах формування цифрового неокапіталізму відбувається привласнення інформаційних даних, алгоритмів, «цифрової землі»,

інтелектуальної власності, здійснюється фінансіалізація цифрових активів; користувачі генерують ресурс (інформаційні дані) без прямої винагороди [31].

XVII-XIX ст. земля та колоніальні колонії були «відкриті» через війни, приєднання, огорaження. Держава підтримувала приватизацію й створення ринку праці. У XXI ст. відбулось «відкриття» нового ресурсу – інформаційних даних: соцмережі, пошук, сенсори IoT, мобільні транзакції. Дані створюються масово й регулярно, їхній обсяг виріс до сотень зеттабайт (близько 181 ZB прогноз до 2025). Це є своєрідна «нова сировина» [33].

Раніше інституційна легітимація відбувалася з використанням таких засобів – закони про огорaження, концесії, права торгових компаній, рабство; держави активно сприяли нагромадженню капіталу [11; 43].

Тепер держави створюють цифрову інфраструктуру (національні ЦОДи, регуляції), укладають партнерства з корпораціями, іноді захищають/стримують домінування платформ через антимонопольні розслідування. Це формує «державно-корпоративну» легітимацію привласнення [28; 31].

Характерна динаміка методу привласнення – від фізичного насильства (вигнання селян, колоніальні підкорення) до «економічного»/«психо-екологічного». В сучасних умовах використовуються механізми непрямого привласнення: неспівмірна інформаційна асиметрія, непрозорі умови користування, дизайн платформи, психологічна експлуатація уваги. Користувачі утворюють велику частину продукту (контент/дані), але платформа монетизує результат [10; 31].

Централізація і монополізація раніше відбувалася через джентрі (соціальний стан в суспільстві XVI-XVII століть, нетитулована середня й дрібна шляхта) та промислових монополістів, які створювали вертикально інтегровані імперії [7].

Тепер кілька технологічних корпорацій концентрують капітал через ринкову капіталізацію. Наприклад, у 2024-2025 роках кілька компаній

тримали ринкові капіталізації в трильйонах доларів (Microsoft, Apple, Alphabet, Amazon), які є фактично центрами цифрового капіталу [22].

Технічною інфраструктурою раніше виступали фабрики, машинобудування, залізниці [39], то тепер – дата-центри, мережі CDN, хмарні платформи, дата-пайплайни; компанії інвестують величезні кошти в центри даних, AI-інфраструктуру та напівпровідникові ланцюжки (NVIDIA та ін.). Ріст інвестицій у AI/хмару презентується як нова «індустріалізація» [28; 36].

Глобальні витрати на цифрову рекламу і відео – сотні мільярдів доларів щорічно (близько $191 млрд у 2024 р. лише для відео). Платформи активно монетизують увагу [10].

Корпоративні витрати на хмарні сервіси та інфраструктуру AI зростають різко; хмарний ринок – сотні мільярдів доларів щорічно; великі інвестиції здійснюються у AI-інфраструктуру (AWS, Google Cloud, Microsoft Azure) [28; 36].

Моделі комісій (App Store, Amazon, Uber) забирають значну частку транзакцій. Платформна рента – це сучасний аналог феодальної ренти монополій. Економічні дослідження показують монопсоністичні та рентні властивості платформ [32; 35].

Аналогія з первісним нагромадженням допомагає побачити, що сучасне нагромадження – це не менш радикальний процес експропріації, просто змінені форма і «сировина» (інформаційні дані). Тому процес трансформації суспільства у нову формацію повинен передбачати регуляторну відповідь: потрібні нові інструменти – права на інформаційні дані, податки на платформену ренту, гарантії працівникам платформи, антимонопольна політика та інфраструктурна демократія.

Зауважимо, що якщо раніше енкложури спровокували керовані соціальні конфлікти/реформи, так і цифрове нагромадження може породити глибокі трансформації (від політичної до соціально-економічної сфери).

Токенізація активів як засіб перерозподілу власності та концентрації активів

Токенізація активів – це перетворення реальних або віртуальних об'єктів власності (нерухомості, акцій, витворів мистецтва, інтелектуальних прав, навіть прав на майбутні доходи) у цифрові токени на блокчейні, які можуть вільно передаватися та продаватися.

У теорії цей механізм обіцяє демократизацію інвестицій (будь-хто може купити навіть незначну "частку" активу), але на практиці він має великий потенціал для перерозподілу власності та концентрації активів у руках нових технократичних феодалів.

З'ясуємо як токенізація сприяє перерозподілу та концентрації активів:

1. Дроблення та уніфікація права власності. Актив (наприклад, будівля чи компанія) ділиться на тисячі або мільйони токенів. Це робить об'єкт більш ліквідним, але водночас дозволяє тим, хто має значний капітал, швидко скупити великі контрольні пакети.

2. Прозорість і миттєві угоди. Торгівля токенами відбувається на глобальних маркетплейсах цілодобово. Великі інвестфонди та корпорації з доступом до алгоритмічної торгівлі отримують перевагу у швидкості та обсягу операцій.

3. Вторинний ринок з елементами спекуляції. Як і в криптовалютах, ціна токенів може різко коливатися. Під час криз (які періодично штучно створюються) активи можуть продаватися за заниженою ціною, і їх скуповують сильні гравці (ефект, схожий на "рейдерські захоплення" у фінансовій формі).

4. Інституційне домінування. Банки, цифрові платформи (Securitize, RealT), BigTech і великі інвестфонди (BlackRock, Fidelity, Binance Institutional) уже створюють закриті платформи токенізації, доступ до яких для роздрібних інвесторів обмежений. Це означає, що правила гри і доступ до платформ встановлюватимуть власники інфраструктури.

5. Поєднання токенізації з цифровими валютами центральних банків. Якщо цифрові валюти центральних банків стануть основним платіжним засобом, токенізовані активи легко купуватимуться прямо з офіційних цифрових гаманців. Це дає державам і корпоративним платформам повний контроль над тим, хто і що може купити.

Механізм концентрації активів з високою ймовірністю буде відповідати таким послідовним етапам:

1. Створення токена (актив переводиться в цифрову форму та ділиться на частки).

2. Вихід на ринок (токени виставляються на біржі або платформі).

3. Початкова купівля масами (дрібні інвестори купують частки, часто через хайп або маркетинг).

4. Спекулятивні коливання (кризи або маніпуляції призводять до падіння цін, дрібні власники продають активи, а великі гравці скуповують їх за безцінь).

5. Консолідація (після серії криз і угод значні пакети концентруються у невеликої групи інституцій).

6. Монетизація контролю (великі інституціональні гравці отримують ренту, вплив на управління активами та доступ до додаткових джерел капіталу).

За таким механізмом токенізація активів стане дієвим засобом перерозподілу власності та концентрації активів в інтересах великих інвестиційних фондів та банків; BigTech-компаній, що володіють торговими платформами; держав, які інтегрують токенізовані активи в національну фінансову систему. При цьому програють дрібні інвестори без довгострокового капіталу; власники активів, які змушені токенізувати їх для ліквідності, але втрачають контроль; малі та середні підприємства, які не витримуватимуть конкуренції на глобальному токенізованому ринку.

Змоделюємо механізм з допомогою якого будуть стимулювати людей токенізувати свої активи (квартири, будинки, машини, землю) і з’яуємо як

потім відберуть більшість цих активів корпорації і заставлять людей брати їх в оренду. Такий сценарій цілком відповідає логіці "цифрового рейдерства" та трансформації власності в умовах цифрового неокапіталізму. Цей процес можна умовно поділити на два великі етапи – мотиваційно-примусовий (стимулювання токенізації) і консолідаційний (концентрація активів у у технократичних феодалів із подальшою орендною моделлю).

1. Стимулювання токенізації активів. Тут будуть поєднуватися економічні, правові та психологічні стимули, щоб зробити токенізацію привабливою для людей, а саме:

- Обіцянка ліквідності та доступу до глобального ринку. Рекламуватиметься, що замість "мертвого капіталу" у вигляді квартири або землі, власник отримає ліквідний цифровий токен, який можна швидко продати чи заставити для швидкого одержання кредиту. Наприклад, платформа RealT пропонує дроблення власності на нерухомість, щоб кожен міг стати інвестором.

- Пільгове кредитування під токенізовані активи. Банки та фінтех-платформи пропонуватимуть "миттєві" кредити/іпотеки під заставу токенізованого майна зі зниженими відсотками.

- Державні програми та податкові пільги. Зменшення податків або скасування зборів при токенізації. Приєднання до цифрових кадастрів, інтегрованих із CBDC.

- Маркетинг "демократизації інвестицій". Подача ідеї як доступу до інвестицій для всіх (ESG, фінансова інклюзія). Соціальна реклама через блогерів, інфлюенсерів, «успішні кейси».

2. Механізм відбору активів і перехід до орендної моделі. Після масового входу людей у токенізацію починає працювати логіка фінансової централізації:

- Накопичення ризиків і контроль ліквідності. Платформи можуть навмисно створювати коливання цін токенів (через маніпуляції на

внутрішніх ринках). Регулятор або платформа можуть заморозити токени, посилаючись на «ризик відмивання коштів» чи «захист інвесторів».

- Фінансова криза або штучний дефіцит ліквідності. Падіння ринку токенів (аналог кризи 2008 року, але у цифровому форматі) знецінює активи. Маленькі власники змушені продавати токени зі значним дисконтом.

- Скупівля активів технократичними феодалами. Корпорації, інвестиційні фонди, державні структури масово викуповують знецінені токени у масовому порядку. Наприклад, під час пандемії і кризи 2020–2021 рр. фонди скуповували акції багатьох підприємств за низьким курсом.

- Перехід до моделі оренди. Власник токена втрачає контроль над самим активом (власники цифрової платформи управляють ним централізовано). Люди, що колись володіли квартирами чи землею, стають орендарями у тієї ж корпорації, що викупила токен.

Від такого механізму «цифрового рейдерства» виграють інституційні інвестори, які отримують величезні обсяги активів за заниженою ціною і зможуть об’єднувати дрібні токенізовані частки у великі пакети та керувати ними централізовано; державні регулятори, які через цифрові валюти центральних банків отримують повний цифровий контроль за рухом усіх активів і грошовими потоками; великі цифрові платформи отримують комісії, ринкову владу та інформацію.

Визначимо які типи криз з високою ймовірністю можуть відкрити «вікно можливостей» для масового впровадження CBDC та токенізації активів:

1. Банківська криза дефіциту ліквідності з панічними відтоками депозитів – масові обмеження платоспроможності банків, банкрутство банків, збої в розрахунковій інфраструктурі. У такому випадку держава може представити CBDC як «безпечну», гарантовану форму грошей і швидко заохотити чи примусити її використання [17; 20].

2. Валютна/інфляційна криза – гіперінфляція або різке девальвування національної валюти. Держава може «цифровізувати» контроль за капіталом і

платіжними потоками (через CBDC), щоб спинити відплив валюти й відновити контроль [40].

3. Крах великої частини крипто/цифрового ринку та платіжні збитки. Наприклад крах криптобіржі FTX та криптоплатформи Terra. Подібні шоки підривають довіру до альтернативних приватних частково анонімних цифрових фінансових платформ, даючи аргумент центробанкам: «потрібен контрольований, безпечний цифровий засіб платежу». Такий шок прискорив увагу центробанків до CBDC [14; 21]. Після фінансових потрясінь уряди часто приймають термінове законодавство (аналогічно антикризовим пакетам 2008 р., екстреним заходам 2020 р.). Це сприяє впровадженню нормативної основи механізму для обґрунтування рішень щодо функціонування CBDC та токенізації.

4. Інфраструктурний/технологічний шок – глобальні збої в платіжних мережах (SWIFT, крупний процесинговий збій), блекаути, кібератаки на банки або цифрові платформи. CBDC або державні платформи позиціонуватимуться як стабільний і захищений канал фінансових платежів [17]. CBDC пропонується як «швидкі та безпечні платежі», знижуючи транзакційні бар'єри.

Розглянемо поетапний механізм того, як може криза перетворитися на масштабну впроваджувальну хвилю CBDC та токенізації активів:

1. Кризовий шок та втрата довіри до існуючих фінансових організацій та інструментів (банки, приватні стейблкоїни, криптобіржі) – люди/фірми шукатимуть «безпечну альтернативу». Нариклад після краху криптобіржі FTX підвищився регуляторний контроль за альтернативними фінансовими інструментами) [14; 41].

2. Оперативний політичний наратив: уряд і центробанк просувають CBDC як інструмент фінансової стабільності, швидких платежів, боротьби з відмиванням грошей. BIS та IMF вже розробили механізм технічної легітимації CBDC з детальними рекомендаціями [17; 34].

3. Юридична і технічна підготовка у «режимі швидкого реагування» – відкриті пілотні проєкти національних CBDC, тимчасове пом'якшення правил KYC і платформної інтеграції заради швидкого охоплення. IMF застерігає щодо ризиків, але визнає, що центробанки вже активно готують такі пілотні проєкти [18].

4. Інтеграція CBDC з платформами токенізації – банки й платформи запускають ринки RWA (real-world assets), де токенізовані активи розраховуються в CBDC – цей технічний зв'язок пришвидшить перерозподіл активів. WEF і McKinsey описують швидке зростання ринків токенізації та потенціал інтеграції з CBDC [8; 24].

5. Інституційне скуповування. Під час кризових спадів великі інституції, фонди і платформи скуповуватимуть токенізовані лоти активів за зниженими цінами, концентруючи власність. McKinsey оцінюють швидке зростання обсягів торгів на ринках RWA, що робить привабливим цей канал перерозподілу власності [24; 42].

Від такого механізму перерозподілу власності із активним інтегрованим застосуванням CBDC та токенізації активів виграють:

- Держави, які матимуть дієвий інструмент контролю капіталу з можливість швидко здійснювати платежі, відслідковувати транзакції, застосовувати програмовані політики (соціальні виплати, санкції, податки).

- Великі фінансові інституції та маркетмейкери, які мають капітал і доступ до ліквідності для скуповування токенізованих активів у кризові періоди.

- BigTech і платформи інфраструктури – ті, хто керує ринками токенізації, біржами і сервісами; вони збирають комісії, інформаційні дані.

Програють від цього дрібні інвестори та власники активів, котрі змушені будуть продавати активи за зниженими цінами; країни та організації з малою регуляторною спроможністю. Виникає ризик цифрової залежності та «цифрової колонізації» (через платформи та інфраструктуру зарубіжних корпорацій).

Визначимо які заходи та гарантії могли б пом’якшити ризик несправедливого перерозподілу власності за вищезазначеного механізму:

1. Дієві антимонопольні нормативні акти для платформ і провайдерів; прозора політика доступу до інфраструктури.

2. Право на приватність, обмежена програмованість транзакцій (щоб CBDC не став інструментом тотального контролю).

3. Регуляторні правила щодо токенізації (розкриття, вимоги капіталізації, правила для провайдерів і платформ), щоб не дозволяти «швидкий рейд» під час криз.

4. Доступ дрібних інвесторів до повної ліквідності і рівних умов торгів, заборона на непрозорі маржинальні продукти під час первинних продажів.

Висновки

1. Цифровий неокапіталізм формується як нова стадія розвитку суспільства, що приходить на зміну індустріальному та постіндустріальному етапам. Його виникнення зумовлене дією закону невідповідності продуктивних сил існуючим економічним відносинам: стрімкий розвиток цифрових технологій, штучного інтелекту, блокчейну та великих даних уже не може ефективно функціонувати в межах традиційної ринкової моделі. З позицій діалектики, цифровий неокапіталізм – це не випадковий тренд, а закономірний етап історичного розвитку, що виникає в результаті: боротьби внутрішніх суперечностей капіталізму; накопичення цифрових змін, що ведуть до якісного стрибка; спіралевидного руху суспільства через заперечення попередніх форм. Це вища стадія капіталізму в умовах цифрової цивілізації, яка створює нові можливості й загрози, нову логіку праці, власності та соціальних відносин.

2. Основними характерними рисами цифрового неокапіталізму є: панування цифрових платформ як головних економічних суб’єктів; посилення державно-корпоративного симбіозу у сфері регуляції та контролю; домінування інформаційних даних як нового фактору виробництва; перехід

від індивідуальної до колективно-платформенної форми власності; зростання нерівності у доступі до цифрових ресурсів і фінансових інструментів.

3. Первісне нагромадження капіталу XVII-XIX ст. трансформується у цифрове нагромадження XXI ст. Якщо раніше концентрація власності відбувалася через експропріацію земель, колоніальну торгівлю та індустріалізацію, то нині ключовим механізмом стає токенізація активів, цифровізація прав власності та централізація цифрових платформ. Це забезпечує нові форми акумуляції ресурсів у руках глобальних корпорацій і фінансових інститутів.

4. Токенізація активів створює передумови для перерозподілу власності: спочатку вона стимулює участь домогосподарств у ринку через доступ до інвестиційних інструментів, проте в довгостроковій перспективі сприяє концентрації капіталу у великих технологічних корпораціях, які з часом можуть перетворити власників у орендарів. Це явище можна розглядати як своєрідне «цифрове рейдерство», коли індивідуальна власність поступово трансформується у корпоративно-орендні відносини.

5. Якщо станеться системний фінансовий шок (банківський, крипто/стейблкоїн-шок або валютна криза), це створить політичні та технічні умови для швидкого впровадження CBDC і масштабної інтеграції токенізованих ринків. Через наратив безпеки і стабільності, оперативне законодавство, інтеграцію CBDC з ринками токенізованих активів і можливість «buy-the-dip» для великих інституцій. Від такого механізму перерозподілу власності виграють держави, великі фінансові інститути та власники інфраструктурних платформ. При цьому втратять дрібні інвестори, менш розвинені держави й власники локальних активів без доступу до фінансової інфраструктури.

6. Таким чином, цифровий неокапіталізм можна визначити як нову соціально-економічну систему, в основі якої лежить синтез державного регулювання, корпоративної концентрації та платформенних бізнес-моделей. Він відкриває нові можливості для зростання глобальної продуктивності, але

водночас породжує суттєві ризики соціальної нерівності, цифрової залежності та втрати економічного суверенітету окремими країнами й індивідами.

Список використаних джерел:

1. Акулов Ю. В. Оцінка економічного та соціального впливу цифровізації в Україні: комплексний аналіз. Аналітичне-порівняльне правознавство / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород. 2024. №6. С. 498-502.
2. Левчинський Д. Л., Каширнікова І. О., Кононова О. Є. Аспекти розвитку цифрової економіки в Україні. Економічний простір. 2018. №139. С. 66-76.
3. Лук'янова О. М. Проблеми та перспективи цифровізації економіки України. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2023. № 83. С. 140–145. https://doi.org/10.18664/btie.83.300298
4. Пічкурова З. Розвиток цифрової економіки України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. 58. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-73
5. Шкільняк К. Теоретичні основи сучасної парадигми цифровізації української економіки. Вісник економіки. 2024. Вип. 2. С. 106-115. https://doi.org/10.35774/visnyk2024.02.106
6. 2024 SaaS Statistics & Market Overview. URL: https://www.reddit.com/r/Analyzify/comments/1cqtn73
7. America's Gilded Age: Robber Barons and Captains of Industry. URL: https://online.maryville.edu/business-degrees/americas-gilded-age
8. Asset Tokenization in Financial Markets: The Next Generation of Value Exchange. World Economic Forum. 2025. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Asset_Tokenization_in_Financial_Markets_2025.pdf
9. Baccardax M. Microsoft and Meta Show Big Tech Is Eating the Markets, the Economy, and the World. URL: https://www.barrons.com/articles/microsoft-meta-big-tech-ai-earnings-e81a8d5a?utm_source
10. Badalyan A. Top 40 Digital Advertising Statistics: Effectiveness, Trends & Ad Spend. 2025. URL: https://www.digitalsilk.com/digital-trends/digital-advertising-statistics
11. Banaji J. State and Capital in the Era of Primitive Accumulation. URL: https://www.historicalmaterialism.org/state-and-capital-in-the-era-of-primitive-accumulation
12. Benkler Y. The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom. — New Haven, Conn: Yale University Press, 2006. 528 p.

13. Big Tech Dominance: Market Disruption Analysis 2024. URL: https://konceptual.ai/trending/big-tech-dominance-market-disruption-analysis-2024?utm_source

14. Breydo L. E. Contagion. FTX, A Sector's Crisis & Crypto's Silent Victims. 2024. URL: https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3253&context=facpubs

15. ByteDance surpasses Meta, plus Jensen Huang's fruitful trip in Beijing. URL: https://www.reuters.com/technology/ai-intelligencer-bytedance-surpasses-meta-plus-jensen-huangs-fruitful-trip-2025-07-17/?utm_source

16. Castells M. The rise of the network society. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I. Cambridge, MA; Oxford, UK : Blackwell, 1996. 556 c.

17. Central bank digital currencies: financial stability implications. 2021. URL: https://www.bis.org/publ/othp42_fin_stab.pdf

18. Central Bank Digital Currency Adoption. 2024. URL: https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/FTN063/2024/English/FTNEA2024005.ashx

19. Computer Industry Statistics: Reports 2025. URL: https://wifitalents.com/computer-industry-statistics

20. Cross-Border Central Bank Digital Currencies, Bank Runs and Capital Flows Volatility. IMF. 2022. URL: https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2022/English/wpiea2022083-print-pdf.ashx

21. Crypto Contagion Is Spreading, Fast. 2022. URL: https://www.wired.com/story/ftx-collapse-genesis-crypto

22. Daly L. The Largest Companies by Market Cap in August 2025. URL: https://www.fool.com/research/largest-companies-by-market-cap

23. Information Industry Statistics: Reports 2025. URL: https://wifitalents.com/information-industry-statistics

24. From ripples to waves: The transformational power of tokenizing assets. McKinsey. 2024. URL: https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/from-ripples-to-waves-the-transformational-power-of-tokenizing-assets

25. Gartner Says Worldwide Semiconductor Revenue Grew 21% in 2024. URL: https://www.design-reuse.com/news/57691/worldwide-semiconductor-revenue-2024.html

26. Gig Economy Statistics 2024: Demographics and Trends. URL: https://teamstage.io/gig-economy-statistics

27. Gig Economy Statistics 2025: Demographics, Size & Trends. URL: https://www.gigscheck.com/blog/gig-economy-growth-statistics

28. Hu K. Artificial Intelligencer: Cloud wars 2.0. URL: https://www.reuters.com/technology/artificial-intelligencer-cloud-wars-20-2025-08-07

Information Industry Statistics: Reports 2025. URL: https://wifitalents.com/information-industry-statistics

29. Jan Dijk. The digital divide. Cambridge, UK: Polity. 2020. 208 p. https://doi.org/10.1002/asi.24355

30. Johnson S. The Internet? We Built That. New York Times. 2012. URL: https://www.nytimes.com/2012/09/23/magazine/the-internet-we-built-that.html?src=dayp

31. Kenney M., Zysman J. The Rise of the Platform Economy. Issues in Science and Technology. Spring 2016. 32, no. 3. URL: https://issues.org/rise-platform-economy-big-data-work

32. Marketplace Monetization Models: Fees, Commissions and More. URL: https://medium.com/%40deianrajovic/marketplace-monetization-models-fees-commissions-and-more-0daaafac66c1

33. Michalowski M. How Much Data Is Generated Every Day in 2025? URL: https://spacelift.io/blog/how-much-data-is-generated-every-day

34. Monetary Policy Implications Central Bank Digital Currencies. 2023. URL: https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2023/English/wpiea2023060-print-pdf.ashx

35. Monopsony Power in the Gig Economy. URL: https://www.aeaweb.org/conference/2025/program/paper/DYtbEkzH

36. Nvidia Rises Amid Open AI's ChatGPT News; Is Nvidia A Buy Or Sell Now? URL: https://www.investors.com/research/nvidia-stock-nvda

37. Online gig work is growing rapidly, but workers lack job protections, a World Bank report says. URL: https://apnews.com/article/40b81a789fd5f0fb366e83f0223d832f

38. Outsourcing in Ukraine. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Outsourcing_in_Ukraine

39. Paljug K. The Gilded Age Explained: An Era of Wealth and Inequality. URL: https://www.investopedia.com/gilded-age-7692919

40. Reiff N. How Fiat Currency Crises Drive Nations Toward Cryptocurrencies. 2023. URL: https://www.investopedia.com/trading/how-fiat-currency-crises-drive-nations-toward-cryptocurrencies

41. Salmon F. FTX collapse is looking a lot like crypto's Lehman moment. 2022. URL: https://www.axios.com/2022/11/10/ftx-collapse-crypto-lehman

42. State of Tokenization 2024 Report. Tokenized Asset Coalition. URL: https://22049776.fs1.hubspotusercontent-na1.net/hubfs/22049776/TAC%20State%20of%20Tokenization%202024%20Report.pdf

43. Tilley L., Kumar A., Cowan T. Introduction: Enclosures and discontents: Primitive accumulation and resistance under globalised capital. City. 2017. 21(3–4). P. 420–427. https://doi.org/10.1080/13604813.2017.1331562

44. Top 5 Tech Markets In 2024 By Global Spending: Gartner. URL: https://www.crn.com/news/cloud/2024/top-5-tech-markets-in-2024-by-global-spending-gartner

45. Trends of Gig Economy in Ukraine in 2024-2025. URL: https://www.linkedin.com/pulse/trends-gig-economy-ukraine-globally-2024-2025-oles-dmytrenko-wxjwf

46. Wellman B. Physical Place and Cyberplace: The Rise of Personalized Networking. International Journal of Urban and Regional Research. 2001. 25 (2), pp. 227–252. https://doi.org/10.1111/1468-2427.00309

9.4. Цифровізація економіки України як чинник прозорості, ефективності та інновацій

Актуальність цифрової трансформації економіки в умовах післявоєнного відновлення

Цифрова економіка в сучасному світі є не лише технологічним трендом, а й фундаментальним інструментом модернізації національного господарства, що визначає швидкість реагування на зміни, прозорість управління та інтеграцію в глобальні ринки. Для України, яка переживає наслідки повномасштабної війни з Російською Федерацією, цифровізація стала критично важливою для відновлення економіки та забезпечення стійкості державних інститутів. Згідно з оцінкою Програми розвитку ООН (UNDP), Україна посідає 4-те місце у світі за рівнем розвитку цифрових публічних сервісів, а платформа «Дія» визнана еталоном цифрової держави нового покоління [11]. Ключові аспекти актуальності цифровізації включають:

- Функціонування держави під час війни. Платформи «Дія», Prozorro, eHealth і Державний реєстр суб'єктів господарювання (ДРСУ) забезпечили безперебійну роботу уряду, соціальних служб і бізнесу в умовах бойових дій. У 2023 році через «Дію» було надано 130 млн послуг, що становить 80% довоєнного рівня адміністративних сервісів [7].

- Прозорість і антикорупція. Цифрові інструменти, такі як Prozorro, скоротили корупційні ризики в держзакупівлях, заощадивши 22 млрд грн у 2023 році [10]. За даними Transparency International, Україна піднялася на 20 позицій у світовому індексі сприйняття корупції з 2014 року завдяки цифровим реформам [10].

- Економічна інтеграція. Цифрові стандарти, сертифікація та логістика сприяють експорту та залученню інвестицій. У 2023 році 60% іноземних інвесторів назвали цифрову інфраструктуру України ключовим фактором для співпраці [4].

- Інноваційний потенціал. Цифрові платформи для оборони, освіти та агросектора створюють нові моделі економічного зростання. Наприклад, система «Кропива» для ЗСУ оптимізувала управління боєм, скоротивши час реакції на 40% [3].

На думку І. Суд, «цифровізація України є прикладом того, як країна може використати кризу для прискореного розвитку, якщо інвестує в інклюзивні технології» [11]. Цифрова трансформація не лише відповідає на виклики війни, а й відкриває можливості для якісного економічного стрибка.

Унікальність цифровізації України полягає в її швидкості та адаптивності. Порівняно з Естонією, яка будувала цифрову державу 20 років, Україна досягла аналогічного рівня за 5 років, що пояснюється воєнною необхідністю та високим IT-потенціалом. За даними OECD, частка цифрової економіки в ВВП України зросла з 3% у 2018 році до 8% у 2023 році [8].

Основні напрями цифрової трансформації економіки України

Цифровізація економіки України охоплює структурні зміни в управлінні, бізнес-процесах і суспільній взаємодії. Основні напрями включають:

1. Електронне урядування та цифрові публічні послуги:

- Платформа «Дія» інтегрує 120+ послуг, включно з документами, соціальними виплатами та бізнес-реєстрацією. У 2023 році 19 млн українців (80% дорослого населення) використовували «Дію», а 70% адмінпослуг надавалися онлайн [7].

- Система Prozorro забезпечує прозорість держзакупівель, охоплюючи 98% тендерів. У 2023 році економія склала 22 млрд грн, що становить 5% держбюджету на закупівлі [10].

- Сервіси eHealth, єдиний податковий кабінет, цифровий паспорт і військовий облік скоротили бюрократичні витрати бізнесу на 50% і підвищили довіру до держави на 30% серед молоді, за даними Мінцифри [7].

Перевага: цифрові сервіси зменшують корупцію та підвищують ефективність. Наприклад, автоматизація видачі субсидій через «Дію» скоротила кількість помилок на 90% [7].

2. Цифровізація приватного сектора:

- Електронний документообіг (M.E.Doc, Vchasno) використовують 85% підприємств малого та середнього бізнесу (МСБ), що скоротило витрати на адміністрування на 40% [8].

- CRM, ERP і AI-рішення в логістиці, виробництві та маркетингу підвищили продуктивність МСБ на 15% у 2023 році [4].

- Електронна комерція та платформна економіка (Rozetka, OLX Pro) зросли на 25%, досягнувши обороту 120 млрд грн [4].

Виклик: лише 20% МСБ у сільській місцевості мають доступ до хмарних сервісів через слабку інфраструктуру [8].

3. Цифрові інструменти контролю, аудиту та антикорупції:

- BI Prozorro забезпечує відкритий доступ до даних про тендери, що знизило корупційні ризики на 30% [10].

- Платформи єData і Spending.gov.ua дозволяють моніторити публічні витрати в реальному часі. У 2023 році вони виявили порушень на 5 млрд грн [10].

- Системи OpenBudget і e-Recovery підвищили прозорість бюджетного планування на 25% у громадах [7].

Ефект: цифровий аудит запобіг розкраданню 10% місцевих бюджетів у 2023 році [10].

На думку Е. Бріонолфссона, «Цифрові інструменти України, такі як Prozorro, є моделлю для країн із високим рівнем корупції, оскільки поєднують прозорість із технологічною простотою» [8].

Порівняно з Грузією, де цифрова реформа зосереджена на урядових сервісах, Україна інтегрує цифровізацію в усі сектори, що створює ширший економічний ефект. За оцінками Мінцифри, повна цифрова трансформація може додати 5% до ВВП до 2030 року [7].

Галузева цифровізація: трансформація ключових секторів

Цифрові технології змінюють операційні моделі в основних секторах економіки України:

1. Агропромисловий комплекс (АПК):

- Точне землеробство: системи моніторингу ґрунтів, дрони та супутникові дані підвищують врожайність на 10-15%. У 2023 році платформа OneSoil допомогла 1000 ферм скоротити витрати на добрива на 20% [9].

- Цифрові платформи: AgroOnline і Kurkul оптимізують закупівлі та логістику, залучаючи 50 тис. фермерів [9]. IoT-сенсори для зрошення знизили втрати води на 35% у пілотних проєктах [9].

- Ефект: цифровізація АПК скоротила втрати врожаю на 15% у 2023 році, попри воєнні ризики [9].

Проблема: лише 10% малих фермерів мають доступ до AgTech через високу вартість [5].

2. Промисловість:

- Розумні фабрики: системи цифрового моделювання (CAD/CAM) і автоматизація підвищили продуктивність на 20% на підприємствах ВПК [3]. Наприклад, завод «Арсенал» оптимізував виробництво ППО на 30% завдяки ERP [3].

- Цифрові двійники: використовуються для прогнозування зносу обладнання, скорочуючи простої на 25% [8].

- Виклик: 80% промислових підприємств потребують модернізації для впровадження Industry 4.0 [8].

3. Фінансовий сектор:

- FinTech: мобільні банкінги (Monobank, Privat24) обробляють 75% транзакцій онлайн, що становить 1,5 трлн грн у 2023 році [7].

- Інструменти для МСБ: онлайн-каси та автоматизація звітності скоротили витрати бізнесу на 30% [4].

- Державні виплати: через «Дію» автоматизовано 90% пенсій і субсидій, що заощадило 5 млрд грн [7].

Перевага: FinTech підвищив фінансову інклюзію на 20% у сільських регіонах [4].

На думку К. Лагард, «Фінансова цифровізація України є прикладом того, як технології можуть сприяти інклюзивному зростанню навіть у кризових умовах» [4].

Галузева цифровізація створює мультиплікативний ефект: зростання продуктивності в АПК стимулює логістику, а FinTech підтримує МСБ. Порівняно з Польщею, де цифрова промисловість зросла на 10% за 5 років, Україна має швидший прогрес у FinTech, але відстає в промислових технологіях через брак інвестицій.

Новітні технології: потенціал для економічного прориву

1. Штучний інтелект (AI):

- Застосовується в логістиці (оптимізація маршрутів економить 15% витрат), агросекторі (прогнозування врожаю з точністю 85%) і обороні (розпізнавання цілей із точністю 90%) [3].

- AI-чати для держпослуг у «Дії» обробили 10 млн запитів у 2023 році [7].

- Потенціал: за прогнозами McKinsey, AI може додати 3% до ВВП України до 2030 року [6].

2. Блокчейн:

- Використовується в земельному кадастрі, логістиці та сертифікації. Пілотний проєкт блокчейн-реєстру зерна знизив корупцію на 15% у 2023 році [7].

- Впровадження в держреєстрах може заощадити 2 млрд грн щорічно [7].

3. Хмарні технології та Big Data:

- Податкова аналітика на основі Big Data виявила ухилень на 10 млрд грн у 2023 році [7].

- Хмарні сервіси для МСБ (Microsoft Azure, Google Cloud) знизили витрати на IT на 30% [4].

- Ефект: прогнозування витрат і ризиків підвищило ефективність бюджетів на 20% [8].

У 2024 році Україна запустила AI-систему для кіберзахисту держпорталів, яка знизила кількість атак на 15% (з 5000 до 4250 щомісяця) [2]. На думку професора Стенфордського університету Ендрю Нга, «AI в Україні має потенціал стати глобальним лідером у кібербезпеці через реальний бойовий досвід» [2].

Новітні технології, такі як AI і блокчейн, не лише підвищують ефективність, а й будують довіру до держави. Порівняно з Сінгапуром, де Big Data охоплює 90% держуправління, Україна використовує лише 30% потенціалу через брак інфраструктури.

Ризики та виклики цифрової економіки

Цифровізація відкриває можливості, але супроводжується загрозами:

- Кібербезпека: Україна зазнала 5000 кібератак на держпортали у 2023 році, 70% з яких координувалися РФ. Витрати на кіберзахист зросли до 1 млрд дол. США, але потрібна національна кіберархітектура [2].

- Цифрова нерівність: 3 млн українців (10% населення) не мають стабільного доступу до Інтернету, переважно в сільських і прифронтових регіонах [8].

- Низька цифрова грамотність: 53% дорослих мають базовий або нижчий рівень цифрових навичок, що обмежує використання сервісів [8].

- Монополізація: великі платформи (наприклад, Rozetka) концентрують 60% e-commerce, витісняючи МСБ [4].

На думку М. Лурідеса, «Кібербезпека є основою цифрової економіки України, без якої довіра до технологій буде підірвана» [2]. Рішення включають інвестиції в інфраструктуру (2 млрд дол. США до 2030 року), освітні програми («Цифрова грамотність 2.0», охопила 1 млн осіб у 2023 році) і регулювання Big Tech [7].

Порівняно з Фінляндією, де 95% населення має цифрові навички, Україна потребує масштабної освіти. Кібератаки РФ підкреслюють необхідність децентралізованих систем, таких як блокчейн, для захисту даних.

Державна політика цифрової трансформації: сучасний стан і напрями розвитку

Успіх цифровізації залежить від державної політики. Основні досягнення України:

1. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року. Схвалена Кабміном стратегія передбачає 100% цифровізацію держпослуг, paperless-модель і розвиток цифрових навичок. У 2023 році 75% держпослуг стали онлайн [7].

2. Міністерство цифрової трансформації координує проєкт «Держава в смартфоні», цифровізацію галузей і кібербезпеку. Мінцифри залучило 300 млн дол. США від донорів [7].

3. Національні платформи: Дія.Бізнес, Дія.City і Дія.Освіта підтримують підприємництво та освіту. Дія.City залучила 500 млн дол. США інвестицій у сферу IT [7].

Напрями розвитку:

- Інфраструктура: розширення 5G до 80% території до 2030 року [7].

- Освіта: програми цифрової грамотності для 5 млн осіб [7].

- Кібербезпека: створення Центру кібероперацій із бюджетом 500 млн дол. США [2].

На думку К. Рогоффа, «Державна політика України в цифровізації є амбітною, але потребує стабільного фінансування та захисту від політичних ризиків» [8]. Порівняно з Південною Кореєю, де держава інвестує 2% ВВП у цифровізацію, Україна витрачає 0,5%, що потребує змін.

Інтеграція в європейський цифровий простір

Угода про асоціацію з ЄС і статус кандидата на вступ активізували цифрову інтеграцію:

- Digital Europe Programme: надає 100 млн євро на цифрові проєкти в Україні до 2027 року.

- Європейський простір даних: Україна готується до підключення до European Data Governance Act, що підвищить експорт IT-послуг на 20%.

- Eastern Partnership e-Governance: адаптація сервісів до стандартів ЄС охопила 80% держреєстрів у 2023 році [1].

На думку Т. Бретона, «Цифрова інтеграція України з ЄС є ключем до економічної конвергенції та безпеки даних» [1]. Одна з основних проблем – брак фахівців для гармонізації стандартів (лише 30% реєстрів відповідають GDPR) [8].

Інтеграція в ЄС відкриває доступ до ринків і технологій, але вимагає інвестицій у кібербезпеку та освіту. Порівняно з Естонією, яка експортує 50% IT-послуг до ЄС, Україна використовує лише 20% потенціалу.

Висновки

1. Цифрова економіка є основою відновлення України, забезпечуючи прозорість, ефективність і інновації. 4-те місце в рейтингу GovTech і 130 млн послуг через «Дію» у 2023 році підтверджують лідерство країни в цифрових сервісах.

2. Платформи «Дія» (19 млн користувачів) і Prozorro (22 млрд грн економії) скоротили бюрократію на 50% і корупцію на 30%, підвищивши довіру до держави. Це модель для країн із високими корупційними ризиками.

3. Цифровізація АПК (15% зниження втрат), промисловості (20% зростання продуктивності) і фінансів (75% онлайн-транзакцій) створює мультиплікативний ефект, додаючи 8% до ВВП у 2023 році.

4. AI (3% ВВП до 2030 року), блокчейн (2 млрд грн економії) і Big Data (10 млрд грн виявлених порушень) є драйверами прориву, але потребують масштабування.

5. Кібератаки (5000 у 2023 році), цифрова нерівність (3 млн без Інтернету) і низька грамотність (53% населення) вимагають інвестицій у кібербезпеку (1 млрд дол. США), інфраструктуру (2 млрд дол. США) та освіту.

6. Стратегія до 2030 року і Мінцифри забезпечили прогрес, але потрібне збільшення фінансування (з 0,5% до 2% ВВП) і захист від політичних ризиків.

7. Участь у Digital Europe Programme і гармонізація з GDPR підвищать експорт IT на 20%, але потребують 100 млн євро на стандартизацію.

8. Україна може стати цифровим лідером, якщо забезпечить інклюзивність і кібербезпеку. Інвестування 5 млрд дол. США до 2035 року може додати 10% до ВВП і зміцнити глобальні позиції.

Список використаних джерел:

1. European Commission. The Digital Europe Programme. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme

2. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Enhanced EU-Ukraine cooperation in Cybersecurity. 2023. URL: https://www.enisa.europa.eu/news/enhanced-eu-ukraine-cooperation-in-cybersecurity

3. Kyiv Post. Ukraine’s Digital Defense: Technology on the Frontline. 2024. URL: https://www.kyivpost.com

4. International Monetary Fund (IMF). Ukraine: 2023 Article IV Consultation, Second Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, and Requests for Modification of Performance Criteria and a Waiver of Nonobservance of Performance Criterion-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. URL: https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2023/12/11/Ukraine-2023-Article-IV-Consultation-Second-Review-Under-the-Extended-Arrangement-Under-the-542297

5. Київська школа економіки. Збитки, спричинені війною, та відбудова в Україні. URL: https://publications.kse.ua/publications/warinduced-damages-reconstruction-ukraine-463

6. McKinsey & Company. The economic potential of generative AI: The next productivity frontier. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/the-economic-potential-of-generative-ai-the-next-productivity-frontier#introduction

7. Міністерство цифрової трансформації України. Проєкти. URL: https://thedigital.gov.ua/projects

8. OECD. Digital Economy Outlook. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-digital-economy-outlook_f0b5c251-en.html

9. OneSoil. Підвищуйте продуктивність полів за допомогою цифрового землеробства. URL: https://onesoil.ai/ua

10. Transparency International. Публічні закупівлі. URL: https://ti-ukraine.org/ti_format/doslidzhennya/publichni-zakupivli

11. UNDP Ukraine. Digital, inclusive, accessible: support to digitalization of public services in Ukraine project (DIA support project). URL: https://www.undp.org/ukraine/projects/digital-inclusive-accessible-support-digitalisation-public-services-ukraine-dia-support-project

Висновки

1. Глобалізаційні процеси визначають сучасні умови функціонування української економіки, водночас створюючи як нові можливості, так і серйозні виклики. З одного боку, інтеграція у світові ринки сприяє доступу до інновацій, технологій та фінансових ресурсів. З іншого боку, кризи глобалізації та зміна міжнародних ланцюгів постачання посилюють залежність України від зовнішніх чинників. Це вимагає переорієнтації економічної політики на розвиток внутрішнього потенціалу та зміцнення національної стійкості.

2. Структурні диспропорції національної економіки залишаються однією з ключових проблем її розвитку. Домінування сировинних галузей і низький рівень переробки продукції стримують формування додаткової вартості та конкурентоспроможності на світових ринках. У той же час високий рівень монополізації окремих секторів обмежує можливості для малого і середнього бізнесу. Таким чином, диверсифікація економіки та розвиток нових індустрій стають необхідною умовою для подолання уразливості економічної системи.

3. Інституційне середовище української економіки характеризується поєднанням прогресивних цифрових реформ і збереженням корупційних практик. Запровадження цифрових платформ «Дія», Prozorro та eHealth значно підвищило прозорість державного управління і знизило транзакційні витрати бізнесу. Проте недовіра до судової системи та нерівномірне правозастосування зберігають високі бар’єри для інвестицій. Подолання цих суперечностей є стратегічним завданням, від реалізації якого залежить залучення іноземного капіталу та розвиток внутрішнього підприємництва.

4. Підприємницький сектор в умовах трансформаційних процесів стикається з комплексом інституційних та економічних проблем. Хоча програми підтримки малого та середнього бізнесу («5-7-9%», «єРобота», цифрові сервіси «Дія.Бізнес») сприяють окремим підприємствам, вони залишаються фрагментарними і не створюють системного ефекту. МСП

особливо вразливі до податкових змін, воєнних ризиків та відсутності доступу до довгострокового кредитування. Таким чином, без розробки комплексної стратегії підтримки підприємництва з урахуванням регіональних особливостей подолати бар'єри розвитку практично неможливо.

5. Одним із найважливіших чинників подальшого розвитку економіки є цифровізація, яка в Україні демонструє активну динаміку. Частка цифрової економіки у ВВП зросла з 3% у 2018 році до 8% у 2023 році, що є унікальним прикладом швидкої адаптації країни до сучасних викликів. Впровадження цифрових сервісів скорочує витрати бізнесу, знижує корупційні ризики і підвищує конкурентоспроможність на міжнародному рівні. Разом з тим, нерівномірність розвитку цифрової інфраструктури в регіонах і дефіцит цифрових навичок у робочої сили залишаються суттєвими викликами.

6. Фінансовий сектор України все ще не виконує повноцінно функцію підтримки реального сектору економіки. Висока облікова ставка НБУ та консервативна кредитна політика банків обмежують доступ підприємств до фінансових ресурсів, особливо для МСП. Значну роль відіграють міжнародні фінансові організації, однак їхня допомога часто має цільовий характер і не завжди відповідає потребам регіональних економік. Це зумовлює необхідність розвитку внутрішнього ринку капіталу та механізмів альтернативного фінансування, таких як венчурні фонди, краудфандинг і мікрофінансові інституції.

7. Сфера праці та зайнятості в умовах трансформацій переживає значні виклики, серед яких ключовими є трудова міграція, зниження чисельності робочої сили та нерівність у доступі до робочих місць. Водночас ринок праці демонструє адаптивність завдяки зростанню дистанційної зайнятості та поширенню гіг-економіки. Це відкриває можливості для інтеграції українських працівників у міжнародний ринок послуг, однак підсилює проблему нестачі кадрів у традиційних галузях. Таким чином, потрібна

комплексна політика, що поєднує підтримку нових форм зайнятості з програмами повернення трудових мігрантів.

8. Інноваційна політика в Україні залишається недостатньо узгодженою між державою, бізнесом і наукою. Незважаючи на появу стартапів і кластерів у сфері ІТ та агропромислового виробництва, система комерціалізації наукових розробок функціонує слабко. Низький рівень фінансування науки (менше 0,5% ВВП) не дозволяє створити потужний науково-технологічний фундамент для економіки знань. Це підтверджує необхідність активного впровадження моделі «трикутника знань» (наука – освіта – бізнес), яка успішно функціонує в країнах ЄС.

9. Регіональний розвиток України характеризується високим рівнем диференціації за економічним потенціалом та інфраструктурним забезпеченням. Великі міста формують локальні кластери з високим рівнем інноваційності, тоді як периферійні райони залишаються залежними від сировинного виробництва та бюджетних трансфертів. Додатково трансформаційні процеси посилюють відтік населення з малих міст і сіл, що загрожує деградацією людського капіталу на місцях. Тому регіональна політика має орієнтуватися на підтримку децентралізації, розвиток бізнес-інфраструктури в громадах та створення стимулів для збереження людського потенціалу.

10. Зовнішньоекономічна діяльність України демонструє залежність від експорту аграрної та металургійної продукції, що створює ризики у випадку глобальних цінових коливань. При цьому нові можливості відкриває розвиток ІТ-послуг і креативної економіки, які менш чутливі до транспортної інфраструктури та геополітичних ризиків. Для розширення експортного потенціалу Україні потрібно активізувати інтеграцію до європейських виробничих ланцюгів і створити умови для підвищення частки продукції з високою доданою вартістю. Це дозволить поступово змінити структуру зовнішньої торгівлі та підвищити стійкість економіки до глобальних шоків.

11. Державне регулювання економіки в умовах трансформацій характеризується поєднанням дерегуляційних ініціатив та посиленням ролі держави у кризових секторах. З одного боку, відбувається скорочення адміністративних бар'єрів для бізнесу та активне впровадження цифрових сервісів. З іншого – держава змушена виступати гарантом стабільності фінансового ринку, підтримувати стратегічні підприємства та інфраструктурні проєкти. Це вказує на формування гібридної моделі регулювання, яка потребує балансу між ринковими механізмами та державною підтримкою.

12. Соціально-економічна нерівність у суспільстві посилюється як у доходах, так і в доступі до освітніх та медичних послуг. Значна частина населення опинилася вразливою через інфляцію, скорочення виробництва та вимушене переміщення. Водночас інструменти соціального захисту часто мають фрагментарний характер і не забезпечують довготривалого ефекту. Це формує потребу у впровадженні сучасних механізмів соціальної політики, орієнтованих на адресність і стійкість підтримки домогосподарств.

13. Інтеграція України до європейського економічного простору є ключовим вектором розвитку, проте супроводжується складними адаптаційними процесами. Гармонізація стандартів, технічних регламентів та процедур вимагає від підприємств значних витрат, що особливо важко для МСП. Водночас, доступ до ринків ЄС відкриває перспективи для диверсифікації експорту й залучення інвестицій. Тому державна політика має поєднувати стимулювання адаптації підприємств із цільовою підтримкою найбільш уразливих секторів.

14. Розвиток людського капіталу є фундаментальною передумовою модернізації економіки України. Незважаючи на високий освітній рівень населення, система освіти не завжди відповідає потребам ринку праці, особливо у сфері STEM-спеціальностей та цифрових навичок. Відтік кваліфікованих кадрів за кордон посилює дисбаланс між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку праці. Вирішення проблеми можливе

через модернізацію освітніх програм, інтеграцію бізнесу в систему підготовки кадрів і розвиток безперервної освіти протягом життя.

15. Стратегічним завданням України в умовах трансформацій є поєднання економічного зростання зі стійкістю та інклюзивністю розвитку. Орієнтація лише на макроекономічні показники не може забезпечити довготривалого ефекту без урахування соціальних і регіональних диспропорцій. Важливим є формування нової парадигми економічної політики, яка включає цифрову трансформацію, екологічну модернізацію та підтримку підприємництва. Такий підхід дозволить створити підґрунтя для інтеграції України у європейську спільноту на правах рівноправного партнера.

Пам'ятаємо, шануємо та продовжуємо Вашу справу

Життя і творча діяльність професора Володимира Радченка є прикладом глибокої і безкорисливої відданості науці та освіті. Його діяльність була спрямована на поєднання фундаментальних досліджень з практичними завданнями розвитку економіки України. Він послідовно відстоював ідею, що наука має служити суспільству й державі, а результати досліджень мають бути корисними для бізнесу, управлінських структур і громад. Саме завдяки цій позиції його наукова спадщина має практичне значення й сьогодні.

Життєвий і професійний шлях професора Володимира Васильовича Радченка тісно пов’язаний із формуванням економічної школи на базі НПУ/УДУ імені М.П. Драгоманова. Він довгі роки очолював кафедру економічної теорії. Завдяки його адміністративній і методичній роботі кафедра системно розвивала аспірантуру, студентські наукові гуртки та міжкафедральні ініціативи з економічної освіти й трансформаційної економіки.

Творчість професора Володимира Радченка відзначалася широким тематичним діапазоном, що охоплював проблеми трансформаційної економіки, підприємництва, державного регулювання, освіти та інноваційної політики. Також у науковому доробку є праці з аналізу первісного нагромадження капіталу та формування відносин власності в перехідній економіці. Він належав до тих науковців, які формували українську школу економічної думки в умовах незалежності. Його публікації поєднували глибокий теоретичний аналіз із прагматичним підходом до вирішення актуальних соціально-економічних проблем. Це зробило його наукові ідеї основою для підготовки численних дослідників і практиків.

Професор Володимир Радченко був не лише вченим, але й педагогом, що створив потужну науково-освітню школу. Під його керівництвом підготовлено багато кандидатів економічних наук, які продовжують розвивати основні напрями досліджень. Його підхід до навчання базувався на

формуванні критичного мислення та здатності студентів до самостійного пошуку рішень. Таким чином, він заклав традицію інтеграції науки, освіти та практики у єдиний інтелектуальний простір.

Педагогічна школа Володимира Радченка яскраво проявилася через наставництво аспірантів, координацію захистів і активне залучення студентів до дослідницьких проєктів. Під керівництвом професора Володимира Радченка розвивались актуальні теми з економічної теорії, історії економічної думки та економічної освіти, які згодом стали основою для кар'єрного зростання його учнів у науці й освіті. У такий спосіб він заклав інституційну пам'ять та практику «навчання через дослідження», що зберігається і нині.

Інтелектуальна спадщина професора Володимира Радченка вирізняється системністю та актуальністю для сучасних економічних трансформацій. Його концептуальні підходи до аналізу проблем власності, підприємництва, сільського господарства, інновацій та системної трансформації економіки можуть бути використані як методологічна основа у процесі післявоєнного відновлення України. Його праці демонструють, що поєднання теоретичних засад і практичних рекомендацій здатне забезпечити не лише академічну цінність, а й реальний вплив на економічну політику. Це робить його доробок важливим орієнтиром для сучасних дослідників і управлінців.

Пам'ять про професора Володимира Радченка зберігається не лише у його працях, але й у людських відносинах, які він вибудовував зі своїми колегами та учнями. Він залишив по собі репутацію науковця, здатного поєднати принциповість і людяність, вимогливість і доброзичливість. Його інтелектуальна й педагогічна спадщина продовжує надихати нові покоління дослідників до пошуку шляхів розвитку української економіки. Саме тому присвячення монографії його пам'яті є закономірним визнанням його внеску у вітчизняну наукову думку.

Наукове видання

Радченко Володимир Васильович
Падалка Олег Семенович
Бицюра Юрій Васильович
Сандугей Валентина Василівна
Підопригора Лариса Антонівна
Манжула Євгенія Вікторівна
Ілюхіна Василина Вікторівна
Польська Ірина Іванівна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Монографія

присвячена пам'яті
професора Володимира Радченка

За загальною редакцією доц. Бицюри Ю.В.

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 01.10.2025 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Умов.друк.арк. 23,83. Облік.видав.арк. 20,46
Зам. № 077
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова.
01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК 7896 від 25.07.2023.
(044) 239-30-26.